

# Vizyoner

d e r g i s i

CİLT:10 SAYI:25 YIL:2019 ISSN:1308-9552



Suleyman Demirel University  
*visionary*  
j o u r n a l

VOLUME:10 ISSUE:25 YEAR:2019

### Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI  
(Süleyman Demirel Üniversitesi Adına / On Behalf of Süleyman Demirel University)

### Editör / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL

### Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Aykut SEZGİN  
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Erdal EKE

### Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Onur DEMİREL

### Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Adem KORKMAZ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş ACAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	Prof. Dr. Metin TOPCUOĞLU Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU Süleyman Demirel Üniversitesi	Prof. Dr. Şeref KALAYCI Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Aykut SEZGİN Süleyman Demirel Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Erdal EKE Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Gökhan ÖZKUL Süleyman Demirel Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Tiago André LOPES Oporto Global University

### Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU Atılım Üniversitesi	Prof. Dr. Hayrettin USUL İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Prof. Dr. Levent AYTEMİZ Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emin ERÇAKAR Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Metin DURGUT Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi
Prof. Dr. Murat BASKICI Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Murat KAYALAR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SAKAL Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe KUMRAL Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aygun ALASGAROVA Azerbaijan State University of Economics
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mustafa LAMBA Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Saadet GANDILOVA Azerbaijan State University of Economics	Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Şenol BABUŞCU Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Vural ÇAĞLIYAN Selçuk Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Habeebullah ZAKARIYAH International Islamic University

### Amaç / Aim

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi ISSN 1308-9552, Süleyman Demirel Üniversitesi bünyesinde 2009 yılında yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Derginin amacı, İktisadi ve idari programları kapsayan tüm alanlarla ilgili bilimsel çabalara öncülük etmek için bilim insanlarının bilgi, görüş ve önerilerini paylaştıkları, özgür bilimsel düşünce gücünü destekleyen uluslararası bilimsel bir platform oluşturmaktır. Bu anlamda Vizyoner Dergisi'nin en temel vizyonu evrensel ölçekte bilgi üretmek toplumun ihtiyaç ve beklentilerine göre sosyal, ekonomik ve politik gelişmelere ilham ve yön veren uluslararası bir dergi olmaktır.

Süleyman Demirel University Visionary Journal (ISSN 1308-9552) is an international refereed e-journal that begun to be issued in 2009 within the body of Süleyman Demirel University. In order to pioneer scientific endeavours related to all the fields of economic and administrative sciences the aim of the journal is to form an international scientific platform where the knowledge, opinion and proposals of the scientists are shared, and that supports free scientific thoughts. In this context, the major vision of Visionary Journal is to be an international journal that would inspire and direct social, economic and political developments according to the needs and expectations of the society by producing universal knowledge creation.

### Kapsam / Scope

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda Türkçe veya İngilizce hazırlanmış araştırma makaleleri, derleme makaleler ve olgu sunumlarını kabul etmektedir. Dergi Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere yılda üç sayı olarak yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerden değerlendirme ücreti ve başvuru ücreti alınmamaktadır. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır. Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler iThenticate intihal programından geçirilmektedir. Vizyoner dergisi açık erişim politikası benimsemiş bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm eserler Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY) ile lisanslanmaktadır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Yazarlara nakit olarak telif ücreti ödenmemektedir.

Süleyman Demirel University Visionary Journal accepts research articles, review articles and case reports on all the subjects of the fields of economics and administrative sciences that are written in Turkish or English. The journal is published three times in a year, namely in January, May and September. Evaluation fee and application fee are not charged from the articles sent to the journal. The articles submitted for publication in the Journal should be prepared in accordance with the rules of research and publication ethics. In terms of publication ethics Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by COPE (Committee on Publication Ethics) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). The articles that are sent to the Journal are going to be scanned thought the iThenticate plagiarism program. Visionary Journal is a journal that adopts open access policy. All the papers published in the Journal are licensed by Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY 4.0). The opinions in articles published in the journal are not the views of the journal. All responsibility belongs to the authors. The journal does not pay any royalties to authors.

### İletişim Adresi / Contact Info

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi  
Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi  
Doğu Kampüsü, 32260, Çünür, Isparta / TURKEY

<http://dergipark.gov.tr/vizyoner>

[vizyoner@sdu.edu.tr](mailto:vizyoner@sdu.edu.tr)

+90 246 2110548

## İndeksler / Indexes

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Süleyman Demirel University Visionary Journal are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:



EBSCOHOST (2011)



Academic Resource Index  
(ResearchBib) (2016)



MIAR (2016)



Scientific Indexing Services (SIS)  
(2016)



Arastirmax (2017)



Eurasian Scientific Journal Index  
(2019)



Asos Index (2014)



Directory of Research Journals  
Indexing (2016)



Journal Factor (2016)



Sosyal Bilimler Atf Dizini  
(SOBIAD) (2017)



CiteFactor (2017)



Directory of Open Access Journals  
(DOAJ) (2019)

## Hakem Kurulu / Referee Board

- Prof. Dr. Ayşe İRMİŞ  
Pamukkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Hacer Tuğba EROĞLU  
Selçuk Üniversitesi
- Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI  
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Prof. Dr. Mahmut TEKİN  
Selçuk Üniversitesi
- Prof. Dr. Ramazan ERDEM  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Ümit ARKLAN  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Aşkın ÖZDAĞOĞLU  
Dokuz Eylül Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Eda BOZKURT  
Atatürk Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Gaye ATİLLA  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Murat GÜL  
Kırıkkale Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ  
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Vahit YİĞİT  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Ahmet SARITAŞ  
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Aykut SEZGİN  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Arzu YİĞİT  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Ertan BECEREN  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Mehmet DİNÇ  
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Nihat ALTUNTEPE  
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Olcay SALİCİ  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Senem ATVUR  
Akdeniz Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Süreyya KOVACI  
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Tuğba ERHAN  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Vedat BAYDAR  
Muş Alparslan Üniversitesi
- Prof. Dr. Azmi YALÇIN  
Çukurova Üniversitesi
- Prof. Dr. İlhan EROĞLU  
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
- Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Sibel CENGİZ  
Ardahan Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ali Murat ALPARSLAN  
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Belma KEKLİK  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Elif Türkan ARSLAN  
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. İsmail ÇELİK  
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Ömer Akgün TEKİN  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Taşkın KILIÇ  
Ordu Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Ahmet ALKAN  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Aliye ATAY  
Türk Hava Kurumu Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Aysun YEŞİLTAŞ  
Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Birgül CERİT  
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Hasan Hüseyin UZUNBACAK  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Mehmet Metin DAM  
Adnan Menderes Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Olcay KILINÇ  
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Özlem ÖZER  
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Serhat Adem SOP  
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Tahsin AKÇAKANAT  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Turan KOCABIYIK  
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Zülfükar Aytaç KİŞMAN  
Fırat Üniversitesi

Liste dergimizin bu sayısında yayımlanan makaleleri değerlendiren hakemlerden oluşmaktadır. Hakemlerimize dergimize yapmış oldukları katkıdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

This list constitutes of the referees that evaluate the articles published in this volume of our Journal. We thank all the referees for their priceless contributions to our Journal.

## İÇİNDEKİLER / CONTENTS

### Araştırma Makalesi / Research Article

Prof. Dr. Lutfiye ÖZDEMİR

Orhan POLAT

Türkiye’de Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Köyden Kente Göçün Önlenmesinde Etkili Unsurların Saptanması ve Bir Araştırma

*A Research and the Determination of Effective Elements for the Prevention of Migration from Villages to Cities for Sustainable Rural Development in Turkey*

**450-465**

### Araştırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. Didar BÜYÜKER İŞLER

Nisan Gül TEKİNARSLAN

Markaların Emoji Kullanımına Yönelik Bireylerin Tutumları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

*Attitudes of Individuals for Emoji Usage of Brands: A Research on University Students*

**466-484**

### Araştırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. Hakan DEMİRGİL

Arş. Gör. Sinan YILDIRIM

Arş. Gör. Zübeyde ÇİÇEK

Döviz Kuru Oynaklığında Asimetrik İşaret ve Boyut Yanlılığının Test Edilmesi: Euro/TL Kur Oynaklığı Üzerine Bir İnceleme

*Testing Asymmetric Sign and Size Bias in Exchange Rate Volatility: An Investigation on Euro/TL Exchange Rate Volatility*

**485-494**

### Araştırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. Kenan Oğuzhan ORUÇ

Merve ÇOLAK

Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi İle Yem Seçimi

*Feed Selection by Using Fuzzy Analytical Hierarchy Process*

**495-510**

### Araştırma Makalesi / Research Article

Doç. Dr. Mahmut AKBOLAT

Yonca YILDIRIM

Arş. Gör. Mustafa AMARAT

Hastane Mobil Uygulamalarında Kullanıcı Yorumlarının İncelenmesi

*Investigation of User Comments on Hospital Mobile Applications*

**511-522**

**Araştırma Makalesi / Research Article**

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Sait ÖZKUL

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKIREL

Fabrika Yönetimi Bilgisi Bağlamında Türkiye’de Yayımlanan “Fabrikacılık” Konulu Kitaplar Üzerine Bir İnceleme (1914-1928)

*A Study on the Books Themed “Factory Business” Published In Turkey (1914-1928) in the Context of Factory Management Knowledge*

**523-535**

**Araştırma Makalesi / Research Article**

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÖZKUL

Ahmet Ali BOZKURT

Kırsal Kalkınmada TKDK’nın Rolü: IPARD I Programına İlişkin Isparta İlinde Bir İnceleme

*The Role of ARDSI in Rural Development: A Review Related to the IPARD I Program in the Province of Isparta*

**536-554**

**Araştırma Makalesi / Research Article**

Dr. Öğr. Üyesi Tuna BATUHAN

2024 Avrupa Futbol Şampiyonası Ev Sahipliği Adaylıklarının Değerlendirilmesi: Almanya ve Türkiye Karşılaştırması

*Evaluation of 2024 European Football Championship Host Candidacy: Comparison of Germany and Turkey*

**555-569**

**Araştırma Makalesi / Research Article**

Dr. Ahmet Dülha KOÇ

Doç. Dr. Belma KEKLİK

Kamu Sağlık Çalışanlarının Pozitif Psikolojik Sermaye Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma

*A Research on Positive Psychological Capital Levels of Public Health Employees*

**570-583**

**Araştırma Makalesi / Research Article**

Öğr. Gör. Fatma ÜZÜMCÜ

Doç. Dr. Aygen OKSAY

Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hekim ve Hemşirelere Yönelik Şiddetin Değerlendirilmesi

*Evaluation of Violence against Physicians and Nurses Working in a University Hospital*

**584-598**

**Araştırma Makalesi / Research Article**

Arş. Gör. Fahriye PAZARCIKCI

Dr. Öğr. Üyesi Belgin DİLMEN

Hemşirelik Eğitimine Yeni Başlayan Öğrencilerin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler İle Boyun Eğici Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

*Examining the Correlation between Factors Affecting the Choice of Profession of freshmen in Nursing Education and Their Submissive Behaviours*

**599-611**

**Araştırma Makalesi / Research Article**

Yeşim ATEŞ

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ABA

Patoloji Laboratuvar Rutininde Akılcı Laboratuvar Kullanımı: Tetkik İstemlerinin Retrospektif Değerlendirmesi

*Rational Use of Laboratory in Pathology Laboratory Routine: Retrospective Evaluation of Test Requests*

**612-630**

**Derleme Makalesi / Review Article**

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba SARI

Do Ownership, Method and Type Really Matter? A Literature Survey on Comparative Bank Performance and Efficiency

*Sahiplik, Yöntem ve Banka Tipi Ne Ölçüde Önemlidir? Karşılaştırmalı Banka Performansı ve Etkinliği Üzerine Bir Literatür Araştırması*

**631-649**

**Derleme Makalesi / Review Article**

Dr. Dilek KOCABAŞ

Prof. Dr. Ramazan ERDEM

Hemşirelik Mesleğine Yönelik Kalıpyargılar Üzerine Bir Derleme

*A Review on Nursing Profession Stereotypes*

**650-657**

**Derleme Makalesi / Review Article**

Arş. Gör. İdris TURAN

Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY

Dr. Öğr. Üyesi Selim KANAT

An Overview to Turkey-EU Relations during the Justice and Development Party Period

*Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi TR-AB İlişkilerine Genel Bir Bakış*

**658-666**



## YAYIN İLKELERİ

1. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere yılda üç kez yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir.
2. Dergiye iktisadi ve idari bilimler ile ilgili tüm konularda hazırlanmış araştırma makaleleri, derleme makaleler ve olgu sunumları gönderilebilir.
3. Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılmış olmalıdır.
4. Makaleler yazım kurallarımıza uygun bir şekilde hazırlanarak DergiPark sistemi üzerinden gönderilmelidir. Makaleler ile birlikte tüm yazarlar tarafından imzalanarak hazırlanmış Makale Başvuru Formunun da sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Yazarlar; unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, iletişim bilgilerini ve Orcid ID bilgilerini sisteme eksiksiz bir şekilde eklemelidir. DergiPark sistemi üzerinden makale gönderemeyen yazarlar [vizyoner@sdu.edu.tr](mailto:vizyoner@sdu.edu.tr) adresine mail atarak teknik destek alabilirler.
5. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmış olmalıdır.
6. Çalışmalarını gönderen yazarlar; makalede hiçbir şekilde intihal yapmadığını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmaktadır.
7. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ilk olarak iThenticate intihal programından geçirilmektedir. Benzerlik indeksi oranı yüksek olan makaleler değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmektedir.
8. Makaleler içerik ve biçim açısından incelenmek üzere en az iki hakeme (çift kör hakeme) gönderilmektedir. Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmemektedir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, editör makaleyi üçüncü hakeme gönderebilir veya hakem raporları çerçevesinde nihai kararı verebilir.
9. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayınlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç üç ay içinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir.
10. Yazım yanlışlarının çok fazla olması, bilimsellik şartlarına uyulmaması makalenin geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.
11. Yayımlanmayan makaleler yazarına geri gönderilmeyecektir.
12. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarına aittir.
13. Dergide yayınlanan makalelerin yazarlarına nakit olarak telif ücreti ödenmez.
14. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmayacaktır.

## YAYIN ETİĞİ

Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi yayın etiği konusunda COPE (Committee on Publication Ethics) ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tarafından belirlenen yayın etiği ilke, standart ve tavsiyelerini gözetmektedir. Buna göre kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de buna dahildir. Yayın etiği kapsamında tüm paydaşların özetle aşağıdaki etik sorumlulukları taşıması beklenmekte olup, her türlü etik vakası COPE kuralları gereğince değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

### Yazarların Etik Sorumlulukları:

- Yazarlar dergiye gönderdikleri makaleleri başka bir yerde yayınlamamış ya da yayınlanmak üzere göndermemiş olmalıdır.
- Yazarlar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara kaynak göstermiş olmalıdır.
- Yazarlar makalenin kendi çalışmaları olduğunu, hiçbir şekilde intihal yapmadıklarını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmeli ve tüm yazarların makale üzerinde eşit sorumluluğa sahip olduğu bilinmelidir.
- Sorumlu yazar makalede adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli katkılar sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır. Bunun dışındaki kişilere teşekkür kısmında yer verilmelidir.
- Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları veya çıkar çatışmasını beyan etmekle yükümlüdür.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşım imkanı sağlamalıdır.

### Hakemlerin Etik Sorumlulukları:

- Araştırmayı incelemek için yeterli nitelikte olmayan veya makaleyi hızlı bir şekilde değerlendirmesinin imkansız olacağını bilen seçilmiş herhangi bir hakem, editöre bu durumu bildirmeli ve inceleme sürecinden mazurunu istemelidir.
- Hakemler kendilerine ulaşan makaleleri gizli tutmak ve hakemlik sürecinden elde ettikleri bilgileri kişisel menfaatleri için kullanmamakla yükümlüdürler.
- Hakemler raporlarını veya makale hakkındaki bilgileri başkalarıyla paylaşmamalıdır ve editörün izni olmadan yazarlarla doğrudan iletişim kurmamalıdır.
- Hakemler makaledeki potansiyel etik meseleler konusunda özenli olmalı ve bunları editörün dikkatine sunmalıdır. Buna, değerlendirmedeki makale ile hakemin kişisel bilgi sahibi olduğu herhangi başka bir yayınlanmış çalışma arasındaki özlü benzerlik ve örtüşme dâhildir.
- Hakemlik nesnel bir şekilde yapılmalıdır. Yazarlara dair kişisel eleştirilerde bulunulmamalı, değerlendirmeler yapıcı, dürüst ve kibar olmalıdır.
- Hakemler yazarlarından herhangi biriyle rekabetçi, işbirlikçi veya başka türlü bir ilişki veya bağlantıdan kaynaklanabilecek potansiyel bir çıkar çatışmasına sahip olduğu bir makaleyi değerlendirmeyi kabul etmeden önce editöre danışmalıdır.

### Editör Kurulunun Etik Sorumlulukları:

- Dergide hangi makalelerin yayınlanacağına karar vermek editör kurulunun sorumluluğundadır. Yazarların makalelerini değerlendiren editör kurulu; ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, dini inanç, etnik köken, vatandaşlık ya da politik felsefelerinden bağımsız olarak değerlendirme yapmalıdır. Alınacak karar, makalenin doğruluğu, geçerliliği ve önemi ile derginin kapsamının uygunluğuna dayanmalıdır. İftira, telif hakkı ihlali ve intihal ile ilgili mevcut yasal gereklilikler de dikkate alınmalıdır.
- Editör veya herhangi bir editör kurulu üyesi, ilgili yazar, hakemler, potansiyel hakemler, diğer editör danışmanları ve yayıncılardan başka kimseye bir makale hakkında bilgi ifşa etmemelidir.
- Sunulan bir makalede açıklanan yayınlanmamış malzemeler, yazarın açık yazılı izni olmaksızın editörün veya editör kurulunun kendi araştırmalarında kullanılmamalıdır.

## YAZIM KURALLARI

1. Makaleler “Office Word” programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır ve uzunluğu dergi formatında 30 sayfayı geçmemelidir.
2. Sayfa düzeni; Üst: 4,5 cm, Alt: 2,5 cm, Sol: 2,5 cm ve Sağ: 2,5 cm olmalıdır.
3. Makaleler 10 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
4. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
5. Makalenin ilk sayfasında 12 punto olarak Türkçe ve İngilizce başlık, 10 punto olarak en az 120 en fazla 200 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce öz ile en az 3 en fazla 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır.
6. Dergimiz 2016 yılından itibaren JEL (Journal of Economic Literature) sınıflandırma kodu uygulamasına geçmiş olduğundan gönderilecek makalelerde yazarların en fazla 5 tane olmak üzere JEL sınıflandırma kodlarını da belirtmesi gerekmektedir.
7. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold) ve sola yaslı (girintisiz) olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Ana başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır. Alt başlıkların ise hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır.
8. Makale içindeki tüm tablo, şekil ve grafikler metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo, şekil veya grafiğe bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil veya grafiğin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 10 punto olarak yer almalıdır. Tablo, şekil ve grafik içindeki metin 8-10 punto aralığında olmalıdır. Tablo, şekil veya grafikler yukarıda verilen sayfa düzenine uygun ve kolaylıkla okunacak biçimde olmalıdır.
9. Dergiye gönderilen makaleler; referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stilinde hazırlanmalıdır. Bu bağlamda atıflar metin içerisinde bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde ve 8 punto olarak ifade edilmelidir.
10. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır.
  - **Tek yazarlı yayınlarda atıf:** (Dulupçu, 2001:28).
  - **İki yazarlı yayınlarda atıf:** (Acar ve Tetik, 2013:60).
  - **Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf:** (Çarıkcı vd., 2010:55).
  - **Birden fazla kaynağa atıf:** (Schumpeter, 1934:66; Wood, 2005:36).
  - **Kaynağın tamamı için atıf:** (Drucker, 1995).
  - **Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf:** (DPT, 2003:45).
11. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.
  - **Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf:** (Bebbington ve Song, 2004).
  - **Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf:** (Rekabet Kurumu, 2008).

12. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir.
- (Kirzner, 1973a:30).
  - (Kirzner, 1973b:45).
13. Yazarın adı cümle içinde geçiyorsa aşağıdaki gibi atıf yapılmalıdır.
- Moran'a (1994:36) göre, .....
14. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri "en yeni tarihli" olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

#### **Kitaplar:**

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Kitabın Adı, Basım Yeri: Yayınevi.

Erol, E. (2008). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Acar, D. ve Tetik, N. (2013). Genel Muhasebe, Ankara: Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M.A., Gövdere, B. ve Songur, H. (2013). İnsani Ücret, İstanbul: İGİAD Yayınları.

#### **Çeviri Kitaplar:**

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Kitabın Adı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. Çevirmenin Soyadı (Çev.), Basım Yeri: Yayınevi.

Drucker, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, B.Çorakçı (Çev.), İstanbul: İnkilap Kitabevi.

#### **Editörlü Kitaplar:**

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). "Bölümün Adı", Editörün Adının Baş Harfi. Editörün Soyadı (Ed.), Kitabın Adı, içinde (Bölümün Sayfa Aralığı), Basım Yeri: Yayınevi.

Okçu, M., Aktel, M. ve Kerman, U. (2007). "İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve Avrupalılaşıma", A.Yılmaz, ve Y.Bozkurt (Ed.), Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, içinde (43-67), Ankara: Gazi Kitabevi.

#### **Makaleler:**

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). "Makalenin Adı", Derginin Adı, Cilt(Sayı), Sayfa Aralığı.

Özkul, G. (2007). "Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3), 343-366.

Çelikkaya, S. ve Sezgin, A. (2014). "Kamu Harcamalarının Kalkınmaya Olan Etkileri: Türkiye Örneği", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 40-59.

Akçakanat, T., Çarıkçı, İ.H. ve Dulupçu, M.A. (2011). "Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Isparta'daki Yaşam Kalitesi Ve Isparta Halkına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3(4), 1-18.

#### **Tezler:**

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Tez Başlığı, Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi, Üniversitenin Adı, Yayın Yeri.

Eke, E. (2014). Neoliberal Devlet Döneminde Sağlıkta Dönüşüm Programı Uygulamalarına Yönelik Sektördeki Paydaşların Algısı, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

### Sempozyum/Konferanslar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). “Bildirinin Adı”, Sempozyum/Konferans Adı, Düzenleyen Kurum, Düzenlenme Tarihi, Düzenlenme Yeri, Sayfa Aralığı.

Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E. ve Ömürbek, N. (2014). “Borsa Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Karşılaştırılması”, 15. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, 22-25 Mayıs 2014, Isparta, 673-689.

### Çalışma Metinleri (Working Paper):

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Çalışma Metninin Adı, Çalışma Metni, Yayın Yeri.

Öztek, M.F. ve Öcal, N. (2013). Financial Crises, Financialization of Commodity Markets and Correlation of Agricultural Commodity Index with Precious Metal Index and S&P500, Çalışma Metni, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ekonomik Araştırma Merkezi.

### Gazeteler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Tam Yayın Tarihi). “Makalenin Adı”, Gazetenin Adı, Varsa Sayfa Aralığı.

Gökçe, D. (15 Mart 1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet.

### İnternet Kaynakları:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yayınlanma Tarihi). Başlık, İnternet Adresi. (Erişim Tarihi: Tarih).

Bebbington, J. ve Song, E. (2004). The Adoption of IFRS in the EU and New Zealand, <http://www.europe.canterbury.ac.nz/>, (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2008).

Rekabet Kurumu (2010). Rekabet Hukukunun Esasları, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>, (Erişim Tarihi: 17 Mart 2010).

15. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

## PUBLICATION PRINCIPLES

1. Süleyman Demirel University Visionary Journal is an international peer reviewed e-journal and published three times a year in January, May and September.
2. All scientific and original articles on any subject related to economics and administrative sciences could be submitted to the Journal.
3. The articles should be written either in Turkish or in English.
4. The articles should be prepared in accordance with the spelling rules and should be uploaded to the DergiPark system. Together with the article(s) the Article Application Form that is signed by all the authors should be uploaded to the system. The authors should add their titles, institutions where they work/study, contact information and Orcid ID information to the system. Those authors who cannot upload their papers through the system may take technical support by e-mailing to [vizyoner@sdu.edu.tr](mailto:vizyoner@sdu.edu.tr).
5. The articles submitted for publication in the Journal should be prepared in accordance with the rules of research and publication ethics.
6. The authors who submit their papers are accepted to have declared that they do not plagiarize; they accept any sanction caused by any plagiarism; and they admit that the Journal have no responsibility on such situations.
7. The articles that are sent to the Journal are going to be scanned through the iThenticate plagiarism program. Articles with a high similarity index are rejected without being evaluated.
8. The papers are sent to two separate referees (double blind referee) to be evaluated for their content and style. The review process is double blind. In case of a favourable opinion from one referee and an unfavourable from the other, editor may send the paper to a third referee or may give the final decision in the light of two evaluation reports.
9. In accordance with the evaluation reports from the referees, the paper may be published, may be re-sent to the author(s) for correction, or may be rejected. In case of a correction all correction(s) should be made within at the latest 3 months and sent to the Journal.
10. Having too many spelling errors and/or a failure to comply with the requirement of a scientific article is sufficient for the rejection of an article.
11. Rejected articles are not re-sent to the author(s).
12. The opinions in the articles published in the Journal are not the opinions of the Journal. All the responsibility belongs to the author(s).
13. The Journal does not pay any royalties to the author(s) of the articles published.
14. The articles that could not meet the publication principles would not be taken into the peer review process.

## PUBLICATION ETHICS

In terms of publication ethics Visionary Journal pursues the principles, standards and recommendations of the publication ethics determined by COPE (Committee on Publication Ethics) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). Accordingly, all the articles that do not comply with the accepted standards of ethics are rejected. The rule also applies for those articles that contains discrepancies which are detected after the publication. In the context of publication ethics, all the shareholders are expected to bear the following ethical responsibilities in brief and all the ethical incidences are going to be evaluated in compliance with COPE rules.

### Ethical Responsibilities of Authors:

- Authors should send those articles which have not been published elsewhere or which have not been sent anywhere.
- Authors should give references to all the citations in their articles.
- Authors are accepted to declare that the article belongs to themselves, they do not plagiarise, all the responsibilities due to plagiarism belong to themselves and the journal does not have any responsibility in such cases.
- Authors should guarantee that they give scientific contribution to the article and it should be accepted that all the authors of the article have equal responsibility.
- Corresponding author should guarantee that all the co-authors mentioned in the article have an agreement on the publication of the article and on being named as co-authors. All the writers who give crucial contributions to the article should be named as co-authors. Others should be given place in the acknowledgement.
- Authors are responsible for declaring the supporting institutions, financial sources or conflicts of interest.
- In case of necessity authors should give access to the data sets utilised in the articles.

### Ethical Responsibilities of Reviewers:

- Any reviewer who is selected for reviewing the article but whose qualifications do not match with the subject of the article and/or to whom the time limitation of the review process is not appropriate should inform the editor and ask for her/his removal from the review process.
- Reviewers are responsible for the concealment of the articles they received and for not using the information attained from the reviewing process for personal interests.
- Reviewers should not share their evaluations reports or information about the article with others and should not directly communicate with the authors without the permission of the editor.
- Reviewers should be intensitive about potential ethical incidences in the article and should present them to the editor. This includes similarities and overlappings with the studies of the reviewer published elsewhere.
- Reviewing should be done objectively. Personal criticisms should be avoided and the evaluations should be constructive, honest and polite.
- Reviewers who may have potential conflict of interest with (at least) one of the authors due to a competitive, collaborative or other types of relationships or connections should inform the editor before accepting the reviewing process.

### Ethical Responsibilities of Editorial Board:

- The decision of the selection of articles to be published in the Journal is under the responsibility of the editorial board. The editorial board should carry out the evaluation independent of race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. The decision to be made should be based on the accuracy, validity and importance of the article, and its relevance with the scope of the Journal. Legal necessities should also be consulted in cases of slander, copyright infringement and plagiarism.
- The editor or any member of the editorial board should not reveal any information about the article except for the related authors, reviewers, potential reviewers, other editorial consultants and publishers.
- The information in any article presented but not published should not be used in any research of the editor or of the member of the editorial board without express written permission of the authors.

## SPELLING RULES

1. The papers should be prepared through MS Office - Word processor in A4 paper size and be less than 30 pages with the following spelling rules.
2. Page margins should be as follows: Top: 4.5 cm, Bottom: 2.5 cm, Left: 2.5 cm and Right: 2.5 cm.
3. The articles should be written with 10 font size in "Times New Roman" and with "single" line spacing. There should be one space after points and commas.
4. No indents should be used for the paragraphs and 6 nk spaces should be left before and after the paragraphs. Between the paragraphs no extra blank lines should be used.
5. In the first page of the article, there should be the title, written in Turkish and English with 12 font size; the abstract, written in both Turkish and English in 10 font size and the abstract should have 120 to 200 words; and 3 to 5 keywords, written in Turkish and English.
6. As the Journal adopted the JEL (Journal of Economic Literature) classification code application in 2016, the papers to be submitted should contain at most JEL classification codes.
7. The headings and subheadings should be appeared in 10 font size, bold and left justified and also numbered decimally such as 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. The headings should be written in capital letters and subheadings should appear in lower case (initial words capitalized). There should be one blank line before the headings; no blank line should be given after the headings. There should be no blank line before and after the subheadings.
8. All the tables and figures, and graphs in the paper should be cited in numerical order and center aligned. Each table, figure, and graph should be given a title. Table title should be placed above the table, figure, and graph, with 10 pt, centered aligned, and only initial letters capitalized. Table, figure and graph text should be no smaller than 8 pt and no larger than 10 pt. All tables, figures, and graphs should be clear and can be easily readable and also compatible with the page layout.
9. The in text-references, footnotes and reference lists in the papers should be prepared according to American Psychological Association (APA) style. The in text references should be given with author-date-page method. The explanatory notes should be given at the end of the page as a foot note and should be 8 pt.
10. References inside the text should be like surname of the author(s), year of the source, and page number. If there isn't the name of the author then institution name should be given instead of author's name.
  - **Works by a single author:** (Dulupçu, 2001:28).
  - **Works by two authors:** (Acar and Tetik, 2013:60).
  - **Works by multiple authors:** (Çarıkçı et al., 2010:55).
  - **Citing more than one source:** (Schumpeter, 1934:66; Wood, 2005:36).
  - **Citing whole source:** (Drucker, 1995).
  - **Citing publications without the name of the author:** (DPT, 2003:45).
11. If the reference is taken from a web site and the author is known, reference should be made like periodic publications. If the date of the downloaded source is not given, access date should be used. If the date of the downloaded source is not given, date of access should be used. Also if no publisher name is available, use the name of website and data of Access.
  - **If the author's name and publication year is known:** (Bebbington and Song, 2004).
  - **If the author's name and publication year is not known:** (Rekabet Kurumu, 2008).



12. If you are citing more than one work by the same author in the same year, put the letters a, b, c next to the year.
  - (Kirzner, 1973a:30).
  - (Kirzner, 1973b:45).
13. If the name of the author is used in the text, the reference should be given as follows:
  - According to Moran (1994:36), .....
14. All sources used in the text should be ordered alphabetically by author last name. Order the works from the same author by publication date. All the sources that are cited in the text must appear in the reference page. The reference page should be prepared according to example shown below:

#### **Books:**

Surname, First Letter of the Name of the Author(s). (Year). Name of the Book, Place of Publication: Publisher.

Erol, E. (2008). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Acar, D. and Tetik, N. (2013). Genel Muhasebe, Ankara: Detay Yayıncılık.

Korkmaz, A., Dulupçu, M.A., Gövdere, B. and Songur, H. (2013). İnsani Ücret, İstanbul: İGİAD Yayınları.

#### **Translated Books:**

Surname, First Letter of the Name of the Author(s). (Year). Name of the Book, First Letter of the Translator. Surname of the Translator (Çev.), Place of Publication: Publisher.

Drucker, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, B.Çorakçı (Çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

#### **Edited Books:**

Surname, First Letter of the Name of the Author(s). (Year). "Section Title", First Letter of the Editor. Surname of the Editor (Ed.), Title of the Book, in (Pages of the Section), Place of Publication: Publisher.

Okçu, M., Aktel, M. and Kerman, U. (2007). "İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve Avrupalılaştırma", A.Yılmaz, and Y.Bozkurt (Ed.), Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, in (43-67), Ankara: Gazi Kitabevi.

#### **Articles:**

Surname, First Letter of the Name of the Author(s). (Year). "Title of the Article", Journal Title, Vol(No), Pages.

Özkul, G. (2007). "Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3), 343-366.

Çelikkaya, S. and Sezgin, A. (2014). "Kamu Harcamalarının Kalkınmaya Olan Etkileri: Türkiye Örneği", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 40-59.

Akçakanat, T., Çarıkçı, İ.H. and Dulupçu, M.A. (2011). "Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Isparta'daki Yaşam Kalitesi Ve Isparta Halkına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3(4), 1-18.

#### **Thesis:**

Surname, First Letter of the Name of the Author(s). (Year). Thesis Title, Master's Thesis/ Ph.D. Dissertation, Name of the University, Place of Publication.

Eke, E. (2014). Neoliberal Devlet Döneminde Sağlıkta Dönüşüm Programı Uygulamalarına Yönelik Sektördeki Paydaşların Algısı, Ph.D. Dissertation, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

### **Symposiums/Congresses:**

Surname, First Letter of the Name of the Author(s). (Year). "Title of the Paper", Symposiums/Congresses Name, Organizing Institute, Date of Organization, Place of Organization, Pages.

Karaatlı, M., Demirci, N., Aksoy, E. and Ömürbek, N. (2014). "Borsa Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Karşılaştırılması", 15. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, 22-25 May 2014, Isparta, 673-689.

### **Working Paper:**

Surname, First Letter of the Name of the Author(s). (Year). Title of the Paper, Working Paper, Place of Publication.

Öztek, M.F. and Öcal, N. (2013). Financial Crises, Financialization of Commodity Markets and Correlation of Agricultural Commodity Index with Precious Metal Index and S&P500, Working Paper, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ekonomik Araştırma Merkezi.

### **Newspapers:**

Surname, First Letter of the Name of the Author(s). (Full Date of Publication). "Title of Article", Name of Newspaper, Page (if it exists).

Gökçe, D. (15 Mart 1997). "Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu", Milliyet.

### **Internet Sources:**

Surname, First Letter of the Name of the Author(s). (Date of Publication). Title, Internet Address. (Last Access: Date).

Bebbington, J. and Song, E. (2004). The Adoption of IFRS in the EU and New Zealand, <http://www.europe.canterbury.ac.nz/>, (Last Access: 14 July 2008).

Rekabet Kurumu (2010). Rekabet Hukukunun Esasları, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>, (Last Access: 17 March 2010).

15. For the cases not mentioned in spelling, scientific publication rules will be taken into consideration.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KIRSAL KALKINMA İÇİN KÖYDEN KENTE GÖÇÜN ÖNLENMESİNDE ETKİLİ UNSURLARIN SAPTANMASI VE BİR ARAŞTIRMA\*

### A RESEARCH AND THE DETERMINATION OF EFFECTIVE ELEMENTS FOR THE PREVENTION OF MIGRATION FROM VILLAGES TO CITIES FOR SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT IN TURKEY

Prof. Dr. Lutfiye ÖZDEMİR<sup>1</sup>

Orhan POLAT<sup>2</sup>

#### ÖZ

Günümüz Türkiye’inde, küresel düzeyde meydana gelen hızlı teknolojik değişme ve gelişmelerle birlikte kırsal alanlardan kentlere olan göçler de artmaktadır. Sürdürülebilir kırsal kalkınma (SKK), nüfusu 20 binden az olan yerleşim yerlerinde gelecek nesillerin ihtiyaçlarını geçmiş nesilden şikâyet etmeyecek şekilde karşılayabilmesi anlamına gelmektedir. Sürdürülebilir kırsal kalkınma için köyden kente göçün önlenmesi ve kırsal alanlarda çalışma, üretim, pazarlama ve yaşam şansının sunulması önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışma, köyden kente göçün nedenlerinin araştırılması, gerekli önlemlerin alınabilmesi ve SKK için önerilerde bulunabilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla araştırma Türkiye’de İç Anadolu, Karadeniz, Ege, Marmara, Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri’nden seçilmiş köylerde çiftçilerle yüzyüze anketlerle uygulanmış ve hâlihazırda 141 anket toplanmıştır. Analiz sonucunda 0,785 değer aldığı saptanan ölçeğin Cronbach Alpha’sının oldukça güvenilir olduğu bulunmuştur. Faktör analizi sonucunda göçlerin nedenleri: 1) Eğitim kaynaklı göçler ve 2) Fiziksel altyapıya dayalı göçler olarak sınıflandırılmıştır. Bu sorunlar üzerinde etkili olabileceği düşünülen çok sayıda bağımsız değişken analize dâhil edilerek çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Sonuç olarak hem eğitim kaynaklı göçler hem de fiziksel altyapıya dayalı göçler üzerinde başta demografik nitelikler olmak üzere pek çok unsurun etkili olduğu saptanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Göç, Köyden Kente Göç, Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma, Eğitim Kaynaklı Göçler, Fiziksel Altyapıya Dayalı Göçler.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** Q01, O15, Q56, O18, R51.

#### ABSTRACT

In today's Turkey, together with rapid technological changes and developments at the global level has increased the migration from village to urban areas. Sustainable rural development (SRD) means that future generations can

\* Bu çalışma, 10-12 Temmuz 2017 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen “Uluslararası Avrasya Ekonomileri”, konferansında “Türkiye’de Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Köyden Kente Göçün Önlenmesinde Etkili Unsurların Saptanması ve Bir Araştırma” adı altında sunulmuştur.

<sup>1</sup> İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, lutfiye.ozdemir@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4660-1816>

<sup>2</sup> İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, polatorhan@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0065-2346>

meet their needs in a settlement that is less than a population of 20,000, so that past generations can't complain about them. For sustainable rural development, it is important to prevent rural migration and to present labour, production, marketing and living opportunities in rural areas. In this context, the study is conducted in order to investigate the causes of migration from the village to the city, to take the necessary precautions and to make suggestions for the SRD. For this purpose, the research is applied to farmers in selected villages in Central Anatolia, Black Sea, Aegean, Marmara, Mediterranean and Eastern Anatolia Regions in Turkey with face to face discussions and 141 questionnaires are collected. It is found that Cronbach Alpha is quite reliable as the result of the analysis with a scale value of 0.785. Reasons for migration as a result of factor analysis can be classified as: 1) Migration due to education, 2) Migrations based on physical infrastructure. Numerous independent variables considered to be effective on these problems are analyzed by multiple linear regression analysis. As a result, it is determined that many factors, mainly demographic characteristics, are effective on migrations based on both education and physical infrastructure.

**Keywords:** Migration, Migration from Village to City, Sustainable Rural Development, Education-Based Migrations, Physical Infrastructure Based Migration.

**JEL Classification Codes:** Q01, O15, Q56, O18, R51.

## 1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kırsal kalkınmanın önündeki en büyük engel göçtür. Göç, kırsal alanlardaki insan kaynaklarının azalmasına neden olmaktadır. Kırsal alanlardaki temel ekonomik faaliyetler tarıma dayalı olduğundan insan kaynaklarında göçe sebep olan unsurlar engellenmedikçe, tarımda iyileşme ve kırsal alanlarda sürdürülebilir bir kalkınma söz konusu olamaz. İnsanların neden göç ettikleri geçmişten günümüze yapılan çalışmalarda incelenmiştir. Yapılan çalışmalarda göçü açıklayacak tek ve kapsamlı bir kuram oluşturulamamıştır. Göçe sebep olan unsurlar topluma, zamana, mekâna, duruma ve pekçok değişkene göre değişebilmektedir. Bu durum göç konusunda sahada sürekli çalışma ve araştırma yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Sahada yapılan çalışmalar, göçe sebep olan unsurların tam olarak tespit edilmesi ve gerçekçi çözüm yollarının bulunması için oldukça önemlidir. Bu bağlamda çalışma, köyden kente göçün nedenlerinin araştırılması, göçü engelleyecek gerekli önlemlerin alınabilmesi ve SKK için önerilerde bulunulması amacıyla Türkiye’de İç Anadolu, Karadeniz, Ege, Marmara, Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri’nin seçilmiş köylerinde çiftçilere uygulanan yüzyüze anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada geçmişten günümüze oluşturulan göç teorileri, eğitim kaynaklı göçler ve fiziksel alt yapıya dayalı göçler incelenerek, eğitim ve fiziksel altyapı kaynaklı köyden kente göçün önlenmesi için öneriler sunulmuştur.

## 2. LİTERATÜR TARAMASI

Sürdürülebilirlik; ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın sürdürülebilir olmasını sağlayabilmek için doğal kaynakları tüketmeksizin ve tabiatın dengesini bozmaksızın gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılayarak kalkınmalarına imkân sağlamak amacıyla bugün ve yarın için kalkınmanın planlanması ve uygulanmasıdır (Koçel, 2015:287). Sürdürülebilirlik sosyal, ekonomik, çevresel ve tarımsal sürdürülebilirlik olarak dört ana bölüme ayrılabilir (Altınok vd., 2015:623; The EU Explained, 2014; Kırımhan, 2005:20). Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun manevi yapısı; ekonomik sürdürülebilirlik, maddi yapısı (yapı, hammadde, enerji, doğal kaynaklar vb.); çevresel sürdürülebilirlik, tabiatın korunması ve tarımsal sürdürülebilirlik, tarımsal faaliyetlerin devamlılığı ile ilgilidir. Sürdürülebilir kalkınma; bugün yaşayanların ve gelecekte yaşayacakların gereksinimlerini karşılamaları ve gelişmeleridir (WCED, 1987; OECD, 2004:9; Strange ve Bayley, 2008:24). Sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için kırsal alanlardaki insan kaynaklarının eğitilmesi stratejik bir önem taşımaktadır (EC, 2016; EUR-Lex, 2016; UNCED, 1992; IISD, 2010:19). Kırsal alanlardaki temel ekonomik faaliyetler tarıma dayalıdır (UKKS, 2014-2020:7; İrmış ve Eroğlu, 2015:690). Tarım; bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, uygun koşullarda korunması, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanmasıdır (Büyük Türkçe Sözlük, 2016). Bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretimi, büyük oranda kırsal alanlarda yapılabildiğinden tarım ve kırsal alan birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle tarımın kalkınması kırsal alanların kalkınması anlamına gelmektedir. Dünya Bankası’nın 2008 yılı Dünya Kalkınma Raporu’nda kırsal kalkınmanın önündeki en büyük engelin göç olduğu (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2016:4-29) ve göçü önlemek için eğitimlerle kırsal alanlardaki potansiyelin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmakta ve örneklerle gösterilmektedir.

Uygulanan eğitim modelleri; resmi eğitimde kalitenin artırılması, resmi olmayan eğitimde Sivil Toplum Kuruluşları'nın (STK) ikinci şans eğitimleri, mesleki ve yüksek eğitimin yeniden düzenlenmesi şeklinde olmuştur. Tüm eğitimlerin ana mantığını, günümüz koşullarına uygun sorgulayıcı, yenilikçi tarımsal eğitimlerin yanında işletmecilik ve girişimcilik eğitimleri oluşturmaktadır (World Development Report 2008, 2007:3-22).

Kırsal alanların kalkınmasındaki en büyük engel insan kaynaklarının göç yoluyla kırsaldan ayrılmasıdır. Göç ile ilgili olarak geçmişten günümüze teorileri beş başlıkta toplayabiliriz. Bunlar kısaca şöyledir (Tavas, 2015:11);

1. Ravenstein Kuramı: Ravenstein Birleşik Krallık'ta 1885 ve 1889 yıllarında gerçekleştirdiği araştırmada; göçün temel sebebinin ekonomik olduğunu vurgulamaktadır. Bu araştırmaların sonuçlarını ayrıntılı olarak "Göç Kanunları" isimli makalelerinde göçün kurallarını anlatmaktadır (Ravenstein, 1885:199; Ravenstein, 1889:286-288; Lee, 1966:49).
2. Kesişen Fırsatlar (Intervening Opportunities) Kuramı: Stouffer'in 1940 yılında yaptığı bir çalışma olan "Kesişen Fırsatlar" ile elde ettiği bulgular sonucunda geliştirilen bir kuramdır. Bu kuramın oluşturulmasına katkı sağlayan çalışmada, göç edilecek mesafe, fırsatlar ve fırsatların çeşitliliği ile göçün sebepleri araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda göç için tercih edilen yerin/mesafenin, **fırsat ve fırsatların çokluğu** ile doğru orantılı olduğunu bulunmuştur (Tavas, 2015:30-31).
3. İtme-Çekme (Push-Pull) Kuramı: Everett Lee, 1966 yılında yayınladığı "Göç Teorisi" (A Theory of Migration) adlı makalesinde göç davranışının faktörlerini; yaşanan yer, göç edilecek yer, araya giren engeller ve kişisel faktörler olarak dört başlıkta toplamıştır. Bu faktörlerin ilk üçü ile grafik oluşturularak "itme-çekme model"ini oluşturmuştur. Bunlar grafikte itici (-, eksi), çekici (+, artı) ve etkisiz (0, nötr) olarak ifade edilmiştir. İtici faktörler bireylerin bulunduğu yerlerden ayrılmasına neden olan **ekonomik, sosyal ve siyasi** vb. sorunları içermektedir. Çekici faktörler ise; göç sonucu gidilen yerin çekici-cezbedici özelliklerini içermektedir (Lee, 1966:47-51; IOM, 2017).
4. Petersen Göç Kuramı: Petersen 1958 yılında yaptığı "Göçün Genel Tipolojisi" isimli çalışmada genel olarak göçün oluşmasında en büyük etkinin **ekonomik faktörler** olduğunu belirtmekte ve ekonomideki yükseliş ve düşüşlerin toplumdaki sınıfları etkilediğini ve bireylerin ve toplumdaki sınıfların ekonomideki değişikliklere tepkilerinin farklı olduğunu ifade etmektedir (Petersen, 1958:256-266).
5. Göç Sistemleri ve Göç İlişkileri Kuramı: Bu kuramda göç, devletlerarası, kültürlerarası, bireysel-ailesel ve göç ajansları arasındaki ilişkilere göre incelenmektedir (Tavas, 2015:35). Fawcett, göç sistemini genel olarak bağlantılar ve ilişkiler üzerine kurmuştur. Bu bağlantıların tiplerini, somut, düzenleyici ve ilişkisel bağlantılar olarak ifade etmektedir. Bağlantı kategorilerini ise; devletten devlete, kitlesel kültürler arası, ailesel ve kişisel, göç ajansları olmak üzere dört kategoride incelemektedir. Çalışmanın sonucunda ise göçün sadece **ekonomik** boyutunun değil **kültürel** boyutunun da incelenmesi gerektiğine vurgu yaparken, uluslararası göç çalışmalarının yapılmasının önemine dikkat çekmektedir (Fawcett, 1989:671-680). Uluslararası göç incelenirken iç göçten farklı olarak **ekonomik, sosyal, politik ve çevresel** konular gibi pek çok alanların da uluslararası göç teoremlerine göre uygulamalı incelenmesi gerekmektedir (Massey, 1993:431-466).

Literatürde göç hareketlerini açıklayacak tek ve kapsamlı bir kuram henüz mevcut bulunmamaktadır. Göç araştırmalarında; bazen birey, bazen hane halkı, bazen ulusal bazen de uluslararası alanlar araştırma evreni olarak kabul edilmişlerdir. Göçün ve ekonominin kuralları fizik kuralları gibi katı ve değişmez değildir. Topluma, zamana, mekâna, duruma ve pek çok değişkene göre göçün kuralları değişebilir. Bu durum göç konusunda sürekli çalışma ve araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Göç, kırsal alanlardaki emek ve sermaye gibi üretimin ana kaynaklarının kaybedilmesine neden olabilmektedir. Genç ve nitelikli iş gücünün kırsal alanlardan göçü ise hem üretim faktörlerinin kaybına hem de kırsal alanlarda yaşlı nüfusun oluşmasına yol açmaktadır. BM'de yapılan çalışmalarda demografik değişikliklere veya göçlere; **çevresel faktörler, yoksulluğun azaltılması, güvenlik ihtiyacı, sağlık, kaliteli yaşam, gelir seviyesini artırma isteği, okula erişim/gitme, mesleki eğitim, kişisel istekler ve kendini güçlendirme/gerçekleştirme** gibi ihtiyaçların neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır (UNCED, 1992).

### 3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ARAŞTIRMA SORULARI

Araştırmanın amaçları sürdürülebilir kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için kırsal alanlardan kentlere olan göçlerin sınıflandırılması ve bu göçlerin önlenmesinde etkili olan unsurların saptanmasıdır. Bu amaçlara yönelik

olarak oluşturulan araştırma soruları şunlardır: 1) Köyden kente göçün nedenleri nelerdir? 2) Çiftçilerin demografik nitelikleri köyden kente göçte etkili midir? 3) Demografik niteliklerin dışında köyden kente göçte etkili olan unsurlar nelerdir?

#### 4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma verileri anket yöntemi ile bizzat araştırmacılar tarafından yüzyüze yapılan görüşmelerle toplanmıştır. Toplanan veriler Microsoft Excel ve SPSS 22.0 programlarına yüklenerek analiz edilmiş olup; analiz işlemlerinde öncelikle ölçeğin güvenilirliğini ölçebilmek için Cronbach Alpha testi yapılmış ardından demografik niteliklerle ilgili frekans dağılımları, göç nedenlerini sınıflandırmak üzere faktör analizi uygulanmış ve son olarak demografik nitelikler ile diğer etkili unsurların köyden kente göçü ne derece etkilediklerini saptayabilmek için çoklu regresyon analizi istatistikî tekniklerinden yararlanılmıştır.

#### 5. ARAŞTIRMANIN ANAKÜTLE VE ÖRNEKLEMİ

Araştırma Türkiye’de seçilmiş bazı bölgelerde yapılmıştır: Bu bağlamda anket İç Anadolu Bölgesi’nden Eskişehir-Çifteler-Yıldızören Köyü’nde, Doğu Anadolu Bölgesi’nden Malatya-Yeşilyurt-Kırlangıç Köyü’nde, Karadeniz Bölgesi’nden Amasya-Taşova-Andıran Köyü’nde ve Artvin-Şavşat-Düzenli Köyü’nde, Akdeniz Bölgesi’nden Mersin-Silifke-Ovacık Köyü’nde, Ege Bölgesi’nden Manisa-Selendi-Terziler Köyü’nde ve son olarak Marmara Bölgesi’nden Çanakkale-Ayvacık-Tuzla Köyü’nde uygulanmıştır. Adı geçen bölgelere 200 adet anket gönderilmiş; ancak 153 anket geri dönmüştür. Geri dönen anketlerin 141 adedinin değerlendirilebilir nitelikte olduğu kabul edilmiştir. Analiz sonucunda 0,785 değer aldığı saptanan ölçeğin Cronbach’s Alpha’sının oldukça güvenilir olduğu bulunmuştur. Araştırmada veri ve bilgi toplamada anketörler vasıtasıyla yüzyüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu araştırmacıların kendileri tarafından kapsamlı literatür taraması sonucunda edindikleri bilgiler bağlamında hazırlanmış olup, toplam 93 sorudan oluşmaktadır.

#### 6. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

1. Demografik nitelikler köyden kente göçler üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
2. Binek araçlarının varlığı, il ve ilçe merkezlerine uzaklık, toplu taşıma araçlarının köye gelme sıklığı ve kış nedeniyle yolların kapanması birlikte köyden kente göç üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
3. Tarım görevlilerinin bilgi vermesi, kuyu ve depoların kontrolü ve toprak analizlerinin yapılması birlikte köyden kente göç üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
4. Su, doğalgaz/kalorifer ısıtma sistemi, PTT ve İnternet hattı, ekmek satışı, market, kargo imkanı, yem/un değirmeni, gazete, cep telefonu ile haberleşebilme, hızlı İnternet bağlantısı, gezici benzin/akaryakıt istasyonu ve süt toplama, depolama ve işleme istasyonlarının varlığı birlikte köyden kente göç üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
5. Elektrik ustası, inşaat ustası, motor/kaynak vb. ustası, tesisat ustası, veteriner vb., meslek erbaplarına ödenen ücretler, tarım işçilerine ödenen ücretler, sürekli tarım işçisinin varlığı birlikte köyden kente göç üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
6. Tarımsal faaliyetlerin kazancı, kullanılan yapay gübre miktarı, kullanılan hayvansal gübre miktarı, tarladan sağlanan yıllık yem miktarı, satın alınan yem miktarı ve üretilen aylık yem miktarı birlikte köyden kente göç üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.
7. Tarımsal/hayvansal danışmanlık, danışmanlık ücretleri, danışmanlara olan güven ve tarımsal hibelerle ilgili yıllık bilgi verilmesi birlikte köyden kente göç üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

## 7. ARAŞTIRMA BULGULARI

### 7.1. Demografik Niteliklerle İlgili Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan köylüler cinsiyetleri, medeni durumları, eğitim durumları, yaşları, kaç yıldır köyde yaşadıkları ve çiftçilik deneyimleri açısından değerlendirilmiştir. Bu değişkenleri ilişkin frekans dağılımları Tablo 1'de görülebilir.

**Tablo 1.** Demografik Nitelikler ile İlgili Dağılımlar

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Erkek	130	92.2	Evli	119	84.4
Kadın	11	7.8	Bekar	22	15.6
Toplam	141	100.0	Toplam	141	100.0
Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde	Yaş	Frekans	Yüzde
İlkokul	65	46.1	40 yaş ve altı	39	27.7
Ortaokul	16	11.3	41-55	57	40.4
Lise	53	37.6	56 yaş ve üstü	45	31.9
Lisans ve önlisans	7	5.0	Toplam	141	100.0
Toplam	141	100.0			
Kaç Yıldır Köyde Yaşandığı	Frekans	Yüzde	Çiftçilik Deneyimleri	Frekans	Yüzde
1-20 yıl arası	22	15.6	1-15 yıl arası	70	49.6
21-40 yıl arası	43	30.5	16-30 yıl arası	47	33.3
41-60 yıl arası	58	41.1	31 yıl ve üzeri	21	14.9
61 yıl veya üstü	18	12.8	Cevapsız	3	2.1
Toplam	141	100.0	Toplam	141	100.0

Araştırmada yüzde 92'si erkek olan katılımcıların yüzde 84'ünün evli oldukları ve en yüksek oranla yüzde 46'sının ilkökul mezunu oldukları saptanmıştır. Yüzde 40'ının 41-55 yaş aralığında bulunduğu katılımcıların yüzde 49'unun 1-15 yıl arası çiftçilik deneyimlerinin bulunduğu ve yine en yüksek oranla yüzde 41'inin 41-60 yıl arası köyde yaşadıkları tespit edilmiştir.

### 7.2. Köyden Kente Göçün Boyutlarının Saptanması: Açıklayıcı Faktör Analizi

Kırsal alanlardan kentlere olan göçlerin nedenlerini belirleyebilmek ve sınıflandırabilmek amacıyla yapı geçerliği kullanılmıştır. Yapı geçerliği kapsamında, ölçeğin faktör yapısını belirleyebilmek için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi, 2017 yılında İç Anadolu, Karadeniz, Ege, Marmara, Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nden seçilmiş köylerdeki 141 çiftçiden elde edilen veriler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Veriler üzerinde faktör analizi yapılmadan önce verilerin dağılım özellikleri Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiş ve dağılımın normale yakın olduğu saptanmıştır (Kalaycı, 2009: 54). Çünkü tanımlayıcı istatistik analiz sonucunda değişkenlerin ortalaması, medyanı ve modunun yakın değerler aldığı görülmüştür. Bu aşamadan sonra yapılan Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Testleri sonucunda (Kaiser Meyer Olkin= .708, Bartlett's Test of Sphericity= 387.284, df= 55, p= .000) verilerin faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizinde şu ölçütler esas alınmıştır: Her bir faktörün özdeğerinin en az 1 olması, her bir faktördeki maddelerin faktör yüklerinin en az .50 değerine sahip olması, her bir faktöre yüklenen maddelerin anlam ve içerik olarak tutarlı olması, buldukları faktördeki yük değerleri ile diğer faktördeki yük değerleri arasındaki farkın en az .10 ve daha yukarı olması (binişik olmaması) dir. Ölçeği geliştirmek üzere anketteki değişkenler arasından toplam 11 madde belirlenmiştir. Ölçeğin boyutlarını belirleyebilmek amacıyla temel bileşenler analizi (principal component analysis), Kaiser kriteri (özdeğeri 1'den büyük olan faktörler) ve her faktöre düşen yüksek ağırlıklı değişkenleri minimize etmek için de Varimax dik döndürme tekniği uygulanmıştır. Belirlenen ölçütlere uymayan maddelerin (89, 86, 91, 73) elenmesi ve yinelenen analizler sonucunda ölçeğin iki boyutlu, yedi maddeden oluşan bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Analizler sonucunda elde edilen aritmetik ortalama, standart sapma, faktör yükleri, özdeğerler, açıklanan toplam varyans yüzdesi ve iç tutarlık katsayıları, Tablo 2'de verilmiştir.

**Tablo 2.** Köyden Kente Göçün Nedenlerinin Sınıflandırılması

Maddeler	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Faktör Yükleri	Özdeğerler	Varyanslar	Cronbach's Alpha
<b>1.Eğitim Kaynaklı Göçler</b>				2.948	38.109	.785
75) Verimli tarım yapılamadığından insanlar yoksulluktan/işsizlikten göç ediyor	4.1277	1.21215	.823			
74) Tarımsal mesleki eğitim verilmediğinden verimli/kazançlı bir tarım yapılamıyor	3.9929	1.16800	.730			
77) Gençler küçük yaşlardan itibaren ilçe merkezlerinde okuduğu için kırsalda yaşamak istemiyorlar	3.8298	1.28706	.717			
76) Bilinçsiz tarım ile gelecek nesillerin yaşayabilmesi için gerekli olan doğal kaynaklar (toprak, yeraltı suları, orman ve çevre) yok ediliyor	4.1560	1.05752	.711			
87) Okullarda tarım ile ilgili mesleki eğitim alan öğrencilerin uygulamalı eğitimlerinin köylerde verilmesi faydalı olur	3.9645	1.14898	.640			
<b>2.Fiziksel Altyapıya Dayalı Göçler</b>				1.378	23.698	.758
78) İnsanlar hastalıklarının tedavisi için göç ediyorlar	2.9078	1.41371	.891			
79) Şehirde yaşamının kolaylıkları (su, elektrik, doğalgaz, ulaşım, telefon, market, fırın, İnternet vb.) insanları göç ettiriyor	3.0638	1.45510	.884			
<b>Açıklanan Toplam Varyans:</b>					61.807	

Tablo 2’de görüldüğü gibi, analiz sonucunda, ölçekte öz değeri (eigen value) 1’den büyük iki faktör saptanmıştır. Bu iki faktörün açıkladıkları toplam varyans, %61.807’dir. Kline (1994) toplam varyansı açıklama düzeyinin %40’ın üzerinde olmasını, yapı geçerliği için önemli göstergelerden biri olarak kabul etmektedir. Birinci faktörde yük değerlerinin .823 ile .640 arasında, ikinci faktörde ise yük değerlerinin .891 ile .884 arasında değiştiği görülmüştür. Ayrıca maddenin ölçekten çıkarılıp/çıkarılmayacağını saptamak amacıyla, madde silindiğinde, alpha katsayılarındaki değişimlere ve ortalamalardaki değişime bakılmıştır. Her bir madde ölçekten çıkarıldığında, alpha katsayısının yükselmediği görülmüştür. Bu maddelerin güvenilirliği değiştirmeyen, ölçeği destekleyen maddeler olduğuna ve ölçekten çıkarılmamaları gerektiğine karar verilmiştir. Varimax eksen döndürme tekniği sonucunda birinci faktörün yedi maddeden (75, 74, 77, 76 ve 87) ve ikinci faktörün ise iki maddeden (78 ve 79) oluştuğu bulunmuştur. Maddelerin içerikleri incelendiğinde, birinci faktöre “Eğitim Kaynaklı Göçler (EKAG)” ve ikinci faktöre “Fiziksel Altyapıya Dayalı Göçler (FAYDAG)” isimleri verilmiştir. Köyden kente göçün boyutlarını belirlemede güvenilirlik çalışması için iç tutarlılık katsayıları (Cronbach alpha) da hesaplanmıştır. Köyden kente göçlerin nedenlerinden biri olan eğitim kaynaklı göç boyutunun iç tutarlılık katsayısı alpha: .785 ve fiziksel altyapıya dayalı göç boyutunun alpha katsayısı .758 bulunmuştur. Kalaycı’ya (2009: 405; Can, 2013: 343) göre, alpha katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği şu şekilde yorumlanır; “ $0 \leq \alpha < .40$  ise ölçek güvenilir değildir”, “ $.40 \leq \alpha < .60$  ise ölçeğin güvenilirliği düşük”, “ $.60 \leq \alpha < .80$  ise ölçek oldukça güvenilir” ve “ $.80 \leq \alpha < 1.00$  ise ölçek yüksek derecede güvenilir”. Bu bağlamda ölçeğin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

### 7.3. Araştırma Hipotezlerinin Testine İlişkin Bulgular

Belirtilen yedi araştırma hipotezi yapılan çoklu regresyon analizleri ile elde edilen bulgular doğrultusunda değerlendirilmiştir. Geliştirilen hipotezlerin herbiri eğitim kaynaklı ve fiziksel altyapıya dayalı göçlerin yordanması açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda EKAG’ın yordanmasında demografik niteliklerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.



**Tablo 3.** EKAG'ın Yordanmasında Demografik Niteliklerin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	4.369	.481		9.079	.000		
Yaş (Y)	.003	.105	.003	.031	.975	.059	.003
Cinsiyet (C)	.486	.270	.151	1.802	.074	.100	.153
Eğitim Durumu (ED)	-.063	.075	-.074	-.840	.402	-.122	-.072
<b>Medeni Durum (MD)</b>	<b>-.665</b>	<b>.202</b>	<b>-.281</b>	<b>-3.294</b>	<b>.001</b>	<b>-.271</b>	<b>-.273</b>
Çitçilik Deneyimi (ÇD)	.006	.106	.006	.059	.953	.041	.005
R= .317		R <sup>2</sup> = .101		F (5, 135)= 3.019		P= .013	

EKAG'ın yordanmasında etkili olduğu düşünülen değişkenlerin EKAG'ı ne şekilde yordadıklarını ortaya koyabilmek amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda **demografik niteliklerle EKAG arasında anlamlı bir ilişki (R= .317, R<sup>2</sup>= .101) sergiledikleri (F (5, 135)= 3.019, p< .05) saptanmıştır.** Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden **sadece medeni durumun** (p< .01,  $\beta$ = -.281) EKAG üzerinde ters yönlü anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenle EKAG arasındaki ilişkilere bakıldığında, medeni durum ile olan ikili ilişkide (İİ)  $r$ = -.271, Diğer Yordayıcı Değişkenlerdeki Kısmi İlişki (DYDKİ)  $r$ =-.273 düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, EKAG yordayan regresyon denklemi şu şekildedir: EKAG= (4.369) + (.003 x Y) + (.486 x C) – (.063 x ED) – (.665 x MD) + (.006 x ÇD).

FAYDAG'ın yordanmasında demografik niteliklerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 4'te görülebilir.

**Tablo 4.** FAYDAG'ın Yordanmasında Demografik Niteliklerin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	3.002	.717		4.186	.000		
Yaş (Y)	.488	.157	.293	3.106	.002	.259	.258
Cinsiyet (C)	-.064	.402	-.013	-.160	.873	-.048	-.014
Eğitim Durumu (ED)	.018	.111	.014	.159	.874	-.027	.014
<b>Medeni Durum (MD)</b>	<b>-.536</b>	<b>.301</b>	<b>-.152</b>	<b>-1.782</b>	<b>.077</b>	<b>-.193</b>	<b>-.152</b>
Çitçilik Deneyimi (ÇD)	-.211	.159	-.132	-1.333	.185	.027	-.114
R= .319		R <sup>2</sup> = .102		F (5, 135)= 3.064		P= .012	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda **demografik niteliklerle FAYDAG arasında anlamlı bir ilişki (R= .319, R<sup>2</sup>= .102) sergiledikleri (F (5, 135) = 3.064, p< .05) saptanmıştır.** Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden **sadece yaş** (p< .01,  $\beta$ = .293) değişkeninin FAYDAG üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenle FAYDAG arasındaki ilişkilere bakıldığında, yaş ile olan İİ,  $r$ = .259 iken DYDKİ,  $r$ = .258 düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, FAYDAG'ı yordayan regresyon denklemi şu şekildedir: FAYDAG= (3.002) + (.488 x Y) – (.064 x C) + (.018 x ED) – (.536 x MD) – (.211 x ÇD).

EKAG'ın yordanmasında binek araçların varlığının, il ve ilçe merkezlerine uzaklığın, toplu taşıma aracının gelme sıklığının ve kışın yolların kapanma süresinin etkisine ilişkin bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

**Tablo 5.** EKAG'ın Yordanmasında Aracın, Uzaklığın ve Kışın Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	4.246	.351		12.109	.000		
Binek Aracın Varlığı (BAV)	-.219	.150	-.127	-1.453	.148	-.094	-.124
İl Merkezine Uzaklık (İLMU)	.018	.127	.013	.138	.890	-.089	.012
İlçe Merkezine Uzaklık (İLÇEMU)	.139	.079	.167	1.752	.082	.179	.149
Toplu Taşıma Aracının Gelme Sıklığı (TTAGS)	-.099	.114	-.080	-.874	.384	-.152	-.075
Kışın Yolların Kapanması (KYKO)	-.133	.138	-.091	-.966	.336	-.113	-.083
R= .251		R <sup>2</sup> = .063		F (5, 135)= 1.821		P= .113	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile EKAG arasında **anlamlı bir ilişki (R= .251, R<sup>2</sup>= .063) sergilemedikleri (F (5, 135)= 1.821, p> .05) bulunmuştur.**

FAYDAG'ın yordanmasında aynı değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

**Tablo 6.** FAYDAG'ın Yordanmasında Aracın, Uzaklığın ve Kışın Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	.594	.473		1.256	.211		
Binek Aracın Varlığı (BAV)	.513	.203	.199	2.530	.013	.306	.213
İl Merkezine Uzaklık (İLMU)	.000	.172	.000	.003	.998	.033	.000
İlçe Merkezine Uzaklık (İLÇEMU)	.479	.107	.388	4.494	.000	.308	.361
Toplu Taşıma Aracının Gelme Sıklığı (TTAGS)	.520	.153	.282	3.396	.001	.152	.281
Kışın Yolların Kapalı Olması (KYKO)	.283	.186	.130	1.524	.130	.088	.130
R= .485		R <sup>2</sup> = .235		F (5, 135)= 8.285		P= .000	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile **FAYDAG arasında anlamlı bir ilişki (R= .485, R<sup>2</sup>= .235) sergiledikleri (F (5, 135)= 8.285, p< .001) bulunmuştur.** Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden **ilçe merkezine uzaklık** ( $p< .001$ ,  $\beta= .388$ ), **belediyenin toplu taşıma araçlarının köye gelme sıklığı** ( $p< .01$ ,  $\beta= .282$ ) ve **binek aracın varlığı** ( $p< .05$ ,  $\beta=.199$ ) değişkenlerinin FAYDAG üzerinde anlamlı yordayıcılar oldukları görülmektedir. Ayrıca bu sıralama standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin FAYDAG üzerindeki görece önem sırasını göstermektedir. Yordayıcı değişkenlerle FAYDAG arasındaki ilişkilere bakıldığında, ilçe merkezine uzaklık ile olan İİ,  $r= .308$ , DYDKİ,  $r= .361$ ; belediyenin toplu taşıma araçlarının köye varma sıklığı ile olan İİ,  $r= .152$  iken DYDKİ,  $r= .281$ ; son olarak binek aracın varlığı ile olan İİ,  $r=.306$  iken DYDKİ,  $r= .213$  düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, FAYDAG'ı yordayan regresyon denklemi şu şekildedir: FAYDAG= (.594) + (.513 x BAV) + (.000 x İLMU) + (.479 x İLÇEMU) + (.520 x TTAGS) + (.283 x KYKO).

EKAG'ın yordanmasında "İlçe Tarım Müdürlüğü, Tarım Kredi Kooperatifi veya Ziraat Odası'ndan görevlilerin tarım ile ilgili bilgi vermek üzere düzenli olarak köye gelme durumu", "köyde içme sularının sağlandığı kuyu ve depoların kontrolünün düzenli olarak yapılma durumu" ve "tarlaların toprak analizinin yıllık olarak yapılma durumu" gibi değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 7'de sunulmuştur.

**Tablo 7.** EKAG'ın Yordanmasında Görevlilerin Bilgilendirmesinin, Kuyu/Depo Kontrolünün ve Toprak Analizinin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	4.081	.545		7.482	.000		
Tarım Görevlilerinin Bilgi Vermesi (TGBV)	-.240	.160	-.125	-1.500	.136	-.115	-.127
Kuyu ve Depoların Kontrolü (KDK)	-.338	.142	-.196	-2.374	.019	-.191	-.199
Toprak Analizinin Yapılması (TAY)	.448	.248	.151	1.807	.073	.119	.153
R= .264		R <sup>2</sup> = .070		F (3, 137)= 3.434		P= .019	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile **EKAG arasında anlamlı bir ilişki (R= .264, R<sup>2</sup>= .070) sergiledikleri (F (3, 137)= 3.434, p< .05) bulunmuştur.** Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden **sadece köyde içme sularının sağlandığı kuyu ve depoların kontrolünün düzenli olarak yapılması** ( $p< .05$ ,  $\beta= -.196$ ) değişkeninin EKAG üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenle EKAG arasındaki ilişkilere bakıldığında, köyde içme sularının sağlandığı kuyu ve depoların kontrolünün düzenli olarak yapılması ile olan İİ,  $r= -.191$  iken DYDKİ,  $r= -.199$  düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, eğitsel kaynaklı göçleri yordayan regresyon denklemi şu şekildedir: EKAG= (4.081) – (.240 x TGBV) – (.338 x KDK) + (.448 x TAY).

FAYDAG'ın yordanmasında aynı değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

**Tablo 8.** FAYDAG'ın Yordanmasında Görevlilerin Bilgilendirmesinin, Kuyu Depo Kontrolünün ve Toprak Analizinin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	2.668	.839		3.179	.002		
Tarım Görevlilerinin Bilgi Vermesi (TGBV)	-.169	.246	-.059	-.687	.493	-.050	-.059
Kuyu ve Depoların Kontrolü (KDK)	.200	.219	.078	.912	.364	.077	.078
Toprak Analizinin Yapılması (TAY)	.162	.381	.037	.426	.671	.035	.036
R= .101		R <sup>2</sup> = .010		F (3, 137)= .473		P= .702	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile FAYDAG arasında **anlamli bir ilişki (R= .101, R<sup>2</sup>= .010) sergilemedikleri (F (3, 137)=.473, p> .05) bulunmuştur.**

EKAG'ın yordanmasında; "yaşanan evde suyun varlığı", "yaşanan evde doğalgaz veya merkezi/kaloriferli ısıtma sisteminin varlığı", "yaşanan yerde PTT telefon hattı ve İnternet hattının varlığı", "yaşanan yerde günlük ekmek satışının varlığı", "yaşanan yerde marketin varlığı", "yaşanan yerden kargo gönderilip alınma durumu", "yaşanan yerde yem/un değirmeninin varlığı", "yaşanan yere günlük gazetelerin gelme durumu", "evde cep telefonları ile kaliteli iletişim kurabilme", "evde cep telefonları ile hızlı İnternet bağlantısı sağlayabilme", "gezici benzin/akaryakıt istasyonunun köye gelme durumu" ve "köyde süt depolama, toplama veya işleme tesisinin varlığı" gibi temel değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 9'da sunulmuştur.

**Tablo 9.** EKAG'ın Yordanmasında Yaşamsal Temel Değişkenlerin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	4.741	1.465		3.235	.002		
Su	-.333	.355	-.084	-.939	.349	-.110	-.083
Doğalgaz/kaloriferli ısıtma sistemi (DKIS)	.142	.306	.042	.463	.644	.050	.041
PTT ve İnternet Hattı (PİH)	.048	.213	.028	.224	.823	-.071	.020
Ekmek Satışı (ES)	-.062	.235	-.036	-.265	.791	-.064	-.023
Market (M)	.091	.250	.050	.364	.716	-.138	.032
Kargo İmkanı (Kİ)	-.130	.246	-.053	-.527	.599	-.069	-.047
Yem/Un Değirmeni (YUD)	-.341	.293	-.154	-1.165	.246	-.175	-.102
Gazete (G)	.306	.414	.066	.737	.462	.030	.065
Cep Telefonu ile Haberleşebilme (CTH)	-.212	.176	-.112	-1.199	.233	-.098	-.105
Hızlı İnternet Bağlantısı (HİB)	.395	.221	.160	1.789	.076	.182	.156
Gezici Benzin/Akaryakıt İstasyonu (GBAİ)	-.178	.233	-.097	-.764	.446	-.062	-.067
Süt Toplama, Depolama, İşleme İstasyonu (STDİİ)	-.348	.265	-.128	-1.311	.192	-.160	-.115
R= .322		R <sup>2</sup> = .104		F (12, 128)= 1.238		P= .264	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile EKAG arasında **anlamli bir ilişki (R= .322, R<sup>2</sup>= .104) sergilemedikleri (F (12, 128)= 1.238, p> .05) bulunmuştur.**

FAYDAG'ın göçlerin yordanmasında aynı değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 10'da sunulmuştur.

**Tablo 10.** FAYDAG’ın Yordanmasında Yaşamasal Temel Değişkenlerin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili “r”	Kısmi “r”
Sabit	2.731	1.840		1.485	.140		
Su	-.258	.446	-.044	-.579	.564	.092	-.051
Doğalgaz/kaloriferli ısıtma sistemi (DKIS)	.551	.384	.110	1.434	.154	.148	.126
PTT ve İnternet Hattı (PİH)	-.079	.268	-.031	-.294	.769	.132	-.026
Ekmek Satışı (ES)	.755	.295	.288	2.558	.012	.393	.220
Market (M)	1.583	.314	.579	5.046	.000	.415	.407
Kargo İmkânı (Kİ)	.158	.309	.043	.510	.611	.186	.045
Yem/Un Değirmeni (YUD)	-1.181	.367	-.357	-3.215	.002	.009	-.273
Gazete (G)	-.074	.520	-.011	-.142	.887	-.017	-.013
Cep Telefonu ile Haberleşebilme (CTH)	-.238	.222	-.084	-1.076	.284	-.036	-.095
Hızlı İnternet Bağlantısı (HİB)	.229	.277	.062	.827	.410	.091	.073
Gezici Benzin/Akaryakıt İstasyonu (GBAİ)	-1.230	.293	-.450	-4.202	.000	.022	-.348
Süt Toplama, Depolama, İşleme İstasyonu (STDİİ)	.191	.333	.047	.574	.567	-.004	.051
R= .604		R <sup>2</sup> = .365		F (12, 128)= 6.131		P= .000	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile FAYDAG arasında **anlamlı bir ilişki (R= .604, R<sup>2</sup>= .365) sergiledikleri (F (12, 128) = 6.131, p< .001) bulunmuştur.** Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden **yaşanan yerde marketin varlığı** (p< .001,  $\beta$ = .579), **gezici benzin/akaryakıt istasyonunun köye gelme durumu** (p< .001,  $\beta$ = -.450), **yaşanan yerde yem/un değirmeninin varlığı** (p< .01,  $\beta$ = -.357) ve **yaşanan yerde günlük ekmek satışının yapılması** (p< .05,  $\beta$ =.288) değişkenlerinin FAYDAG üzerinde anlamlı yordayıcı oldukları görülmektedir. Ayrıca bu sıralama standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre, yordayıcı değişkenlerin FAYDAG üzerindeki görece önem sırasını göstermektedir. Yordayıcı değişkenlerle FAYDAG arasındaki ilişkilere bakıldığında, yaşanan yerde marketin varlığı ile olan  $\hat{r}$ , r= .415, DYDKİ, r= .407; gezici benzin/akaryakıt istasyonunun köye gelme durumu ile olan  $\hat{r}$ , r= .022 iken DYDKİ, r= -.348; yaşanan yerde yem/un değirmeninin varlığı ile olan  $\hat{r}$ , r= .009 iken DYDKİ, r= -.273; son olarak yaşanan yerde günlük ekmek satışının yapılması ile olan  $\hat{r}$ , r=.393 iken DYDKİ, r= .220 düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, FAYDAG’ı yordayan regresyon denklemi şu şekildedir: FAYDAG= (2.731) – (.258 x su) + (.551 x IS) – (.079 x PİH) + (.755 x ES) + (1.583 x M) + (.158 x Kİ) – (1.181 x YUD) – (.074 x G) – (.238 x CTH) + (.229 x HİB) – (1.230 x GBAİ) + (.191 x STDİİ).

EKAG’ın yordanmasında; “yaşanan yerde elektrik ustası bulmanın kolaylığı”, “yaşanan yerde inşaat ustası bulmanın kolaylığı”, “yaşanan yerde motor/kaynak ustası bulmanın kolaylığı”, “yaşanan yerde tesisat ustası bulmanın kolaylığı”, “yaşanan yerde veteriner bulmanın kolaylığı”, “yaşanan yerde meslek erbaplarına ödenen ücretler” ve “yaşanan yerde tarım işçilerine ödenen günlük ücretler” gibi değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 11’de sunulmuştur.

**Tablo 11.** EKAG’ın Yordanmasında Ustalık ve Onlara Ödenen Ücretin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili “r”	Kısmi “r”
Sabit	5.281	.678		7.794	.000		
Elektrik Ustası (EU)	-.286	.269	-.125	-1.064	.289	-.172	-.092
İnşaat Ustası (İU)	-.268	.243	-.151	-1.099	.274	-.192	-.095
Motor/kaynak vb. Ustası (MKU)	-.086	.247	-.042	-.348	.728	-.123	-.030
Tesisat Ustası (TU)	-.169	.256	-.091	-.662	.509	-.197	-.058
Veteriner vb. (V)	.305	.192	.156	1.593	.113	.077	.137
Meslek Erbaplarına Ödenen Ücret (MEÖÜ)	-.205	.125	-.164	-1.635	.104	-.114	-.141
Tarım İşçilerine Ödenen Ücret (TİÖÜ)	-.063	.081	-.074	-.769	.443	.022	-.067
Sürekli Tarım İşçisi (STİ)	.142	.210	.065	.677	.500	.012	.059
R= .322		R <sup>2</sup> = .103		F (8, 132)= 6.131		P= .065	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile EKAG arasında **anlamli bir ilişki (R= .322, R<sup>2</sup>= .103) sergilemedikleri (F (8, 132) = 6.131, p> .05) bulunmuştur.**

FAYDAG'ın yordanmasında aynı değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 12'de sunulmuştur.

**Tablo 12.** FAYDAG'ın Yordanmasında Usta Bulma Kolaylığı ve İşçilik Ücretlerinin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	1.220	.972		1.255	.212		
Elektrik Ustası (EU)	.271	.385	.079	.704	.483	.120	.061
İnşaat Ustası (İU)	.153	.349	.058	.438	.662	.180	.038
Motor/kaynak vb. Ustası (MKU)	.381	.355	.126	1.075	.284	.144	.093
Tesisat Ustası (TU)	.006	.367	.002	.016	.987	.161	.001
Veteriner vb. (V)	.116	.275	.040	.423	.673	.119	.037
Meslek Erbablarına Ödenen Ücret (MEÖÜ)	-.280	.179	-.150	-1.558	.122	-.277	-.134
Tarım İşçilerine Ödenen Ücret (TİÖÜ)	.353	.117	.281	3.026	.003	.306	.255
Sürekli Tarım İşçisi (STİ)	-.022	.301	-.007	-.073	.942	.107	-.006
R= .412		R <sup>2</sup> = .170		F (8, 132)= 3.380		P= .001	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile FAYDAG arasında **anlamli bir ilişki (R= .412, R<sup>2</sup>= .170) sergiledikleri (F (8, 132) = 3.380, p< .01) bulunmuştur.** Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden **sadece yaşanan yerde tarım işçilerine ödenen günlük ücretler** ( $p < .01$ ,  $\beta = .281$ ) değişkeninin FAYDAG üzerinde anlamlı bir yordayı olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenle FAYDAG arasındaki ilişkilere bakıldığında, yaşanan yerde tarım işçilerine ödenen günlük ücretler ile olan İİ,  $r = .306$  iken DYDKİ,  $r = .255$  düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, FAYDAG'ı yordayan regresyon denklemi şu şekildedir: FAYDAG= (1.220) + (.271 x EU) + (.153 x İU) + (.381 x MKU) + (.006 x TU) + (.116 x V) – (.280 x MEÖÜ) + (.353 x TİÖÜ) – (.022 x STİ).

EKAG'ın yordanmasında "Tarımsal faaliyetlerden (hayvancılık dâhil) sağlanan yıllık kazanç", "yıllık kullanılan yapay gübre miktarı", "yıllık kullanılan hayvansal gübre miktarı", "tarlalardan sağlanan yıllık yem miktarı", "satın alınan yıllık yem miktarı" ve "üretilen aylık süt miktarı" gibi değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 13'de verilmiştir.

**Tablo 13.** EKAG'ın Yordanmasında Gelir/Giderin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	3.728	.449		8.309	.000		
Tarımsal Faaliyetlerin Kazancı (TFK)	.009	.051	.017	.181	.856	-.001	.016
Kullanılan Yapay Gübre Miktarı (KYGM)	-.130	.056	-.219	-2.327	.021	-.158	-.197
Kullanılan Hayvansal Gübre Miktarı (KGHM)	.183	.208	.082	.880	.381	.016	.076
Tarlardan Sağlanan Yıllık Yem Miktarı (TSYYM)	.084	.091	.097	.928	.355	.066	.080
Satın Alınan Yem Miktarı (SAYM)	.054	.093	.066	.583	.561	.060	.050
Üretilen Aylık Süt Miktarı (ÜASM)	-.030	.091	-.037	-.327	.744	.053	-.028
R= .211		R <sup>2</sup> = .044		F (6, 134)= 1.038		P= .404	

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile EKAG arasında **anlamli bir ilişki (R= .211, R<sup>2</sup>= .044) sergilemedikleri (F (6, 134)= 1.038, p> .05) bulunmuştur.**

FAYDAG'ın yordanmasında aynı değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 14'te verilmiştir.

**Tablo 14.** FAYDAG'ın Yordanmasında Gelir/Giderin Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	4.405	.644		6.840	.000		
Tarımsal Faaliyetlerin Kazancı (TFK)	-.182	.073	-.224	-2.498	.014	-.264	-.211
Kullanılan Yapay Gübre Miktarı (KYGM)	-.105	.080	-.119	-1.306	.194	-.185	-.112
Kullanılan Hayvansal Gübre Miktarı (KGHM)	-.443	.298	-.134	-1.486	.140	-.226	-.127
Tarladan Sağlanan Yıllık Yem Miktarı (TSYYM)	.051	.130	.039	.390	.697	.054	.034
Satın Alınan Yem Miktarı (SAYM)	.008	.134	.007	.061	.952	.025	.005
Üretilen Aylık Süt Miktarı (ÜASM)	.098	.131	.080	.746	.457	.014	.064
R= .339	R <sup>2</sup> = .115		F (6, 134)= 2.898		P= .011		

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile FAYDAG arasında **anlamli bir ilişki (R= .339, R<sup>2</sup>= .115) sergiledikleri (F (6, 134) = 2.898, p< .05) bulunmuştur.** Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden **sadece tarımsal faaliyetlerden (hayvancılık dâhil) sağlanan yıllık kazançlar** (p< .05,  $\beta$ = -.224) değişkeninin FAYDAG üzerinde anlamlı bir yordayı olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenle FAYDAG arasındaki ilişkilere bakıldığında, tarımsal faaliyetlerden (hayvancılık dâhil) sağlanan yıllık kazançlar ile olan  $\hat{Y}$ ,  $r = -.264$  iken DYDKİ,  $r = -.211$  düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, FAYDAG'ı yordayan regresyon denklemi şu şekildedir: FAYDAG= (4.405) – (.182 x TFK) – (.105 x KYGM) – (.443 x KGHM) + (.051 x TSYYM) + (.008 x SAYM) + (.098 x ÜASM).

EKAG'ın yordanmasında "Yaşanan yerde tarımsal danışmanların varlığı", "danışmanlık ücretleri", "danışmanların sağladıkları güven" ve "tarımsal destek ve hibelerle ilgili anlık bilgi" gibi değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 15'te verilmiştir.

**Tablo 15.** EKAG'ın Yordanmasında Danışmanlığın Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	4.161	.408		10.188	.000		
Tarımsal/Hayvansal Danışmanlık (THD)	.059	.150	.034	.395	.693	.008	.034
Danışmanlık Ücretleri (DÜ)	-.288	.173	-.148	-1.666	.098	-.130	-.141
Danışmanlara Olan Güven (DOG)	.166	.153	.096	1.081	.282	.082	.092
Tarımsal Hibelerle İlgili Anlık Bilgi (THİAB)	-.082	.156	-.048	-.525	.601	.010	-.045
R= .164	R <sup>2</sup> = .027		F (4, 136)= .941		P= .442		

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenleri ile EKAG arasında **anlamli bir ilişki (R= .164, R<sup>2</sup>= .027) sergilemedikleri (F (4, 136) = .941, p> .05) bulunmuştur.**

FAYDAG'ın yordanmasında aynı değişkenlerin etkisine ilişkin bulgular Tablo 16'da verilmiştir.

**Tablo 16.** FAYDAG'ın Yordanmasında Danışmanlığın Etkisi

Değişken	B	Standart Hata	$\beta$	T	P	İkili "r"	Kısmi "r"
Sabit	.609	.552		1.103	.272		
Tarımsal/Hayvansal Danışmanlık (THD)	1.051	.203	.408	5.178	.000	.429	.406
Danışmanlık Ücretleri (DÜ)	.192	.234	.066	.819	.414	.151	.070
Danışmanlara Olan Güven (DOG)	.263	.207	.103	1.270	.206	.138	.108
Tarımsal Hibelerle İlgili Anlık Bilgi (THİAB)	.075	.211	.029	.357	.722	.044	.031
R= .448	R <sup>2</sup> = .200		F (4, 136)= 8.514		P= .000		

Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda değişkenler ile EKAG arasında **anlamlı bir ilişki (R= .448, R<sup>2</sup>= .200) sergiledikleri (F (4, 136) = 8.514, p< .001) bulunmuştur.** Regresyon katsayılarının anlamlılık testleri göz önüne alındığında, yordayıcı değişkenlerden **sadece yaşanan yerde tarımsal/hayvansal danışmanların varlığı** (p< .001, β= .408) değişkeninin FAYDAG üzerinde anlamlı bir yordayı olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenle FAYDAG arasındaki ilişkilere bakıldığında, tarımsal/hayvansal danışmanların varlığı ile olan  $\bar{r}$ , r= .429 iken DYDKİ, r=.406 düzeyindedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, FAYDAG'ı yordayan regresyon denklemi şu şekildedir: FAYDAG= (.609) + (1.051 x THD) + (.192 x DÜ) + (.263 x DOG) + (.075 x THİAB).

## 8. SONUÇ

Türkiye’de köyden kente göçün giderek önlenemez bir hal alması, bilim adamlarının dikkatlerini kırsal alanlarda yaşanan sorunların çözümüne yöneltmiştir. Çünkü kırsal alanlarda yaşanan sorunların çözümü hem sürdürülebilir kırsal kalkınma için hem de ülkenin gelişimi açısından yadsınamaz bir öneme sahiptir. Kırsal alanlarda yaşanan sorunların saptanması ve çözümlerin üretilebilmesi köyden kente göçün önlenmesinde etkili unsurlar olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda İç Anadolu, Doğu Anadolu, Karadeniz, Akdeniz, Ege ve Marmara Bölgelerinde uygulanan ve araştırma soruları bağlamında ulaşılan bulgular şunlardır:

1. Faktör analizi sonucunda adı geçen bölgelerde köyden kente göçün nedenleri iki grup altında sınıflandırılmıştır: a) Eğitim kaynaklı göçler (EKAG) ve b) Fiziksel alt yapıya dayalı göçler (FAYDAG).
2. Demografik niteliklerin köyden kente göç üzerinde anlamlı bir etkiye sahip oldukları saptanmış olup: demografik nitelikler olarak yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum ve çiftçilik deneyiminin **EKAG hem de FAYDAG üzerinde %10'luk** bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bir başka ifadeyle köyden kente göçlerde meydana gelen değişimlerin %10'u demografik niteliklerden kaynaklanmaktadır.
3. Binek araçların varlığı, il ve ilçe merkezlerine uzaklık, toplu taşıma araçlarının köye gelme sıklığı ve kış nedeniyle yolların kapanmasının **EKAG üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı** buna karşılık bu değişkenlerin FAYDAG üzerinde anlamlı bir etkiye sahip oldukları saptanmıştır. **FAYDAG'ın takribi %24'ü;** binek araçların bulunmaması, il ve ilçe merkeze uzak olunması, toplu taşıma araçlarının sık sık köye gelmemesi ve kış nedeniyle yolların kapanması gibi ulaşım sorunlarından kaynaklanmaktadır.
4. “İlçe Tarım Müdürlüğü, Tarım Kredi Kooperatifi veya Ziraat Odası’ndan görevlilerin tarım ile ilgili bilgi vermek üzere düzenli olarak köye gelme durumu”, “köyde içme sularının sağlandığı kuyu ve depoların kontrolünün düzenli olarak yapılma durumu” ve “tarlaların toprak analizinin yıllık olarak yapılma durumu” değişkenleri EKAG üzerinde anlamlı bir etkiye sahip iken **FAYDAG üzerinde bir etkisinin olmadığı** görülmüştür. **EKAG’da meydana gelen değişimin %7’si** tarım görevlilerinin çiftçilere bilgi vermek üzere düzenli olarak köye gelmemeleri, içme suyunun sağlandığı depo/ve kuyuların düzenli kontrolünün yapılmaması ve yıllık olarak toprak analizinin yapılmamasından kaynaklanmaktadır.
5. “Yaşanan evde suyun varlığı”, “yaşanan evde doğalgaz veya merkezi/kaloriferli ısıtma sisteminin varlığı”, “yaşanan yerde PTT telefon hattı ve İnternet hattının varlığı”, “yaşanan yerde günlük ekmek satışının varlığı”, “yaşanan yerde marketin varlığı”, “yaşanan yerden kargo gönderilip alınma durumu”, “yaşanan yerde yem/un değirmeninin varlığı”, “yaşanan yere günlük gazetelerin gelme durumu”, “evde cep telefonları ile kaliteli iletişim kurabilme”, “evde cep telefonları ile hızlı İnternet bağlantısı sağlayabilme”, “gezici benzin/akaryakıt istasyonunun köye gelme durumu” ve “köyde süt depolama, toplama veya işleme tesisinin varlığı” değişkenleri birlikte **EKAG üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken,** FAYDAG üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. **FAYDAG’da meydana gelen değişimlerin takriben %37’si** bu değişkenlerden kaynaklanmaktadır. Bu değişkenler değerlendirildiğinde, köylerde yaşayan insanların en temel yaşamsal gereksinimleriyle ilgili olduğu söylenebilir. Bu durumda eğer insanlar, en temel yaşamsal nitelikte olan ve Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi’nde fizyolojik ihtiyaçlar katmanında yer alan bu gereksinimlerini karşılayamazlarsa kentlere olan göçler kaçınılmaz bir hal alabilir.
6. Yaşanan yerde elektrik ustası, inşaat ustası, motor/kaynak ustası, tesisat ustası ve veteriner bulmanın kolaylığı, meslek erbaplarına ödenen ücretler ve tarım işçilerine ödenen günlük ücretlerin **EKAG üzerinde bir etkisinin olmadığı** ancak FAYDAG üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu saptanmıştır. **FAYDAG’ın %17’si** meslek erbabı bulmanın zorluğundan (inşaat, elektrik, tesisat, motor/kaynak, veteriner gibi) ve tarım işçilerine ödenen ücretlerin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Köylerde tarımsal ve hayvansal faaliyetlerin yapılabilmesi için kuşkusuz ki, bu alanlarda uzmanlaşmış kişilere gereksinim bulunmaktadır.

7. “Tarımsal faaliyetlerden (hayvancılık dâhil) sağlanan yıllık kazanç”, “yıllık kullanılan yapay gübre miktarı”, “yıllık kullanılan hayvansal gübre miktarı”, “tarlalardan sağlanan yıllık yem miktarı”, “satın alınan yıllık yem miktarı” ve “üretilen aylık süt miktarı” değişkenlerinin **eğitsel kaynaklı göçleri yordamadıkları** buna karşılık FAYDAG’ın yordanmasında anlamlı bir etkiye sahip oldukları bulunmuştur. **FAYDAG’ın takriben %12’si** bu değişkenlerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda tarımsal ve hayvansal faaliyetlerden elde edilen kazanç giderlere göre çok değildir; çünkü çiftçilerin ürettikleri ürünlerden daha yüksek kazancı aracı kişilerin sağladıkları söylenebilir.

Ulaşılan bu bulgular doğrultusunda kırsal kesimlerde yaşanan sorunların çözümü ve köyden kente göçün önlenmesi yönünde dikkate alınması gerekli öneriler iki grup altında toplanmıştır:

#### **a. Eğitim kaynaklı köyden kente göçün önlenmesi için öneriler**

1. Köylerde ilkokulların açılması (bunun için ilkokul düzeyinde 10 öğrenci olmalı ve muhtarların kaymakamlığa dilekçe ile okul açılma talebinde bulunması gereklidir),
2. Tarım ile ilgili mesleki eğitimlerin lise seviyesinde verilmesi (bunun için meslek, teknik veya çok programlı liselerde bölüm açılabilmesi için 9.sınıf öğrencilerinden en az 10 kişinin, ‘tarla bitkileri’ veya ‘hayvan yetiştiriciliği’ bölümlerini seçmesi gerekmektedir),
3. Danışmanlık hizmetlerinin düzenli olarak sunulması, danışmanlar çiftçilerin güveninin kazanabilmeli ve danışmanlık ücretleri düşürülmeli ya da ücretsiz olarak sunulmalı,
4. Teknoloji, köy ve kent arasındaki farkı azaltıcı veya ortadan kaldıracı bir etkiye sahiptir. Ancak bu etkinin oluşabilmesi teknolojinin iyi bir şekilde kullanımına bağlıdır. Bu nedenle günümüz teknolojik imkânlarından faydalanarak çiftçilere kırsal alanlarda yapılan işin niteliğine uygun e-tarım eğitimi verilmesi (İnternet kursları, webinar ‘İnternet üzeri yayınlar ile’, POSCASTS ‘ses, görüntü ve yazı içeren yayınların yayın tarihinden sonra yayınlanması’, grup aktiviteleri ve durum çalışmaları, anlık ‘online’ sınıf dersleri, e-eğitim, bilgisayar, tablet, akıllı telefon temelli eğitimler şeklinde).

#### **b. Fiziksel altyapı kaynaklı köyden kente göçün önlenmesi için öneriler;**

1. Belediyeler, tüm köyleri kapsayacak şekilde günlük toplu taşıma araçları planlamalı ve uygulamalıdır.
2. Halk Sağlığı Müdürlüklerince köyde içme sularının sağlandığı depoların ve içme sularının kontrolü, İnternet ve bilgisayar teknolojisi kullanılarak online su analiz ve takip yöntemi veya düzenli olarak mevzuatta belirtilen yöntemlerle ve aralıklarla kontrolleri yapılarak (İTASHY, 2005) analiz sonuçları köy halkına duyurulmalıdır.
3. Köylerde sosyal amaçlı tesislerin yapılması (kültür merkezi, okuma salonu, çocuk bakım evi, anne eğitim merkezi, bayanlar toplantı salonu vb.) ve etkinliklerin (festival, kurtuluş günü, anma etkinlikleri vb.) düzenlenmesi için hazırlanan projeler ilgili bakanlıklar (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı vb. veya yeni oluşturulacak Kırsal Kalkınma Bakanlığı) tarafından desteklenmelidir.
4. Ziraat Odaları, Esnaf ve Sanatkarlar Odaları, Hayvancılık (Koyun-Keçi; Damızlık Sığır vb.) Birlikleri, Sulama Birlikleri, Kalkınma Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri, Esnaf Kefalet ve Kredi Kooperatifleri, Arıcılık Birlikleri gibi sivil toplum kuruluşlarının bölgedeki ekonomik ve sosyal faaliyetlerde, kamu kurum ve kuruluşları ile; köylerin ihtiyaç duydukları sabit veya gezici bakkal/market, gezici benzin istasyonu, seyyar toprak analiz laboratuvarları, küçük ölçekli yem ve un üretim yerleri, küçük ölçekli ürünleri işleme tesislerinin kurulması-işletilmesi ve kırsalda yaşayanlara tarımsal, hayvansal ve pazarlama faaliyetlerinde danışmanlık hizmetinin verilmesi konularında işbirliğini geliştirmelidir.

#### **KAYNAKÇA**

Altınok, S., Fırat, E. ve Soy, E. (2015). “Küresel İklim Değişikliği Sorununun Çözümü İçin Yeni Bir Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı”, Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı, Avrasya Ekonomistler Derneği, 9-11 Eylül 2015, Kazan, Rusya, 620-627.

Büyük Türkçe Sözlük. (2016). Tarım, [http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56f835cc8acfa7.61756333](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56f835cc8acfa7.61756333), (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2016).



- Can, A. (2013). SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi, Ankara: Pegem Akademi.
- EUR-Lex, Access to European Union Law. (2016). 2009 Review of the European Union Strategy for Sustainable Development, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52009DC0400>, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2017).
- European Commission (EC). (2016). Sustainable Development, <http://ec.europa.eu/environment/eussd/>, (Erişim Tarihi: 01 Mayıs 2016).
- Fawcett, J. (1989). "Networks, Linkages and Migration Systems", *International Migration Review*, 23 (3), 671-680, Special Silver Anniversary Issue: International Migration an Assessment for the 90's Autumn, (1989), <http://www.jstor.org/stable/2546434>, (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2017).
- International Institute for Sustainable Development, IISD. (2010). Sustainable Development: From Brundtland to Rio 2012. New York: United Nations Headquarters.
- International Organization for Migration, IOM. (2017). Key Migration Term, <http://www.iom.int/key-migration-terms>, (Erişim Tarihi: 07 Şubat 2017).
- İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Yönetmelik, İTASHY. (2005). Ek ibare:RG-7/3/2013-28580 madde 10, [http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.7510&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Yönetmelik](http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.7510&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=İnsani_Tüketim_Amaçlı_Sular_Hakkında_Yönetmelik), (Erişim Tarihi: 17 Nisan 2017).
- İrmiş, A. ve Eroğlu, Ş.G. (2015). "Bir Kırsal Kalkınma Modeli Olarak Geleneksel Üretimi Yeniden Canlandırma Örneği: Yeşilyuva Ayakkabı Üretimi", *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı, Avrasya Ekonomistler Derneği*, 9-11 Eylül 2015, Kazan, Rusya, 689-698.
- Kalaycı, Ş. (2009). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kırımhan, S. (2005). Organik Tarım Sistemleri ve Çevre, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kline, P. (1994). An Easy Guide to Factor Analysis, New York: Routledge.
- Koçel, T. 2015. İşletme Yöneticiliği, İstanbul: Beta.
- Lee, E. (1966). "A Theory of Migration", *Demography*, 3(1) 47-57. <http://links.jstor.org/sici?sici=00703370%281966%293%3A1%3C47%3AATOM%3E2.0.CO%3B2-B>, (Erişim Tarihi: 07 Şubat 2017).
- Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (1993). "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, 19(3), September, 431-466, [http://www.academia.edu/4394106/Theories\\_of\\_international\\_migration](http://www.academia.edu/4394106/Theories_of_international_migration), (Erişim Tarihi: 14 Mart 2017).
- OECD. (2004). Measuring Sustainable Development: Integrated Economic, Environmental and Social Frameworks, Paris: OECD Publications.
- Petersen, W. (1958). "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*. 23, 256-266. <http://www.cserpe.org/wp-content/uploads/2015/09/Petersen-EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 18 Mart 2017).
- Ravenstein, E.G. (1885). "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235. [https://cla.umn.edu/sites/cla.umn.edu/files/the\\_laws\\_of\\_migration.pdf](https://cla.umn.edu/sites/cla.umn.edu/files/the_laws_of_migration.pdf), (Erişim Tarihi: 13 Şubat 2017).
- Ravenstein, E.G. (1889). "The Laws of Migration", *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), pp. 241-301. [https://www.jstor.org/stable/2979333?seq=48#page\\_scan\\_tab\\_contents](https://www.jstor.org/stable/2979333?seq=48#page_scan_tab_contents), (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2017).
- Strange, T. ve Bayley, A. (2008). Sustainable Development Linking Economy, Society, Environment, (OECD).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, Kurumsal ve Stratejik Yönetim Dairesi Başkanlığı. (2016). Ulusal Kalkınma Stratejisi (2005-2009), <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/3chYO+KirsalKalkinmaStrateji.pdf>, (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2016).
- Tavas, O.E. (2015). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde Uluslararası Göç Yönetimi Stratejisi: Bir Model Önerisi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- The EU Explained. (2014). European Commission Directorate, General for Communication Citizens Information, Agriculture, 1049 Brussels Belgium, Manuscript updated in November 2014, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, UKKS, 2014-2020. (2015). Yüksek planlama kurulunun 31.12.2014 tarihli 2014/45 sayılı kararı, 21.02.2015 tarihli Resmi Gazete, Sayı: 29274.
- United Nations Conference on Environment & Development, UNCED. (2016). “Sustainable Development Agenda 21, 1992, Rio de Janeiro, Brazil, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>, (Erişim Tarihi: 01 Haziran 2016).
- World Commission on Environment and Development, WCED. (1987). Our Common Future, From One Earth to One World, Oslo, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>. (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2016).
- World Development Report 2008. (2007). Agriculture for Development, (Washington DC the World Bank, 2007).

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## MARKALARIN EMOJİ KULLANIMINA YÖNELİK BİREYLERİN TUTUMLARI: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

### ATTITUDES OF INDIVIDUALS FOR EMOJI USAGE OF BRANDS: A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS

Doç. Dr. Didar BÜYÜKER İŞLER<sup>1</sup>

Nisan Gül DEMİR<sup>2</sup>

#### ÖZ

Teknolojinin iletişim biçimlerini etkilemesi ve yeni neslin özellikle sosyal medya platformlarında ve mesajlaşma esnasında emoji kullanımını arttırması, pazarlama iletişimde dikkate alınması gereken bir enstrüman olarak emojiyi karşımıza çıkartmaktadır. Böylelikle emojiiler sadece yazılı iletişimde kullanılmayıp, reklam, ambalaj, marka gibi pazarlama iletişimi unsurlarında da kullanılmaya başlamıştır. Bu çalışma kapsamında gençlerin emoji kullanımına yönelik tutumlarını ve markalarında emoji kullanan işletmelere ilişkin algılamaları arasındaki ilişkinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Araştırma amacına ulaşmak için Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF İşletme bölümünde eğitim gören 332 öğrenciye anket yapılmış ve elde edilen verilere istatistiksel analiz yöntemlerinden frekans, güvenilirlik, faktör, korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmış, ileri sürülen hipotezler analiz edilmiş, bulgular değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda, katılımcıların emoji kullanımının yüksek düzeyde olduğu, emoji kullanımına yönelik sahip olunan tutumların, markalarda emoji kullanımına yönelik algılamalar ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca emoji kullanan markalara yönelik tutum ölçeği (Çevikyiğit, 2017) inandırıcı/uyarıcı, rahatsız edici iki boyut olarak belirlenmiş ve emoji kullanımının, inandırıcı/uyarıcı boyutunu pozitif, rahatsız edici boyutunu negatif olarak etkilediği ortaya çıkmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Emoji, Marka, Markalarda Emoji Kullanımı.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** M30, M31.

#### ABSTRACT

Technology affects the way people communicate and especially younger generations prefer using emojis in social media platforms and in text messaging. This interaction tremendously increases the significance of emoji, therefore emojis become important instruments that need to be actively used in marketing communication. Thus emojis are not only used in written communication but also in marketing communication elements such as advertising, packaging and brand. In the study, the main purpose is to find the relations between the amount of young generation usage of emoji and the perception that they have towards the brands that uses emoji. For the purpose, 332 students who are studying in Süleyman Demirel University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration are put to answer a survey. Data are analysed by frequency, reliability, factor, correlation and regression analysis. Hypothesis are analysed and the findings are evaluated. As a result, it is found

<sup>1</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, didarbuyuker@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8747-2339>

<sup>2</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, nsn.t@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4338-6065>

that, the participants' usage of emoji is remarkably high and the attitude toward emoji use are related to the perception of emoji use in brands. Additionally, 2 dimensions are used to determine the attitude scale toward the brand that use emoji (Çevikyigit, 2017). 2 dimensions are convincing/persuasive and disturbance. It is found that emoji usage affect convincing/persuasive dimension positively; and the disturbance dimension negatively.

**Keywords:** Emoji, Brand, Using Emoji in Brands.

**JEL Classification Codes:** M30, M31.

## 1. GİRİŞ

İnsanlar günlük hayatta, özellikle yüz yüze iletişimde kelimelerin yanı sıra beden dili ve mimiklerden de oldukça fazla bir şekilde faydalanmaktadır. Bu durum, kişilerin anlatmak istediklerini karşdakine hem kısa ve öz, hem de etkin ve duygulu bir biçimde ifade etmesine olanak sağlaması sebebiyle büyük önem arz etmektedir. Yazılı iletişimde ise, anlatılmak istenenler kelimelerle sınırlı kaldığı ve duygular tam olarak gösterilemediği için çoğu zaman yanlış anlaşılmalara ortaya çıkabilmektedir. Ancak teknolojinin gelişmesiyle ve yeni neslin internet ortamında aktif bir şekilde var olmasıyla, yazılı iletişimde de anlatılmak istenenler daha kısa, öz, duygulu ve etkin bir biçimde ifade edilebilir hale gelmektedir, bu durum emoji ve emoticon denilen unsurlar tarafından sağlanmaktadır.

Teknolojinin giderek gelişmesiyle, iletişim elektronik ortamlarda daha fazla yapılmakta ve günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmektedir. Elektronik ortamda yapılan yazışmaların yüz ifadelerinden, jestlerden, beden dilinden, tonlamadan vb. özelliklerden eksik kalması, pürüzsüz ve rahat bir iletişimin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Çünkü iletişim dediğimiz olgu sadece kelimelerle sağlanan bir yapıda değildir, kelimelerin iletişimdeki katkısının sözel olmayan diğer ifadelerden (beden dili, mimikler vs.) daha az olduğu söylenebilmektedir (Amaghlobeli, 2012:348).

Bir olayı, duyguyu veya durumu hızlıca aktarmaya olanak sağlayan emojiler, iletişimin kısa yolu olarak görülmektedir. Önceleri bu durum klavye de yer alan noktalama işaretleriyle, (örneğin; gülen surat :), üzgün surat :( vb.) sağlanabiliyorken ki bunlar emoticon olarak adlandırılmaktadır; şimdilerde bir şekli, rengi olan ifadelerle (örneğin; gülen surat 😊, üzgün surat 😞 vb.) sağlanabilmekte, bunlara da emoji denmektedir (Yüzbaşıoğlu, 2015).

Emoticonlar ve emojiler sözsüz iletişimle ilişkilendirilmektedir ve duyguları otomatik ve zahmetsiz bir şekilde ifade etmenin bir yolu olarak görülmektedir. Aynı zamanda yüzyüze iletişimde gerçekleştirilebilen tonlama, beden dili ve yüz mimikleri gibi araçları yazılı iletişime de aktarmaya olanak sağlayarak karşı tarafa mesajın daha uygun bir şekilde iletilmesine yardımcı olmaktadır (Çeken vd., 2017:93).

Artık emojilerin Dünya genelinde ortak bir dil olarak bilinmesi ve duyguları daha kolay bir şekilde ifade etmeye olanak sağlaması, herkesin(hatta günümüzde kar amaçlı işletmelerin tanıtım faaliyetleri için) emojileri kullanmaya neden ihtiyaç duyduğunu açıkça göstermektedir. Yapılan bazı araştırmalara göre, işletmelerin tanıtım kampanyalarında emoji kullanımının geçmiş yıllara nazaran arttığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda emojiler, olumlu ve daha keyifli bir iletişim deneyimi yaşamaya yardımcı olmakta ve kişisel etkileşime olanak sağlamaktadır (Yakın ve Eru, 2017:230-231).

Emojilerin giderek hayatın her alanında yer almasından yola çıkarak yapılan bu çalışmada; markaların emoji kullanımına yönelik, kişilerin tutumlarını ölçmek amaçlanmıştır. Aynı zamanda bireylerin emoji kullanımının belirlenmesi ve emoji kullanımı ile markaların emoji kullanımının etkisi arasındaki ilişkinin incelenmesi de çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Buna yönelik olarak, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF İşletme bölümünde eğitim gören 332 öğrenciye anket uygulanmıştır. Elde edilen verilere istatistiksel analiz yöntemlerinden frekans, güvenilirlik, faktör, korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır.

## 2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

### 2.1. Emoji ve Emoticon Kavramları

Emotion (duygu) ve icon (sembol) kelimelerinden emoticon kavramı ortaya çıkmıştır. Emoticonlar, yazılı mesajda duyguları, durumları veya sözcükler olmaksızın herhangi bir bilgiyi iletmek için kullanılan, sayılar, noktalama işaretleri ve harflerden yararlanarak oluşturulan sembollerdir. 1982’de Scott E. Fahlman tarafından önerilen ve en bilinen emoticonlar,:) ve :( ifadeleridir. O zamandan bu zamana doğru emoticonlar sayıca oldukça artmakta ve basit ifadelerden karmaşık ifadelerle ilerlemektedir. Yan olarak kullanılan yüz ifadelerinin (örn, ;))) , :\_( , :\* gibi) yanı sıra, duygular (örn, <3 ) ve düz pozisyonda kullanılan yüz ifadeleri (örn, (^.^) , (\*\_\* ) , (^\_-) gibi) ortaya çıkmaktadır (Rodrigues vd., 2018:393).

Emoticonlar, yüz yüze yapılan konuşmaların seviyesine yaklaşabilmek için mesajlarda kullanılan ifadelerdir. Yüz yüze iletişimde olduğu gibi, yazışmalarda da, resmi bir yazı gibi zarafet ve hassasiyet gerekmediği durumlar olabilmektedir. İnsanlar, parodi, alay, ironi, tatlı hüznün gibi incelikleri yazılı metinde de sağlayabilmek için emoticonlardan faydalanmaktadır (Provine vd., 2007:305).

Japonca’da resim anlamındaki ‘e’ (絵) harfi ile karakter, harf anlamlarında olan ‘moji’ (文字) kelimesinin birleşiminden emoji kavramı oluşmuştur. Emoji, duyguları ifade etmeye kolaylık sağlayan yüz şekilleri ile bazı kavramları veya durumları anlatmada kullanılan doğa, hayvan, yiyecek-içecek, hava durumu, bina, spor, bayrak gibi küçük resimler (görsel simgeler) olarak tanımlanmaktadır (Toksöz veKahraman, 2017:248). İlk emoji, Shigetaka Kurita adında ki, Japonya’da NTT DoCoMo firmasında mobil internet departmanında çalışan biri tarafından, 1990’lı yılların sonunda ortaya çıkarılmıştır. Shigetaka Kurita, bu emojiyi oluştururken Japon kanjileri ve mangalarından esinlendiğini belirtmiştir (Gökali ve Saatcioğlu, 2016:67). Kurita’ya göre, Japon çizgi romanları pek çok sembol barındırmakta ve bunlar kişiye birer ipucu veya ilham vermektedir. Örneğin, çizgi karakterlerin aklına bir fikir geldiğinde kafalarının üstüne ampul çizilmesi veya bir konuda utandıklarında kafalarında ter boncuğu çizilmesi, birer ipucu olmaktadır. Kurita, Kanji çizgi romanından, tek bir emojiyle ‘sevgi’, ‘gizli’ gibi soyut kavramları ifade edebilme yeteneğini edinmiştir (Blagdon, 2013). Aynı zamanda Kurita, emojiyi tasarlarlarken, metin mesajlarındaki kısıtlamaları azaltmayı amaçlamıştır (Yakın veEru, 2017:231).

Emojiler, yazılı metinde herhangi bir duyguyu, olayı, durumu, kimliği, fikri görsel bir şekilde sunmaya yardımcı olmasıyla, henüz bir dil olarak adlandırılmasa da bir dilin sahip olması gereken bazı fonksiyonları gerçekleştirebilen güçlü bir iletişim unsuru olarak görülmektedir. Dijital ortamlarda sadece metin yoluyla yapılan tek tip iletişime bir kişilik kazandıran emojilerin, bu sayede dijital iletişimdeki eksiği tamamladığı, daha etkili ve hızlı bir yol sunduğu, metnin yapısını zenginleştirdiği söylenmektedir (Kurtoğlu ve Özbölük, 2016:148). Elektronik yazılı metinlerdeki eksiği kapatmak için, duyguları ifade etmede kolaylık sağlayan emojilerin oluşturulması, aynı zamanda bir ihtiyaçtır. Elektronik ortamda yazılı iletişimin; mektup, faks gibi uzun süreçler alan yazılı iletişim kanallarına göre zaman bakımından oldukça hızlı iletişim olanağı sağlamasının yanısıra duygu gösterimi eksikliği nedeniyle bazı yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilmektedir. Dolayısıyla duyguların sözsüz ifade biçimi olana emojilerin kullanımının dijital platformlarda bireylerin kendilerini daha doğru anlatabilmelerine olanak sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Emojilerin oluşturulduğu 1990 yılından 2009’a kadar, emojiler resmi olarak Unicode standartlarına eklenmemiştir. Her yıl değişen emoji simgelerini ve anlamlarını Unicode standartlarına göre belgeleyen Emojipedia sitesinin verilerinden yola çıkarak, Temmuz 2017 itibariyle resmi olarak, doğa, hayvan, yüz ifadeleri, insan, seyahat, yiyecek, içecek, nesne, sembol, mekân, bayrak kategorilerinde toplam olarak 2623 tane emoji bulunmaktadır (Kurtoğlu ve Özbölük, 2018:699). 2010 yılında Unicode Consortium (Evrensel Kod Birliği) tarafından 722 emojinin resmi olarak kodları standartlaştırılmış ve bu sayede emojiler mobil telefonlarda iletişimi sağlamak için kullanılan Unicode Standart Dil klavyesinin içinde yer alan ifadeler haline gelmiştir (Çeken vd., 2017:94).

Günümüzde, kişisel veya kurumsal alanlarda, emojiler arabulucu iletişime yeni bir boyut kazandırmaktadır. Sade bir şekilde, bir tek veya daha fazla emojiyle sevgi, samimiyet, iyi niyet, kızgınlık, şaşkınlık vb. duygular, yazı olmadan da ifade edilebilir hale gelmektedir. Dile getirilemeyen sözcükler, emojiler sayesinde daha kolay anlatılabilir olmaktadır. Örneğin; yeni tanıştığınız ve karşılıklı olarak hoşlandığınız birine ‘Seni seviyorum’ demek zor gelebilirken, bir kalp emojisi göndermek bundan daha basit ve kolay olacaktır. Bu örnekte de anlatıldığı gibi, emojiler, ilişkilerin devam ettirilmesinde ve duygusal birleşimde önemli unsurlar haline gelmektedir (Stark ve Crawford, 2015:6). Dolayısıyla emojilerin kullanım amaçları yazılı iletişimde yanlış anlaşılmalara önüne geçilmesi, bireylerin görsel unsurlarla duygularını ifade edebilmesi ve yazılı iletişimdeki ilişkinin sürdürülebilir olmasının sağlanması olarak ifade edilebilir.

Emoji kullanım amaçlarının genişliği ve toplumda kabul edilebilirliğinin artması sadece kişilerin değil aynı zamanda kurumsal markaların kitleler arası etkileşimi ve iletişim süreçlerinde emoji kullanımlarını giderek artırmaktadır. Pancer vd. (2017) yapmış oldukları çalışmaya göre, emoji (özellikle yüz ifadelerinden oluşan emojiler) kullanan markaların tüketicilerle etkileşiminin arttığını ifade etmektedirler. Emoji kullanımı, kişisel iletişimde ve şirketlerin pazarlama kampanyalarında giderek daha fazla görünür olmaktadır. Bunun sebeplerinden en temel olanlar şu şekilde ifade edilebilir (Mastovich, 2016:13); •Emojilerin kullanımı hızlı ve kolaydır. •Hedef pazara daha kolay ulaşmak isteyen işletmeler özellikle kullanmaktadır. •Emojiler görsel oldukları için hafızada daha çabuk kalır. •Bilim adamları, gülen bir emojiye bakmakla gülen bir insan yüzüne bakmanın beynin aynı bölgelerini aktive ettiğini keşfetmişlerdir. •Emoji eleştiriyi yumuşatır. •Emojiler duyguları metin mesajlarından daha fazla ifade etmektedir. “Yeni Tüketici Zihin Kodunu Çözme” kitabının yazarı olan Kit Yarrow, reklamcılık sektörünün her zaman beynin rasyonel kısımlarını görsel imgelere dayanarak sarstığını ve pazarlamacıların artık duyguları yoğunlaştırmak için en yeni görsel uyaran olan emojilerden faydalanmaları gerektiğini ifade etmektedir (Wohl, 2016:26).Emojiler artık sadece günlük iletişim dilinde değil tüketicileri ürün/hizmet yada markalarına duygusal anlamda bağlamak isteyen işletmeler için de pazarlama iletişimi enstrümanı olarak küresel dünyada var olmaktadır.

## 2.2. Marka Kavramı ve Markaların Emoji Kullanımı

Marka, ürünlerin veya hizmetlerin tanıtılması için kullanılan ve rakiplerden farklılaşmasına yarayan, isim, sembol, işaret, tasarım, terim veya diğer özelliklerdir. Marka, ürün veya hizmetin kullanımı sonucunda elde edilen tecrübe ve bunun zihinlerde oluşturduğu toplam bilgidir. Markalar, fiziksel ve işlevsel olarak birbirleriyle benzer olan ürünlerin veya hizmetlerin, rekabetçi piyasada birbirlerine göre üstünlük sağlamalarına yardımcı olmaktadır (Erdil ve Uzun, 2010:5,6). Tüm ürün kategorilerinde, o ürünü kullanan kişi tarafından ürünün faydaları veya zararları bilinmektedir. Önemli olan, o kişinin zihninde ürün merdivenlerini tırmanarak potansiyel marka haline gelebilmektir. Bunun için de, kişinin zihninde daha önceden yer eden markayla yeni markanın ilişkilendirilmesi gerekmektedir (Ries ve Trout, 2013:93).

Güçlü ve hatırlanabilir sembollerle oluşturulan marka çalışmaları, genellikle en iyi stratejiler olarak düşünülmektedir. Bir sembol, amacına ulaşarak insanın aklında etkili bir şekilde konumlandığında, hem hatırlanmayı sağlamakta hem de müşterilerin o ürün sınıfına ve markaya yönelik bakış açısını geliştirmektedir. İyi düşünülerek uygulanan bir marka sembolü, işletmeler için, markanın geliştirilmesine yönelik bir olanak sağlamasından ve sürdürülebilir bir avantaj kaynağı yaratmasından dolayı, önemli bir varlık olarak görülmektedir (Aaker, 2014:208, 221). Sembollerin geliştirilmesinde ve avantaja dönüştürülmesinde yazılı iletişimin gücü olan emojilerin kullanımı, işletmelere kendilerini daha basit ve hızlı bir şekilde anlatma olanağı sağlayabilecektir.

Ayrıca sosyal medya kullanımının artması ve özellikle gençler tarafından yeniliklere hızla adapte olunması sonucunda, markaların da dijital ortamlarda gelişen yeniliklere ayak uydurabilmek için farklı iletişim stratejileri geliştirmeleri gerekmektedir. Emojiler, kısa, basit ve doğrudan iletişim kurmaya yardımcı olmasıyla, markaların dikkatini çekmektedir. Aynı zamanda, artık emojilerin dünya çapında hemen herkes tarafından anlaşılabilen küresel bir dil olması da markaların emoji kullanımına yönelik ilgisini artırmaktadır (Kurtoğlu ve Özbölük, 2016:149).

Bir dijital iletişim unsuru olan emojiler, popüler kültürün de etkisiyle, gündelik hayatın olmazsa olmaz bir parçası haline gelmektedir. Markalar da bu durumu göz önünde bulundurarak, reklam vb. iletişim çalışmalarında emojileri kullanmaya ve markaya uygun olacak şekilde yeniden üretmeye başlamışlardır (Gökali ve Saatcıoğlu, 2016:71). Yenilikleri takip ettiklerini göstermek, en son iletişim eğilimlerini yakalamak, hedef kitleleriyle cep telefonları üzerinden etkili bir iletişim kurabilmek ve mesajları daha duyu içerikli iletebilmek için, markalar emojileri kullanmaktadır (Brenner, 2015).

Son zamanlarda markalar, kendi marka imajlarını taşıyabilecek yolları araştırıp geliştirmek amacıyla emoji kullanmaktan öte, kendi kişisel emojilerini yaratma yoluna gitmektedir. Bu talepler sonucunda, markalara yönelik kişiselleşmiş ve herkes tarafından bilinir hale gelen, sticker, gif, emoji vb. ifadeler oluşturan platformlar endüstrisi ortaya çıkmıştır (Şener ve Atar, 2017:199). Bilinen bir örnek olarak, Dominos pizza, pizza dilimi emojisiyle sipariş verebilme imkânı sağlayan bir uygulama başlatmış ve sipariş olayını daha eğlenceli hale getirmiştir. Bir başka örnek olarak ise, Meksika yemek markası olan TacoBell firması, “Taco” emojisinin Unicode tarafından standartlaştırılmış bir şekilde mobil iletişimde yer alması için müşterilerine dilekçe imzalatmış ve 32000 imza toplayarak, “Taco” emojisinin Unicode klavyesinde yer almasını sağlamıştır (Çeken vd., 2017:94). Markaların akıllı telefonların klavyesinde yer alacak ifadeler oluşturması eğlenceli ve ilgi çekici bulunmaktadır. Çünkü

klavyelerinde markaya yönelik emoji/emojiler bulunan kişiler, bunun için herhangi bir uygulama indirmeden, ücretsiz ve otomatik olarak bu emojilerle kendi isteklerini anlatabilmektedirler (Andral ve Larroque, 2016:16). Emoji pazarlamasından başarılı bir şekilde faydalanan markalara birkaç örnek; Chevrolet markası 2015 Haziran'da 2016 yılında piyasaya sunacakları otomobili tanıtmak için tamamen emojilerden oluşan bir basın açıklaması yapmıştır. Yapmış oldukları bu kampanya, olumlu olumsuz pek çok yorum almış ve gündemde uzun süre yer etmiştir. Dominos Pizza, pizza emojisiyle Twitter üzerinden sipariş verebilme özelliğini geliştirmiştir. General Electric, periyodik tablodaki elementlere birer emoji vererek, roket emojisine tıkladığında patlayan roket videosuna, kırık kalp emojisine tıkladığında kalp şeklindeki bir balonun sirke ve kabartma tozuyla şişirildiği bir videoya ulaşabildiği, temel bilim kavramlarını emojileri kullanarak açıkladığı bir Web dizisi oluşturmuştur (Beese, 2015).

Literatürde son yıllarda emojilerle ilgili pek çok çalışma (Gökaliç ve Saatçioğlu, 2016; Kurtoğlu ve Özbölük, 2016; Das vd. 2019; Yakın ve Eru, 2017; Andral ve Larroque, 2016; Stark ve Crawford, 2015; Toksöz ve Kahraman, 2017; Rodrigues vd. 2018; Çeken vd. 2017) bulunmaktadır. Yakın ve Eru (2017) kar amacı gütmeyen kuruluşların emojilerle yarattığı reklam kampanyalarına yönelik tutumları araştırmak üzerine yaptıkları çalışmalarında, emojilerin sosyal reklam kampanyaları için etkili ve uygun olduğu; iletilen kampanya mesajının bilgilendirici ve etkileyici olduğu ve bu tür kampanyaların çekici, yaratıcı ve yenilikçi olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Kurtoğlu ve Özbölük (2016) sosyal medyanın giderek aktifleşmesi sonucu pazarlama iletişiminde meydana gelen değişimlerden yola çıkarak, sosyal medya iletişimlerinde emoji kullanan markalara yönelik örnekler vermişlerdir. Sonuç olarak, küresel markaların birçoğunun, sosyal medya iletişimlerinde yoğun bir şekilde emoji kullanımına yöneldikleri tespit edilmiştir. Das vd. (2019) reklamlarda emoji kullanımının, tüketicilerin satın alma niyetleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Reklam çalışmalarında emojinin varlığının, yokluğuna nazaran tüketici satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğu ve emojinin faydacı ürünlerden ziyade hedonik ürünler için yapılan reklamlarda kullanıldığında, olumlu etkiyi artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Çeken vd. (2017) dili sadeleştirmeye yarayan emojilerin giderek çoğalmasına rağmen ne kadarının kullanıldığını belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada, kullanıcıların genellikle sık kullanılanlar bölümünde yer alan emojilerden faydalanarak iletişim kurdukları, aynı zamanda farklı kültürel özelliklere yönelik oluşturulan emojileri kullanmadıkları ve anlamlarını bilmedikleri sonuçlarını elde etmişlerdir. Rodrigues vd. (2018) yapmış oldukları çalışmada, 153 emoji ve 85 emoticon içeren Lisbon Emoji and Emoticon Database (LEED) incelemiş ve bunları 7 boyutta (estetik-çekicilik, açıklık, uyarılma, görsel karmaşıklık, anlamlılık, değerlik ve aşinalık) değerlendirmiştir. Buna göre, emojilerin emoticonlara kıyasla daha estetik-çekici, tanıdık, anlamlı ve açık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda çalışmada, emoji kullanımının artmasıyla emoticonların kullanımının azaldığı da ifade edilmektedir.

### 3. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu bir durum tespit çalışmasıdır ve çalışmanın amacı, gençlerin emoji kullanımına ve emoji kullanan markalara yönelik tutumlarını ölçmeye yöneliktir. Aynı zamanda bu tutumların ve algılamaların katılımcıların demografik özellikleri çerçevesinde değişiklik gösterip göstermediğini tespit etmek de amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, tanımlayıcı araştırma modelinden faydalanılmıştır. Araştırma amacına uygun olarak hipotezler oluşturulmuştur. Hipotezler aşağıdaki gibidir:

- H<sub>10</sub> = Kullanılan sosyal medya araçları ve cinsiyet birbirinden bağımsızdır.
- H<sub>20</sub> = Emoji kullanımı ve cinsiyet birbirinden bağımsızdır.
- H<sub>30</sub> = Emojilerin en çok kullanıldığı platformlar ve cinsiyet birbirinden bağımsızdır.
- H<sub>40</sub> = Emoji kullanım sıklığı ve cinsiyet birbirinden bağımsızdır.
- H<sub>50</sub> = Kullanılan sosyal medya araçları ve yaş birbirinden bağımsızdır.
- H<sub>60</sub> = Emoji kullanımı ve yaş birbirinden bağımsızdır.
- H<sub>70</sub> = Emojilerin en çok kullanıldığı platformlar ve yaş birbirinden bağımsızdır.
- H<sub>80</sub> = Emoji kullanım sıklığı ve yaş birbirinden bağımsızdır.
- H<sub>90</sub> = Emoji kullanımına yönelik tutumlar, markalarda emoji kullanımı boyutlarından “uyarıcı-inandırıcı” olmayı pozitif yönde etkiler.

- $H_{10}$  = Emoji kullanımına yönelik tutumlar, markalarda emoji kullanımı boyutlarından “rahatsız edici” olmayı negatif yönde etkiler.

Araştırmada verileri toplamak için olasılıklı örnekleme yöntemlerinden tabakalı örnekleme metoduyla, üniversite öğrencilerine yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır. Anket katılımcıları Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme bölümü öğrencilerinden oluşmaktadır. İşletme bölümünün tercih edilmesinin sebebi, marka stratejileri konularındaki farkındalıklarının daha fazla olduğunun düşünülmesidir. SDÜ İşletme bölümünde 2018-2019 eğitim öğretim yılında okuyan öğrenci sayısı 1. Öğretim 877, 2. Öğretim 753 olmak üzere toplamda 1630 kişidir. Gürbüz ve Şahin’e (2016:132) göre, %95 güven aralığında, anakütle büyüklüğü 1500-2000 arası olduğu durumlarda, 306 örneklem yeterli gelmektedir. 15 Aralık 2018 ve 15 Ocak aralığında gerçekleştirilen araştırmanın örneklem hacmi 350 kişi olarak belirlenmiştir. Tabakalı örnekleme yöntemiyle 1. Öğretimden 188, 2. Öğretimden 161 kişi araştırmaya dâhil edilmiştir. Ancak toplamda 18 kişiden eksik cevap alınması sonucunda örneklemimiz 332 kişiden oluşmaktadır. Anketin geri dönüş oranı 0.95’tir.

Anketin ilk bölümünde 5 adet, sosyal medya araçları ve emoji kullanımı, kullanım sıklıkları ve emoji kullanan markalara yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde “Kesinlikle Katılmıyorum”dan “Kesinlikle Katılıyorum”a doğru 5’li likert ölçek tipinde 12 adet, katılımcıların emoji kullanma nedenleri ve düşüncelerine yönelik sorulara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde “Kesinlikle Katılmıyorum”dan “Kesinlikle Katılıyorum”a doğru 5’li likert ölçek tipinde 17 adet, markalarda emoji kullanımının katılımcıların tutumlarına etkisini ölçmeye yönelik sorular ve son olarak dördüncü bölümde de 4 soruluk demografik özellikler yer almaktadır. Anket soruları, Çevikyiğit (2018:98-99)’in çalışmasındaki emoji kullanımına yönelik ölçekten uyarlanarak hazırlanmıştır.

## 4. BULGULAR

### 4.1. Frekans Analizi

Araştırma verilerinin analizi için IBM SPSS 20 paket programı kullanılmıştır. 332 katılımcıdan elde edilen veriler doğrultusunda, katılımcıların demografik özelliklerinin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1’de yer almaktadır.

**Tablo 1.** Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde
Yaş	18-20	89	%26,8
	21-23	220	%66,3
	24 ve Üstü	23	%6,9
	Toplam	332	%100,0
Cinsiyet	Kadın	143	%43,1
	Erkek	189	%56,9
	Toplam	332	%100,0
Öğretim	1. Öğretim	181	%54,5
	2. Öğretim	151	%45,5
	Toplam	332	%100,0
Sınıf	1. Sınıf	77	%23,2
	2. Sınıf	58	%17,5
	3. Sınıf	64	%19,3
	4. Sınıf	133	%40,1
	Toplam	332	%100,0

Tablo 1’de görüldüğü üzere, katılımcıların %26,8’i 18-20 yaş aralığında, %66,3’ü 21-23 yaş aralığında ve %6,9’u 24 ve üstü yaşında bulunmaktadır. %43,1’i kadın, %56,9’u erkektir. Katılımcıların %54,5’i birinci öğretim, %45,5’i ikinci öğretimden oluşmaktadır. Bunların %23,2’si 1.sınıf, %17,5’i 2.sınıf, %19,3’ü 3.sınıf ve %40,1’i 4.sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.



Katılımcıların, sosyal medya ve emoji kullarımlarına ve emoji kullanan markalara yönelik sorulara verdikleri cevapların frekans analizi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

**Tablo 2.** Bazı Değişkenlerin Frekans Analizi

Değişkenler	Frekans	Yüzde	
Kullanılan Sosyal Medya Araçları	Facebook	155	%46,7
	İnstagram	308	%92,8
	Whatsapp	314	%94,6
	Twitter	169	%50,9
	Youtube	271	%81,6
Emoji Kullanımı	Evet	321	%96,7
	Hayır	11	%3,3
Emojilerin En Çok Kullanıldığı Ortamlar	Whatsapp	321	%96,7
	Twitter	26	%7,8
	Facebook	18	%5,4
	İnstagram	129	%38,9
	SMS	98	%29,5
	Youtube	14	%4,2
Emoji Kullanım Sıklığı	Hiçbir Zaman	8	%2,4
	Nadiren	24	%7,2
	Ara sıra	92	%27,7
	Sıklıkla	123	%37
	Her Zaman	85	%25,6
Emoji Kullanan Markalardan En Beğenilenler	Turkcell	82	%24,7
	Apple	53	%16
	Whatsapp	38	%11,4
	Pepsi	17	%5,1
	Samsung	10	%3

Tablo 2’de yer aldığı gibi, katılımcıların %46,7’si Facebook, %92,8’i İnstagram, %94,6’sı Whatsapp, %50,9’u Twitter, %81,6’sı Youtube sosyal medya araçlarını kullanmaktadır. %96,7’si emoji kullanmakta, %3,3’ü ise kullanmamaktadır. Katılımcıların emojileri en çok kullandıkları dijital ortamlar ise, %96,7’sinin Whatsapp, %38,9’unun İnstagram ve %29,5’inin SMS olduğu görülmektedir. %25,6’sı her zaman, %37’si sıklıkla, %27,7’si ara sıra dijital iletişimde emoji kullanmaktadır. Katılımcılar, emoji kullanan markalardan en beğendikleri sorulan açık uçlu soruya, %24,7’si Turkcell, %16’sı Apple, %11,4’ü Whatsapp, %5,1’i Pepsi, %3’ü Samsung markaları olduğunu belirtmiş ve bunun yanı sıra daha az sayıda katılımcı, Garanti Bankası, Coca Cola, Dominos, Nike, Eti-Cin, Fanta gibi pek çok markayı da belirtmişlerdir.

#### 4.2. Güvenilirlik ve Geçerlilik

Güvenilirlik; istatistiksel açıdan, elde edilen sonuçların anlamlı olması ve belirli bir anlamlılık düzeyinde, ölçüm ortalaması veya oranı gösterilen rakamın güven aralığındaki değerlerinin belirlenmesidir (Şencan, 2005: 16). Ölçeklerin güvenilirliğini ölçmeye yönelik, Cronbach Alpha yönteminden faydalanılmıştır. Elde edilen Alpha değerleri Tablo 3’de gösterilmektedir.

**Tablo 3.** Emoji Kullanım Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi

Ölçekler	Cronbach's Alpha	N
Emoji Kullanım Ölçeği	,877	12
Emoji Kullanan Markalara Yönelik Tutum Ölçeği	,844	17

Ölçekte yer alan sorular arasındaki uyum derecesini gösteren Cronbach Alpha değeri 1'eyaklaştıkça, ölçeğin o denli güvenilir olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda 0,81 ile 1 arasında yer alan katsayılar, yüksek güvenilirliğe sahip ölçekler olarak değerlendirilmektedir (İslamoğlu ve Alınacı, 2013:278). Buna göre Emoji Kullanım ölçeğinden elde edilen 0,877 Alpha değeri ve Emoji Kullanan Markalara Yönelik Görüşler ölçeğinden elde edilen 0,844 Alpha değeri, 0,81 ile 1 arasında yer aldıkları için her iki ölçeğin de yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilmektedir.

Geçerlilik; elde edilen verilerin, amaca uygun, yararlı ve ölçümü amaçlanan özelliğin niteliğini tam olarak yansıtıyor olmasını, aynı zamanda ölçüm aracının da amaca ve ölçülmek istenen özelliğe uygun olmasını ifade etmektedir (Şencan, 2005:723). Ankete ilişkin geçerlilik iki boyutta incelenmiştir. İlk olarak içerik geçerliliği yapılmış ve anketler uygulanmadan önce yeterli sayıda öğrenciye bir pilot uygulaması yapılarak soruları nasıl anladıkları ve olası yazım hatalarını düzeltmeleri istenmiştir. Bu çalışma ile anketin içerik geçerliliği sağlanmıştır. Pilot uygulamadan elde edilen güvenilirlik ve geçerlilik sonuçlarına göre anket son haline getirilmiştir. Ölçeğin yapısal geçerliliği ise faktör analizi ile test edilmiştir.

#### 4.3. Ortalama ve Standart Sapma Hesaplaması

Ankette yer alan 12 soruluk Emoji Kullanım ölçeğinin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 4'te yer almaktadır.

**Tablo 4.** Emoji Kullanım Ölçeğinin Ortalama ve Standart Sapma Hesaplaması

Tanımlayıcı İstatistikler	N	Ortalama	Standart Sapma
1. Gündelik hayatta sosyal medya ortamlarında emojileri kullanırım.	332	3,95	1,050
2. Gündelik hayatta mesajlaşırken emojileri kullanırım.	332	3,89	1,128
3. Emojileri kullanarak kendimi daha rahat ifade edebilirim.	332	3,71	1,153
4. Emoji kullanmak günümüzde duygularımızı ifade etme yoludur.	332	3,56	1,179
5. Bana gelen mesajlarda emojiler olduğu için emojileri kullanırım.	332	3,45	1,151
6. Emoji kullanmak eğlencelidir.	332	3,91	1,083
7. Emojiler temel duyguları (gülmek, ağlamak, sinirlenmek vb.) ifade ederken kullanırım.	332	3,83	1,092
8. Emojiler aktarmak istediğim şeyi daha hızlı ve kolay şekilde aktarmamı sağlar.	332	3,78	1,059
9. Emojileri kelimelerin yerine kullanırım.	332	2,79	1,294
10. Bazen anlatmak istediğim şeyi kelimelerle ifade edemediğimde emoji kullanırım.	332	3,20	1,258
11. Emojilerin, emoji gönderen kişinin kişiliği hakkında bilgi verdiğini düşünüyorum.	332	2,90	1,238
12. Mesajlaşırken emoji içerikli bir mesaj geldiğinde, mesajlaştığım kişinin duygularını daha iyi anlayabiliyorum.	332	3,54	1,124

Tablo 4'te de görüldüğü gibi, katılımcıların 12 ifadeye verdikleri cevaplar ortalama 3 ve 4 değerleri arasında yer almaktadır. Bu değerler, 5'li likert tipi ölçekte "Ne Katılıyorum/Ne Katılmıyorum" ve "Katılıyorum" ifadeleri arasında yer almaktadır. Katılımcıların en fazla katıldıkları ifadeler, 3,95 ortalama ile "Gündelik hayatta sosyal medya ortamlarında emojileri kullanırım" ve 3,91 ortalama ile "Emoji kullanmak eğlencelidir" olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda katılımcıların sosyal medyada çoğunlukla emoji kullandıkları ve emoji kullanımını eğlenceli buldukları söylenebilir. Ayrıca emoji kullanımını kendilerini ve duygularını daha rahat ifade ettiklerini de söylemek yanlış olmayacaktır. En düşük ortalama ile sahip ifadeler bakıldığında katılımcıların emojileri kelimeleri yerine kullanmadıkları, kelimelerin anlamını güçlendirmek için kullandıkları da ifade edilebilir.

#### 4.4. Emoji Kullanımına İlişkin Tutumlara Yönelik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların sosyal medya ve emoji kullanma alışkanlıklarının demografik değişkenlerden cinsiyet ve yaş değişkeniyle ilişkili olup olmadığının incelenmesi için ki-kare bağımsızlık testi yapılmıştır. Katılımcılar öğrencilerden oluştuğu için gelir değişkenine ve medeni duruma yer verilmemiştir.

İlk olarak katılımcıların kullandıkları sosyal medya araçlarının cinsiyetten bağımsız olup olmadığı  $p < 0,05$  düzeyinde incelenmiştir.

**Tablo 5.** Kullanılan Sosyal Medya Araçlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Çapraz Tablosu

		Facebook		Instagram		Whatsapp		Youtube		Twitter		Toplam
		Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	
Kadın	N	86	57	11	132	8	135	27	116	77	66	143
	%	25,9	17,2	3,3	39,8	2,4	40,7	8,1	34,9	23,2	19,9	43,1
Erkek	N	91	98	13	176	10	179	34	155	86	103	189
	%	27,4	29,5	3,9	53,0	3,0	53,9	10,2	46,7	25,9	31,0	56,9
Toplam	N	177	155	24	308	18	314	61	271	163	169	332
	%	53,3	46,7	7,2	92,8	5,4	94,6	18,4	81,6	49,1	50,9	100,0
Pearson Ki-Kare		4,703		0,080		0,15		0,043		2,268		
Sig (p)		0,035		0,832		0,545		0,887		0,150		

Tablo 5’de, kullanılan her bir sosyal medya aracının cinsiyetten bağımsız olup olmadığı görülmektedir. Buna uygun olarak “H<sub>10</sub>= Kullanılan sosyal medya araçları ve cinsiyet birbirinden bağımsızdır” hipotezi kurulmuştur. Her bir sosyal medya aracı kullanımı ayrı ayrı test edilmiştir. Tabloya göre yalnızca Facebook kullanımına ilişkin anlamlılık değeri (p=0,035<0,05) olduğu için H<sub>10</sub> ret edilir, diğer kullanılan medya araçları için bakıldığında her birinin anlamlılık değeri (p>0,05) olduğu için H<sub>10</sub> kabul edilir. Yani sadece kadın yada erkek olmak ile Facebook kullanımı ilişkilidir, diğer sosyal medya araçlarının kullanımı ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

**Tablo 6.** Emoji Kullanımının Cinsiyet Değişkenine Göre Çapraz Tablosu

		Emoji Kullanımı		Toplam
		Evet	Hayır	
Kadın	N	143	0	143
	%	43,1	,0	43,1
Erkek	N	178	11	189
	%	53,6	3,3	56,9
Toplam	N	321	11	332
	%	96,7	3,3	100,0
Pearson Ki-Kare		3,923		
Sig (p)		,039		

Tablo 6’da emoji kullanımının cinsiyetten bağımsız olup olmadığı görülmektedir. Buna uygun olarak “H<sub>20</sub>= Emoji kullanımı ve cinsiyet birbirinden bağımsızdır” hipotezi kurulmuştur. Tabloya bakıldığında anlamlılık değeri (p=0,039<0,05) olduğu için H<sub>20</sub> ret edilir. Dolayısıyla emoji kullanımı ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Tabloya bakıldığında katılımcılardan kadınlar arasında emoji kullanımına olumsuz yanıt veren bir katılımcı olmadığı görülmektedir. Literatürde yapılan çalışmalarda kadınların erkeklere kıyasla daha fazla emoji kullandıkları görülmektedir.

**Tablo 7.**Emojilerin En Çok Kullanıldığı Ortamların Cinsiyet Değişkenine Göre Çapraz Tablosu

		Facebook		Instagram		Sms		Youtube		Twitter		Whatsapp		Toplam
		Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	
Kadın	N	134	9	75	68	90	53	138	5	127	16	1	142	143
	%	40,4	2,7	22,6	20,5	27,1	16,0	41,6	1,5	38,3	4,8	,3	42,8	43,1
Erkek	N	180	9	128	61	144	45	180	9	179	10	10	179	189
	%	54,2	2,7	38,6	18,4	43,4	13,6	54,2	2,7	53,9	3,0	3,0	53,9	56,9
Toplam	N	314	18	203	129	234	98	318	14	306	26	11	321	332
	%	94,6	5,4	61,1	38,9	70,5	29,5	95,8	4,2	92,2	7,8	3,3	96,7	100,0
Pearson Ki-Kare		0,373		7,997		6,873		0,323		3,923		5,358		
Sig (p)		0,355		0,003		0,006		0,390		,039		,018		

Tablo 7'ye bakıldığında emojilerin en çok kullanıldığı ortamların cinsiyetten bağımsız olup olmadığı görülmektedir. Buna uygun olarak “H<sub>30</sub>= Emojilerin en çok kullanıldığı platformlar ve cinsiyet birbirinden bağımsızdır” hipotezi kurulmuştur. Her bir platform ayrı ayrı test edilmiştir. Tabloya bakıldığında anlamlılık değeri Instagram (p=0,003<0,05); Sms (p=0,006<0,05); Twitter (p=0,039<0,05); Whatsapp (p=0,018<0,05) olduğu için H<sub>20</sub> bu platformlar için ret edilir. Facebook ve Youtube için ise sırasıyla (p=0,355>0,05 ve p=0,390>0,05)H<sub>20</sub> kabul edilir. Dolayısıyla Instagram, Sms, Twitter ve Whatsapp’da emoji kullanımı ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir.

**Tablo 8.** Emoji Kullanım Sıklığının Cinsiyet Değişkenine Göre Çapraz Tablosu

		Emoji Kullanım Sıklığı					Toplam
		Hiçbir zaman	Nadiren	Ara sıra	Sıklıkla	Her zaman	
Kadın	N	0	9	21	56	57	143
	%	,0	2,7	6,3	16,9	17,2	43,1
Erkek	N	8	15	71	67	28	189
	%	2,4	4,5	21,4	20,2	8,4	56,9
Toplam	N	8	24	92	123	85	332
	%	2,4	7,2	27,7	37,0	25,6	100,0
Pearson Ki-Kare		41,984					
Sig (p)		,000					

Son olarak tablo 8’de katılımcıların emoji kullanım sıklıklarının cinsiyetten bağımsız olup olmadığı görülmektedir. Buna uygun olarak “H<sub>40</sub>= Emoji kullanım sıklığı ve cinsiyet birbirinden bağımsızdır” hipotezi kurulmuştur. Tabloya bakıldığında anlamlılık değeri (p=0,00<0,05) olduğu için H<sub>40</sub>ret edilir. Dolayısıyla emoji kullanım sıklığı ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Tabloya bakıldığında erkeklerin “hiçbir zaman, nadiren” gibi olumsuz cevapları kadınlara göre daha yüksektir. Benzer şekilde erkeklerin emojiyi “ara sıra” kullanımını cevabı da kadınlara göre yine daha yüksektir.

İkinci olarak katılımcıların kullandıkları sosyal medya araçlarının yaş değişkeninden bağımsız olup olmadığı p<0,05 düzeyinde incelenmiştir.

**Tablo 9.** Kullanılan Sosyal Medya Araçlarının Yaş Değişkenine Göre Çapraz Tablosu

		Facebook		Instagram		Whatsapp		Youtube		Twitter		Toplam
		Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	
18-20	N	53	36	9	80	8	81	21	68	50	39	89
	%	16,0	10,8	2,7	24,1	2,4	24,4	6,3	20,5	15,1	11,7	26,8
21-23	N	110	110	15	205	9	211	37	183	97	123	220
	%	33,1	33,1	4,5	61,7	2,7	63,6	11,1	55,1	29,2	37,0	66,3
24 yaş ve üstü	N	14	9	0	23	1	22	3	20	16	7	23
	%	4,2	2,7	,0	6,9	,3	6,6	,9	6,0	4,8	2,1%	6,9
Toplam	N	177	155	24	308	18	314	61	271	163	169	332
	%	53,3	46,7	7,2	92,8	5,4	94,6	18,4	81,6	49,1	50,9	100,0
Pearson Ki-Kare		2,889		2,951		3,020		2,409		2,268		
Sig (p)		,236		0,229		0,221		0,300		0,150		

Tablo 9’da, kullanılan her bir sosyal medya aracının cinsiyetten bağımsız olup olmadığı görülmektedir. Buna uygun olarak “H<sub>50</sub>= Kullanılan sosyal medya araçları ve yaş birbirinden bağımsızdır” hipotezi kurulmuştur. Tabloya göre kullanılan sosyal medya araçları için bakıldığında her birinin anlamlılık değeri (p>0,05) olduğu için H<sub>50</sub> kabul edilir. Yani sosyal medya araçlarının kullanımı ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

**Tablo 10.** Emoji Kullanımının Yaş Değişkenine Göre Çapraz Tablosu

		Emoji Kullanımı		Toplam
		Evet	Hayır	
18-20	N	88	1	89
	%	26,5	,3	26,8
21-23	N	211	9	220
	%	63,6	2,7	66,3
24 yaş ve üstü	N	22	1	23
	%	6,6	,3	6,9
Toplam	N	321	11	332
	%	96,7	3,3	100,0
Pearson Ki-Kare		1,824		
Sig (p)		,402		

Tablo 10’da emoji kullanımının yaş değişkeninden bağımsız olup olmadığı görülmektedir. Buna uygun olarak “H<sub>0</sub>=Emoji kullanımı ve yaş birbirinden bağımsızdır” hipotezi kurulmuştur. Tabloya göre emoji kullanımı ile yaş arasında (p>0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur, dolayısıyla H<sub>0</sub> kabul edilir.

**Tablo 11.** Emojilerin En Çok Kullanıldığı Ortamların Cinsiyet Değişkenine Göre Çapraz Tablosu

		Facebook		Instagram		Sms		Youtube		Twitter		Whatsapp		Toplam
		Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	
18-20	N	82	7	52	37	56	33	85	4	85	4	3	86	89
	%	24,7	2,1	15,7	11,1	16,9	9,9	25,6	1,2	25,6	1,2	,9	25,9	26,8
21-23	N	210	10	140	80	162	58	210	10	199	21	7	213	220
	%	63,3	3,0	42,2	24,1	48,8	17,5	63,3	3,0	59,9	6,3	2,1	64,2	66,3
24 yaş ve üstü	N	22	1	11	12	16	7	23	0	22	1	1	22	23
	%	6,6	,3	3,3	3,6	4,8	2,1	6,9	,0	6,6	,3	,3%	6,6	6,9
Toplam	N	314	18	203	129	234	98	318	14	306	26	11	321	332
	%	94,6	5,4	61,1	38,9	70,5	29,5	95,8	4,2	92,2	7,8	3,3	96,7	100,0
Pearson Ki-Kare		1,417		2,569		3,507		1,088		2,655		,090		
Sig (p)		0,492		0,277		0,173		0,580		,265		,956		

Tablo 11’e bakıldığında emojilerin en çok kullanıldığı ortamların cinsiyetten bağımsız olup olmadığı görülmektedir. Buna uygun olarak “H<sub>0</sub>=Emojilerin en çok kullanıldığı platformlar ve yaş birbirinden bağımsızdır” hipotezi kurulmuştur. Her bir platform ayrı ayrı test edilmiştir. Tabloya göre emoji kullanılan ortamlar ile yaş arasında (p>0,05) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur, dolayısıyla H<sub>0</sub> kabul edilir.

**Tablo 12.** Emoji Kullanım Sıklığının Yaş Değişkenine Göre Çapraz Tablosu

		Emoji Kullanım Sıklığı					Toplam
		Hiçbir zaman	Nadiren	Ara sıra	Sıklıkla	Her zaman	
18-20	N	1	7	33	27	21	89
	%	,3	2,1	9,9	8,1	6,3	26,8
21-23	N	6	16	56	85	57	220
	%	1,8	4,8	16,9	25,6	17,2	66,3
24 yaş ve üstü	N	1	1	3	11	7	23
	%	,3	,3	,9	3,3	2,1	6,9
Toplam	N	8	24	92	123	85	332
	%	2,4	7,2	27,7	37,0	25,6	100,0
Pearson Ki-Kare		8,695					
Sig (p)		,369					

Son olarak Tablo 12’de katılımcıların emoji kullanım sıklıklarının yaş değişkeninden bağımsız olup olmadığı görülmektedir. Buna uygun olarak “ $H_0$ =Emoji kullanım sıklığı ve yaş birbirinden bağımsızdır” hipotezi kurulmuştur. Diğer tablolara benzer olarak emoji kullanım sıklığı ile yaş arasında ( $p>0,05$ ) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur, dolayısıyla  $H_0$  kabul edilir. Dolayısıyla yapılan analiz neticesinde yaş değişkeninin anket katılımcılarının emoji kullanımına ilişkin kullanım alışkanlıklarıyla bu çalışmada ilişkili olmadığını söylemek yanlış olamayacaktır.

#### 4.5. Faktör Analizi

Faktör analizi, pek çok maddeden oluşan bir ölçeğin aynı özelliklere sahip maddeleri alt başlıklarda toplayarak, daha az madde haline indirgenmesine yardımcı olan bir analiz tekniğidir (Akbulut, 2010:84). Boyut indirgenmenin en yaygın uygulama yöntemi, özellikle araştırmacının değişkenler arasındaki ilişki hakkında bir fikri yoksa keşfedici faktör analizi olarak ifade edilmektedir (Yaşloğlu, 2017:75). Ölçekteki sorularda yer alan ve her biri bir değişkeni temsil eden çok sayıdaki soru maddesi; keşfedici faktör analizi yönteminden yararlanılarak az sayıda, daha açık ve anlaşılır bir şekilde analiz yapabilmek için yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca ölçeğin, ayırma (discriminant) ve birleşme (convergent) geçerliliklerinin sınanması amaçlarıyla da keşfedici faktör analizi yapılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak emoji kullanım ölçeğine keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizinde ilk olarak KMO ve Bartlett testine bakılır. KMO testi, veri setinin faktör analizi için uygunluk derecesini gösteren bir testtir. Bu testte, 0,50’nin altı faktörlenemez; 0,50-0,60 arası kötü uyum; 0,60-0,70 arası zayıf uyum; 0,70-0,80 arası orta düzey uyum; 0,80-0,90 arası iyi uyum; 0,90-1,00 arası mükemmel uyum olarak nitelendirilmektedir. Küresellik testi (Bartlett's test of sphericity) ise, veri setindeki değişkenler arasında yüksek oranlı korelasyonlar olup olmadığını göstermektedir (Field, 2013:685).

K olarak adlandırılan ifadeler, katılımcıların emoji kullanımına yönelik sorulardan oluşmaktadır. 12 soruluk “Emoji Kullanımı” ölçeğinin faktör analizi sonuçları aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir.

**Tablo 13.** Emoji Kullanımı Ölçeğinin KMO ve Bartlett Testi

<b>KMO değeri</b>		0,893
<b>Küresellik Testi(Bartlett's Test of Sphericity)</b>	Yaklaşık Ki-Kare	2320,159
	sd	66
	Anlamlılık (Sig)	,000

Tablo 13’te görüldüğü gibi, KMO değeri 0,893 bulunmuştur. Bu değer 0,80 ve 0,90 arasında olduğu için, veri setinin faktör analizi için iyi uyum gösterdiği söylenebilmektedir. Ayrıca Küresellik testi (Bartlett's test of Sphericity) değeri ( $p<0,05$ ) olduğu için anlamlıdır.

Faktör analizinde, elde edilen bileşenlerin Birikimli Yüzde (Cumulative) değerlerinin toplamı %50’nin altına düşmemesi gerekmektedir (Tekin, 2014:248).

**Tablo 14.** Emoji Kullanımı Ölçeğinin Faktör Açıklaması

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Dönüşüm Sonrası Varyans Açıklama		
	Toplam	Varyans Yüzdesi (%)	Birikimli Yüzde (%)	Toplam	Varyans Yüzdesi (%)	Birikimli Yüzde (%)
1	6,138	51,146	51,146	6,138	51,146	51,146

Tablo 14'te görüldüğü üzere faktör, 6,138değer istatistiğine sahiptir ve tek faktörle toplam varyansın %51'i açıklanmaktadır. Bu değer %50'nin üzerinde olduğu için Emoji Kullanımı ölçeği tek faktörde ele alınabilmektedir.

**Tablo 15.** Emoji Kullanımı Ölçeğinin Faktör Yükleri

	Bileşen
	1
Emojileri kullanarak kendimi daha rahat ifade edebilirim.(3)	,816
Emojiler aktarmak istediğim şeyi daha hızlı ve kolay şekilde aktarmamı sağlar.(8)	,793
Emojiler temel duyguları (gülmek, ağlamak, sinirlenmek vb.)ifade ederken kullanırım.(7)	,784
Gündelik hayatta sosyal medya ortamlarında emojileri kullanırım. (1)	,779
Mesajlaşırken emoji içerikli bir mesaj geldiğinde, mesajlaştığım kişinin duygularını daha iyi anlayabiliyorum.(12)	,775
Gündelik hayatta mesajlaşırken emojileri kullanırım. (2)	,773
Emoji kullanmak günümüzde duygularımızı ifade etme yoludur.(4)	,772
Emoji kullanmak eğlencelidir.(6)	,745
Bazen anlatmak istediğim şeyi kelimelerle ifade edemediğimde emoji kullanırım.(10)	,632
Bana gelen mesajlarda emojiler olduğu için emojileri kullanırım.(5)	,541
Emojileri kelimelerin yerine kullanırım.(9)	,540
Emojilerin, emoji gönderen kişinin kişiliği hakkında bilgi verdiğini düşünüyorum.(11)	,536

Tablo 15'teEmoji Kullanımı ölçeğindeki ifadelerin faktör yükleri yer almaktadır. Buna göre, ifadelerin hepsinin 0,50'nin üzerinde olduğu görülmektedir. Aynı zamanda ifadeler, tek bir faktörle varyansın %51'ini açıklamakta, Emoji Kullanımı adı altında tek faktörde toplanmaktadır. İkinci olarak emoji kullanımına yönelik tutum sorularına keşfedici faktör analiz yapılmıştır. M olarak adlandırılan ifadeler, katılımcıların markalarda emoji kullanımına yönelik tutumlarını içeren sorulardan oluşmaktadır. 17 soruluk "Emoji Kullanan Markalara Yönelik Görüşler" ölçeğinin faktör analizi sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

**Tablo 16.** Emoji Kullanan Markalara Yönelik Görüşler Ölçeğinin KMO ve Bartlett Testi

<b>KMO değeri</b>		0,923
<b>Küresellik Testi (Bartlett's Test of Sphericity)</b>	Yaklaşık Ki-Kare	4609,648
	sd	136
	Anlamlılık (Sig)	,000

Tablo 16'dagörüldüğü gibi, KMO değeri 0,923 bulunmuştur. Bu değer 0,90'ın üzerinde olduğu için, veri setinin faktör analizi için mükemmel uyum gösterdiği söylenebilmektedir. Ayrıca Küresellik testi (Bartlett's test of Sphericity) değeri ( $p<0,05$ )olduğu için anlamlıdır.

**Tablo 17.** Emoji Kullanan Markalara Yönelik Görüşler Ölçeğinin Faktör Açıklaması

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Dönüşüm Sonrası Varyans Açıklama		
	Toplam	Varyans Yüzdesi (%)	Birikimli Yüzde (%)	Toplam	Varyans Yüzdesi (%)	Birikimli Yüzde (%)
1	8,522	50,128	50,128	7,609	44,757	44,757
2	2,768	16,282	66,410	3,681	21,654	66,410

Tablo 17’de yer alan değerler, veri setinin kaç faktörde ele alındığını ve % kaçını temsil ettiğini göstermektedir. Buna göre Emoji Kullanan Markalara Yönelik Görüşler ölçeği 2 faktörden oluşmaktadır ve bu bileşenler varyansın %66,41’ini açıklamaktadır. Bu oran toplam varyansın 2/3’üne tekâmül ettiği için, yeterli olduğu söylenebilmektedir (Büyüköztürk, 2002:479).

**Tablo 18.** Emoji Kullanan Markalara Yönelik Görüşler Ölçeğinin Faktör Yükleri

	Bileşenler	
	1	2
Markalarda emojilerin olması markayı daha anlaşılır yapar.(6)	,846	
Markalarda emojilerin olması markayı daha çekici/cezp edici yapar.(4)	,841	
Markalarda emojilerin olması markayı daha eğlenceli yapar.(5)	,795	
Markalarda emojilerin olması markayı daha gerçekçi yapar.(2)	,791	
Markalarda emojilerin olması markayı daha ikna edici yapar.(10)	,780	
Markalarda emojilerin olması markayı daha inandırıcı yapar.(3)	,773	
Markalarda emojilerin olması markayı daha estetik/ güzel yapar.(1)	,761	
Markalarda emojilerin olması markayı daha samimi yapar.(7)	,757	
Markalarda emojilerin olması markayı daha dikkat çekici yapar.(9)	,733	
Markalarda emojilerin olması markayı daha ilginç yapar.(11)	,727	
Markalarda emojilerin olması markayı daha yaratıcı yapar.(8)	,709	
Markalarda emojilerin olması markaları daha etkileyici yapar.(12)	,695	
Markalarda emojilerin olmasını beğeniyorum.(13)	,602	
Markalarda emojilerin olmasını can sıkıcı bulurum.(16)		,933
Markalarda emojilerin olmasını rahatsız edici bulurum.(15)		,922
Markalarda emojilerin olması ahlaki değil.(17)		,871
Markalarda emojilerin olmasını çok kötü bulurum.(14)		,864

Çevikyiğit’in (2018) yapmış olduğu çalışmada, ölçek "Eğlenceli/ Uyarıcı/ Samimi", "Gerçekçi/İnandırıcı" ve "Rahatsız Edici" adı altında 3 faktörde toplanmaktadır. Bu çalışmada ise "Uyarıcı/İnandırıcı" ve "Rahatsız Edici" adı altında 2 faktörde toplanmıştır. Tablo 18’de Emoji Kullanan Markalara Yönelik Görüşler ölçeğindeki ifadelerin faktör yükleri yer almaktadır. Buna göre ölçekteki 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., ve 13. sorular “Uyarıcı-İnandırıcı” adı altında 1.faktörde; 14., 15., 16., ve 17. sorular ise “Rahatsız Edici” adı altında 2.faktörde toplanmıştır. Buna göre markalarda emoji kullanımını uyarıcı ve inandırıcı nitelikte olduğuna yönelik tutumlar bir boyutu; markalarda emoji kullanımını rahatsız edici nitelikte olduğuna yönelik tutumlar ikinci boyutu oluşturmaktadır.

Ayrıca bu çalışmada her iki ölçeğin de keşfedici faktör analizi sonucu meydana gelen faktör yüklerinin 0.50 değerinin üzerinde olması, ait olmadıkları diğer faktörlere ilişkin korelasyon değerinin düşük ve ölçekte ortaya konulan faktör yapısının, ortalama varyansın 0.50’sinden daha fazlasını açıklaması, ölçeğin bu iki geçerliliği yakaladığını göstermektedir (Igarria vd.,1995).

#### 4.6. Korelasyon ve Regresyon Analizi

Çalışmada emoji kullanımına yönelik tutumların, markalarda emoji kullanım boyutlarından “uyandırıcı-inandırıcı” ve “rahatsız edici” arasındaki ilişkisini test etmek için öncelikle korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi belirlemek için uygulanan bir analiz yöntemidir. Korelasyon katsayısı (r), +1 ile -1 arasında bir değer alır. Katsayı sıfır olduğunda, değişkenler arasında ilişki yok; +1>r>0 olduğunda değişkenler arasında pozitif/aynı yönlü ilişki var; -1<r<0 olduğunda değişkenler arasında negatif/ters yönlü ilişki var yorumu yapılabilmektedir (Ünver, Gamgam ve Altunkaynak, 2016:299).

Veriler normal dağıldığı için Pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır ve elde edilen veriler Tablo 16’da yer almaktadır.



**Tablo 19.** Emoji Kullanımı ile Uyandırıcı-İnanandırıcı ve Rahatsız Edici Arasındaki Korelasyon Analizi

		Uyandırıcı-İnanandırıcı	Rahatsız Edici	Emoji Kullanımı
Uyandırıcı-İnanandırıcı	Pearson Korelasyon	1	,000	,492(**)
	p		,500	,000
	N	331	331	331
Rahatsız Edici	Pearson Korelasyon	,000	1	-,151(**)
	p	,500		,003
	N	331	331	331
Emoji Kullanımı	Pearson Korelasyon	,492(**)	-,151(**)	1
	Sig. (1-tailed)	,000	,003	
	N	331	331	332

\*\* p< 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 19’da görüldüğü gibi, emoji kullanımı ile markalarda emoji kullanımının uyandırıcı-inandırıcı olması arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu söylenebilmektedir ( $r=0,492$ ). Bunun yanı sıra emoji kullanımı ile markalarda emoji kullanımının rahatsız edici olması arasında ise, negatif yönlü ve zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ( $r=-0,151$ ).

Korelasyon analizi yapıldıktan sonra araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen hipotezlerin değerlendirilmesi için tekli regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi, bağımlı ve bağımsız değişken(ler)den oluşan, iki grubun ilişkiyi ortaya çıkarmaya ve bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ölçmeye yarayan bir analiz yöntemidir (Ünver vd., 2016:363).

Emoji kullanımının uyarıcı-inandırıcı ve rahatsız edici boyutları üzerindeki etkilerini incelemek üzere tekli regresyon modelleri kurulmuştur ve önerilen araştırma modeli doğrultusunda hipotezler %1 anlamlılık seviyesinde irdelenmiştir. Bu bağlamda hipotezler aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

- H9<sub>0</sub>: Emoji kullanımına yönelik tutumlar, markalarda emoji kullanımı boyutlarından “uyarıcı-inandırıcı” olmayı pozitif yönde etkiler.
- H10<sub>0</sub>: Emoji kullanımına yönelik tutumlar, markalarda emoji kullanımı boyutlarından “rahatsız edici” olmayı negatif yönde etkiler.

Hipotezler, tekli regresyon analizine göre test edilmiştir. Analize ilişkin bulgular Tablo 17’de verilmektedir.

**Tablo 20.** Emoji Kullanımının Markalarda Emoji Kullanımının Uyandırıcı-İnanandırıcı ve Rahatsız Edici Olması Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken (Emoji Kullanımı)	Bağımlı Değişken (Uyandırıcı-İnanandırıcı)		
	$\beta$	t	p
	0,491	10,240	0,000
F	104,856		0,000
R <sup>2</sup>	0,242		
Adj. R <sup>2</sup>	0,239		
Bağımsız Değişken (Emoji Kullanımı)	Bağımlı Değişken (Rahatsız Edici)		
	$\beta$	t	p
	-0,151	-2,767	0,006
F	7,658		0,006
R <sup>2</sup>	0,023		
Adj. R <sup>2</sup>	0,020		

Tablo 20’de görüldüğü üzere emoji kullanımının, markalarda emoji kullanımı boyutlarından uyandırıcı - inandırıcı üzerindeki etkisini incelemek üzere kurulan regresyon modelinin anlamlı ( $p<0.01$ ) olduğu ve 0,491 oranında pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda  $H_0$  hipotezi kabul edilmiştir.

Emoji kullanımının, markalarda emoji kullanımı boyutlarından rahatsız edici üzerindeki etkisini incelemek üzere kurulan regresyon modelinin de anlamlı ( $p<0.01$ ) olduğu ve 0,151 oranında negatif yönde etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda  $H_{10}$  hipotezi de kabul edilmiştir.

## 5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan çalışma ile bireylerin emoji kullanımlarını belirlemek, bu bireylerin markaların emoji kullanımına ilişkin tutumlarını ortaya çıkartmak ve bu iki kavram arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Çalışma özellikle emoji kullanımının daha yaygın olduğu düşünülen gençler arasında yüz yüze anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir.

Yapılan çalışmada katılımcıların yüksek bir oran ile (%96,7)emoji kullandıkları ve kullandıklarını da yine yüksek bir oranla (%62,6) sıklıkla gerçekleştirdikleri görülmektedir. Kullanım oranları arasında cinsiyete göre farklılık olup olmadığına bakıldığında, kadınlar arasında emoji kullanıyorum cevabını veren katılımcı yoktur. Kullanmayan %3,3’lük oran sadece erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Ayrıca emoji kullanım sıklıklarına bakıldığında cinsiyetle bu değişkenin ilişkili olduğu görülmektedir.. Bu bulgu Toksöz ve Kahraman’ın (2017) üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmanın bulgularıyla paraleldir. Katılımcılara kullandıkları sosyal medya platformları ve emojiyi en fazla hangi platformda kullandıkları sorulmuştur. Kadın ve erkek katılımcıların kullandıkları sosyal medya araçları farklılık göstermekle birlikte özellikle Whatsapp mesajlaşma kanalının ortak bir şekilde kullanıldığı ve emoji kullanımının da en çok bu platformda gerçekleştiği görülmektedir. Whatsapp haricinde sosyal medya araçlarından en fazla Instagram’da emoji kullanıldığı görülmektedir. Sosyal medya platformlarına cinsiyete göre bakıldığında kadınların Twitter’da, erkeklerin ise Youtube’da birbirlerine kıyasla daha fazla emoji kullandıkları söylenebilmektedir. Yaş değişkenine göre emoji kullanımına bakıldığında ise bu çalışmada yaş değişkeninin kullanım alışkanlıkları ve platformlarla ilişki olmadığı görülmektedir. Bu sonucun oluşmasında katılımcıların çok yakın yaş aralıklarında olmasından kaynaklanabileceği düşünülebilir.

Katılımcıların emoji kullanımına yönelik tutumlarına bakıldığında gündelik hayatlarında sosyal medya platformlarında ve/veya mesajlaşırken emoji kullanımını tercih ettikleri ve emoji kullanmayı eğlenceli bulduklarını görmekteyiz. Katılımcıların, temel duygularını karşı tarafa aktarırken emoji kullanımıyla bunu daha hızlı ve kolay başardıklarına ve bu şekilde kendilerini daha rahat ifade ettiklerine ilişkin anket sorularına katılım düzeyleri yüksektir. Dolayısıyla anketten elde edilen sonuçlara göre katılımcıların emoji kullanımına yönelik olumlu tutum sergiledikleri, kendilerini ifade etme konusunda emoji kullanımından faydalandıkları belirtilmelidir. Katılımcıların üniversite öğrencisi olarak seçilmesi nedeniyle özellikle bu yaş grubunda iletişim biçimi olarak karşılıklı diyaloglar yerine yazılı iletişim araçlarından mesajlaşmanın çok daha fazla tercih edildiği söylenebilir. Yazılı iletişim esnasında duyguların ifade edilmesi, sözlü iletişime nazaran çok daha zor olmaktadır. Sözlü iletişim beden dili, jest, mimikler ve ses tonu gibi unsurlarla desteklenirken yazılı iletişim de bu unsurların olmaması duyguyu aktarımını kısıtlamaktadır. Ancak çalışmada dikkat çeken diğer bir bulgu kadınların, erkeklere kıyasla emojiyi eğlenceli buluyorum, mesajlaşırken emoji kullanıyorum, temel duygularımı aktarırken emoji kullanıyorum ifadelerine daha yüksek düzeyde katıldıklarıdır. Elde edilen bulgular literatürde yapılan çeşitli araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Araştırma firması FikriMühim’in (2015) Türkiye’de 79 ilde yaptığı 7252 kişinin dâhil olduğu çalışmada her beş kişiden birinin emoji kullandığı ve emoji kullananların %80’inin kadın olduğu görülmüştür. Ve yine bizim bulgularımıza paralel olarak katılımcıların %89’u Whatsapp platformunda emoji kullanmayı tercih etmektedirler.

Katılımcıların emoji kullanan markalar içerisinde en beğendikleri Turkcell ve Apple olarak ifade edilmiştir. Turkcell, yaptığı reklam kampanyalarında emocanlarla alt karakterler üretmekle emojilerin hayat bulmuş hali üzerinden tüketicilerle iletişim kurmaktadır. Apple ise telefon, tablet, bilgisayarlarında güncellenen işletim sistemleriyle yeni emoji setlerini kullanıcılarına sunarak, emojileri çeşitlendirmekte ve kullanımını desteklemektedir. Bu bağlamda markaların yapmış oldukları çalışmaların tüketicinin aklında yer ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yakın ve Eru’nun (2017) üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmalarına göre öğrenciler emoji kullanılarak gerçekleştirilen reklam kampanyalarını daha yaratıcı ve inovatif bulmaktadırlar. Ayrıca çalışmada kampanya mesajlarına emoji eklemenin kelimelerden daha güçlü duygusal etki bırakacağı ileri sürülmektedir. Benzer bir şekilde Ge ve Gretzel (2018), emojilerin sosyal medya bağlamında pazarlama söyleminin önemli bir yönü haline geldiğini ileri sürmektedir. Appboy tarafından 2015 yılında “yükseliş ve emoji

pazarlamasının yükselişi” üzerine yapılan araştırmada son 12 ayda emoji içeren kampanyaların yüzde 557 oranında arttığı ve işletmelerin daha genç tüketicilerle iletişim kurabilmeye çalıştıkları için emojiğin popüler olduğu ortaya konulmuştur (Chang, 2016).

Emoji kullanan markalara ilişkin katılımcıların tutumlarına bakıldığında, kullanılan ölçeğin çalışma verileri için iki boyutta uyarıcı/inandırıcı ve rahatsız edici şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda bakıldığında katılımcıların emoji kullanan markalara yönelik olumlu ve olumsuz tutumu bir arada beslediği söylenebilir. Çalışmada elde edilen faktör boyutlarıyla, emoji kullanımına yönelik tutumları arasında orta ve düşük seviyede korelasyon bulunmuştur. İleri sürülen iki hipotez de kabul edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada emoji kullanımına yönelik tutumlarda bir birimlik farklılığın uyarıcı/inandırıcı boyutunu %49 oranında arttırdığı; rahatsız edici boyutunu ise %15 oranında azalttığı görülmüştür.

Bu bağlamda bakıldığında emoji kullanımına yönelik pozitif tutumların, markalarda emoji kullanımına yönelik pozitif duyguları artıracığı, negatif duyguları da azaltacağı söylenebilir. İşletmeler markalaşma stratejilerinde gerek reklam unsuru olarak gerekse konumlandırma çalışmalarında markanın tüketiciye sunduğu duyguyu pekiştirmek amacıyla emoji kullanımından faydalanabilirler. Çünkü iletişim teknolojilerinde ve biçimlerinde yaşanan değişikliklerin bireylerin günden güne emoji kullanımını artıracığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca demografik değişkenlere göre pazar bölümlendirme yapan işletmelerin kadın tüketicilerine yönelik olarak emoji kullanımını daha fazla yaygınlaştırmaları tutundurma faaliyetleri açısından bir kazanç olacaktır.

Bu çalışma zaman, maliyet ve erişilebilirlik kısıtlarından dolayı Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme lisans öğrencileriyle sınırlı kalmıştır. Bu bakımdan elde edilen sonuçların genellenemediği, ancak diğer yapılacak çalışmalara örnek niteliği taşıdığı söylenebilir. Bu konuda yapılacak olan diğer çalışmalar için; farklı bir örnekleme uygulanması, örneklem sayısının artırılması, markalarda emoji kullanımının konumlandırma stratejisine etkisinin araştırılması veya emojiğin başka alanlarda kullanımına yönelik tutumların incelenmesi önerilebilir.

## KAYNAKÇA

- Aaker, D.A. (2014). Güçlü Markalar Yaratmak, E. Demir (Çev.), İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Akbulut, Y. (2010). Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamaları, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Amaglobeli, N. (2012). “Linguistic Features of Typographic Emoticons in SMS Discourse”, *Theory and Practice in Language Studies*, 2(2), 348-354.
- Andral, M. Ve Larroque, A. (2016). The Emojis Consumer Perception in The Online Advertising, Bachelor’s Programme in Marketing and Business, Halmstad University, Halmstad.
- Beese, J. (2015). Emoji Marketing: Are We Speaking the Same Language?, <https://sproutsocial.com/insights/emoji-marketing/>, (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2018).
- Blagdon, J. (2013). How Emoji Conquered the World, <https://www.theverge.com/2013/3/4/3966140/how-emoji-conquered-the-world>, (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- Brenner, M. (2015). “The Rise of the Emoji for Brand Marketing; Take an Emoji Crash Course and Discover How You Can Successfully Incorporate Them into Brand Messaging”, *Guardian Newspapers*, <http://go.galegroup.com/ps/i.do?p=ITOF&u=sdu&id=GALE|A398890522&v=2.1&it=r&sid=summon>, (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2018).
- Büyüköztürk, Ş. (2002). “Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi”, 32, 470-483.
- Chang, L. (2016). Love Emojis? So Do Big Brands and Advertisers, <https://www.digitaltrends.com/web/brands-use-emojis/>, (Erişim Tarihi: 28 Mart 2019).
- Çeken, B., Aypek Arslan, A. ve Tuğrul, D. (2017). “İletişimde Emojiğin Kullanımı ve İncelenmesi”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 6(16), 91-105.
- Çevikyiğit, G. (2018). Reklamlarda Emoji Kullanımının Beğeni Düzeyine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Das, G., Wiener, H.J.D. ve Kareklas, I. (2019). "To Emoji or not to Emoji? Examining the Influence of Emoji on Consumer Reactions to Advertising", *Journal of Business Research*, 96, 147-156.
- Erdil, T.S. ve Uzun, Y. (2010). *Marka Olmak*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*, California: Sage Publications.
- FikriMühim (2015). Türk İnsanı Hangi Emojileri Kullanıyor?, [https://www.fikrimuhim.com/Binary/Images/Upload/Report/DA\\_Emoji%20Arastirmasi.pdf](https://www.fikrimuhim.com/Binary/Images/Upload/Report/DA_Emoji%20Arastirmasi.pdf), (Erişim tarihi: 26 Aralık 2018).
- Ge, J. ve Gretzel, U. (2018). "Emoji Rhetoric: A Social Media Influencer Perspective", *Journal of Marketing Management*, 34(15-16), 1272-1295.
- Gökaliler, E. ve Saatcıoğlu, E. (2016). "Reklamlarda Emoji Kullanımı: Emoji İçerikli Reklamlara Yönelik Tüketicilerin Tutumlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19(2), 63-91.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J. ve Anderson, R.E. (2010). *Multivariate Data Analysis A Global Perspective*, New Jersey: Pearson Education.
- Igbaria, M.,Guirnaraes, T. ve Davis, G.B. (1995). "Testing the Determinants of Microcomputer Usage Via a Structural Equation Model", *Journal of Management Information Systems*, 11(4), 87-114.
- İslamoğlu, A.H. ve Alnaçık, Ü. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karaca, M. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Emoji Kullanımları: İçerik, Alışkanlıklar, Trendler Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kaya, T. (2017). "Yeni Medyada Emoji Kullanımının Anlamı", *Akademik Bakış Dergisi*, 60, 567-584.
- Kurtoğlu, R. ve Özbölük, T. (2018). "Üniversite Öğrencilerinin Emoji Kullanımları ve Emoji Kullanan Markalara Karşı Tutumları Üzerine Bir Araştırma", *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 697-713.
- Kurtoğlu, R. ve Özbölük, T. (2016). "Görsel İletişim Çağında Markaların Emoji'ye Adaptasyonu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(29), 144-155.
- Mastovich, D. (2016). "Is emoji marketing?", *Smart Business Pittsburgh*, 23(1), 13.
- Pancer, E., McShane, L. ve Poole, M. (2017). "Emoji and Brand Engagement on Social Media", *Advances in Consumer Research*, 45, 1076.
- Provine, R.R., Spencer, R.J. ve Mandell, D.L. (2007). "Emotional Expression Online: Emoticons Punctuate Website Text Messages", *Journal of Language and Social Psychology*, 26(3), 299-307.
- Ries, A. ve Trout, J. (2013). *Konumlandırma Tüketici Zihnini Fethetme Savaşı*, E. Kızıldağ (Çev.), İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Rodrigues, D.,Prada, M., Gaspar, R., Garrido, M.V. ve Lopes, D. (2018). "Lisbon Emoji and Emoticon Database (LEED): Norms for Emoji and Emoticons in Seven Evaluative Dimensions", *Behav Res*, 50, 392-405.
- Sipahi, B.,Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2010). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Stark, L. ve Creawford, K. (2015). "The Conservatism of Emoji: Work, Affect, and Communication", *Social Media + Society*, 1-11.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şener, G. ve Atar, G.M. (2017). "Türkiye'ye Özgü Kültürel Sembollerin Emojilere Dönüşümü: Dijital İletişimde Kültürel Sembollere Yönelik Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 53, 189-209.
- Tekin, V.N. (2014). *İstatistik Teknikleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Toksöz, L. ve Kahraman, C. (2017). “Türk Üniversite Öğrencilerinin Emoji Algısı”, *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 247-256.
- Ünver, Ö., Gamgam, H. ve Altunkaynak, B. (2016). *Temel İstatistik Yöntemler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yakın, V. ve Eru, O. (2017). “An Application to Determine the Efficacy of Emoji Use on Social Marketing Ads”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 230-240.
- Yaşlıoğlu, M. (2017). “Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yüzbaşıoğlu, S. (2015). Z Kuşağına Kapıyı ‘Emoji Pazarlama’ Açıyor, <https://www.dunya.com/ozel-dosya/isim-iletisim/z-kusagina-kapiyi-emoji-pazarlama-aciyor-haberi-289676>, (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2018).
- Wohl, J. (2016). “Marketers’ Emoji Arms Race”, *Advertising Age*, 87(7), 26.
- Toksöz, L. ve Kahraman, C. (2017).“Türk Üniversite Öğrencilerinin Emoji Algısı”, *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 247-256.
- Ünver, Ö.,Gamgam, H. ve Altunkaynak, B. (2016). *Temel İstatistik Yöntemler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yakın, V. ve Eru, O. (2017).“An Application to Determine the Efficacy of Emoji Use on Social Marketing Ads”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 230-240.
- Yaşlıoğlu, M. (2017).“Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yüzbaşıoğlu, S. (2015). Z Kuşağına Kapıyı ‘Emoji Pazarlama’ Açıyor, <https://www.dunya.com/ozel-dosya/isim-iletisim/z-kusagina-kapiyi-emoji-pazarlama-aciyor-haberi-289676>, (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2018).
- Wohl, J. (2016).“Marketers’ EmojiArmsRace”, *Advertising Age*, 87(7), 26.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## DÖVİZ KURU OYNAKLIĞINDA ASİMETRİK İŞARET VE BOYUT YANLILIĞININ TEST EDİLMESİ: EURO/TL KUR OYNAKLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

### TESTING ASYMMETRIC SIGN AND SIZE BIAS IN EXCHANGE RATE VOLATILITY: AN INVESTIGATION ON EURO/TL EXCHANGE RATE VOLATILITY

Doç. Dr. Hakan DEMİRGİL<sup>1</sup>

Arş. Gör. Sinan YILDIRIM<sup>2</sup>

Arş. Gör. Zübeyde ÇİÇEK<sup>3</sup>

#### ÖZ

Bu çalışmanın amacı Engel ve Ng (1993) nin işaret ve boyut yanlılığı testleri ile belirlenen asimetrik etkileri dikkate alarak döviz kurlarında yaşanan oynaklığın modellenmesidir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük paya sahip Avrupa ülkeleri para birimi EURO'nun TL karşısındaki oynaklığı asimetrik GARCH modelleri ile incelenmiştir. EURO/TL döviz kuru değişkenine ait 1999M01-2019M05 dönemi aylık veriler kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, EURO/TL döviz kuru oynaklık serisinin asimetriye sahip olduğunu göstermektedir. Geçmiş dönem kalıntılarının boyutu ve büyüklüğü, döviz kuru oynaklığının açıklanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Asimetrik GARCH modellerinden (E-GARCH, TGARCH ve APGARCH) elde edilen sonuçlar, EURO/TL döviz kurunda meydana gelen pozitif şokların aynı büyüklükte ki negatif şoklardan daha fazla etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Son olarak, bu modeller kullanılarak elde edilen öngörü hata istatistiklerine göre EURO/TL döviz kuru oynaklığı tahmini için en iyi modelin TGARCH modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kur oynaklığı, Asimetri, İşaret ve Boyut Yanlılığı, Asimetrik GARCH Modelleri.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** O24, C22, C58.

#### ABSTRACT

The aim of the study is to construct the model of the volatility in exchange rates considering the asymmetric effects determined by Engel and Ng (1993) sign and size bias tests. Accordingly, the volatility of the TL against EURO which is the currency of European countries having the biggest share of Turkey's foreign trade is examined by asymmetric GARCH models. A model using monthly time series data covering the period between 1999M01-2019M05 is employed. The size and dimension of the residuals of the previous period have a significant effect on

<sup>1</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, hakandemirgil@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9509-7751>

<sup>2</sup> Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, sinanyildirim@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7749-7746>

<sup>3</sup> Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, zubeydekarci@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1914-1228>

the explanation of exchange rate volatility. According to the results obtained from the asymmetric GARCH models (E-GARCH, TGARCH and APGARCH), positive shocks in the EURO/TL exchange rate have stronger effect than the negative shocks of the same magnitude. Finally, it is concluded based on forecasting error statistics that the best model for estimating the EURO/TL exchange rate volatility is TGARCH model.

**Keywords:** Exchange Rate Volatility, Asymmetry, Sign and Size Bias, Asymmetric GARCH Models.

**JEL Classification Codes:** O24, C22, C58.

## 1. GİRİŞ

Sabit döviz kuru sistemi, 1970'li yıllarda Bretton Woods Sistemi'nin çöküşünden sonra ülkeler tarafından zamanla terk edilmeye başlanmıştır. Döviz kurunu belirleme işi piyasanın kendisine bırakılmıştır. Böylesi bir durumda, döviz kurunun oynaklığının ve gelecekteki değerinin tahmin edilmesi önemli hale gelmiştir.

Türkiye'de sabit kur sistemi 1980 yılına kadar uygulanmıştır. Sonrasında kademe kademe esnek kur sistemine geçilmiştir. 1980-1989 yılları arası sık sık devalüasyonların yapıldığı sabit kur sistemi uygulanmış, 1989 sonrasında ise tam konvertibilite gelmiş ve 1989-1999 yılları arasında kontrollü serbest kur sistemi uygulanmıştır. 2000-2001 yılları arasında günlük artışların belirlendiği sabit kur sistemi uygulanmıştır. 2001 yılının ikinci yarısından itibaren TCMB'nin sınırlı müdahalede bulunabildiği serbest kur sistemi uygulanmaktadır. (Barışık ve Demircioğlu, 2006:72)

Türkiye'de 1994 yılında yaşanan finansal krizde yüksek oranlı bir devalüasyon yapılmıştır. 2001 krizinde ise dalgalı kur sistemine geçilmiş ve yine Türk Lirası çok fazla değer kaybetmiştir. 1994 krizinde ekonomi %4.66 daralırken, 2001 yılında daralma oranı %5.69 olmuştur. Krizler sonrası iç talep azalsa da, fiyatlar üzerinde önemli ölçüde etkili olan döviz kurları yüzünden enflasyon hızlı bir atış göstermiştir. (Berument, 2002:01) Görüldüğü gibi döviz kurundaki hareketlilik, kriz ortamını tetikleyen faktör olabileceğinden piyasa tarafından serbestçe belirlenen döviz kurunun tahmin edilmesi, alınacak tedbirler açısından önemlidir.

Bu çalışmada döviz kurundaki oynaklık, asimetrik etkiler işaret yanlılık sınavıyla belirlendikten sonra bu sonuca uygun olarak asimetrik GARCH modelleriyle modellenmiştir. Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi varsayımlarından biri olan hata terimleri varyansının sabit olduğu (homoscedasticity) varsayımının finansal zaman serilerinde genelde geçerli olmadığı, Engle tarafından (1982) ortaya atılan otoregresif koşullu değişen varyans modelleriyle (ARCH) gösterilmiştir. Buna göre hata terimleri koşullu varyansı, hata terimleri gecikmelerinin karelerine bağlıdır. Bollerslev (1986) ise GARCH modelinde, koşullu varyansın aynı zamanda kendi önceki dönem değerlerine de bağlı olabileceğini belirterek gecikmeleri ARCH modeline açıklayıcı değişken olarak eklemiştir.

Genel olarak asimetrik etkilerin sadece borsalarda haberlere verilen tepkilerde geçerli olduğu düşünülmekte iken, literatür bu durumun döviz piyasalarında görülmediğini savunmaktadır. 1990'lı yılların başında geçerli olan bu görüşün aksine, Gonzalez-Rivera (1998), Kim (1995) gibi çalışmalar döviz piyasalarında oynaklık etkilerinin geçerli olduğunu destekleyen anlamlı bulgular elde etmişlerdir. Böylece döviz kurları ile ilgili yapılan çalışmalarda asimetrik GARCH modellerinin kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır.

Oynaklık üzerindeki asimetrik etkiler Engle ve Ng'nin işaret yanlılık sınavıyla test edilebilir. Asimetrik ARCH-GARCH modellerinde, negatif şokların oynaklık üzerindeki etkisinin pozitif şoklardan farklı olabileceği dikkate alınmıştır. Nelson (1991) hata terimlerinin büyüklüklerinin yanında işaretlerini de hesaba katan üssel GARCH (EGARCH) modelini geliştirmiştir. Taylor (1986) ve Schwert (1989) koşullu varyans yerine standart sapmayı kullanmış ve standart sapmanın bir kuvvetini hata terimlerinin gecikmelerine bağlamışlardır. Ding ve diğerleri (1993) üssel ARCH (PARCH) modelini genelleştirmiştir. İyi ve kötü haberlerin koşullu varyans üzerinde farklı etkilere sahip olabileceği varsayımı altında Zakoian (1994) Eşik ARCH (TARCH) modelini geliştirmiştir.

## 2. LİTERATÜR

Literatürde döviz kuru oynaklığını değişen varyans modelleriyle tahmin eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan çalışmamızda olduğu gibi öncelikle işaret yanlılık sınavını kullanan Mckenzie (2002), döviz kuru oynaklığındaki asimetriyi tespit etmiştir. GTARCH ve TARCH modelleriyle analizler yapılmış, Avusturya Merkez Bankası'nın günlük müdahalelerinin oynaklığa olumsuz etki yapabileceği belirtilmiştir.

Bu çalışmadaki PGARCH modeliyle benzer sonuçlar veren, yani döviz kuru oynaklığındaki asimetriyi araştırırken negatif şokların pozitif şoklara göre oynaklığı daha fazla etkilediği sonucuna ulaşan çalışmalar ise şu şekildedir: Laopodis (1998), Alman Markı'nın değişik para birimlerine karşı değişim oranlarının oynaklık dağılımlarının asimetrik etkilerini incelemiştir. Çok değişkenli üssel GARCH modeliyle yapılan analizde, kötü haberlerin oynaklığı iyi haberlerden daha fazla etkilediği görülmüştür. İlgilenilen ülkelerden Avrupa kıtasında olanlara ait değişkenlerin, sadece Almanya'nın birleşiminden sonraki dönemde asimetrik bir oynaklığa sahip olduğu belirtilmiştir. Lobo ve Tufte (1998), döviz kuru oynaklığını inceledikleri çalışmada Japon Yeni, İngiliz Poundu, Alman Markı, Kanada ve A.B.D. Doları serilerini kullanmışlar, kurdukları EGARCH-M modeli ile seçim dönemlerinden tüm döviz kurlarının etkilendiğini, geçmiş haberlerin veya beklenmedik geçmiş etkilerin döviz kuru koşullu varyanslarını asimetrik etkilediğini ve A.B.D. seçimlerine yakın, beklenmedik dolar devalüasyonunun Yen ve Mark oynaklığını beklenmedik dolar revalüasyonuna göre daha fazla etkilediği sonucuna varmışlardır. Mckenzie ve Mitchell (2002), yoğunlukla çalışılan 17 döviz kuru oynaklığını bir grup ARCH denklemleriyle analiz etmiş ve simetrik etkilerin varlığı durumunda GARCH(1,1) modeli, asimetrik etkilerin varlığında ise kaldıraç terimli veya üssel terimli modellerin daha etkin olduğunu göstermişlerdir. İlgilenilen değişkenlerin 11 tanesinde negatif şokların pozitif şoklara göre döviz kuru oynaklığını daha fazla etkilediği tespit edilmiştir. Kıran(2008) döviz kuru oynaklığını asimetrik üslü ARCH(APARCH) modeli ile tahmin etmeye çalışmıştır. Standart benzerlik oranı testi yardımıyla asimetrik ARCH-GARCH modellerinin diğer ARCH-GARCH modellerine göre daha üstün olduğu görülmüştür. Buna göre olumlu ve olumsuz şoklar döviz kuru oynaklığını asimetrik olarak etkilemektedir. EGARCH modeline bakıldığında negatif şokların oynaklığı pozitif şoklara göre daha fazla etkilediği görülmektedir. Wang ve Yang (2009), 1996-2004 yıllarına ait günlük varyans ve getiri serileri ile Avusturalya Doları, Euro, Japon Yeni ve İngiliz Poundunu Amerikan Doları ile karşılaştırdıkları çalışmalarında döviz kuru pazarındaki asimetriyi incelemişlerdir. Amerikan Dolarının değer kaybetmesinin, Pound ve Avusturya Dolarının değer kazanmasına nazaran oynaklığı daha fazla etkilediği sonucuna varılmıştır. Japon Yeninde ise tam tersi durum söz konusudur. Reel Euro kurundaki oynaklık ise simetriktir. Abdalla (2012), 19 Arap ülkesine uyguladığı panel veri analizinde Ocak 2000-Kasım 2011 dönemine ait günlük veriler kullanarak döviz kuru getiri serilerindeki oynaklığın simetrik ve asimetrik etkilerini incelemiştir. GARCH(1,1) modeline göre para birimlerinden 10 tanesi değişen varyans sürecine sahipken diğerlerinin varyansı sabittir. Kaldıraç etkisini gösteren EGARCH(1,1) modeline göre ise, ilgilenilen para birimlerinin çoğunda negatif şokların pozitif şoklara göre oynaklığı daha fazla etkilediğini belirten asimetrik etkiler vardır. Çalışmamızda tahmin edilen EGARCH modeli sonuçlarına benzer olarak pozitif şokların negatif şoklara göre oynaklığı daha fazla etkilediği sonucuna varan çalışmalar da vardır. Örneğin Balaban (2004) döviz kuru üzerinde asimetrik ve simetrik oynaklık modellerinin performansını karşılaştırdığı çalışmasında EGARCH ve GJR-GARCH modellerinin GARCH modeline göre daha üstün olduğunu tespit etmiştir. Tahmin edilen EGARCH modeline göre, pozitif şoklar negatif şoklara göre oynaklığı daha fazla etkilemektedir. Longmore ve Robinson (2004), asimetrik ve çok değişkenli koşullu değişen varyans modelleriyle döviz kuru modellemesi ve tahmini yaptıkları çalışmada non-linear GARCH modellerinin linear GARCH modellerine göre daha iyi açıklama gücüne sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Finansal pazarlardaki likidite koşulları ve ticaret seviyesi oynaklığı etkileyen ana faktörlerdir. Kurulan EGARCH modeline göre, bu çalışmada olduğu gibi pozitif şoklar negatif şoklara göre oynaklık üzerinde daha fazla etkili bulunmuştur. Çağlayan ve Dayıoğlu (2009), OECD ülkelerine ait döviz kuru getirilerinin oynaklıklarını modellemek ve öngörülerde bulunabilmek için simetrik ve asimetrik koşullu değişen varyans modellerini karşılaştırmışlardır. Sonuçta asimetrik koşullu değişen varyans modellerinin döviz kuru oynaklığını belirlemede daha üstün olduğu ve döviz kuru getirilerinin dağılımlarının aşırı basık ve kalın kuyruğa sahip olduğu tespit edilmiştir. Döviz kuru getirileri artarken oynaklıkların ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği belirtilmiştir. EGARCH modelleri dikkate alındığında Finlandiya, Fransa, Almanya ve İtalya modellerinde negatif şokların oynaklığı pozitif şoklara göre daha fazla artırdığı gözlenirken, diğer OECD ülkelerinde durum tam tersi olmuştur.

Döviz kuru oynaklıklarında asimetrik etkiler bulan diğer çalışmalar ise şunlardır: Olowe (1997), Ocak 1970-Aralık 2007 dönemine ait aylık verilerle Nijerya Nairası/Dolar kurunun oynaklığını GARCH(1,1), GJR-GARCH(1,1), EGARCH(1,1), APARCH(1,1), IGARCH(1,1) ve TS-GARCH(1,1) modelleriyle incelemiştir. Sabit döviz kuru rejimi uygulamasından denetimli dalgalı kur rejimine geçiş dikkate alınmış, her iki dönem de incelenmiştir. Nelson'un ifade ettiği kaldıraç etkisinin varlığına ait hipotez her iki dönemde de reddedilmiştir. APARCH ve GJR-GARCH modelleri dalgalı kur rejimine ait dönemde asimetrik etkilerin varlığını göstermiştir. TS-GARCH ve APARCH modelleri en iyi tahmin sonucunu vermiştir. Fidrmuc ve Horvath (2008), 1999-2006 dönemine ait günlük verilerle seçtikleri bazı Avrupa Birliği ülkelerinin döviz kuru oynaklığını GARCH ve TARARCH modelleri kullanarak analiz etmişlerdir. Seçtikleri ülkeler döviz kuru hedeflemesi yapsa da, kura çok az müdahalede bulunmuşlardır. İlgilenilen döviz kurlarının tamamında döviz kuru oynaklığında asimetrik etkiler



saptanmıştır. Bazı çalışmalarda ise döviz kuru oynaklıkları üzerinde asimetrik etkinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Örneğin; Tse(1998) Yen-Dolar kurundaki oynaklığı PGARCH, IGARCH ve FIGARCH modelleriyle incelemiştir. Devalüasyon ve revalüasyonların gelecekteki oynaklık üzerinde benzer etkiye sahip olduğu gözlemlenmiş, kademeli bütünleşik modellerle istikrarlı modeller arasında bir fark bulunamamıştır.

### 3. VERİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Engle ve Ng (1993), oynaklıkta asimetrik etkilerin test edilebilmesi amacıyla işaret ve boyut yanlılığı olarak bilinen testleri ileri sürmüşlerdir. Engle-Ng testleri belirli bir veri seti için asimetrik bir modelin gerekliliğini veya simetrik GARCH modelinin yeterli olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. Uygulamada bu testler GARCH modelinden elde edilen hata terimlerine uygulanır. İşaret yanlılık sınavında ilk olarak  $D_{t-1}^-$  gölge değişkeni aşağıdaki gibi tanımlanır;

$$D_{t-1}^- = \begin{cases} 1 & \text{eğer } \hat{u}_{t-1} < 0 \\ 0 & \text{değilse} \end{cases}$$

Aşağıda tanımlanan (1) numaralı denklemde gösterilen işaret yanlılık testi, bu denklemde hesaplanan katsayıların anlamlılığına dayanmaktadır (Engle ve Ng, 1993:1759);

$$\hat{u}_{i,t}^2 = \beta_0 + \beta_1 D_{i,t-1}^- + v_t \quad (1)$$

Burada  $\hat{u}$  değişkeni GARCH modelinden elde edilen hata terimleri,  $D^-$  değişkeni negatif hata terimleri için 1, diğerleri için 0 değerini alan kukla değişkeni ifade etmektedir. Eğer  $\hat{u}_{t-1}$  e kadar gerçekleşen pozitif veya negatif şoklar koşullu varyansa etki ederlerse,  $\beta_1$  katsayısı istatistiksel olarak anlamlı olacaktır.

Bununla birlikte oynaklığın şoklara verdiği tepkinin simetrik olup olmaması şokların büyüklüğü veya boyutundan etkilenebilmektedir. Bu durumda, negatif boyut yanlılığı testi yapılacaktır. Negatif boyut yanlılığının test edildiği (2) numaralı denklemde  $D_{t-1}^-$  ise eğim gölge değişken olarak kullanılmaktadır. Bu denklemde  $\beta_1$  katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ise negatif boyut yanlılığının mevcut olduğu söylenebilir:

$$\hat{u}_{i,t}^2 = \beta_0 + \beta_1 D_{i,t-1}^- u_{i,t-1} + v_t \quad (2)$$

Son olarak,  $D_{i,t-1}^+ = 1 - D_{i,t-1}^-$  eşitliğini kullanarak modele eklenen değişkenin pozitif şokları tanımlaması sağlanmaktadır. Engle ve Ng (1993), aşağıdaki regresyona dayanarak işaret ve boyut yanlılığı için ortak bir test ile sınav yapılmasını önermektedirler:

$$\hat{u}_{i,t}^2 = \beta_0 + \beta_1 D_{i,t-1}^- + \beta_2 D_{i,t-1}^- u_{i,t-1} + \beta_3 D_{i,t-1}^+ u_{i,t-1} + v_t \quad (3)$$

$\beta_1$  katsayısının anlamlılığı, standart GARCH formülasyonunun sahip olduğu simetrik kurgusuyla karşılaştırıldığında, pozitif ve negatif şokların gelecekteki oynaklık üzerinde farklı etkileri olduğunu gösteren işaret yanlılığını belirtmektedir. Bununla birlikte,  $\beta_2$  ve  $\beta_3$  parametrelerinin anlamlılığı sadece işaret değil, aynı zamanda şokun büyüklüğünün de önemli olduğu yanlılığı gösterecektir. (3) numaralı denklemde elde edilecek  $nR^2$  (lagrange çarpanı) değeri ile 3 serbestlik derecesinde  $\chi^2$  dağılımı gösteren bir test istatistiği elde edilerek  $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$  yokluk hipotezi sınanır.  $nR^2$ 'nin büyük değerleri için, yokluk hipotezi red edilir ve oynaklık asimetrisinin önemli olduğu sonucuna ulaşılır.

Çalışmada, Türkiye’de döviz piyasasındaki asimetrik etkilerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Türkiye’nin dış ticaretinde en büyük paya Avrupa Birliği ülkeleri sahip olduğu için, yabancı para birimi Euro olarak seçilmiş ve 1999M01-2019M05 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Euro/TL döviz kuru getiri serisinin uygun ARIMA modeli, bilgi kriterleri kullanılarak (2,0,3) olarak belirlenmiş ve ARCH-LM testi uygulanarak koşullu varyans etkisine sahip olduğu belirlenmiştir [ $F:22.75(0.00)$ ]. Buna ek olarak, Census X-12 yöntemi ile serideki mevsimsel etkiler ortadan kaldırılmıştır.

**Tablo 1.** EURO/TL Döviz Kuru Oynaklığının İşaret ve Boyut Yanlılığı Testleri

	$\hat{u}_{i,t}^2 = \beta_0 + \beta_1 D_{i,t-1}^- + v_t$	$\hat{u}_{i,t}^2 = \beta_0 + \beta_1 D_{i,t-1}^- u_{i,t-1} + v_t$
$\beta_0$	24.826 (4.081)*	18.518 (3.448)*
$\beta_1$	-16.726 (5.759)*	1.659 (1.450)
	$\hat{u}_{i,t}^2 = \beta_0 + \beta_1 D_{i,t-1}^+ u_{i,t-1} + v_t$	$\hat{u}_{i,t}^2 = \beta_0 + \beta_1 D_{i,t-1}^- + \beta_2 D_{i,t-1}^- u_{i,t-1} + \beta_3 D_{i,t-1}^+ u_{i,t-1} + v_t$
$\beta_0$	7.780 (3.084)**	10.696 (4.713)**
$\beta_1$	5.643 (0.941)*	-9.479 (5.433)***
$\beta_2$		-1.147 (1.427)
$\beta_3$		5.875 (0.994)*
$\chi^2$		34.419*

Not:Parantez içerisindeki değerler standart hataları; \*,\*\* ve\*\*\* sırasıyla %1, 5 ve 10'da anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Engle-Ng testleri yaşanan bir şokun işaretinin gelecekte oynaklığı tahmin etmede önemli bir role sahip olduğu ya da olmadığını araştırmak için tasarlanmıştır. İlk olarak, tekil regresyon sonuçları, EURO/TL getiri serisi için simetrik GARCH modelinin kalıntılarının negatif boyut yanlılığına sahip olmadığını, pozitif işaret ve boyut yanlılığı sergilediğini göstermektedir.  $\chi^2$  (3) ortak (joint) test istatistiğine göre asimetrisinin olmadığını gösteren yokluk hipotezi red edilmektedir. Buna göre, geçmiş dönem kalıntılarının boyutu ve büyüklüğü, döviz kuru oynaklığının açıklanmasında önemli bir etkiye sahiptir. (1) nolu denklemde tahmin edilen  $\beta_1$  katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç koşullu varyansın, şokların pozitif ve negatif ayrımına bağlı olarak etkilendiğini göstermektedir. (2) ve (3) nolu denklemlerde ise,  $\beta_1$ ,  $\beta_2$  ve  $\beta_3$  katsayılarının tahminlerine bakıldığında pozitif şokların anlamlı etkiye sahipken negatif şokların koşullu varyans üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir. Engle-Ng testlerinden elde edilen sonuçlar EURO/TL kurunda oynaklık asimetrisinin var olduğuna işaret etmektedir.

Serilerde beklenmeyen ani artış veya azalışlar, varyanstaki değişimlere neden olur. Oynaklık (volatilite) diye bilinen ani değişimler, koşullu varyansla ifade edilmektedir. Değişen varyanslı tek değişkenli yapıda ele alınan bu oynaklık ARCH (Autoregressive Conditional Heteroskedasticity) ve GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity) modelleri ile tahmin edilmektedir. Ele alınan birden fazla değişken olması durumunda çok değişkenli (multivariate) GARCH (MGARCH) modelleri ile tahmin edilmektedir (Bozkurt, 2009:126). ARCH modelinde koşullu varyans hata terimlerinin gecikmeli değerleriyle ifade edilmektedir. ARCH(q) modeli;

$$ARCH(p) \sim N(0, \sigma_t^2)$$

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \dots + \alpha_q \varepsilon_{t-q}^2 \quad (4)$$

şeklinde dir. ARCH modelinin ortalaması 0, koşulsuz varyansı sabit, koşullu varyansı zamana bağlı olarak değişmektedir (Engle ve Kroner,1995:124). ARCH modelinin genelleştirilmesi ile ortaya çıkan GARCH(p,q) modeli:

$$\varepsilon_t / \psi_{t-1} \sim N(0, \sigma_t)$$

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \dots + \alpha_q \varepsilon_{t-q}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 + \dots + \beta_p \sigma_{t-p}^2 \quad (5)$$

olarak ele alınmaktadır. Bu model ARCH modelinde eşitliğin sağına varyans gecikmeli değerleri eklenecek oluşmuştur. Denklemde koşullu varyansın tanımlı olabilmesi için  $\alpha_0 > 0$ ,  $\alpha_q \geq 0$  ve  $\beta_p \geq 0$  olmalıdır. Ayrıca  $\sum_{i=1}^{\max(p,q)} (\alpha_i + \beta_i) < 1$  koşulu sağlanmalıdır (Bollerslev, 1986:309).

GARCH modeli koşulsuz varyans gecikmeli hata terimlerinin işaretlerinden bağımsız olduğundan varyans yapısındaki asimetriyi belirlemede başarılı değildir. Hata terimlerinin hem büyüklüklerini hem de işaretlerini hesaba katarak Üssel GARCH (EGARCH) modeli geliştirilmiştir. Bu modelin koşullu varyans denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\ln(\sigma_t^2) = w + \sum_{i=1}^q \frac{\alpha_i |\varepsilon_{t-i}| + \gamma_i \varepsilon_{t-i}}{\sigma_{t-i}} + \sum_{j=1}^p \beta_j \ln(\sigma_{t-j}^2) \quad (6)$$

Burada  $\gamma$  parametresinin istatistiksel olarak anlamlı olması oynaklık yapısındaki asimetriyi belirtmektedir.  $\gamma$  'nın pozitif olması pozitif şokların oynaklık üzerinde daha fazla etki oluşturduğu,  $\gamma$  'nın negatif olması ise negatif şokların oynaklık üzerinde daha fazla etki oluşturduğu anlamına gelmektedir (Nelson, 1991:350; Miron ve Tudor, 2010:79).

Kaldıraç etkilerini gösteren GARCH modellerinden bir diğeri TGARCH'dır. TGARCH pozitif şoklarla negatif şokların etkisinin simetrik olmadığını dikkate alır. TGARCH modellerinde,  $\varepsilon_{t-1} = 0$  eşik değer olarak kabul edilirse; olumlu haberlerin ( $\varepsilon_{t-1} > 0$ ) koşullu varyans üzerindeki etkisinin olumsuz haberlerin ( $\varepsilon_{t-1} < 0$ ) koşullu varyans üzerindeki etkisinden daha az olacağı varsayımına dayanır. TGARCH modelinde bu etkiler, modele  $D_{t-i}$  kukla değişkeni eklenerek tanımlanır. Buna göre, TGARCH(p,q) modeli aşağıdaki gibidir (Zakoian, 1994:933):

$$\sigma_t = w + \sum_{i=1}^q \beta_j \sigma_{t-j} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^p \gamma_i D_{t-i} \varepsilon_{t-i}^2 \quad (7)$$

$$D_{t-i} = \begin{cases} 1 & \varepsilon_{t-i} < 0 \\ 0 & \varepsilon_{t-i} \geq 0 \end{cases} \quad (8)$$

(7) nolu eşitlikte ele alınan  $\gamma$  parametresinin istatistiksel olarak anlamlı olması oynaklık yapısındaki asimetriyi belirtmektedir. Eğer kaldıraç etkisi varsa,  $\gamma$  katsayısının pozitif olması beklenmektedir. TGARCH modelinde kaldıraç etkisi, pozitif şokların ( $\alpha$ ) etkisinden daha büyük olarak negatif şokların ( $\alpha + \gamma$ ) etkisi şeklinde gözlenmektedir (Dutta, 2014:103). Buna göre, iyi haberlerin ve kötü haberlerin etkisi birbirinden farklılık gösterecektir. İyi haberler koşullu varyans üzerinde  $\alpha$  katsayısı kadar etkiye sahipken, kötü haberlerin koşullu varyans üzerindeki etkisi  $\alpha + \gamma$  kadar olacaktır. Kaldıraç etkisi,  $\gamma$  parametresinin sıfırdan büyük olması ( $\gamma > 0$ ) durumunda gerçekleşecektir.

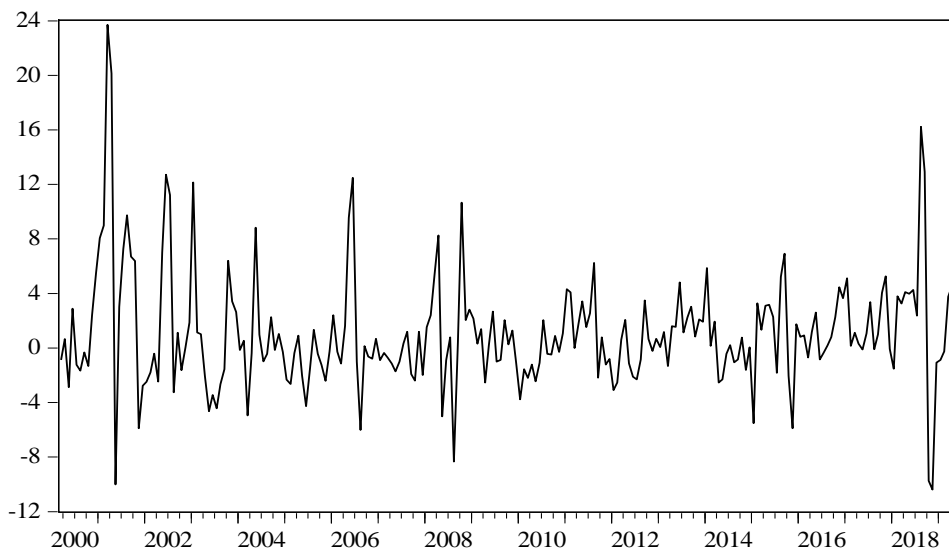
Ding, Granger ve Engle tarafından geliştirilen genelleştirilmiş asimetrik üssel ARCH (APGARCH) modeli klasik modellerdeki zaman serisi verilerinin mutlak değeri veya karesini almak yerine, verilerin dönüşümünün verinin kaçınıcı kuvveti ile olduğunu analiz etmektedir. APGARCH modeli aşağıdaki gibidir (Bollerslev, 2007:23):

$$\sigma_t^d = w + \sum_{i=1}^p \alpha_i (|\varepsilon_{t-i}| + \gamma_i \varepsilon_{t-i})^d + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^d \quad (9)$$

Modelde  $\gamma$  asimetrik parametreyi,  $d$  ise üssel terim parametresini göstermektedir. Denklemden  $w > 0$ ,  $d \geq 0$ ,  $\beta_j \geq 0$ ,  $\alpha_i \geq 0$  ve  $-1 < \gamma_i < 1$  koşulları geçerlidir. Asimetrik parametrenin sıfırdan küçük değerler alması ( $\gamma < 0$ ), pozitif şokların negatif şoklara göre oynaklık üzerinde daha fazla etki oluşturduğu anlamına gelmektedir (Dutta, 2018:50).

Bu çalışmada asimetrik etkilerin varlığına bağlı olarak EURO/TL döviz kurundaki oynaklık EGARCH, TGARCH ve APGARCH yöntemleri ile incelenecektir. Model tahminlerinden önce seriye ait durağanlık sınamaları yapılmıştır. Tablo 2'de yer alan ADF, Phillips-Perron ve KPSS test sonuçları EURO/TL döviz kuruna ait oynaklık serisinin düzeyde durağan olduğunu göstermektedir.

**Şekil 1.** EURO/TL Oynaklık Serisi (Mevsimsel Etkilerden Arındırılmış)



**Tablo 2.** Birim Kök ve Durağanlık Sınamaları

Seri	ADF			Phillips-Perron			KPSS	
	S	S/T	-	S	S/T	-	S	S/T
EURO/TL	-10.231*	-10.217*	-9.821*	-10.055*	-10.034*	-9.821*	0,171	0,165
	I(0)	I(0)	I(0)	I(0)	I(0)	I(0)	I(0)	I(0)

(\*), (\*\*) ve (\*\*\*) sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. ADF testi için Schwarz bilgi kriteri ile gecikme uzunluğu seçilmiştir. Phillips\_Perron ve KPSS testleri için Newey-West bant genişliği Bartlett Kernel kullanılarak belirlenmiştir.

EURO/TL döviz kuru getiri serisi için tek değişkenli ARIMA(2,0,3)-E-GARCH, ARIMA(2,0,3)-TGARCH ve ARIMA(2,0,3)-APGARCH sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Ortalama denklemlerin ve varyans denklemlerinin sabit terimleri %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Tek değişkenli E-GARCH, TGARCH ve PGARCH modellerindeki ARCH ( $\alpha$ ) ve GARCH( $\beta$ ) %1 ve %5 düzeylerinde anlamlıdır ve kullanılan modellerin uygunluğunu doğrulamaktadır. Modellere ait Ljung-Box ardışık bağımlılık testleri seri korelasyon sorunu olmadığını göstermektedir. Ayrıca, ARCH-LM testi sonuçları modellerin koşullu değişen varyans etkisini ortadan kaldırmada yeterli olduğunu ortaya koymaktadır.

**Tablo 3.** E-GARCH, TGARCH ve APGARCH Modelleri Tahmin Sonuçları

	E-GARCH	TGARCH	APGARCH
<b>Ortalama Denklem</b>			
Sabit	0.762**	0.743**	0.726**
AR(1)	-1.622*	-1.624*	-1.628*
AR(2)	-0.823*	-0.822*	-0.831*
MA(1)	2.093*	2.114*	2.117*
MA(2)	1.617*	1.652*	1.659*
MA(3)	0.362*	0.383*	0.387*
<b>Varyans Denklemi</b>			
w	0.353***	3.527*	0.779*
$\alpha$	0.324**	0.622*	0.236*
$\gamma$	0.337*	-0.615*	-0.949*
$\beta$	0.727*	0.382**	0.463*
d			0.631**
LB(10)	2.743 (0.739)	3.394 (0.639)	2.607 (0.760)
LB <sup>2</sup> (10)	3.468 (0.968)	3.384 (0.971)	4.068 (0.944)
ARCH-LM	0.013 (0.907)	0.098 (0.754)	0.261 (0.609)

(\*), (\*\*) ve (\*\*\*) sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içerisindeki değerler test istatistiklerinin olasılık değerleridir. LB(10) ve LB<sup>2</sup>(10) sırasıyla standartlaştırılmış hata terimleri ve standartlaştırılmış hata terimlerinin karelerinin Ljung-Box seri korelasyon testlerini göstermektedir.

EURO/TL döviz kurunun getiri serilerine ait koşullu varyansların şoklara karşı benzer tepkiler verdiği görülmektedir. E-GARCH modelinde asimetrik etkinin varlığını belirleyen  $\gamma$  istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işarete sahiptir. Bu model pozitif şokların negatif şoklara göre daha fazla etkiye sahip olduğunu göstermektedir. TGARCH tahminlemede asimetri terimi anlamlı ve negatif işarete sahiptir. Pozitif şokları temsil eden  $\alpha$  katsayısı 0.622, negatif şokların etkisini gösteren ( $\alpha + \gamma$ ) katsayılarının toplamı ise 0.007 değerine eşittir. Negatif şokların etkisini gösteren ( $\alpha + \gamma$ ) katsayılarının toplamı sıfıra çok yakın bir değer aldığından, iyi haberlerin koşullu varyans üzerindeki etkisinin kötü haberlere göre daha belirgin olduğu görülmekte ve EURO/TL döviz kurunda meydana gelen pozitif şokların aynı büyüklükte ki negatif şoklardan daha fazla etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. APGARCH modelinden elde edilen sonuçlarda EGARCH ve TGARCH modellerine benzer şekilde pozitif şokların daha fazla etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

**Tablo 4.** Kurulan Modellere Ait Hata İstatistikleri

	<b>E-GARCH</b>	<b>Sıralama</b>	<b>TGARCH</b>	<b>Sıralama</b>	<b>APGARCH</b>	<b>Sıralama</b>
Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE)	148.833	<b>3</b>	160.343	<b>2</b>	131.254	<b>1</b>
Ortalama Mutlak Hata (MAE)	1.9628	<b>2</b>	1.9627	<b>1</b>	1.947	<b>3</b>
Ortalama Hata Karelerinin Kökü (RMSE)	2.177	<b>1</b>	2.194	<b>2</b>	2.211	<b>3</b>
Theil eşitsizlik Katsayısı (TIC)	0.429	<b>2</b>	0.425	<b>1</b>	0.448	<b>3</b>
Yanlılık Oranı (Bias Proportion)	0.249	<b>2</b>	0.241	<b>1</b>	0.308	<b>3</b>

Çalışmada asimetrik modeller kullanılarak EURO/TL kurunun öngörülenmesi yapılmıştır. Oynaklık tahminlerinin etkinliğinin belirlenmesi amacıyla tahmin hata istatistiklerinden ortalama hata karelerinin karekökü (RMSE), ortalama mutlak hata (MAE), ortalama mutlak yüzde hata (MAPE), Theil eşitsizlik katsayısı (TIC) ve yanlılık oranından faydalanılmıştır. Asimetrik modellere ait hata istatistikleri Tablo 4'te yer almaktadır. Kriterler incelendiğinde, kullanılan modeller arasında özellikle MAE ve RMSE değerlerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, TIC ve yanlılık oranı en düşük model TGARCH modelidir. Tabloda her modelin kriter sıralamalarına göre, toplamda ve ortalamada en düşük skorlara sahip olduğundan, EURO/TL kurundaki oynaklığın tahminlenmesinde ARIMA(2,0,3)-TGARCH modelinin en iyi tahminlemeyi yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

#### 4. SONUÇ

Kaldıraç etkisi olarak da adlandırılan, oynaklığın pozitif ve negatif şoklara verdiği asimetrik tepkiler konusu finansal ekonometri literatüründe sıklıkla çalışılmaktadır. Döviz kurlarında meydana gelen oynaklıklarda kaldıraç etkisinin belirlenmesi amacıyla çok sayıda ampirik model kullanılmıştır. Ancak, özellikle ülkemizde bu konuda yapılan çalışmaların büyük bir kısmında, değişkenlerin asimetrik etkiye sahip olduğu öncül olarak test edilmemektedir.

Bu eksikliği gidermek amacıyla çalışmada ilk olarak, Engle ve Ng (1993) nin işaret ve boyut yanlılığı testleri yardımıyla EURO/TL döviz kurundaki oynaklıkların asimetrik tepkileri belirlenmiştir. EURO/TL döviz kurundaki oynaklık ARIMA(2,0,3)-E-GARCH (1,1), ARIMA(2,0,3)-TGARCH (1,1) ve ARIMA(2,0,3)-APGARCH (1,1) modelleri ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, asimetrik etki modellerde benzerlik göstermektedir. E-GARCH, TGARCH ve APGARCH modellerinde, EURO/TL kurundaki yükselişlerin düşüşlere göre oynaklığı daha fazla etkilediği görülmektedir. TL'nin yabancı para birimleri karşısında değerinde yaşanan oynaklığın tahmin edilmesi, döviz piyasaları yanında döviz kurunda yaşanan değişimlerden etkilenebilecek ilgili bütün piyasalarda ortaya çıkacak risk dağılımının değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Piyasalarda riskin yönetilmesi amacıyla uygun politikalar geliştirmek için oynaklığın doğru bir biçimde tahmin edilmesi gerekmektedir. Asimetrik GARCH modellerini kullanarak elde edilen oynaklık öngörülleri ve etkinlik katsayılarına göre en iyi modelin ARIMA(2,0,3)-TGARCH (1,1) olduğuna karar verilmiştir. EURO/TL döviz kuru oynaklığı için gelecek değer öngörülerinde TGARCH modelinin kullanılabilir olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın bulguları, döviz, finans, enerji gibi döviz kurunda yaşanan değişimlerden etkilenecek piyasalarda ilgili kurumların ve politika yapıcıların riskten korunma stratejilerini oluşturmalarına katkı sağlayacaktır.

## KAYNAKÇA

- Abdalla S.Z.S. (2012). "Modelling Exchange Rate Volatility Using GARCH Models: Empirical Evidence from Arab Countries", *International Journal of Economics and Finance*, 4(3), 216-229.
- Balaban E. (2004). "Comparative Forecasting Performance of Symmetric and Asymmetric Conditional Volatility Models of An Exchange Rate", *Economics Letters*, 83(1), 99-105.
- Barışık S. ve Demircioğlu E. (2006). "Türkiye'de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001)", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 2006, 71-84.
- Berument H. (2002). "Döviz Kuru Hareketleri ve Enflasyon Dinamiği: Türkiye Örneği", Bilkent Üniversitesi Yayınları.
- Bollerslev, T. (1986). "Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity". *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Bollerslev, T. (2007). "Glossary to ARCH (GARCH)". Duke University and NBER.
- Bozkurt, H. (2009). "M-GARCH Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (18)2, 126 – 145.
- Çağlayan E. ve Dayıoğlu T. (2009). "Döviz Kuru Getiri Volatilitésinin Koşullu Değişen Varyans Modelleri İle Öngörüsü", *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 9, 1-16.
- Ding, Z., Granger, C.W.J. ve Engle, R. F. (1993). "A Long Memory Property of Stock Market Returns and a New Model, *Journal of Empirical Finance*", 1, 83-106.
- Dutta, A. (2014). "Modelling Volatility: Symmetric or Asymmetric GARCH Models?", *Journal of Statistics: Advances in Theory and Applications*, 12(2), 99-108.
- Dutta, A. (2018). "Forecasting Ethanol Market Volatility: New Evidence from the Corn Implied Volatility Index", *Biofuels, Bioprod. Bioref.* 13, 48–54.
- Engle R.F. (1982). "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity With Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 50(4), 987-1008.
- Engle, R.F. ve Kroner, K.F. (1995). "Multivariate Simultaneous Generalized ARCH", *Econometric Theory*, 11(1), 122-150.
- Engle, R.F. ve Ng, V.K. (1993). "Measuring and Testing The Impact of News on Volatility. *The Journal of Finance*, 48(5), 1749-1778.
- Fidrmuc J. ve Horvath R. (2008). "Volatility of Exchange Rates in Selected New EU Members: Evidence from Daily Data", *Economic Systems* 32(1), 103-118.
- Gonzalez-Rivera, G. (1998). "Smooth Transition GARCH Models", *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 3, 61–78.
- Kim, S. K. (1995). "Modelling Changes in Daily \$A Exchange Rates: An Application of GARCH, C.S. Forbes, P. Kofman and T.R.L. Fry (Ed.), in *Proceedings of the Econometrics Conference*, Monash University, Victoria, 489–526.
- Kiran B. (2008). "Döviz Kuru Volatilitésinin Asimetrik Üslü Arch (Aparch) Modeli ile Tahmini", *Review of Social, Economic & Business Studies*.
- Laopodis N.T. (1998). "Asymmetric Volatility Spillovers in Deutsche Mark Exchange Rates", *Journal of Multinational Financial Management*, 8(4), 413-430.
- Lobo B.J. ve Tufte D. (1998). "Exchange Rate Volatility: Does Politics Matter?", *Journal of Macroeconomics*, 20(2), 351-365.
- Longmore R. ve Robinson W. (2004). "Modelling and Forecasting Exchange Rate Dynamics: An Application of Asymmetric Volatility Models", *Bank of Jamaica, Working Paper WP2004/03*.

- Mckenzie M. (2002). "The Economics of Exchange Rate Volatility Asymmetry", *International Journal of Finance And Economics* 7, 247–260.
- Mckenzie M. ve Mitchell H. (2002). "Generalized Asymmetric Power ARCH Modelling of Exchange Rate Volatility", *Applied Financial Economics*, 12, 555-564.
- Miron, D. ve Tudor, C. (2010). "Asymmetric Conditional Volatility Models: Empirical Estimation and Comparison of Forecasting Accuracy". *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 13(3), 74-92.
- Nelson, D. B. (1991). "Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach". *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 347-370.
- Olowe R.A. (1997). "Modelling Naira/Dollar Exchange Rate Volatility: Application of GARCH and Assymmetric Models", *International Review of Business Research Papers*, 5(3), 377-398.
- Schwert, W. (1989). "Stock Volatility and Crash of '87", *Review of Financial Studies*, 3, 77–102.
- Taylor, S. (1986). *Modeling Financial Time Series*, New York, USA: John Wiley & Sons Ltd.
- Tse Y.K. (1998). "The Conditional Heteroscedasticity of the Yen-Dollar Exchange Rate", *Journal of Applied Econometrics*, 13(1), 49-55.
- Wang J. ve Yang M. (2009). "Asymmetric Volatility in The Foreign Exchange Markets", *Journal of International Financial Markets, Institutions*, 19(4), 597-615.
- Zakoian, J.M. (1994). "Threshold Heteroskedastic Models". *Journal of Economic Dynamics and Control*, 18(5), 931-955.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## BULANIK ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİ YÖNTEMİ İLE YEM SEÇİMİ\*

### FEED SELECTION BY USING FUZZY ANALYTICAL HIERARCHY PROCESS

Doç. Dr. Kenan Oğuzhan ORUÇ<sup>1</sup>

Merve ÇOLAK<sup>2</sup>

#### ÖZ

Her dönemin başlıca sorunlarından olan karar verme, içinde bulunduğumuz dönemde de seçeneklerin ve belirleyici faktörlerin artmasıyla daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Karar verici konumundaki kişilerin etkin kararlar verebilmesi ve problemlere kalıcı çözümler bulabilmesi için matematiksel yöntemlerin kullanılması kaçınılmaz bir durum haline almıştır. Bununla birlikte sözel verilerin kullanımından kaynaklanan bulanıklık ve belirsizlik ortamında karar verme zorunluluğu Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleriyle, bulanık mantık prensiplerinin entegre bir şekilde kullanılmasının ve hibrit modeller oluşturulmasının önünü açmıştır. Bu çalışmada Konya ilinde faaliyet gösteren büyükbaş hayvan yetiştiricilerinin yem seçim problemi Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (BAHP) yöntemi kullanılarak çözülmüştür. 4 ayrı yem markası 5 ana kriter ve 21 alt kriter kullanılarak değerlendirilmiş ve Proyem %32, CP %29, New Hope %21, Birinci Yem %18 ağırlığa ulaşmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Bulanık AHP, Bulanık Mantık, Çok Kriterli Karar Verme, Yem Seçimi.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** C44, C61, O13.

#### ABSTRACT

Decision making, which is one of the main problems of each period, has become even more complicated with the increase of options and decisive factors. The use of mathematical methods has become inevitable for decision makers to make effective decisions and to find permanent solutions to the problems. In addition, the obligation of making decision under fuzziness and uncertainty due to the use of verbal data, has prompted the integration of Multi Criteria Decision Making (MCDM) methods with fuzzy logic principles and the creation of hybrid models. In the study, the feed selection problem of bovine breeders operating in Konya province is solved by using Fuzzy Analytical Hierarchy Process (FAHP) method. 4 different feed brands are evaluated by using 5 main criteria and 21 sub-criteria and as a result Proyem, CP, New Hope and Birinci Yem have the weights of 32%, 29%, 21% and 18%, respectively.

**Keywords:** Fuzzy AHP, Fuzzy Logic, Multi Criteria Decision Making, Feed Selection.

**JEL Classification Codes:** C44, C61, O13.

\* Yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

<sup>1</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, kenanoruc@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2276-8956>

<sup>2</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ie\_mervecolak@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-5327-0678>



## 1. GİRİŞ

Özellikle son yüzyılda dünyada yaşanan hızlı nüfus artışı beslenme sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Yeterli ve dengeli bir beslenmede, günlük protein ihtiyacının % 40-50'sinin hayvansal kaynaklı olması gerekmektedir. Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde kişi başına tüketilen hayvansal kaynaklı protein oranı önemli bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (Kanbur, 2011: 1). İnsanların sağlıklı ve dengeli beslenmesinin yanında, hayvancılığa bağlı sanayinin gelişmesi, köyden kente göçün azaltılması, kırsal istihdamın artırılması gibi durumlar düşünüldüğünde hayvancılığın devamlılığının sağlanması ülkeler için hayati önem arz etmektedir.

Hayvancılık sektöründe pek çok sorun olmasına karşın bunlar içerisinde en önemli olanı, hayvanların beslenmesidir. Çünkü besleme hem verimliliği, hem de ürün kalitesini etkileyen bir faktördür. Ayrıca besleme maliyeti, diğer hayvancılık giderleri içerisinde en yüksek paya sahip maliyet kalemidir. Dolayısıyla hayvancılık işletmelerinin kâr edebilmesinin yolu verimliliği düşürmeden, besleme maliyetlerini minimize etmekten geçmektedir (Özen vd., 2006: 3). Hayvanlara ağız yoluyla verildiğinde herhangi bir zarara yol açmayan, yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli, aynı zamanda verim artırıcı etkiye sahip organik ve inorganik formdaki maddelere yem denir (Taş, 2010: 282). Hayvancılıkla uğraşan insanların yem seçimi sürecinde pek çok kriteri eş zamanlı olarak değerlendirmeleri gerekmektedir ve bu kişiler için pek çok yem alternatifi bulunmaktadır.

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri birden çok kriter ve karar alternatifinin olduğu durumlarda alternatifler içinden en uygun olanının seçilmesi veya alternatifler arasında en uygun sıralamanın yapılması amacıyla kullanılan yöntemlerdir (Zyoud vd., 2016: 87). Üreticilerin pek çok açıdan değerlendirerek verdikleri yem seçim kararları da bir ÇKKV problemidir. Bu çalışmada ÇKKV yöntemlerinden olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi, sözel verilerden kaynaklanan belirsizliklerin giderilmesi, gerçeğe daha yakın sonuçların elde edilmesi amacıyla bulanık mantıkla birleştirilerek yem seçimi problemine çözüm önerilmiştir. Çalışmada, çok sayıda Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (BAHP) yönteminden biri olan Chang (1996) tarafından önerilen genişletilmiş analiz yöntemi kullanılmıştır.

Makale beş bölüm olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ÇKKV, BAHP ve tedarikçi seçimi ile ilgili literatür özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde; çalışmanın yöntemi olan ÇKKV, AHP, bulanık mantık ve BAHP konularına değinilmiş, makalenin uygulaması ve bulguları ise dördüncü bölümde yapılmış olup, son bölümde de sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

## 2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde önerilmiş çok sayıda ÇKKV yöntemi ve bu yöntemlerin farklı sektör ve karar verme problemlerine uygulandığı birçok çalışmaya ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada kullanılan bir BAHP yöntemi olan Chang'ın Genişletilmiş Analiz Yöntemi'nin uygulandığı çalışmaların bir kısmı şu şekilde özetlenebilir:

Göksu ve Güngör (2008), çalışmalarında üniversite tercih sıralaması problemlerine çözüm aramışlardır. Türkiye'de bulunan üniversitelerin otuz farklı bölümünün sıralandığı çalışmada üç ana kriter ve on iki alt kriter kullanılmıştır.

Aydın (2009), Ankara'da bulunan beş alternatif bölge içerisinde hastane yapımı için en uygun yeri seçmeyi amaçlamıştır. Alternatif bölgeler altı kriter ve on sekiz alt kriter açısından değerlendirilmiştir.

Paksoy vd. (2012), Türkiye'de faaliyet gösteren bir bitkisel yağ üreticisi firmanın dağıtım kanalı yönetiminde organizasyonel strateji geliştirme amacıyla BAHP ve Hiyerarşik Bulanık TOPSIS yöntemlerinden faydalanmışlardır. Süreç dört ana kriter ve yirmi üç alt kriter olarak ayrılarak, beş strateji arasında sıralama yapılmıştır. Kriterlerin ve alt kriterlerin ağırlıkları BAHP ile hesaplanmış, sıralama işlemi ise Hiyerarşik Bulanık TOPSIS ile gerçekleştirilmiştir.

İpekçi Çetin vd. (2014), BAHP'yi kullanarak bir inşaat firmasının konut inşaatı için arsa seçim problemi üzerinde çalışmışlardır. Alternatif dört arsa, arsa özellikleri ve buldukları bölgenin özellikleri şeklinde iki ana kriter ve bunlara bağlı on altı kriter üzerinden değerlendirilmiştir.

Chen vd. (2015), BAHP ve bulanık kapsamlı değerlendirme tabanlı öğretim performansını değerlendirme konulu çalışmalarında, belirlenen altı ana kriter ve on dört alt kriterin ağırlıklarını BAHP ile hesaplamışlardır.

Yılmaz ve Şenol (2017), BAHP ve BTOPSIS modellerini iş sağlığı ve güvenliği risk değerlendirme sürecine uygulamışlardır. Çalışmada metal sanayiinde faaliyet gösteren bir işletmede, öncelikle atölye ortamındaki

tehlikeler tespit edilerek kriterler arası ikili kıyaslamalar BAHP ile yapılmıştır. Buradan elde edilen kriter ağırlıklarından faydalanılarak da BTOPSIS metodu ile tehlikeler önceliklendirilmiştir.

Dinç vd. (2018), kentsel ulaşım için alternatif tramvay araçlarının seçilmesi problemine çözüm aramışlardır. Dört alternatif, sekiz kriter açısından değerlendirilmiştir. AHP ve BAHP yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, her iki yöntemle elde edilen sonuçlar kıyaslanmış ve sıralamada bir farklılık olmamakla birlikte, önem ağırlıklarının değiştiği gözlenmiştir.

Literatürde yem seçimi probleminin çözümüne ilişkin bir çalışmaya ulaşılammıştır. Ancak problemin tedarikçi seçimi problemine olan benzerliği dolayısıyla tedarikçi seçimi konusunda yapılmış olan çalışmalardan bazıları; yapıldığı yıl, kullanılan yöntem ve değerlendirme kriterleri açısından tablo 1’de yer verilmiştir.

**Tablo 1.** Literatürde Bulunan Bazı Tedarikçi Seçimi Problemi Uygulamaları

Yazar	Yıl	Yöntem	Kriterler
Kahraman vd.	2003	BAHP	Tedarikçi Profili
			Ürün Performansı
			Servis Performansı
Chan ve Kumar	2007	BAHP	Maliyet
			Kalite
			Servis Performansı
			Tedarikçi Profili
			Risk Faktörleri
Junior vd.	2014	BAHP- BTOPSIS	Kalite
			Fiyat
			Teslimat
			Tedarikçi Profili
			Tedarikçi İlişkileri
Denizhan vd.	2017	AHP-BAHP	Kalite
			Maliyet
			Teslimat
			Hizmet
			Teknik Kriterler
			Yeşil Kriterler
Saraçoğlu ve Dağıstanlı	2017	BAHP-VIKOR	Yönetim
			Servis
			Ürün
			Dökümantasyon

### 3. YÖNTEM

Karar verme işlemi sırasında tek bir kriter dikkate alınırsa işlem oldukça kolaydır. Alternatifler o kritere göre değerlendirilir ve en iyi olanı seçilir. Ancak karar verme süreçleri çoğu zaman birden çok nitel ve nicel kriteri içerisinde barındırır ve sağlıklı kararlar verilebilmesi için bu kriterlerin sürece dâhil edilmesi gerekir (Soner ve Önüt, 2006: 110). ÇKKV teknikleri birden fazla alternatif ve değerlendirme kriterinin bulunduğu karar problemlerinde en iyi alternatif ya da alternatifleri bulmak için kullanılan karar verme araçlarıdır (Orakçı ve Özdemir, 2017: 62). Bu çalışmada, ÇKKV tekniklerinden AHP’nin sözel verilerden kaynaklanan belirsizliklerin giderilmesi amacıyla bulanık mantık ve bulanık küme teorisi ile birleştirilmiş hali olan BAHP yöntemi kullanılmıştır.

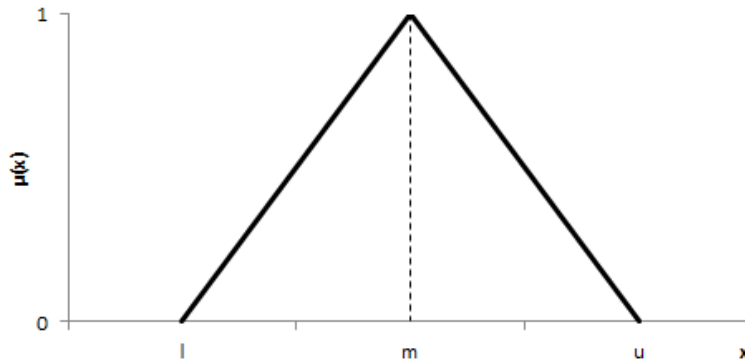
### 3.1. Bulanık Küme Teorisi

İçinde yaşadığımız tekdüzelikten uzak ve karmaşık dünyada her durum kesin matematik ile ifade edilemez. Geleneksel olarak kesin olmayan, belirsiz durumları ele almak için genellikle olasılık teorisi kullanılır. Örneğin bir meyve ya elmadır ya da değildir. Ancak elmanın renginin kırmızı mı yoksa kırmızımsı mı olduğunu açıklamak için olasılık teorisi yeterli gelmez. Böyle durumların açıklanmasında bulanık mantıktan yararlanılır (Elmas, 2003: 24; Paksoy vd., 2013: 1).

Bulanık mantığın temelini oluşturan bulanık kümeler ilk kez Zadeh (1965) tarafından ortaya atılmıştır. Bulanık küme 0 ile 1 arasında değişik üyelik derecelerine sahip elemanlardan oluşan bir topluluktur. Bu elemanlar kümeye ait ise 1, ait değil ise 0, kısmi ait ise 0 ile 1 arasında bir değer alırlar. A kümesi bulanık bir küme ise  $\tilde{A}$  şeklinde gösterilir. Bir çeşit çok değerli küme kuramı olan bulanık küme teorisi belirsizliğin formülleştirilmesidir (Baykal ve Beyan, 2004: 74). Küme üyelerinin değerleri ile birlikte değişen eğriye üyelik fonksiyonu denir (Şen, 2004: 27). Üyelik fonksiyonu E evrensel kümesine ait bir a elemanının  $\tilde{A}$  bulanık kümesine ait olma derecesini gösterir. Üyelik fonksiyonu grafiğinde yatay eksen üyeleri, düşey eksen ise üyelik derecelerini gösterir (Chen ve Hong, 2014: 64). Literatürde tanımlanmış birçok üyelik fonksiyonu vardır. Bu çalışmada dilsel ifadelerin ifade edilmesinde kullanılan üçgen üyelik fonksiyonunun tanımlaması aşağıda, grafiği şekil 1’de verilmiştir (Junior vd., 2014: 197).

$$\mu(x) = \begin{cases} 0 & x < l \\ \frac{x-l}{m-l} & l \leq x \leq m \\ \frac{u-x}{u-m} & m \leq x \leq u \\ 0 & x > u \end{cases} \quad (1)$$

Şekil 1. Üçgen Üyelik Fonksiyonu



Kaynak: (Junior vd., 2014: 197).

$\tilde{A}=(l_1, m_1, u_1)$  ve  $\tilde{B}=(l_2, m_2, u_2)$  üçgen bulanık sayılar olmak üzere bulanık sayılar arasındaki cebirsel işlemler aşağıdaki gibidir (Junior vd., 2014: 197).

İki üçgen bulanık sayının toplanması:

$$\tilde{A}(+) \tilde{B} = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2), l_1 \geq 0, l_2 \geq 0 \quad (2)$$

İki üçgen bulanık sayının farkı:

$$\tilde{A}(-) \tilde{B} = (l_1 - l_2, m_1 - m_2, u_1 - u_2), l_1 \geq 0, l_2 \geq 0 \quad (3)$$

İki üçgen bulanık sayının çarpımı:

$$\tilde{A}(\times) \tilde{B} = (l_1 \times l_2, m_1 \times m_2, u_1 \times u_2), l_1 \geq 0, l_2 \geq 0 \quad (4)$$

İki üçgen bulanık sayının birbirine bölünmesi:

$$\tilde{A}(\div) \tilde{B} = (l_1 \div l_2, m_1 \div m_2, u_1 \div u_2), l_1 \geq 0, l_2 \geq 0 \quad (5)$$

Bir üçgen bulanık sayının çarpma işlemine göre tersi:

$$\tilde{A}^{-1} = \left( \frac{1}{u_1}, \frac{1}{m_1}, \frac{1}{l_1} \right) \geq 0 \quad (6)$$

Bir üçgen bulanık sayının bir sabit sayı (p) ile çarpılması:

$$\tilde{A} \times p = (l_1 \times p, m_1 \times p, u_1 \times p) \quad l_1 \geq 0, p \geq 0 \quad (7)$$

Bir üçgensel bulanık sayının bir sabit sayı (p)'ya bölünmesi:

$$\frac{\tilde{A}}{p} = \left( \frac{l_1}{p}, \frac{m_1}{p}, \frac{u_1}{p} \right), \quad l_1 \geq 0, p \geq 0 \quad (8)$$

### 3.2. Genişletilmiş Analiz Yöntemi

AHP farklı kriter ağırlıklarına sahip çok sayıda seçenek arasından en avantajlı olanı seçmek için geliştirilmiş, birden fazla karar vericinin seçim sürecine dâhil olabildiği, karar vericilerin farklı nicel ve nitel gözlemlerini birlikte değerlendirmeye imkân sağlayan bir ÇKKV tekniğidir (Yılmaz ve Dağdeviren, 2010: 813). AHP karar vericilerin karmaşık problemleri; problemin ana hedefi, kriterleri, alt kriterleri ve alternatifleri arasındaki ilişkiyi gösteren bir hiyerarşik yapıda modellemelerine olanak verir (Dinç vd., 2018: 126). Klasik AHP modelinde uzman görüşleri alınmasına rağmen, insani düşünce tarzını yansıtmada noktasında eksik kalmaktadır. Karar vericilerin görüşlerindeki bulanık ve belirsiz durumları ifade etmesi, dilsel verilerin matematik diline çevrilmesi bakımından Bulanık AHP (BAHP) kullanımı, klasik AHP'ye kıyasla daha gerçekçi sonuçlar vermektedir (Çakır ve Özdemir, 2016: 172). BAHP'nin uygulanması konusunda pek çok yöntem önerilmiştir. Van Laarhoven ve Pedrcyz'nin (1983) yöntemi, Buckley'in yöntemi (1985) ve Chang'ın genişletilmiş analiz yöntemi (1996) bunlardan bazılarıdır. Kullanım kolaylığı açısından uygulayıcılar tarafından sıkça tercih edilen, bu çalışmada da uygulanan genişletilmiş analiz yönteminde üçgen bulanık sayılar kullanılır.

Yöntemde  $X=(x_1, x_2, \dots, x_n)$  kriterler kümesi ve  $U=(u_1, u_2, \dots, u_m)$  bir hedef kümesi olmak üzere her bir kriter alınarak, her bir hedef için genişletme analizi yapılır. Genişletme analizi ile bu kriterlerin hedefi ne kadar gerçekleştirdiği ifade edilir. Böylece her kriter için m tane genişletme analiz değeri elde edilir. Bu değerler eşitlik (9)'daki gibi ifade edilir.

$$M_{gi}^1, M_{gi}^2, M_{gi}^3, \dots, M_{gi}^m \quad (i=1, 2, \dots, n) \quad (9)$$

$M_{gi}^j$  ( $j=1, 2, \dots, m$ ) değerlerinin hepsi üçgensel bulanık sayıdır ve  $M_{gi}^j=(l_j, m_j, u_j)$  şeklinde gösterilir.  $M_{gi}^j$ , her bir amaca yönelik genişletilmiş değeri ifade etmektedir.

Genişletilmiş analiz yöntemi, ikili karşılaştırma matrislerinden net ağırlıklar elde etmek için kullanılmaktadır. Bu yöntemde her kriter ve alternatif, öncelikle sözel olarak değerlendirilir. Daha sonra bu değerlendirmelere genişletilmiş analiz uygulanarak net ağırlıklar elde edilir. Yöntemin aşamaları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

*Adım 1: Bulanık ikili karşılaştırma matrisinin oluşturulması:*

$$\tilde{A} = \begin{bmatrix} (1, 1, 1) & \dots & (l_{1n}, m_{1n}, n_{1n}) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ (l_{n1}, m_{n1}, n_{n1}) & \dots & (1, 1, 1) \end{bmatrix} \quad (10)$$

Eşitlik 10'daki bulanık ikili karşılaştırma matrisi bir dilsel değerler ve önem ölçeği kullanılarak oluşturulur. Bu çalışmada kullanılan ölçek tablo 2'de verilmiştir. Değerlendirmede başvuru uzman görüşlerinin grup yargısına dönüştürülmesi için en iyi yol, uzman görüşlerinin geometrik ortalamasının alınmasıdır (Saaty, 2008: 95). Geometrik ortalama, aritmetik ortalamaya nazaran uç değerlerden daha az etkilenir. Değişim oranları ve indeks hesaplamalarında tercih edilen ortalama çeşididir (Söndürmez vd., 1995: 95).

**Tablo 2.** Dilsel Değerler ve Önem Ölçeği

Dilsel İfade	Bulanık Ölçek	Karşılık Ölçek
Eşit Önemli	(1, 1, 1)	(1, 1, 1)
Orta Derecede Önemli	(2/3, 1, 3/2)	(2/3, 1, 3/2)
Kuvvetli Derecede Önemli	(3/2, 2, 5/2)	(2/5, 1/2, 2/3)
Çok Kuvvetli Derecede Önemli	(5/2, 3, 7/2)	(2/7, 1/3, 2/5)
Kesin Önemli	(7/2, 4, 9/2)	(2/9, 1/4, 2/7)

Kaynak: (Göksu ve Güngör, 2008: 11; Felix vd., 2007: 20-25).

*Adım 2: Sentetik değer hesaplanması:*

Sentetik değer, beklenen işlevi görebilecek, fakat tam karşılığı vermeyen belirsizliğe sahip temsili bir sayı anlamına gelir (Turgut, 2015, s: 84).  $S_i$  değeri,  $i$ 'nci seçeneğe göre bulanık sentetik değerdir. Eşitlik (11)'e göre bulunur. Sentetik değer bulunması işlemi, bulanık sayılarda yapılan bir çeşit normalizasyon işlemidir (Topçu, 2014: 73).

$$S_i = \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \otimes \left[ \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \right]^{-1} \quad (11)$$

$S_i$  bulanık sentetik değerinin bulunması için kullanılan formül açılacak olursa;  $\sum_{j=1}^m M_{gi}^j$  ifadesini elde etmek için karşılaştırma matrisinin satır elemanları eşitlik (12)'de olduğu gibi bulanık toplama işlemi ile toplanır;

$$\sum_{j=1}^m M_{gi}^j = (\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j) \quad (12)$$

Satır toplamları eşitlik (13)'de olduğu gibi sütun bazında toplanır;

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j = (\sum_{j=1}^m l_j, \sum_{j=1}^m m_j, \sum_{j=1}^m u_j) \quad (13)$$

Eşitlik (14)'de olduğu gibi ifadenin tersini alma işlemi gerçekleştirilir.

$$\left[ \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m M_{gi}^j \right]^{-1} = \left( \frac{1}{\sum_{j=1}^m u_j}, \frac{1}{\sum_{j=1}^m m_j}, \frac{1}{\sum_{j=1}^m l_j} \right) \quad (14)$$

Böylece bulanık sayıların karşılaştırılabilmesi için bulanık sentetik değerler hesaplanmış olur (Kumar vd., 2017: 538).

*Adım 3: Olabilirlik derecesinin hesaplanması:*

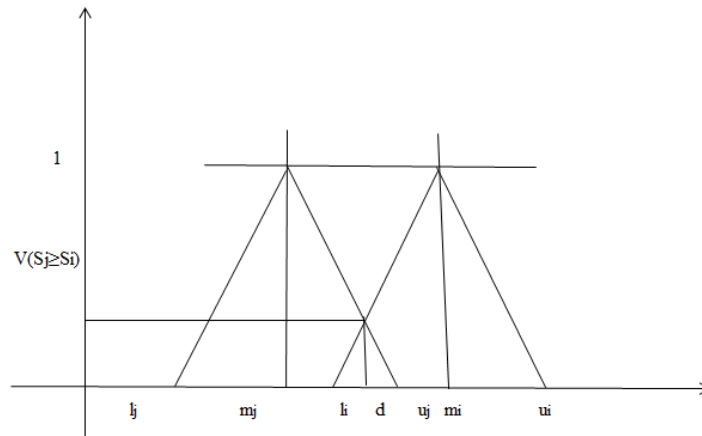
Bir önceki aşamada elde edilen bulanık sentetik değerler bu aşamada karşılaştırılır ve son aşamada bu değerler kullanılarak ağırlık değerleri elde edilir.  $S_i=(l_i, m_i, u_i)$  ve  $S_j=(l_j, m_j, u_j)$  bulanık sentetik değerlerinin karşılaştırılması için;  $S_j \geq S_i$ 'nin olabilirlik derecesi, başka bir deyişle  $S_j$ 'nin  $S_i$ 'e tercih edilme olasılığı eşitlik (15)'deki gibi tanımlanır ve eşitlik (16) kullanılarak hesaplanır (Zyoud vd., 2016: 91).

$$V(S_j \geq S_i) = \sup_{y \geq x} \left[ \min \left( \mu_{S_i}(x), \mu_{S_j}(y) \right) \right] \quad (15)$$

Eşitlik (15),  $y \geq x$  eşitsizliğinin genişleme prensibine göre ifade edilmesidir (Topçu, 2014: 73).

$$V(S_j \geq S_i) = \text{hgt}(S_i \cap S_j) = \mu_{M_j}(d) = \begin{cases} 1, & m_j \geq m_i \\ 0, & l_i \geq u_j \\ \frac{(l_i - u_j)}{(m_j - u_j) - (m_i - l_i)}, & \text{d. d.} \end{cases} \quad (16)$$

**Şekil 2.** Olabilirlik Derecesi



Kaynak: (Chang, 1996: 651).

Eşitlikteki  $d$ ,  $\mu_{M1}$  ve  $\mu_{M2}$  arasındaki en yüksek kesişim noktası kabul edilen  $d$  noktasının ordinatını (üyelik fonksiyonu değeri) ifade eder (Seçme ve Özdemir, 2008: 181).

Konveks bir bulanık sayının olasılık derecesinin  $k$  adet bulanık sayıdan  $M_i (i=1, 2, \dots, k)$  daha büyük olabilirliğinin derecesi eşitlik (17)'deki gibi açıklanabilir (Chang, 1996: 651).

$$V(S \geq S_1, S_2, \dots, S_k) = \min V(S \geq S_i), i=1, 2, \dots, k \quad (17)$$

Her seçeneğe ait olabilirlik derecelerinin en küçüğü tercih edilir. En küçük olabilirlik derecesi değeri aynı zamanda durulaştırılmış değerdir. Bu durumda  $S_i, k = 1, 2, \dots, n; k \neq i$  için  $d'(A_i) = \min V(S_i \geq S_k)$  varsayımı yapılabilir ve bu varsayımdan hareketle ağırlık vektörü ( $W'$ ) eşitlik (18)'deki gibi hesaplanır (Chang, 1996: 651).

*Adım 4: Ağırlık vektörünün hesaplanması:*

$$W' = (d'(A_1), d'(A_2), \dots, d'(A_n))^T \quad (18)$$

Burada  $A_i (i=1, 2, \dots, n)$ ,  $n$  tane elemandan oluşur. Hesaplanan ağırlık vektörü eşitlik (19) kullanılarak normalize edilir ve eşitlik (20)'de ifade edilen bulanık olmayan  $W$  vektörüne ulaşılır (Zyoud vd., 2016: 91).

$$d(A_i) = \frac{d'(A_i)}{\sum_{i=1}^n d'(A_i)} \quad (19)$$

$$W = (d(A_1), d(A_2), \dots, d(A_n))^T \quad (20)$$

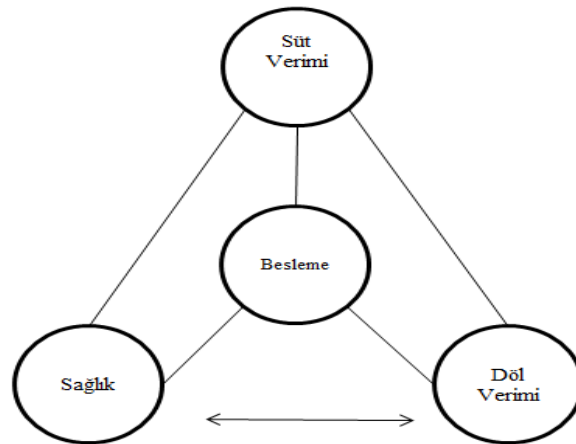
#### 4. UYGULAMA

Bu çalışmada, Türkiye'de ahır hayvancılığının yoğun şekilde yapıldığı Konya ilinde bulunan üreticilerin süt yemi (21 Protein-2700kj enerji, pelet yem) seçim kararlarını etkileyen durumlar incelenmiş, yem seçimi problemi BAHP yaklaşımı kullanılarak beş ana kriter ve bunlara bağlı yirmi bir alt kriterle değerlendirilmiştir. Ardından dört ayrı yem markasından en uygun olanının seçimi yapılmıştır.

##### 4.1. Hayvan Beslemesinde Yem ve Yemin Süt Sığırcılığındaki Önemi

Hayvancılığın en önemli girdilerinden olan, hem üretimi, hem de ürün kalitesini etkileyen faktör beslemedir. Ayrıca besleme, döl verimi açısından da elzemdir. Düzenli döl verimi elde edebilmek için genetik, hijyen ve çevre şartlarının yanında beslenme faktörü de büyük önem taşır. Döl verimi, hayvanlardan yılda bir kez yavru elde etmekle mümkündür. Düzenli döl verimleri hayvancılık işletmelerinin devamlılığı ve kârlı bir işletmecilik açısından önemlidir (Görgülü vd., 2011: 1). Süt sığırcılığında beslemenin süt verimi, sağlık ve döl verimi ile ilişkisi şekil 3'te verilmiştir.

**Şekil 3.** Süt Sığırcılığında Besleme, Sağlık, Süt Verimi, Döl Verimi İlişkisi



Kaynak: (Hayırlı, 2016: 3).

Hayvan beslemesinde kullanılan, hayvanların yaşamlarının devamlılığı ve verimliliklerinin sağlanması için ihtiyaç duydukları besin maddeleri yem olarak adlandırılır. Her hayvan türüne göre farklılık gösteren yemler, süt sığırcılığında kaba ve kesif yem olarak ikiye ayrılır (Taş, 2010: 282). Kaba yem; selüloz oranı yüksek, enerji oranı düşük yem grubudur. Saman, baklagil sapları, ot kuruları kaba yeme örnektir. Kesif yem ise madde ve enerji bakımından hayvanların yaşama ve verim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ve belli sınır ve şartlarda yedirildiği zaman hayvan sağlığına zararlı olmayan organik ve inorganik maddeler veya bunların karışımıdır (Kanbur, 2011: 1).

Hayvan beslemesi sürecinde kullanılan yemin değiştirilmesi söz konusu olduğunda yeni ürüne alışma süresinin uzunluğu, bu süre içerisinde oluşan verim kaybı, hayvanlarda meydana gelmesi muhtemel sağlık sorunları vb. problemlerle karşılaşabilmektedir. Ayrıca kullanılan yemlerin hayvan beslenmesinin yanında, işletme ekonomisi açısından da önemi büyüktür. Zira yem giderleri üretim maliyetleri içerisinde %60-70'e varan bir paya sahiptir (Denli vd., 2014: 23).

#### 4.2. Kriterlerin ve Alternatiflerin Belirlenmesi

Çalışmada kullanılan alternatifler ile yem seçim sürecini etkileyen kriter ve alt kriterler, literatürdeki ÇKKV tedarikçi seçimi çalışmalarının incelenmesi ve sektörde faaliyet gösteren biri aynı zamanda üç farklı yem markasının bayiliğini yapan beş üretici ve bir süt toplayıcısı olmak üzere toplam altı kişiyle yapılan ikili görüşmeler sonucunda belirlenmiştir. Belirlenen 5 ana kriter ile bu kriterlere ait 21 alt kriterlerin karar verme süreci açısından önemi aşağıda açıklanmıştır.

***FİYAT (F):*** Ürün fiyatı, alım miktarına göre indirim düzeyi, ödeme süresi esnekliği, sektördeki hammadde fiyat dalgalanmalarının ürün fiyatına yansımaya süresi alt kriterlerinden oluşan ve kârlılığı doğrudan etkileyen bir kriterdir.

***Ürün Fiyatı (F1):*** Ürünün en uygun fiyata temin edilmesi, maliyetlerin azalması için her sektörde olduğu gibi hayvancılık sektöründe de istenen ve tercih edilen bir durumdur.

***Alım Miktarına Göre İndirim Düzeyi (F2):*** Toplu alımlarda yapılan indirim miktarlarının maliyeti önemli düzeyde etkilediği bilinmektedir.

***Ödeme Süresi Esnekliği (F3):*** Üreticiler bazı dönemlerde çeşitli sebeplerle yem satın aldıkları firmalardan esnek ödeme süreleri talep edebilmektedir. Bu isteğe olumlu yanıt verebilen firmaların tercih edilme eğilimleri artmaktadır.

***Sektördeki Hammadde Fiyat Dalgalanmalarının Ürün Fiyatına Yansımaya Süresi (F4):*** Yem maddelerinin tarımsal üretiminin yetersiz olması, mısır, soya gibi yem üretiminde kullanılan ürünlerin ithal edilen ürünler olması, döviz kurunda yaşanan hareketlilik, ürünlere getirilen gümrük vergileri vb. nedenlerden dolayı ürün fiyatının artması söz konusu olmaktadır.

***TESLİMAT (T):*** Zamanında ve hatasız teslim, adrese teslim, güvenli teslim alt kriterlerinden oluşmaktadır.

***Zamanında ve Hatasız Teslim (T1):*** Vaktinden önce gelen ürünlerin depolama yönünden üreticilere bir külfet oluşturduğu muhakkaktır. Bunun yanında gecikmeli gelmesi de yemin yerine konabilecek bir alternatif olmadığı için üreticileri sıkıntıya düşürecektir. Ürünün yanlış ya da eksik gelmesi de zaman ve emek israfına yol açacaktır ve bu da istenmeyen bir durumdur.

***Adrese Teslim (T2):*** Üreticiler işletmelerinin büyüklüklerine göre günlük belli miktarlarda yem kullanmaktadırlar. Bu miktar ay bazında düşünüldüğünde tonlarca yem anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yüksek nakliye masrafları oluşmaktadır. Böyle bir ortamda firmaların adrese teslim yapması üreticilerin tercih kararlarını etkileyen bir harekettir.

***Güvenli Teslim (T3):*** Satın alınan ürünlerin taşınma sırasında yüksek sıcaklık, nem gibi ürüne zarar verecek şartlardan korunması, hem yem üreticileri hem de süt üreticileri açısından önemli bir durumdur.

***HİZMET (H):*** Ulaşılabilirlik ve muhatap bulma, dağıtıcı firmanın tutumu, iade alma, bilgi alış verişi, sorun çözme kabiliyeti alt kriterlerinden oluşmaktadır.

***Ulaşılabilirlik ve Muhatap Bulma (H1):*** Süt üreticilerinin ürünün kalitesi, fiyatı veya teslimatı ile ilgili yaşadıkları herhangi bir problemle ilgili firmaların ulaşılabilir olması gerekmektedir.

*Dağıtıcı Firmanın Tutumu (H2):* Yem firmaları süt üreticileriyle doğrudan muhatap olabildikleri gibi, bu işlemi dağıtıcı firmalar aracılığıyla da yapabilmektedirler. Süt üreticileriyle birebir ilişki halinde olan dağıtıcılar yem üreticisi firmaların pazardaki etkinliklerini etkilemektedir.

*İade Alma (H3):* Yemlerde herhangi bir sorunla karşılaşılması halinde iade ihtiyacı doğabilmektedir.

*Bilgi Alış Verişi (H4):* Üretici firmaların ürün içerikleri, kullanımından kaynaklanan sorunlar, fiyatları veya teslimatları ile ilgili müşterileriyle bilgi alışverişinde bulunmaları tercih edilen bir durumdur.

*Sorun Çözme Kabiliyeti (H5):* İletilen sorunlara hızlı ve kalıcı çözümlerin bulunması firmaların imajını etkileyen bir durumdur.

*KALİTE (K):* Hatalı ürün gönderme oranı, kalite standartlarına uygunluk, süt verimini artırma kabiliyeti, üreme yeteneğine etkisi alt kriterlerinden oluşmaktadır.

*Hatalı Ürün Gönderme Oranı (K1):* Ürünlerin cinsinin veya miktarının hatalı gönderilmesi zaman ve maliyet açısından istenmeyen bir durumdur.

*Kalite Standartlarına Uygunluk (K2):* Firmaların sahip oldukları ISO 9001 kalite yönetim sistemi, ISO 22000 gıda güvenliği yönetim sistemi, ISO 14001 çevre yönetim sistemi, OHSAS 18001 iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemi gibi kalite standartlarının süt üreticileri için önemini ölçmek amacıyla eklenmiş bir kriterdir.

*Süt Verimini Artırma Kabiliyet (K3):* Yemlerin süt verimini artırma kabiliyeti farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle uygun ürünün tercihi sürecinde göz önünde bulundurulması gereken bir kriterdir.

*Üreme Yeteneğine Etkisi (K4):* Bazı yemler hayvanı daha çok süt üretimine yönlendirerek üreme yeteneğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Oysaki süt üreticileri için yüksek miktarda süt üretmek kadar dünyaya gelecek buzağlarla işletmelerinin devamlılığının sağlanması da önemlidir.

*MARKA (M):* Markanın tanınırlığı, güvenilirlik referansı, sosyal sorumluluk projeleri, çevre duyarlılığı, promosyon faaliyetleri alt kriterlerinden oluşmaktadır.

*Markanın Tanınırlığı (M1):* Yem markalarının sektörde faaliyet gösterme süreleri, o bölgede tanınma oranı gibi özellikleri tercih edilme durumlarını etkileyebilmektedir.

*Güvenilirlik Referansı (M2):* Ürünü önceden denemiş güvenilir kişilerin referansı, tercih eğilimini etkileyebilen bir durumdur.

*Sosyal Sorumluluk Projeleri (M3):* Herhangi bir yem üreticisi firmanın bir sosyal sorumluluk projesinde yer almasının üreticilerin tercih eğilimlerine etkisini görmek amacıyla eklenmiş bir kriterdir.

*Çevre Duyarlılığı (M4):* Son zamanlarda daha da konuşulur hale gelen üretimde çevreci yöntemlerin kullanılması konusunun süt üreticilerinin yem tercihlerine etkisini görmek amacıyla eklenmiş bir kriterdir.

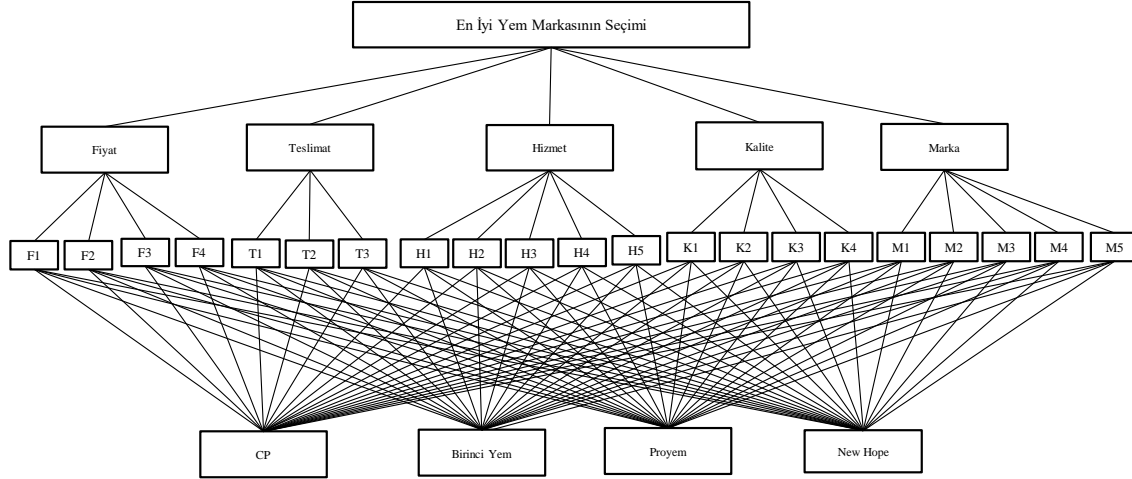
*Promosyon Faaliyetleri (M5):* Yem firmaları zaman zaman promosyon faaliyetlerine başvurumaktadırlar.

Çalışmada kullanılan 4 alternatif ise CP, Birinci Yem, Proyem, New Hope marka yemlerdir. CP (A1), sektörde uzun yıllardır faaliyet gösteren tanınmış bir markanın ürünüdür. Birinci Yem (A2), bölgede üretim yapan, uzun zamandır farklı alanlarda faaliyet gösteren, ancak yem sektöründe yeni sayılabilecek bir markanın ürünüdür. Proyem (A3), sektörde uzun zamandır faaliyet gösteren birkaç üretim tesisinden birisi bölgede bulunan bir markanın ürünüdür. New Hope (A4), uzun zamandır bu alanda üretim yapmasına karşın, Türkiye pazarındaki geçmiş birkaç yıl öncesine dayanan bir markanın ürünüdür.

Tüm alternatif, ana ve alt kriterleri içeren probleme ait hiyerarşik yapı şekil 4'te verilmiştir.



**Şekil 4.** Problemin Hiyerarşik Yapısı



#### 4.3. Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Problemin hiyerarşik yapısı oluşturulduktan sonra alternatifler, kriterler ve alt kriterler uzman ekipler tarafından tablo 2’de verilen önem ölçeği kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan bu değerlendirmelerin geometrik ortalamaları alınarak ikili karşılaştırma matrisleri oluşturularak, genişletilmiş analiz yönteminin adımları uygulanmıştır. Aşağıda ana kriterlerin ağırlık vektörünün hesaplanmasına ilişkin adımlar verilmiştir:

*Ana Kriterlere Ait İkili Karşılaştırmaların Yapılması:* Yapılan ankette fiyat ile teslimat ana kriterlerinin ikili karşılaştırılması sorusuna;

1. Uzman: Kuvvetli Derecede Önemli (3/2, 2, 5/2)
2. Uzman: Çok Kuvvetli Derecede Önemli (5/2, 3, 7/2)
3. Uzman: Çok Kuvvetli Derecede Önemli (5/2, 3, 7/2)
4. Uzman: Kuvvetli Derecede Önemli (3/2, 2, 5/2)
5. Uzman: Kuvvetli Derecede Önemli (3/2, 2, 5/2)
6. Uzman: Eşit Önemli (1, 1, 1)

cevabını vermiştir. Buradan bulanık sayılarda çarpma işlemi ve uzman görüşlerinin geometrik ortalaması alınarak,

$$l = \sqrt[6]{\frac{3}{2} * \frac{5}{2} * \frac{5}{2} * \frac{3}{2} * \frac{3}{2} * 1} = 1.66 \quad m = \sqrt[6]{2 * 3 * 3 * 2 * 2 * 1} = 2.04 \quad u = \sqrt[6]{\frac{5}{2} * \frac{7}{2} * \frac{7}{2} * \frac{5}{2} * \frac{5}{2} * 1} = 2.40$$

bulanık (1.66, 2.04, 2.40) sayısı elde edilmiştir. Bu sayı, bulanık ölçekteki kuvvetli derecede önemli (3/2, 2, 5/2) dilsel ifadesine karşılık geldiği için fiyat-teslimat ana kriterinin grup yargısı olarak bu sayı kullanılmıştır. Çalışmadaki tüm uzman görüşleri benzer şekilde grup yargısına dönüştürülerek, ikili karşılaştırma matrisleri elde edilmiştir. Ana kriterlere ait ikili karşılaştırma matrisi tablo 3’te verilmiştir.

**Tablo 3.** Ana Kriterlere Ait İkili Karşılaştırma Matrisi

Ana Kriterler	Fiyat	Teslimat	Hizmet	Kalite	Marka
<b>Fiyat</b>	1 1 1	3/2 2 5/2	3/2 2 5/2	2/5 1/2 2/3	3/2 2 5/2
<b>Teslimat</b>	2/5 ½ 2/3	1 1 1	2/3 1 3/2	2/5 1/2 2/3	3/2 2 5/2
<b>Hizmet</b>	2/5 ½ 2/3	2/3 1 3/2	1 1 1	2/5 1/2 2/3	2/3 1 3/2
<b>Kalite</b>	3/2 2 5/2	3/2 2 5/2	3/2 2 5/2	1 1 1	3/2 2 5/2
<b>Marka</b>	2/5 ½ 2/3	2/5 1/2 2/3	2/3 1 3/2	2/5 1/2 2/3	1 1 1

*Ana Kriterlere Ait Bulanık Sentetik Değerlerin Hesaplanması:* Eşitlik 11'e göre ana kriterlere ait sentetik değerler aşağıdaki gibi hesaplanabilir.

$$S_{fiyat}=(5,90; 7,50; 9,17) \otimes (22,87; 29,00; 36,33)^{-1} = (0,16; 0,26; 0,40)$$

$$S_{teslimat}=(3,97; 5,00; 6,33) \otimes (22,87; 29,00; 36,33)^{-1} = (0,11; 0,17; 0,28)$$

$$S_{Hizmet}=(3,13; 4,00; 5,33) \otimes (22,87; 29,00; 36,33)^{-1} = (0,09; 0,14; 0,23)$$

$$S_{Kalite}=(7,00; 9,00; 11,00) \otimes (22,87; 29,00; 36,33)^{-1} = (0,19; 0,31; 0,48)$$

$$S_{Marka}=(2,87; 3,50; 4,50) \otimes (22,87; 29,00; 36,33)^{-1} = (0,08; 0,12; 0,20)$$

*Olabilirlik Derecesinin Hesaplanması:* Sırasıyla; fiyat, teslimat, hizmet, kalite ve marka ana kriterlerinin olabilirlik dereceleri ise aşağıdaki gibi hesaplanabilir.

$$\text{MinV}(S_F \geq S_T, S_H, S_K, S_M) = \text{Min}(1; 1; 0,808; 1) = 0,808$$

$$\text{MinV}(S_T \geq S_F, S_H, S_K, S_M) = \text{Min}(0,571; 1; 0,391; 1) = 0,391$$

$$\text{MinV}(S_H \geq S_F, S_T, S_K, S_M) = \text{Min}(0,368; 0,8; 0,190; 1) = 0,190$$

$$\text{MinV}(S_K \geq S_F, S_T, S_H, S_M) = \text{Min}(1; 1; 1; 1) = 1$$

$$\text{MinV}(S_M \geq S_F, S_T, S_H, S_K) = \text{Min}(1; 1; 0,808; 1) = 0,05$$

*Ağırlık Vektörünün Hesaplanması:* Bir önceki aşamada hesaplanan MinV değerleri, normalize olmayan ağırlık vektörünü  $W'=(0,808; 0,391; 0,190; 1; 0,05)$  şeklinde oluşturur. Vektörün normalizasyon işlemi her bir elemanın elemanlar toplamına bölünmesi ile  $W=(0,33; 0,16; 0,08; 0,41; 0,02)$  şeklinde bulunur.

Görüldüğü gibi en yüksek ağırlık %41 ile kalite kriterine aittir. Ardından %33 ile fiyat kriteri gelmektedir. Teslimat %16, hizmet %8 ve marka %2 ağırlığa sahiptir. Ana kriterlere benzer şekilde, bütün alt kriterlere ait ağırlıklar hesaplanmış ve tablo 4'teki değerler elde edilmiştir.

**Tablo 4.** Ana Kriter ve Alt Kriterlere Ait Ağırlıklar

Ana Kriterler	Ağırlık	Alt Kriterler	Ağırlık
FİYAT	0,33	Ürün Fiyatı (F1)	0,383
		Alım Miktarına Göre İndirim Düzeyi (F2)	0,321
		Ödeme Süresi Esnekliği (F3)	0,184
		Sektördeki Hammadde Fiyat Dalgalanmalarının Ürün Fiyatına Yansıma Süresi (F4)	0,112
Teslimat	0,16	Zamanında ve Hatasız Teslim (T1)	0,34
		Adrese Teslim (T2)	0,66
		Güvenli Teslim (T3)	0
Hizmet	0,08	Ulaşılabilirlik ve Muhatap Bulma (H1)	0,23
		Dağıtıcı Firmanın Tutumu (H2)	0,19
		İade Alma (H3)	0,17
		Bilgi Alış Verişi (H4)	0,14
		Sorun Çözme Kabiliyeti (H5)	0,27
Kalite	0,41	Hatalı Ürün Gönderme Oranı (K1)	0,21
		Kalite Standartlarına Uygunluk (K2)	0
		Süt Verimini Artırma Kabiliyeti (K3)	0,395
		Üreme Yeteneğine Etkisi (K4)	0,395
Marka	0,02	Markanın Tanınırlığı (M1)	0,4
		Güvenilir Referans (M2)	0,4
		Sosyal Sorumluluk Projeleri (M3)	0
		Çevre Duyarlılığı (M4)	0
		Promosyon Faaliyetleri (M5)	0,2

Klasik AHP yönteminde uzman görüşleri çerçevesinde elde edilen ikili karşılaştırma sonuçlarının mantıksal ve matematiksel olarak tutarlı olup/olmadığının belirlenmesi için tutarlılık oranları hesaplanmaktadır. Tutarlılık oranlarının hesaplanma sürecinde ikili karşılaştırma matrisi ile ağırlık vektörü çarpıldıktan sonra elde edilen vektörün ağırlık vektörüne bölünmesi gerekmektedir. Chang tarafından önerilmiş olan BAHP yönteminde ise bulanık küme teorisinin düşünceye esneklik getirmesinden dolayı ağırlık vektörünün elemanlarından bazıları sıfır çıkabilmektedir. Bu da tutarlılık oranı hesaplanırken payda sıfır olduğu için matematiksel olarak tanımsızlık oluşmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada da; teslimat, kalite ve marka kriterlerinin alt kriterlerinden bazılarının ağırlık değeri sıfır çıktığı için tutarlılık oranları hesaplanamamıştır.

#### 4.4. Alternatiflerin Sıralanması

Tüm ana kriterlerin ve alt kriterlerin ağırlıklarının hesaplanmasının ardından, her bir karar alternatifinin her bir alt kritere göre önem değerleri, uzman görüşlerinin geometrik ortalaması alınarak, ağırlıkları tablo 5'teki gibi bulunmuştur.

**Tablo 5.** Alt Kriterlere Göre Alternatiflerin Önem Değerleri

	CP	Birinci Yem	Proyem	New Hope
<b>F1</b>	0,03	0,39	0,04	0,54
<b>F2</b>	0,16	0,507	0,164	0,164
<b>F3</b>	0,25	0,25	0,25	0,25
<b>F4</b>	0,1	0,3	0,3	0,3
<b>T1</b>	0,3	0,1	0,3	0,3
<b>T2</b>	0,25	0,25	0,25	0,25
<b>T3</b>	0,25	0,25	0,25	0,25
<b>H1</b>	0,11	0,39	0,39	0,11
<b>H2</b>	0,4	0	0,4	0,2
<b>H3</b>	0,25	0,25	0,25	0,25
<b>H4</b>	0,44	0,12	0,44	0
<b>H5</b>	0,5	0	0,495	0,01
<b>K1</b>	0,44	0	0,44	0,12
<b>K2</b>	0,25	0,25	0,25	0,25
<b>K3</b>	0,62	0	0,32	0,06
<b>K4</b>	0,2	0	0,6	0,2
<b>M1</b>	0,44	0,12	0,44	0
<b>M2</b>	0,44	0	0,44	0,12
<b>M3</b>	0,17	0,506	0,165	0,165
<b>M4</b>	0,25	0,25	0,25	0,25
<b>M5</b>	0,25	0,25	0,25	0,25

Alt kriterlere göre karar alternatiflerinin önem değerlerinin bulunmasının ardından, her bir ana kritere göre karar alternatiflerinin önem değerleri bulunur. Bunun için her bir alt kriterin tablo 4'te elde edilen ağırlık değerinin, Tablo 5'teki değerler ile çarpılıp, toplanması gerekmektedir. Örnek olarak, fiyat ana kriterine göre alternatiflerin önem değerlerinin nasıl hesaplandığı tablo 6'da gösterilmiştir.

**Tablo 6.** Fiyat Ana Kriterine Göre Alternatiflerin Önem Değerleri

Fiyat	F1	F2	F3	F4	Alternatifin Önem Değeri
<b>Ağırlık</b>	<b>0,383</b>	<b>0,321</b>	<b>0,184</b>	<b>0,112</b>	
<b>CP</b>	0,03	0,16	0,25	0,1	<b>0,121</b>
<b>Birinci Yem</b>	0,39	0,51	0,25	0,3	<b>0,392</b>
<b>Proyem</b>	0,04	0,16	0,25	0,3	<b>0,148</b>
<b>New Hope</b>	0,54	0,16	0,25	0,3	<b>0,339</b>

Benzer şekilde hesaplanan diğer ana kriterlere göre her bir alternatifin önem dereceleri tablo 7’de verilmiştir.

**Tablo 7.** Ana Kriterlere Göre Alternatiflerin Önem Değerleri

	<b>Fiyat</b>	<b>Teslimat</b>	<b>Hizmet</b>	<b>Kalite</b>	<b>Marka</b>
<b>CP</b>	0,121	0,267	0,339	0,416	0,402
<b>Birinci Yem</b>	0,392	0,262	0,149	0	0,098
<b>Proyem</b>	0,148	0,267	0,403	0,456	0,402
<b>New Hope</b>	0,339	0,267	0,109	0,128	0,098

Son olarak da uygun alternatifin belirlenmesi için; her bir ana kriterin ağırlığının, alternatiflerin önem değerleri ile çarpılması gerekmektedir. Buna göre hesaplanan değerler tablo 8’de verilmiştir. Tablo 8’de görüldüğü gibi en yüksek ağırlığa sahip alternatif Proyem’dir. Daha sonra sırasıyla CP, New Hope ve Birinci Yem gelmektedir.

**Tablo 8.** Alternatiflerin Sıralanması

<b>Ana Kriterler</b>	<b>Fiyat</b>	<b>Teslimat</b>	<b>Hizmet</b>	<b>Kalite</b>	<b>Marka</b>	<b>Alternatifin Göreli Ağırlık</b>
<b>Ana Kriter Ağırlıkları</b>	<b>0,33</b>	<b>0,16</b>	<b>0,08</b>	<b>0,41</b>	<b>0,02</b>	
<b>CP</b>	0,12	0,267	0,339	0,416	0,402	<b>0,288</b>
<b>Birinci Yem</b>	0,39	0,262	0,149	0	0,098	<b>0,185</b>
<b>Proyem</b>	0,15	0,267	0,403	0,456	0,402	<b>0,319</b>
<b>New Hope</b>	0,34	0,267	0,109	0,128	0,098	<b>0,218</b>

## 5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada BAHP yöntemi kullanılarak Konya ilinde bulunan süt üreticilerinin en büyük maliyet kalemlerinden birini oluşturan uygun yemin seçilmesi problemine çözüm aranmıştır. İlk olarak literatürde yapılan çalışmalar ve bölgede faaliyet gösteren üreticilerle görüşmeler yapılarak yem seçim sürecinde dikkat edilen ana kriter, alt kriter ve alternatifler belirlenmiş, ardından yine üreticilerin görüşleri dikkate alınarak ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. İkili karşılaştırma matrisleri aracılığıyla her bir ana ve alt kriterin ağırlığı hesaplanmış ardından her bir alternatifin diğerlerine göre ağırlıkları elde edilmiştir. Elde edilen ağırlıklara göre de öncelik sıralamaları yapılmıştır.

Çalışmada AHP yöntemi bulanık mantıkla birlikte kullanılmış ve bu şekilde daha doğru sonuçlar elde edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın temelinde kişisel görüşler bulunduğundan her zaman ve koşulda aynı sonuç olacağı beklenemez. Zamanın, şartların ve kişilerin değişmesiyle farklı sonuçlara ulaşılması muhtemeldir. Çalışmada kullanılan BAHP yaklaşımının uygulanması sırasında bazı kriterlerin veya alternatiflerin ağırlıklarının sıfır çıkması sonucu çözüme girmemesi bir bakıma yöntemin dezavantajı olarak yorumlanabilir.

Çalışma alanı olarak seçilen bölgenin Türkiye’de en çok süt üretiminin gerçekleştiği (Tük, 2017), ülkemizin tarım ve hayvancılık bakımından en gelişmiş bölgelerinden birisi olması sonuçlara olan güveni artırmaktadır.

Çalışmada ana kriterler arasında yapılan ikili karşılaştırmalarda en yüksek ağırlık %41 ile kalite kriterine aittir. Ardından %33 ile fiyat kriteri gelmektedir. Teslimat %16, hizmet %8 ve marka %2 ağırlığa sahiptir. Bu sonuçtan hareketle üreticilerin kaliteli yemi tercih ederek yüksek verimliliği, uygun fiyat avantajlarıyla kârlılığı ön planda tuttıkları, teslimatla ilgili yaşanabilecek sorunların veya bu konuda sağlanacak ayrıcalıkların kalite ve fiyattan sonra geldiği, hizmet ve marka kriterlerinin ise daha az öneme sahip oldukları yorumu yapılabilir.

Fiyat kriterine ait alt kriterler arasında yapılan ikili karşılaştırmalara bakıldığında %38 ağırlıkla ürün fiyatı, onun hemen ardından %32 ile alım miktarına göre indirim düzeyi kriteri gelmektedir. %18 ağırlıkla ödeme süresi esnekliği ve %11 ile de sektördeki hammadde fiyat dalgalanmalarının ürün fiyatına yansımaya süresi kriterleri de onları takip etmektedir.

Teslimat kriterine ait alt kriterler arasında yapılan ikili karşılaştırmalara bakıldığında adrese teslim kriteri %66 ile en yüksek ağırlığa sahip kriterdir. İkinci sırada ise %34 ile zamanında ve hatasız teslim kriteri gelmektedir. Güvenli teslim kriteri ise %0 ağırlığa sahiptir. Bu ağırlıklara göre üreticilerin nakliye masraflarını önemsediklerini ve bu yüzden adrese teslim kriterinin açık ara önde olduğu söyleyebilir. Ayrıca teslimatta yaşanacak zaman ve ürün karışıklarının da önemsendiği ortadadır. Ancak güvenli teslim kriterinin ağırlığının sıfır çıkması daha önce de

değindiği gibi BAHP'nin doğası gereği olduğu ya da üreticilerin bu konuda çok problem yaşamadıkları için konuya yeterince önem vermedikleri şeklinde yorumlanabilir.

Hizmet kriterine ait alt kriterler arasında yapılan ikili karşılaştırmalara bakıldığında ağırlıkların birbirine yakın dağıldıkları görülmektedir. Şöyle ki; ulaşılabilirlik ve muhatap bulma %23, dağıtıcı firmanın tutumu %20, iade alma %17, bilgi alış verişi %14, sorun çözme kabiliyeti %27 ağırlığa sahiptir. Sonuçların birbirine yakın çıkması her kriterin aslında diğerleriyle bağlantılı olması şeklinde yorumlanabilir.

Kalite kriterine ait alt kriterler arasında yapılan ikili karşılaştırmalara bakıldığında süt verimini artırma kabiliyeti ve üreme yeteneğine etkisi kriterleri %39,5 ağırlığa sahiptir. %21'lik ağırlıkla hatalı ürün gönderme oranı kriteri onları takip etmektedir. Kalite standartlarına uygunluk kriteri ise %0 ağırlığa sahiptir. Yapılan ikili görüşmelerde de üreticiler arasındaki yaygın görüşün kalitenin belgeyle değil, verimlilikle ölçülebileceği görüşü olduğu gözlemlenmiştir.

Marka kriterine ait alt kriterler arasında yapılan ikili karşılaştırmalara bakıldığında, markanın tanınırlığı ve güvenilirlik referansı kriterlerinin %40, sosyal sorumluluk projeleri ve çevre duyarlılığı kriterlerinin %0, promosyon faaliyetleri kriterinin ise %20 ağırlığa sahip oldukları görülmüştür. Bu sonuçtan hareketle üreticilerin kendilerini doğrudan etkileyen konulara daha çok önem verdikleri, dolaylı konularla pek fazla ilgilenmedikleri yorumu yapılabilir.

Çalışmada aynı standarda sahip (21 Protein-2700kj enerji, pelet süt yemi) dört farklı markaya ait yemler arasında bir kıyaslama yapılmış ve Proyem-CP-New Hope-Birinci Yem şeklinde bir sıralama oluşmuştur.

Çalışmadan elde edilen sonuçların tarım ve hayvancılık yönünden yüksek potansiyele sahip ülkemizde geleneksel yöntemler yerine modern tekniklerin kullanılarak sektörün geleceğine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Çalışmada uygulanan yöntem (BAHP) literatürde sıkça kendisine yer bulan bir yöntem olmasına karşın uygulandığı problem ve uygulama alanı açısından özgündür. Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda nispeten küçük bir örnekleme uygulanan yöntem örnekleme alanı genişletilerek, anket içerikleri geliştirilerek başka çalışmalara konu olabilir. Ayrıca ÇKKV yöntemlerinden olan VIKOR, TOPSIS, COPRAS, PROMETHEE gibi yöntemler kullanılarak da probleme yeni çözümler getirilebilir.

## KAYNAKÇA

- Aydın, Ö. (2009). "Bulanık AHP ile Ankara İçin Hastane Yer Seçimi", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(2), 87-104.
- Baykal, N. ve Beyan, T. (2004). Bulanık Mantık İlke ve Temelleri, Ankara: Bıçaklar Kitabevi.
- Buckley, J.J. (1985). "Fuzzy Hierarchical Analysis", Fuzzy Sets and Systems, 17(3), 233-247.
- Chan, F.T.S. ve Kumar N. (2007). "Global Supplier Development Considering Risk Factors Using Fuzzy Extended AHP-Based Approach", Omega, 35, 417-431.
- Chang, D.Y. (1996). "Application of the Extent Analysis Method on Fuzzy AHP", European Journal of Operational Research, 95 (3), 649-655.
- Chen, J.F., Hsieh, H.N. ve Do, Q.H. (2015). "Evaluating Teaching Performance Based on Fuzzy AHP and Comprehensive Evaluation Approach", Applied Soft Computing, 28, 100-108.
- Chen, S.M. ve Hong, J.A. (2014). "Multicriteria Linguistic Decision Making Based on Hesitant Fuzzy Linguistic Term Sets and the Aggregation of Fuzzy Sets", Information Sciences, 286, 63-74.
- Çakır, E. ve Özdemir, M. (2016). "Bulanık Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Altı Sigma Projeleri Seçiminde Uygulanması", Business and Economics Research Journal, 7(2), 167-201.
- Denizhan, B., Yılmaz Yalçın, A. ve Berber, Ş. (2017). "Analitik Hiyerarşi Proses ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Proses Yöntemleri Kullanılarak Yeşil Tedarikçi Seçimi Uygulaması", Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, 6(1), 63-78.
- Denli, M., Tutkun, M. ve Sessiz, A. (2014). "Diyarbakır İli Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Besleme Uygulamaları", Hayvansal Üretim, 55(2), 22-26.

- Dinç, S., Hamurcu, M. ve Eren T. (2018). “Kentsel Ulaşım İçin Alternatif Tramvay Araçlarının Çok Kriterli Seçimi”, Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 4(2), 124-125.
- Elmas, Ç. (2003). Bulanık Mantık Denetleyiciler (Kuram, Uygulama, Sinirsel Bulanık Mantık). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Felix, T.S., Kumar, M., Tiwari, K, Lau, H.C.W. ve Choy, K.L. (2007). “Global Supplier Selection: a Fuzzy-AHP Approach”, International Journal of Production Research, 46(14), 1-33.
- Göksu, A. ve Güngör, İ. (2008). “Bulanık Analitik Hiyerarşi Proses ve Üniversite Tercih Sıralamasında Uygulanması”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 13(3), 1-26.
- Görgülü, M., Göncü, S., Serbest, U. ve Kıyma, Z. (2011). “Süt Sığırlarının Üremesinde Beslemenin Rolü”, 7. Ulusal Zootekni Bilim Kongresi, Çukurova Üniversitesi, 14-16 Eylül 2011, Adana, 14-17.
- Hayırlı, A. (2016). Süt Sığırcılığında Yemleme Yönetimi. [http://www.asuder.org.tr/wp\\_content/uploads/2016/03/armagan\\_hayirli.ppt](http://www.asuder.org.tr/wp_content/uploads/2016/03/armagan_hayirli.ppt), (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2018).
- İpekçi Çetin, E., Akil, Y. ve Güler, A.I. (2014). “İnşaat Projelerinde Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ile Karar Verme”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10(23), 173-190.
- Junior, F.R.L., Osiro, L. ve Carpinetti, L.C.R. (2014). “A Comparison Between Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS Methods to Supplier Selection”, Applied Soft Computing, 21, 194-209.
- Kahraman, C., Cebeci, U. ve Ulukan, Z. (2003). “Multi-Criteria Supplier Selection Using Fuzzy AHP”, Logistics Information Management, 16(6), 382-394.
- Kanbur, G. (2011). Konya İlindeki Bazı Yem Fabrikalarında Kullanılan Yemlik Yağların Kalitelerinin Belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Kumar, D., Rahman, Z. ve Chan, F.T.S. (2017). “A Fuzzy AHP and Fuzzy Multi-Objective Linear Programming Model for Order Allocation in a Sustainable Supply Chain: A Case Study”, International Journal of Computer Integrated Manufacturing, 30(6), 535-551.
- Orakçı, E. ve Özdemir, A. (2017). “Telafi Edici Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Türkiye ve AB ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi”, AKU İİBF Dergisi, 19(1), 61-74.
- Özen, N., Kırkpınar, F., Özdoğan, M., Ertürk, M.M. ve Yurtman, İ. Y. (2006). Hayvan Besleme. [http://www.tavukmamulleri.com/pdf/hayvan\\_besleme.pdf](http://www.tavukmamulleri.com/pdf/hayvan_besleme.pdf), (Erişim Tarihi: 23 Ekim 2018).
- Paksoy, T., Yapıcı Pehlivan, N. ve Kahraman, C. (2012). “Organizational Strategy Development in Distribution Channel Management Using Fuzzy AHP and Hierarchical Fuzzy TOPSIS”, Expert Systems with Applications, 39, 2822-2841.
- Paksoy, T., Yapıcı Pehlivan, N. ve Özceylan, E. (2013). Bulanık Küme Teorisi, Ankara: Nobel Yayınları.
- Saaty, T. L. (2008). “Decision Making with The Analytic Hierarchy Process”, International Journal Services Sciences, 1(1), 83-98.
- Saraçoğlu, İ.D. ve Hakan A. (2017). “Tedarikçi Seçiminde Bulanık Mantık-AHP ve VIKOR Yönteminin Bağlantı Elemanları Firmasında Uygulanması”, Journal of Yaşar University, 12, 40-54.
- Seçme, N. ve Özdemir, A.İ. (2008). “Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile Çok Kriterli Stratejik Tedarikçi Seçimi: Türkiye Örneği”, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22(2), 175-191.
- Soner, S. ve Önüt, S. (2006). “Çok Kriterli Tedarikçi Seçimi Uygulaması: Bir ELECTRE-AHP Uygulaması”, Sigma Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi, 4, 110-120.
- Söndürmez, G., Taylan, B. ve Yaralıoğlu, K. (1995). İstatistik, İzmir: Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi.
- Şen, Z. (2004). Mühendislikte Bulanık (Fuzzy) Mantık ile Modelleme Prensipleri, İstanbul: Su Vakfı Yayınları.
- Taş, M. (2010). AB’ye Uyum Sürecinde Türkiye’de Büyükbaş Hayvancılık, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.

- Topçu, H. (2014). Bulanık AHP Yönteminin İncelenmesi ve KPSS Hazırlık Kaynak Kitap Seçimi Problemi Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turgut, E. Ç. (2015). Tedarik Zinciri Yönetiminde AHP ve Bulanık AHP Yöntemi Kullanılarak Tedarikçilerin Performansının Ölçülmesi, Yeni Yöntem Önerileri Ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Van Laarhoven, P.J.M. ve Pedrycz, W. (1983). "A Fuzzy Extension of Saaty's Priority Theory", Fuzzy Sets and Systems, 11, 229-241.
- Yılmaz, B. ve Dağdeviren, M. (2010). "Ekipman Seçimi Probleminde Promethee ve Bulanık Promethee Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi", Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22 (4), 811-826.
- Yılmaz, N. ve Şenol, M. B. (2017). "İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirme Süreci İçin Bulanık Çok Kriterli Bir Model ve Uygulaması", Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 32 (1), 77-87.
- Zadeh, L.A. (1965). "Fuzzy Sets", Information and Control, 8(3), 338-353.
- Zyoud, S.H., Kaufmann, L.G., Shaheen, H., Samhan, S. ve Fuchs H.D. (2016). "A Framework for Water Loss Management in Developing Countries Under Fuzzy Environment: Integration of Fuzzy AHP with Fuzzy TOPSIS", Expert Systems with Applications, 61, 86-105.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## HASTANE MOBİL UYGULAMALARINDA KULLANICI YORUMLARININ İNCELENMESİ\*

### INVESTIGATION OF USER COMMENTS ON HOSPITAL MOBILE APPLICATIONS

Doç. Dr. Mahmut AKBOLAT<sup>1</sup>

Yonca YILDIRIM<sup>2</sup>

Arş. Gör. Mustafa AMARAT<sup>3</sup>

#### ÖZ

Bu çalışmada, Google Play Store ve Apple Store uygulama mağazalarında yer alan hastane mobil sağlık uygulamalarının içeriklerinin incelenip, kullanıcılar tarafından yapılan yorumlarının değerlendirilerek mobil sağlık uygulamaların hangi amaçlarla kullanıldığı ve kullanım sırasında yaşanan sorunların ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmada Google Play Store ve Apple Store uygulama mağazalarında 5.000 ve üzeri indirme sayısına sahip 2 özel, 3 kamu hastanesine ait mobil sağlık uygulamalarına 2016-2018 yılları arasında yapılan yorumlar veri olarak kullanılmıştır. Verilerin analizi, Nvivo 12 nitel veri analizi programı aracılığıyla içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Ortaya çıkan temalar; randevu, sağlık kayıtları, erişim, fayda sağlama, kullanılabilirlik, güvenlidir. Sonuç olarak; hastane mobil uygulamalarının randevu alımında, laboratuvar ve muayene sonuçlarına erişimde, kişisel sağlık durumlarını kontrol etmede kullanıldığı görülmüştür. Randevu alımında doktor seçilmemesi, ilgili bölümün seçilememesi, randevu iptalinin yapılamaması gibi sorunlarla karşılaşıldığı, laboratuvar ve muayene sonuçlarında pdf dosya olarak kaydetme konusunda problemler yaşandığı, raporların bazen görüntülenemediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Mobil Teknolojiler, Hastane, Hastane Mobil Uygulamaları, Mobil Sağlık Uygulamaları.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** I10, O30, O32, O33, M1.

#### ABSTRACT

In the study, the contents of the mobile healthcare applications in the Google Play Store and Apple Store application stores are examined and the interpretations made by the users are evaluated and the purposes of the mobile health applications are evaluated. The data used in the study are the comments made between 2016-2018 on the mobile health applications of 2 private and 3 public hospitals in the Google Play Store and Apple Store application stores with a download number of 5,000 and more. The data are analysed using the content analysis method through the Nvivo 12 qualitative data analysis program. The main themes of the study are appointment, health records, access, benefit, availability, security. As a result; it is seen that hospital mobile applications are

\* Bu çalışma 2.Uluslararası ve 12. Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresinde sunulmuştur.

<sup>1</sup> Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, makbolat@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2899-6722>

<sup>2</sup> Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, yonca.yildirim@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8537-6602>

<sup>3</sup> Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, mustafaamarat@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8954-6314>



used in appointment, laboratory and examination results, and to control personal health conditions. In the appointment, there are problems such as not choosing a doctor, not being able to select the relevant department, the cancellation of the appointment, the results of the laboratory and the results of the examination as a pdf file are recorded and the reports could not be displayed.

**Keywords:** Mobile Technologies, Hospital, Hospital Mobile Applications, Mobile Health Applications.

**JEL Classification Codes:** I10, O30, O32, O33, M1.

## 1. GİRİŞ

Mobil uygulamaların kısa geçmişinde öncelikle insan ihtiyaçları için geliştirildiği daha sonrasında insan hayatını kolaylaştırmaya ve pratikleştirmeye yönelik bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir (Uğur ve Turan, 2015: 64). Modern teknoloji, sürekli olarak insan hayatının farklı alanlarındaki etkileşim ve iletişim kanallarını değiştirmektedir. Bu değişimi sağlayan en önemli unsurlardan birisi de mobil cihaz kullanımınıdır (Kırlar Can vd., 2017: 60). Mobil iletişim teknolojileri olarak adlandırılan akıllı telefonlar, tabletler gibi teknolojik ürünler sadece iletişim ve sosyalleşme aracı olarak değil, çok çeşitli fonksiyonların icra edilebileceği cihazlar olarak tasarlanıp geliştirilmektedir (Singh vd., 2014: 606). Bu teknolojiler birçok alanda kullanılabilirliği gibi bireysel sağlık ve sağlık hizmetlerinde de kullanılabilirliktedir. Akıllı mobil cihazlar, elektronik sağlık (e-sağlık) uygulamaları açısından zengin içerik ve kaynaklara sahiptir (Liu vd., 2011: 2022). E-sağlık, başta internet olmak üzere bilişim ve iletişim teknolojilerinin sağlık hizmetlerinde kullanılması ile hastalıkların önlenmesi ve sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Eng, 2004: 238). E-sağlık; elektronik sağlık kayıtları (EHR), sağlık bilgi sistemleri (HIS), tele tıp ve mobil sağlık (mHealth) gibi bileşenleri içermektedir (Adibi, 2015: 1). Bu bileşenler; elektronik sağlık kayıtları, bireye özgü sağlık ve hastalık hikâyesinin, tanı, tedavi ve bakım raporlarının kayıt edildiği bilgisayar destekli kayıtlardan oluşmaktadır (Safran ve Goldberg, 2000: 77). Sağlık bilgi sistemleri, sağlık alanındaki gelişmeler ile birlikte ortaya çıkan bilgi ve verilerin oluşturulması, düzenlenmesi, paylaşılması ve hastaların tanı ve tedavilerinin belirlenmesi ve geliştirilmesi gibi işlemlerinin bütününe verilen isimdir (Göktaş vd., 2014: 127). Sağlık bilgi sistemlerinin kullanılması ile etkili ve yüksek kalitede hasta bakımına katkı sağlanması amaçlanmaktadır (Haux, 2006: 270). Tele tıp ise bireylerin ve toplumların sağlık düzeylerinin iyileştirilmesi, hastalıkların ve kazaların önlenmesi; sağlık personellerinin sürekli eğitimi ile tüm sağlık profesyonelleri tarafından bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak, uzaktan ve geçerli bilgi iletişim yöntemleri ile sağlık hizmetleri verilmesi olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2010: 9). Mobil sağlık ise TÜSIAD' ın 2016 yılında yayınladığı mobil sağlığa yönelik raporda, toplumu bilinçlendirme, hastalıklar hakkında uyarılarda bulunma ve yönlendirme amaçlı SMS mesajlarından, görüntülü telekonsültasyon ve teleziyaret uygulamalarına; cep telefonundan veya internet sitesinden randevu almaktan, taşınabilir veya giyilebilir cihazlardan tıbbi verilerin gönderilmesine; bireyin akıllı telefon uygulamaları ile kendine renk körlüğü testi uygulamasından, uzaktan kronik hastalık yönetimine kadar çok geniş bir yelpazede uygulama alanı bulmak olarak ifade edilmektedir (Tezcan, 2016: 14). Sağlık hizmetlerinde süreçler üzerinde değişiklikler yaratan mobil sağlık, hizmet süreci üzerinde de önemli iyileştirmeler yapabilme potansiyeline sahiptir (Free vd., 2013:2).

Sağlık hizmetlerinde mobil uygulamaların gelişimi de mobil cihazların fonksiyonelliğini artırarak mobil bilgi işlem ve iletişim teknolojilerinin sağlık hizmetlerinin içine daha çok dâhil edilmeye başlamasını sağlamıştır (Owensby ve Kavookjianb, 2017: 569; Mechael, 2009: 103). Yazılım uygulama endüstrisine göre, 2015 yılında dünya genelinde yaklaşık 500 milyon akıllı telefon kullanıcısı bir mobil sağlık uygulaması kullanırken günümüzde sağlık profesyonelleri, hastalar ve hasta yakınları da dâhil olmak üzere 3,4 milyondan fazla akıllı telefon ve tablet kullanıcısının neredeyse yarısı mobil sağlık uygulamalarını kullanmaktadır (Kuersten, 2010: 1).

Teknoloji günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi ile birlikte sağlık hizmetlerinde kullanılmaya başlanmıştır (Kumar vd., 2013: 228) ve bu durum mobil sağlık uygulamalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mobil sağlık uygulamaları hekimlerin hastasının bilgilerine anlık olarak erişebilmesi, zaman ve mekân sınırı olmadan hastası ile ilgilenebilmesi, anlık olarak veri girişinin ve raporlamanın yapılabilmesinde kullanılmaktadır (Ağaç, 2014: 65). Uygulama kullanıcıları hekimler veya hastalar daha iyi bir sağlık takibinde bulunabilmektedirler. Örneğin, kalp atış/tansiyon kontrolü yapmak, kalori hesaplamak, ilaç kullanım zamanlarını kontrol etmek, gebelik sürecini takip etmek gibi birçok durum için mobil uygulamalar kullanılmaktadır (Güler ve Eby, 2015: 45). Bunların yanı sıra mobil sağlık uygulamaları, bireysel ve toplumsal düzeyde bireylerin sağlık durumlarının sürekli izlenmesini destekleyerek sağlık sorunlarını önlemek veya azaltmak için sağlıklı yaşam davranışlarını teşvik edebilmektedir (Kumar vd., 2013: 229). Hastane mobil uygulamaları ise, hastanelerin hastalarını daha kolay

randevu almalarını, teşhis ve tahlil sonuçlarını görmelerini sağlayan mobil uygulamalardır. Bu uygulamalar günümüzde App Store ve Google Play Store'da ve hastanelerin web sayfalarında erişime açık şekilde bulunmaktadır. Her birey bu uygulamaları akıllı telefonlarına indirebilmekte ve hastanelerin kendilerine sundukları içeriklere erişebilmektedir.

Mobil sağlık uygulamaları, gelişmiş ülkelerde akıllı telefona sahip bireyler arasında kronik hastalıkları yönetmek ve sağlığı geliştirme uygulamaları için kullanılırken, gelişmekte olan ülkelerde yazılı ve sesli mesaj gönderme özelliklerine sahip mobil telefonlarla daha çok bulaşıcı hastalıkların, anne-çocuk ölümlerinin azaltılması amacıyla kullanılmaktadır (Öney Doğanıyığıt, 2014: 54). Türkiye'de de mobil sağlık uygulama kullanımı zamanla artmış ve (Öney Doğanıyığıt, 2013: 1) sağlık hizmetleri uygulamalarında mobil sağlık uygulamaları giderek geniş bir yer kaplamaktadır. Mobil uygulamalar sigara bırakma, kilo yönetimi, diyabet, hipertansiyon, kanser gibi uzun dönemli kronik hastalıkların yönetiminde, bazı davranışların değişikliğinde, cerrahi işlemler sonrası hastaların gözlenmesinde kullanılmaktadır (Semple vd., 2015: 2).

Sağlık hizmetleri önemli ve riskli bir alan olduğu için mobil uygulamalar geliştirilirken dikkatli ve özenli olunması gerekmektedir (Güler ve Eby, 2015: 46). Hasta-sağlık profesyonel ilişkilerini etkili bir şekilde yönetecek, sağlık hizmetlerine erişimi ve bu hizmetleri karşılayabilirliği kolaylaştıracak, böylece sağlık hizmeti sunumunda inovatif bir dönüşüm sağlayacak, bölgesel ve ulusal düzeyde hasta profillerinin belirlenmesini mümkün kılacak mobil sağlık uygulamalarının geliştirilmesi önemli bir durumdur (Singh, Wilkinson ve Braganza, 2014: 606-608). Geliştiren mobil uygulamaların kaliteli, faydalı, verimli, doğru, gizlilik ve mahremiyet gibi konularda güvenli olmaları gerekmektedir (Mandl vd.,2015: 13).

Amacına uygun olarak geliştirilen mobil sağlık uygulamalarının sağlık kuruluşlarına, hekimlere ve hastalara çeşitli faydalar sağlayacağı öngörülmektedir. Bu faydalar;

- Verilen hizmete bir geri ödeme bölümünün eklenmesi ile maliyetler azaltılabilir
- Mobil sağlık uygulamaları ile birlikte sağlık sunucusu ve hasta, istediği bilgiye anında erişim imkânı elde edebilmekte ve hekim yazılıma bağlı bulunan cihaz üzerinden hastasına gerekli bilgileri yüksek transfer hızında ve düşük maliyetle iletebilmektedir (Patil, 2011: 320).
- Kardiyovasküler, diyabet, hipertansiyon vb. kronik hastalıklara sahip hastaların kendi sağlık durumlarını kişisel sağlık kayıtları ile yönetebilecek düzeye gelmeleri sağlık kurumu ve profesyoneli üzerindeki yükü hafifletmeye imkân sağlayabilecektir (Arslan ve Demir, 2017: 33).
- Mobil sağlık uygulamaları, bireylerin kendi sağlıklarını takip etmelerine, kısa ve uzun vadede yaşam tarzlarını geliştirmek için kendilerini izlemelerine, kendilerine ait sağlık bilgilerine istedikleri zaman ve yerden erişebilmeleri için fırsatlar sunmaktadır (Güler ve Eby, 2015: 46; Holzinger vd., 2010: 77).

Mobil sağlık uygulamalarının faydalarının yanı sıra bazı dezavantajları da mevcuttur. Bu dezavantajlar;

- Hastanın sağlık bilgilerinin mobil uygulamalarda her an erişime açık hale getirilmesi güvenlik açısından risk taşımaktadır. Bu durum sağlık hizmetlerini olumsuz etkileyebilir. Sistemin sağlıklı bir şekilde yürütmesi için hasta bilgilerinin mahremiyetine önem verilmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır (Demir ve Arslan, 2017: 81).
- Kronik hastalıkları ve fiziksel problemleri olan bireylerin diyet ve egzersiz uygulamalarını profesyonel destek olmadan kullanmaları farklı sağlık sorunlarına yol açabilir (Kopmaz ve Arslanoğlu, 2018: 254).

Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programı ile yıl içerisinde hasta muayene sayılarında artış görülmekte fakat sağlık personeli sayısının artışında benzer oranları görülmemektedir. Bu durum sağlık hizmetlerinin sunumunda bir takım aksaklıkların yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Bu aksaklıkları daha aza indirme yollarından birisi de mobil teknolojilerinden faydalanmaktır (Arslan ve Demir, 2017: 18). Fakat mobil uygulamalar kullanıcılar için kafa karışıklığına ve birçok farklı problemin yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Bu sebeple hastanelere ait mobil uygulamalarının incelenip, kullanıcılar tarafından yapılan yorumlarının değerlendirilerek mobil sağlık uygulamalarının hangi amaçlarla kullanıldığı ve kullanım sırasında yaşanan sorunların ortaya konulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu sayede hastanelerin oluşturdukları mobil uygulamaların içeriklerinin neler olduğu tespit edilecek ve uygulamalar hakkında kullanıcıların yorumları belirlenecektir. Ayrıca, yerli ve yabancı literatürde benzer bir çalışma ile karşılaşılmadığı için alan literatürüne katkı sağlayacaktır.

## 2. YÖNTEM

Hastaneler geliştirdikleri mobil uygulamalar sayesinde bireylerin sağlık ihtiyaçlarının giderilmesine katkı sağlayabilecektir. Mobil uygulamalar geliştirilirken kullanıcılar tarafından yapılan yorumların incelenip, mobil uygulamalardan beklentileri ortaya konulduğunda hastaneler mobil uygulamalar geliştirirken nelere dikkat etmeleri gerektiğini görecektir. Bu durum hastanelerin daha başarılı mobil uygulamalar geliştirmesine katkı sağlayacaktır. Böylece mobil uygulamaların sağlayacağı fayda düzeyinde artış olacağı düşünülmektedir. Bu araştırmada, Google Play Store ve Apple Store uygulama mağazalarında yer alan ve Türkiye’de hizmet vermekte olan hastanelerin mobil uygulamalarının incelenip, kullanıcılar tarafından yapılan yorumlarının değerlendirilerek mobil sağlık uygulamaların hangi amaçlarla kullanıldığı ve kullanım sırasında yaşanan sorunların ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışma yaşanan sorunların ortaya konulması ve bu sorunlara karşı önlem alınmasına sağlayacağı katkıdan dolayı önem arz etmektedir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak Google Play Store ve Apple Store uygulama mağazalarında indirme sayıları dikkate alınarak 5.000 ve üzeri indirme sayısına sahip hastane mobil sağlık uygulamaları tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında toplam 642 yorum incelenmiştir. Bu hastane uygulamalarının ikisi özel, üçü ise kamu hastanesine aittir. Hastanelerin asıl isimleri çalışma kapsamında verilmemiştir. Bunun yerine a kamu hastanesi, b özel hastanesi olarak kodlanmıştır. Araştırmaya dahil olan hastanelerin mobil sağlık uygulamalarına ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Elde edilen veriler ilk olarak Word dosyasına daha sonra Nvivo 12 nitel veri analiz programına aktarılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizinde, temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu yolla veriler tanımlanmaya ve verilerin içinde saklı olabilecek gerçekler ortaya çıkarılmaya çalışılır (Yıldırım, Şimşek,2011: 35). Nvivo 12 nitel veri analizi programı aracılığıyla içerik analizi yöntemi kullanılarak veriler analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen veriler öncelikle kodlanmış daha sonra temalara ayrılmıştır. Kullanılan temaların açıklaması, kodlar ve temalara ait örnekler aşağıda yer almaktadır (Tablo 1).

**Randevu Teması:** Mobil uygulamalar üzerinden kullanıcıların randevu alması, randevu iptalinin yapılabilmesi gibi randevuyla ilgili olan tüm yorumlar randevu teması altında yer verilmiştir. Randevu teması “Memnuniyet” ve “Memnuniyetsiz” olmak üzere iki kategori altında incelenmiştir.

**Sağlık kayıtları teması:** Kullanıcıların sağlık kayıtlarıyla ilgili yaptığı tüm yorumlara, sağlık kayıtları teması altında yer verilmiştir. Sağlık kayıtları teması “laboratuvar ve muayene kayıtları” ve “rapor” olmak üzere iki kategoride incelenmiştir.

**Erişim teması:** Kullanıcıların mobil uygulamaları istedikleri her an giriş yapabilmeleri, giriş esnasında problem yaşayıp yaşamadıkları ve üye olmaları sırasında sorun yaşayıp yaşamadıklarına dair yapılan yorumlara bu tema altında yer verilmiştir.

**Fayda sağlama teması:** Mobil uygulamaları kullananların uygulamaları faydalı bulduklarını ifade eden yorumlara bu tema altında yer verilmiştir.

**Kullanılabilirlik teması:** Mobil uygulamaların ara yüzlerinin kullanışlı olup olmaması, kullanımlarının kolay veya zor olması gibi konulara yapılan yorumlar bu tema altında yer verilmiştir.

**Güvenlik teması:** Mobil uygulamaların kullanımının güvenli olup olmadığına dair yapılan yorumlar bu tema altında yer verilmiştir.

**Tablo 1.** Tema ve Örnek Kodlar

<b>Tema ve Kategori İsimleri</b>	<b>Örnek Kodlar</b>
<b><u>Randevu</u></b> <b>Memnuniyetsizlik</b>	...randevu almak istediğimde servis bölümünde sadece 4 dalı veriyor. Bu nedenle istediğim bölüme randevu alamıyorum... ...randevu alırken seçtiğimiz bölüm doktorlarının adını göremiyoruz... ...randevu sadece öğlene kadar gösteriliyor, öğleden sonrasını göstermiyor. Öğleden sonrasını da gösterse daha iyi olur... ...randevu alma modülü arızalı... ...randevu iptal etmek istiyorum ama program çöküyor...
<b>Memnuniyet</b>	...kolay bir şekilde randevu aldım... ...randevu almak için mükemmel bir yöntem...
<b><u>Sağlık Kayıtları</u></b> <b>Laboratuvar ve Muayene Kayıtları</b>	...laboratuvar ve muayene sonuçlarını görebilmek güzel... ...tahliller çıkınca direkt görebiliyorum. Tahlil sonuçlarını almak için saat 14.30'u bekleme derdin yok. Harika... ...geçmişe yönelik tüm detaylara yer vermesi harika olmuş... ...laboratuvar sonuçlarını ise pdf olarak kaydedebilirsek daha iyi olur...
<b>Rapor</b>	...raporları görüntülemeye çoğu zaman hata veriyor... ...raporların çıktısını alarak dosyalamasını yapmak daha pratik... ...grafilere ve raporlara ulaşamıyorum...
<b>Erişim</b>	...üye olamıyoruz, onay için mesaj gelmiyor... ...uygulamaya giriş yapılamıyor, internetiniz yavaşladı uyarısı veriyor... ...bir gün boyunca hiç giriş yapamadığım oluyor... ...kaydolamıyorum, hasta bilgilerine yanlış diyor...
<b>Fayda Sağlama</b>	...uygulama içerik olarak da oldukça faydalı. İlk yardım çantası gibi, cebinizden ayırmayın... ...çok faydalı bir uygulama...
<b>Kullanılabilirlik</b>	...yeni ara yüz çok kullanışlı olmuş... ...uygulama basit, anlaşılır... ...büyük, küçük tansiyon hatta nabız eş zamanlı kaydedilebilmeli... ...uygulama yavaş, insanı sinir ediyor İndirdiğime pişman oldum indirmeyin...
<b>Güvenlik</b>	...T.C. kimlik numaram ile yapılacak her türlü şeyden Google Play ve X hastanesi sorumludur... ...dikkat! İsteddiği izinler çok fazla, bilgilerimizi ne yapacaksınız...

Temaların yoğunluk grafiği Şekil 1’de verilmektedir. Buna göre en çok yorumun randevu konusunda yapıldığı, en az yorumun ise güvenlik konusunda yapıldığı görülmektedir. Bu durum mobil sağlık uygulamalarının randevu alımında kullanıldığını ve kullanıcıların bu konuya önem verdiğini göstermektedir.

### **2.1. Özel A Hastanesi Mobil Sağlık Uygulaması**

Mobil sağlık uygulaması Google Play Store’ da 50.000 kişi tarafından indirilmiştir ve kullanıcılar tarafından 5 üzerinden 3.8 puan verilmiştir. Apple Store’ da indirme sayısı belirtilmemiştir ve kullanıcılar tarafından yine 5 üzerinden 2.2 puan verilmiştir. Bu uygulama içerisinde, sağlık kartı, randevular, tıbbi kayıtlar, sağlık uygulamaları sekmeleri yer almaktadır. Bunların yanı sıra hastane grubuna ait tüm hastanelere ulaşılabilen ve yol tarifi içeren hastaneler sekmesi, ambulans çağrımlarını kolaylaştıracak ambulans sekmesi, kullanıcılara ilk yardım ile ilgili konularda bilgi veren ilk yardım sekmesi mevcuttur. Randevular sekmesi randevu almaya ve daha önce alınan randevuları görmeye imkân sağlamaktadır. Randevu alınırken istenilen hastane, istenilen bölüm, istenilen doktor seçilmektedir ve bu durum uygulamayı kullananlara fayda sağlamaktadır. Sağlık kayıtları sekmesi kullanıcılara sürekli kullandıkları ilaçları, alerjileri, hastalıklarını, ameliyatlarını kaydedebilme şansı tanımaktadır. Bu sekme hastaların ilaçlarını, sürekli hastalıklarını takibi açısından kolaylık sağlayabilmektedir. Tıbbi kayıtlar sekmesi kullanıcılar için hastanede yapılan tüm laboratuvar ve muayene sonuçları ve raporlarına erişim imkânı sağlamaktadır.

### **2.2. Özel B Hastanesi Mobil Sağlık Uygulaması**

Mobil sağlık uygulaması Google Play Store’ da 5.000 kişi tarafından indirilmiştir ve kullanıcılar tarafından 3.0 puan verilmiştir. Apple Store’ da indirme sayısı belirtilmemiştir ve kullanıcılar tarafından uygulamaya puan verilmemiştir. Bu uygulama içerisinde, hastaneler, randevular, sonuçlar, anlaşmalı kurumlar, canlı destek sekmeleri yer almaktadır.

### **2.3. A Kamu Hastanesi Mobil Sağlık Uygulaması**

Mobil sağlık uygulaması Google Play Store’ da 5.000 kişi tarafından indirilmiştir ve kullanıcılar tarafından 4.1 puan verilmiştir. Apple Store’ da indirme sayısı belirtilmemiştir ve kullanıcılar tarafından uygulamaya puan verilmemiştir. Bu uygulama içerisinde, randevular, laboratuvar sonuçları, rapor, radyoloji sekmeleri yer almaktadır. Kullanıcılara kolaylık sağlayacak ambulans sekmesi, konum sekmesi de yer almaktadır. Randevular sekmesi hastane randevu ve öğretim üyesi muayenesi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır ve bu durum hastaların istediği doktordan randevu almasına imkân sağlamaktadır. Laboratuvar sonuçları, rapor, radyoloji sekmelerinde ise hastanede yapılan işlemlerin bilgileri ve sonuçları yer almaktadır.

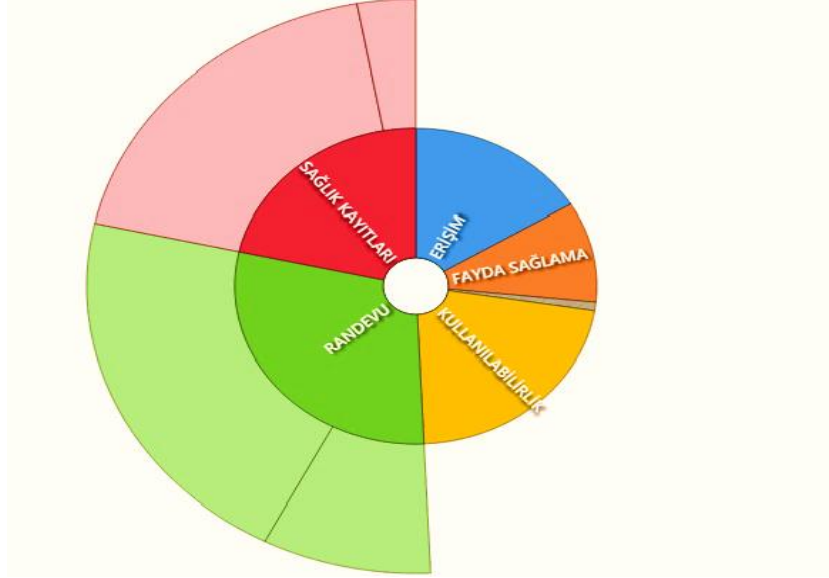
### **2.4. B Kamu Hastanesi Mobil Sağlık Uygulaması**

Mobil sağlık uygulaması Google Play Store’ da 10.000 kişi tarafından indirilmiştir ve kullanıcılar tarafından 4.1 puan verilmiştir. Apple Store’ da indirme sayısı belirtilmemiştir ve kullanıcılar tarafından 3.4 puan verilmiştir. Bu uygulama içerisinde, randevular, laboratuvar sonuçları, rapor, radyoloji sekmeleri yer almaktadır. Bunların yanı sıra konum, mail, 112 arama, hastane bilgi sekmeleri de mevcuttur. Randevular sekmesi hastane randevu ve öğretim üyesi muayenesi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır ve bu durum hastaların istediği doktordan randevu almasına imkân sağlamaktadır. Konum sekmesi kullanıcıya yol tarifi sağlama, mail sekmesi kuruma doğrudan ulaşabilme imkânı sağlaması açısından kullanıcılara kolaylık sağlamaktadır.

### **2.5. C Kamu Hastanesi Mobil Sağlık Uygulaması**

Mobil sağlık uygulaması Google Play Store’ da 10.000 kişi tarafından indirilmiştir ve kullanıcılar tarafından 4.0 puan verilmiştir. Apple Store’ da indirme sayısı belirtilmemiştir ve kullanıcılar tarafından uygulamaya 1.8 puan verilmiştir. Bu uygulama içerisinde, randevular, laboratuvar sonuçları, rapor, radyoloji sekmeleri yer almaktadır. Bunların yanı sıra alt sekmeler olarak; konum, arama, kullanıcı sekmeleri mevcuttur. Randevular sekmesi, randevu almaya ve randevu iptal etmeye imkân sağlamaktadır. Bu sayede kolay bir şekilde randevu alınabilmektedir. Laboratuvar sonuçları, rapor, radyoloji sekmeleri hastanede yapılan işlemlere ait tetkik sonuçlarını içermektedir. Diğer sekmeler ise bazı kısa yollar içererek kolaylıklar sağlamaktadır.

Şekil 1. Temalara Ait Grafik



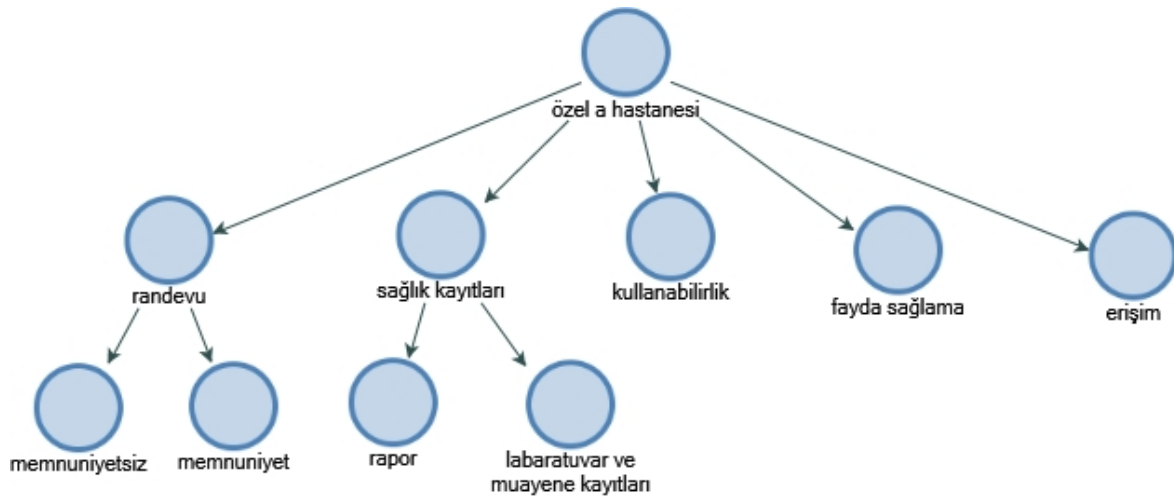
### 3. BULGULAR

İçerik analizleri çalışma kapsamında yer alan hastanelere ilişkin bulgular aşağıda yer almaktadır. Ayrıca, kategorilere ayrılmayan temalar vardır.

#### 3.1. Özel A Hastanesi'nde Oluşan Temalara İlişkin Bulgular

Şekil 2'ye göre Özel A Hastanesi'nde randevu, sağlık kayıtları, erişim, fayda sağlama, kullanılabilirlik temalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Randevu teması memnuniyet ve memnuniyetsizlik, sağlık kayıtları teması ise laboratuvar ve muayene kayıtları ve rapor olmak üzere iki kategori şeklinde incelenmiştir. Erişim, fayda sağlama ve kullanılabilirlik temaları kategorilere ayrılmamıştır.

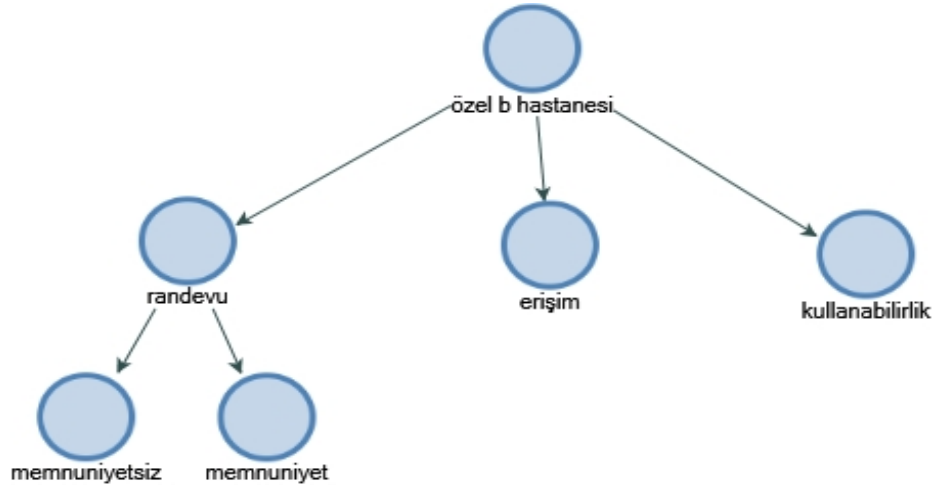
Şekil 2. Özel A Hastanesi Temaları



### 3.2. Özel B Hastanesi'nde Oluşan Temalara İlişkin Bulgular

Şekil 3'e göre Özel B Hastanesi'nde randevu, erişim, kullanılabilirlik temaları ortaya çıkmıştır. Randevu teması memnuniyet ve memnuniyetsizlik olmak üzere iki kategori şeklinde incelenmiştir. Erişim ve kullanılabilirlik temaları kategorilere ayrılmamıştır.

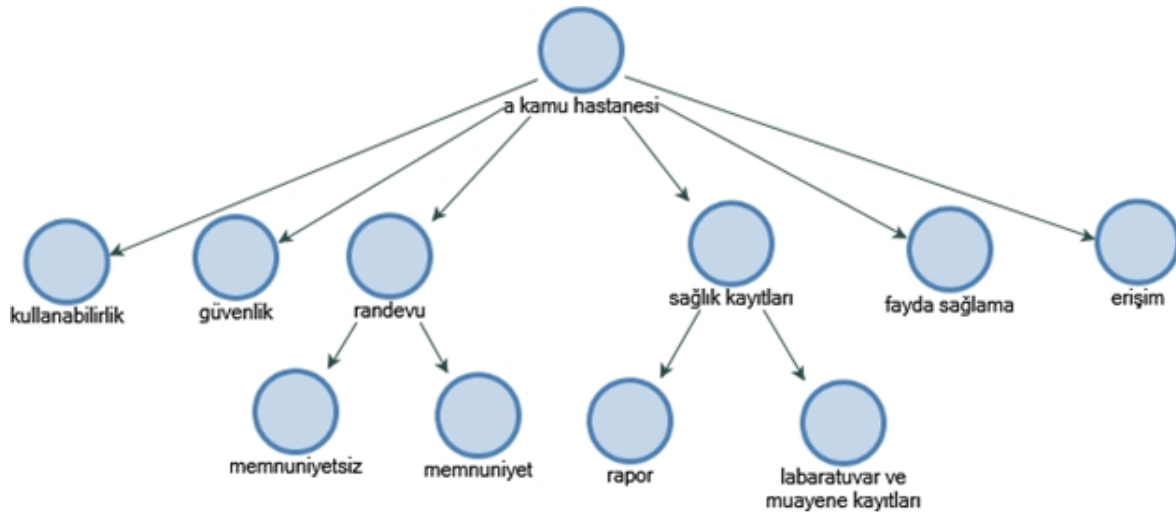
Şekil 3. Özel B Hastanesi Temaları



### 3.3. A Kamu Hastanesi'nde Oluşan Temalara İlişkin Bulgular

Şekil 4'e göre A Kamu Hastanesi'nde randevu, sağlık kayıtları, güvenlik erişim, fayda sağlama, kullanılabilirlik temaları ortaya çıktığı görülmektedir. Randevu teması memnuniyet ve memnuniyetsizlik, sağlık kayıtları teması ise laboratuvar ve muayene kayıtları ve rapor olmak üzere iki kategori şeklinde incelenmiştir. Erişim, fayda sağlama, kullanılabilirlik ve güvenlik temaları kategorilere ayrılmamıştır.

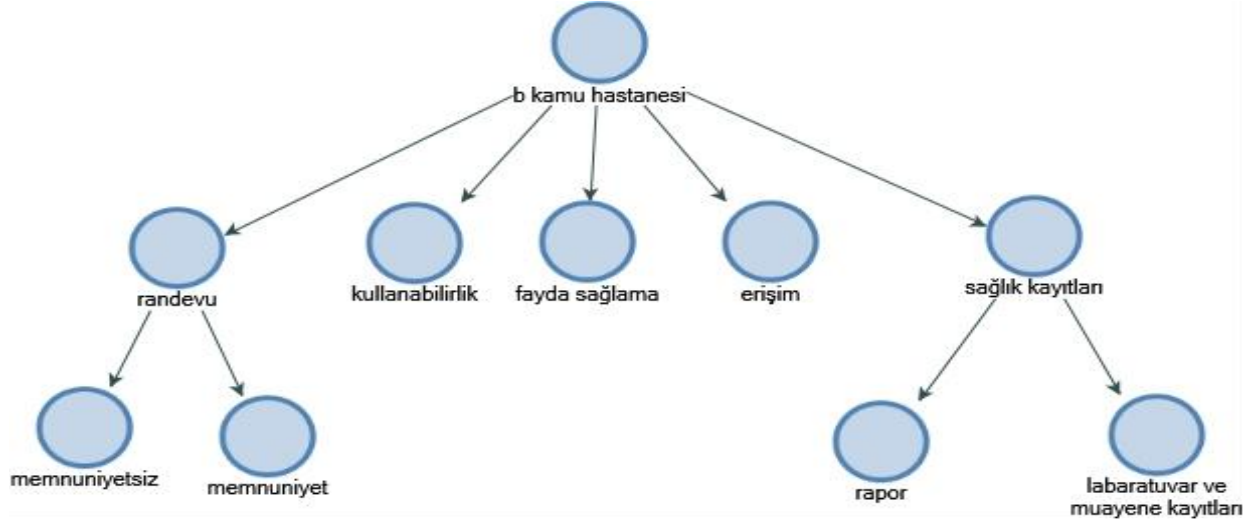
Şekil 4. A Kamu Hastanesi Temaları



### 3.4. B Kamu Hastanesi'nde Oluşan Temalara İlişkin Bulgular

Şekil 5'e göre B Kamu Hastanesi'nde randevu, sağlık kayıtları, erişim, fayda sağlama ve kullanılabilirlik temaları ortaya çıkmıştır. Randevu teması memnuniyet ve memnuniyetsizlik, sağlık kayıtları teması ise laboratuvar ve muayene kayıtları ve rapor olmak üzere iki kategori şeklinde incelenmiştir. Erişim, fayda sağlama ve kullanılabilirlik temaları kategorilere ayrılmamıştır.

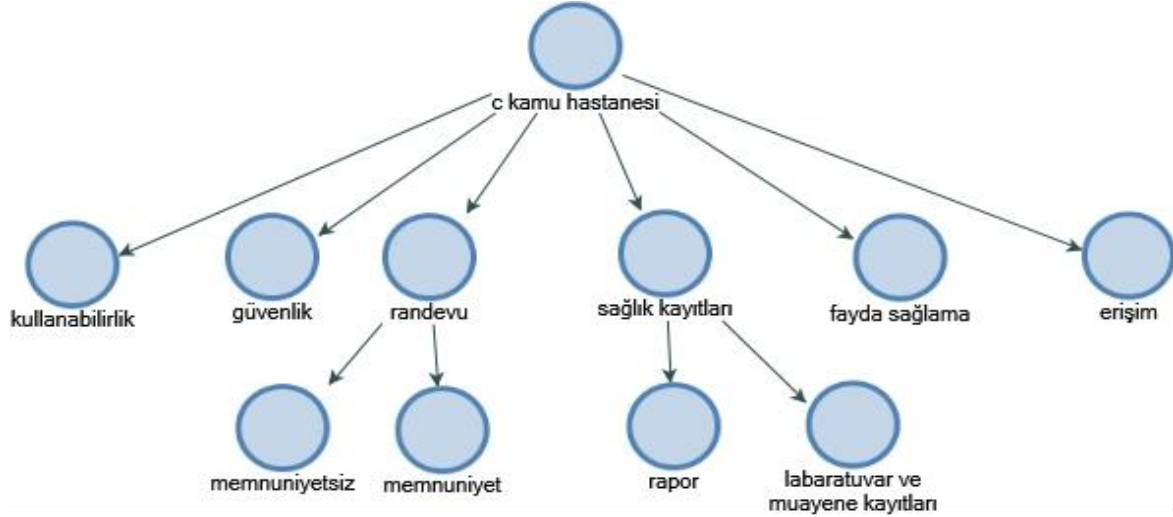
Şekil 5. B Kamu Hastanesi Temaları



### 3.5. C Kamu Hastanesi'nde Oluşan Temalara İlişkin Bulgular

Şekil 6'ya göre C Kamu Hastanesi'nde randevu, sağlık kayıtları, erişim, fayda sağlama, kullanılabilirlik, güvenlik temaları ortaya çıkmıştır. Randevu teması memnuniyet ve memnuniyetsizlik, sağlık kayıtları laboratuvar ve muayene sonuçları ve rapor olmak üzere iki kategori şeklinde incelenmiştir. Erişim, fayda sağlama, kullanılabilirlik ve güvenlik temaları kategorilere ayrılmamıştır.

Şekil 6. C Kamu Hastanesi Temaları



## 4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mobil uygulamalar çeşitli sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de önemli bir yer tutmaktadır. Zaman geçtikçe gerek kamu hastaneleri gerekse özel hastaneler mobil uygulamaları kullanmaya başlamıştır. Hastaneler tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamaları tedavi süreci ve sonrası ile ilgili birçok işlemin uygulama üzerinden yapılmasına olanak sağladığı için hastalara çeşitli kolaylıklar sağlamaktadır. Bu sağlanan kolaylıklara örnek olarak bireylerin kilo yönetimine ilişkin mobil uygulamaların bireyleri sürekli olarak takip edilmesini sağlaması ve bireyin de her gün düzenli ve daha bilinçli olarak kendisini takip etmesi gösterilebilir (Burke vd., 2012: 20). Ayrıca, hasta takip ve izlemede göğüs ve ortopedi ameliyatları sonrası mobil uygulamaların kullanıldığı da bilinmektedir. Bu sayede cerrahlara esneklik sağlanmakta ve muhtemel komplikasyonlarda erken müdahale imkanını arttırmaktadır (Semple vd., 2015:8).



Araştırma kapsamına incelenen hastanelerin mobil sağlık uygulamalarının içerikleri ve mobil sağlık uygulamalarına yapılan yorumlar incelenmiştir. Elde edilen veriler sonucunda randevu, sağlık kayıtları, erişim, kullanılabilirlik, fayda sağlama, güvenlik olmak üzere 6 tema ortaya çıkmıştır. Hastane uygulamalarına yapılan yorumlar, oluşturulan temalar çerçevesinde her hastane için ayrı olarak ele alınmıştır. Hastane mobil sağlık uygulamalarına yapılan yorumlara bakıldığında her temanın her hastane için ortaya çıkmadığı görülmüştür. Bu durum göstermektedir ki her mobil uygulamada aynı sekmeler yer almamaktadır ve hastaneler birbirinden farklı özelliklere sahip uygulamalar geliştirmişlerdir.

Yukarıda yer alan Şekil 1’de görüldüğü gibi üzerinde en çok veri elde edilen tema ‘Randevu Teması’dır. Randevu teması ‘memnuniyet’ ve ‘memnuniyetsizlik’ olmak üzere iki kategori de toplanmıştır. Mobil sağlık uygulamalarına yapılan yorumlar incelendiğinde beş hastaneden de randevu ile ilgili veri elde edilmiştir. Bu da göstermektedir ki ele alınan hastane mobil uygulamalarının hepsi randevu alımı için kullanılmaktadır. Mobil uygulamaların randevu alımı için kullanılmasında memnun olanlar kadar memnun olmayanların da olduğu varılan sonuçlardan birisidir. Genel olarak bakıldığında mobil sağlık uygulamaların randevu alımında kullanıldığı ve randevu alımını kolaylaştırdığı görülmüştür. Demir ve Arslan (2017: 79) tarafından yapılan çalışmada uygulamaların, hastanın sağlık kurumundan randevu alması, tedavi süreci ve tedavi süreci sonrasında kişinin hayati bulgularının izlenmesinde etkili olarak kullanılabilmesi iddia edilmektedir. Bu sonuç çalışmamız ile benzerlik göstermektedir. Ancak randevu alınması esnasında randevu iptalinin uygulamadan yapılamaması, randevu sekmesine girişte yaşanan sorunlar, randevu alım sırasında doktor adının seçilememesi, randevu alınan bölümün seçilmemesi gibi bazı sorunlar yaşandığı sonuçlarına da ulaşılmıştır.

Üzerinde en çok veri elde edilen ikinci tema ‘Sağlık Kayıtları Teması’ olmuştur. Sağlık kayıtları teması ‘Laboratuvar ve Muayene Sonuçları’ ve ‘Raporlar’ olmak üzere iki kategoride toplanmıştır. Özel B Hastanesinin temalarına ait modele baktığımızda sağlık kayıtları temasının olmadığı görülmektedir. Bu da göstermektedir ki Özel B Hastanesinin mobil sağlık uygulamasında sağlık kayıtlarının yer aldığı bir sekme yoktur. Sağlık kayıtları temasının yer aldığı hastanelerin yorumlarına bakıldığında mobil sağlık uygulamalarında laboratuvar ve muayene sonuçlarının yer almasının kullanıcıların işini kolaylaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca benzer bir sonuç, Demir ve Arslan (2017: 78), tarafından yapılan bir çalışmada da elde edilmiştir. Çalışma sonucuna göre sağlık hizmetlerinde yer alan verilerin çok olmasından dolayı bu verilerin bulut sistemlerinde erişime açık bir şekilde bulundurulması, sağlık hizmetlerinin daha etkili sunulabilmesi için önem taşımaktadır. Bu yüzden hastaya ilişkin bilgilerin hastane düzeyinde ilgili kişilerin erişimine açık olması gerekmektedir. Çünkü bu şekilde hastalar istedikleri yerde ve zamanda bu bilgilere kolayca ulaşabileceklerdir. Ayrıca sonuçlarını almak ve hastanede beklemek zorunda olmadıkları için zamandan tasarruf sağlayabildikleri de ulaşılan diğer sonuçlardandır.

Erişim temasına ait yorumlara bakıldığında ele alınan beş hastaneden de veri elde edilmiştir. Erişimle ilgili genelde olumsuz yorumlar olduğu görülmektedir. Uygulamaya girişte ve üye olunmasında bir takım problemler yaşanmaktadır. Üye olma işlemi esnasında telefona gelen onay mesajının geç geldiği ya da hiç gelmediği için mobil uygulamalara üye olunurken sorunlar yaşandığına ulaşılmıştır. Bu durum uygulamalara erişimi engellemektedir. Kullanıcılar sorunların çözülmesini istemektedir. Erişim sağlanamayan uygulamalardan fayda elde edilemeyeceği için bu durumlara dikkat edilmesi önerilmektedir. Çünkü mobil sağlık uygulamalarının geliştirilme amaçlarından biri kullanıcılarına fayda sağlamasıdır.

Kullanılabilirlik temasına ait yorumlara bakıldığında ele alınan beş hastaneden de veri elde edilmiştir. Yorumların genellikle uygulamaların ara yüzlerine ve kullanımının basit, kolay, pratik olması ile ilgili olduğu görülmüştür. Uygulamaların kullanımının basit olması ve ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olması kullanıcılar için büyük önem taşımaktadır.

Güvenlik temasına ait yorumlara bakıldığında A Kamu Hastanesi ve C Kamu Hastanesi mobil uygulamalarına giriş esnasında istenen izinlerin, kullanıcıların güvenli olmadığı düşüncesine kapılmalarına yol açtığı görülmüştür. Diğer hastanelerde güvenlik ile ilgili yorumlara yer verilmemiştir. Güncel çalışmalara göre bulut bilişim sistemlerinde hasta bilgilerinin depolanması ve yönetilmesinin gizlilik ve güvenlik açısından bir takım riskler taşımaktadır (Rasche vd., 2018: 8; Demir ve Arslan, 2017: 77). Mobil sağlık uygulamalarının kullanılmama sebepleri arasında bilgilerin doğruluğuna güvenilmemesi ve veri gizliliğinin korunmadığı düşüncesi yer almaktadır. Bu durum çalışmamızda ortaya çıkan mobil uygulamalara olan güvensizlik ile benzerlik göstermektedir. Güvensizlik hissiyatına sahip bir takım kullanıcılar olsa dahi kullanıcıların hastaneler tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamalarının genel olarak kendilerine fayda sağladığını düşündükleri sonucuna varılabilir. Bu sonuç Arslan ve Demir (2017: 79), tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre benzerlik göstermektedir ve mobil sağlık kullanıcıları kişisel sağlık kayıtlarını faydalı bulmakta ve bu konuda genel olarak

olumlu düşünmektedirler. Ayrıca uygulamaların randevu alımını, sağlık kayıtlarına erişimini ve ilaç takiplerinin yapılmasını sağlaması gibi nedenlerden dolayı özellikle kronik hastalığa sahip bireylerin tedavi süreçlerine ve sürecin daha hızlı ilerlemesine de katkı sağladığı sonuçlarına da varılabilir. Doğanyigit (2014: 52), tarafından yapılan çalışma sonucuna göre, ciddi sağlık problemleri ve kronik hastalıkları olan bireyler, son zamanlarda sağlığı konusunda belirli bir değişim yaşayanlar, mobil uygulamaları kullanmaya daha eğilimlidir. Bu uygulamaların %19'u özellikle sağlıklarını izlemek ve yönetmek için kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak yapılan çalışmada uygulamaların kullanımı sırasında karşılaşılan sorunlar da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Uygulamaların kullanımı sırasında ortaya çıkan bu sorunlar üzerinde iyileştirmeler yapılırsa kullanıcılara sağlayacağı fayda düzeyinin ve uygulamaların kullanımlarının artacağı düşünülmektedir. Bu sebeple kullanıcıların fikirlerinin dikkate alınarak uygulamalar üzerinde güncellemeler ve iyileştirmeler yapılması önerilmektedir. Çünkü mobil sağlık uygulamalarının hastaları daha bilinçli hale getireceği, sağlık kuruluşları ve hekimler üzerindeki yükü hafifleteceği ve hekim-hasta-hastane iletişimini devamlı kılacağı düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA

- Adibi, S. (2015). "Mobile Health A Technology Road Map", Springer International Publishing.
- Ağaç, F. (2015). "Mobil Uygulamalar Sağlık Sistemini Kişiselleştiriyor", <http://www.bilisimdergisi.org/s174>, (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019).
- Arslan, E.T. ve Demir, H. (2017). "Üniversite Öğrencilerinin Mobil Sağlık ve Kişisel Sağlık Kaydı Yönetimine İlişkin Görüşleri", Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 17-36.
- Burke, L.E., Styn, M.A., Sereika, S.M., Conroy, M.B., Ye, L., Glanz, K., Sevic M.A. ve Ewing, L.J. (2012). "Using Mhealth Technology to Enhance Self-Monitoring For Weight Loss: A Randomized Trial", American Journal of Preventive Medicine, 43(1), 20-26.
- Demir, H. ve Arslan, E.T. (2017). "Mobil Sağlık Uygulamalarının Hastanelerde Kullanılabilirliği: Hastane Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 19(33), 71-83.
- Eng, T.R. (2004). "Population Health Technologies Emerging Innovations for the Health of the Public", American Journal of Preventive Medicine, 26(3), 237-242.
- Free, C.F., Phillips, G., Galli, L., Watson, L., Felix, L., Edwards, P., Patel, V. ve Haines. A. (2013). "The Effectiveness of Mobile-Health Technologies to Improve Healthcare Service Delivery Processes: A Systematic Review and Meta-Analysis", Plos Medicine, 10, 1-26.
- Göktaş, B., Önder, Ö.R., Duran, M., Şakar, S., Yılmaz, M., Güler, S., Çınar, İ., Çamlıdağ, T., Şenkal, Y. ve Özdemir, G. (2017). "Türkiye'de Sağlık Bilgi Sistemleri Üzerine Bir Araştırma", Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 1-2-3, 125-138.
- Güler, E. ve Eby, G. (2015). "Akıllı Ekranlarda Mobil Sağlık Uygulamaları", Eğitim ve Öğretim Araştırma Dergisi, 4(3), 45-51.
- Haux, R. (2006). "Health Information Systems; Past, Present, Future", International Journal of Medical Informatics. 75, 268-281.
- Holzinger, A., Dorner, S., Födinger, M., Calero Valdez, A. ve Ziefle, M. (2010). "Chances of Increasing Youth Health Awareness through Mobile Wellness Applications", Proceedings of the 4th Symposium of the Workgroup Human- Computer Interaction, 71-81.
- Kırlar Can, B., Yeşilyurt, H., Sancaktar, L.C. ve Koçak, N. (2017). "Mobil Çağda Mobil Uygulamalar: Türkiye'deki Yerli Otel Zincirleri Üzerine Bir Durum Tespiti", Journal of Yasar University, 12(45), 60-75.
- Kopmaz, B. ve Arslanoğlu, A. (2018). "Mobil Sağlık ve Akıllı Sağlık Uygulamaları", Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 5(4), 251-255.
- Kuersten, R. (2010). 500 Million People Will be Using Mobile Health Applications in 2015, <http://www.prnewswire.com/newsreleases/500-million-people-will-be-using-mobile-healthapplications-in-2015-107160173.html>, (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2019).

- Kumar, S., Nilsen, W.J., Abernethy, A., Atienza, A., Patrick, K. ve Pavel, M. (2013). "Mobile Health Technology Evaluation: The mHealth Evidence Workshop", *Am J Prev Med*, 45(2), 228-236.
- Liu, C., Zhu, Q., Holroyd, K.A. ve Seng, E.K. (2011). "Status and Trends of Mobile-Health Applications For İos Devices: A Developer's Perspective", *Journal of Systems and Software*, 84(11), 2022-2033.
- Luxton, D.D., Hansen, R.N. ve Stanfill, K. (2014). "Mobile App Self-Care Versus In-Office Care For Stress Reduction: A Cost Minimization Analysis", *Journal of Telemedicine and Telecare*, 20(8), 431-435.
- Mandl, K.D., Mandel, J.C. ve Kohane, I.S. (2015). "Driving Innovation in Health Systems through an Apps-Based Information Economy", *Cell Systems*. 1(1), 8-13.
- Mechael, P.N. (2009). "The Case for Mhealth in Developing Countries", *The Mit Press Journals*, 4(1), 103-118.
- Owensby J.K. ve Kavookjianb, J. (2017). "Pharmacy Students' Perceptions of the Usefulness of Motivational Interviewing and The Use of Mobile Health Applications on Patient Counseling in The Future", *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 9(4), 511-738.
- Öney Doğanyığıt, S. (2013). En fazla kullanılan mobil sağlık uygulamaları neler?, <http://fesraoz.blogspot.com/2013/09/en-fazla-kullanilan-mobil-saglik.html>, (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2018).
- Öney Doğanyığıt, S. (2014). Sağlık Hizmetleri İletişiminde Mobil Sağlık: 'Adımsayar' Uygulaması Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Patil, D.A. (2011). "Mobile For Health (mHealth) In Developing Countries: Application of 4 Ps of Social Marketing", *Journal of Health Informatics In Developing Countries*, 5(2), 317- 326.
- Rashe, P. (2018). Prevalence of Health App Use Among Older Adults in Germany: National Survey. *Jmir Mhealth and Uhealth*.
- Safran, C. ve H. Goldberg. (2000). Electronic Patient Records and Impact of the Internet. *International Journal of Medical Informatics*. 60, 77-83.
- Semple, J. L., Sharpe, S., Murnaghan, M. L., Theodoropoulos, J. ve Metcalfe, K.A. (2015). "Using A Mobile App For Monitoring Post-Operative Quality of Recovery of Patients At Home: A Feasibility Study", *Jmir Mhealth and Uhealth*, 3(1), 1-11.
- Singh, A., Wilkinson, S. ve Braganza, S. (2014). "Smartphones and Pediatricapps to Mobilize The medical home", *The Journal of Pediatrics*, 165, 606-610.
- Tezcan, C. (2016). Sağlığa Yenilikçi Bir Bakış Açısı: Mobil Sağlık. Yayın No: Tüsiad-T/2016-03/575.
- Uğur, N.G. ve Turan, A.H. (2015). "Üniversite Öğrencilerinin Mobil Uygulamaları Kabulü ve Kullanımı: Sakarya Üniversitesi Örneği", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 6(2), 63-79.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- World Health Organization (WHO). (2010). Telemedicine: Opportunities and Developments in Member States: Global Observatory for eHealth Series-Volume 2. Switzerland: WHO Press.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## FABRİKA YÖNETİMİ BİLGİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE YAYIMLANAN “FABRİKACILIK” KONULU KİTAPLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME (1914-1928)\*

### A STUDY ON THE BOOKS THEMED “FACTORY BUSINESS” PUBLISHED IN TURKEY (1914-1928) IN THE CONTEXT OF FACTORY MANAGEMENT KNOWLEDGE

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Sait ÖZKUL<sup>1</sup>

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKİREL<sup>2</sup>

#### ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye’de fabrika yönetimi bilgisinin geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla; “*Fabrikacı ve İmalathane Memuru*” (Gelibolulu Azmi, 1914), “*Fabrikacılık*” (Binbaşı Ahmet Hamdi Bey, 1919) ve “*Fabrikacılık ve Sanayi Notları*” (Mehmet Ali Bey, 1928) adlı kaynak eserler incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye’deki işletmecilik bilgisinin oluşumuna etki eden izlerin keşfedilmesi ve alanyazına katkı sağlaması amacıyla, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı alfabesiyle yayımlanan, fabrika sistemini ve yönetimini ele alan bu kaynakların içerikleri, yönetim-organizasyon konuları bağlamında değerlendirilmiştir. Söz konusu üç eserde, bir fabrikanın teknik açıdan nasıl işletilmesi gerektiğine içeriklerinde yer verilmektedir. Bununla beraber “*Fabrikacı ve İmalathane Memuru*” eserinde fabrikacılık konusunda detaylı teknik bilgilere ve insan kaynakları yönetimine, “*Fabrikacılık*” eserinde bir fabrikanın örgüt yapısının ve nitelikli insan kaynağının nasıl olması gerektiğine ve “*Fabrikacılık ve Sanayi Notları*” eserinde ise bir fabrikanın verimliliği ve bilimsel yöntemlerle daha iyi nasıl işletilebileceğine yönelik fikirlere öncelik verilerek bilgilerin aktarıldığı tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Fabrika Yönetimi, Fabrika Sistemi, İşletmecilik Bilgisi, Yönetim Bilgisi, Türk Yönetim Yazını.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** L00, N64, M00.

#### ABSTRACT

In the study the resource studies titled “Factory Businessman and Manufacturer Officer” (Azmi of Gallipoli, 1914), “Factory Business” (Major Ahmet Hamdi Bey, 1919) and “Factory Business and Industry Notes” (Mehmet Ali Bey, 1928) are examined in order to contribute to the development of factory management knowledge in Turkey.

\* Bu makalenin ilk versiyonu, 10-12 Mayıs 2018 tarihleri arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi’nin ev sahipliğinde düzenlenen 26. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nde, “*Fabrika Yönetimi Bilgisinin Tecrübe ve Gözlem Yoluyla Aktarımı Örneği: Binbaşı Ahmet Hamdi’nin “Fabrikacılık” Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*” adıyla sunulan ve kongre bildiriler kitabında (s:895-901) yayımlanan çalışmadır. Türkiye ortamında işletmecilik bilgisinin aktarımı bağlamında, ilgili tarihsel dönem itibarıyla “fabrikacılık” konusunda incelenmeye değer iki kaynak esere daha ulaşılarak içeriklerinin değerlendirilmesi neticesinde, söz konusu bildiri genişletilerek makaleye dönüştürülmüştür.

<sup>1</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, saitozkul@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8858-4685>.

<sup>2</sup> Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yasincakirel@klu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4019-7381>.

The study evaluates the contents of these resources, which were published with the Ottoman alphabet at the beginning of the 20th century and addresses the factory system and management, in the context of management-organization in order to discover the tracks affecting the formation of business administration knowledge in Turkey and to contribute to the literature. The contents of these three studies provide information about how a factory should be operated technically. However, it is determined that the information is conveyed by prioritizing the technical knowledge and human resources management in the study titled "Factory Businessman and Manufacturer Officer", how the organization structure and qualified human resources of a company should be in the study titled "Factory Business" and the ideas regarding the productivity of a factory and how it can be operated better with scientific methods in the study titled "Factory Business and Industry Notes".

**Keywords:** Factory Management, Factory System, Business Administration Knowledge, Management Knowledge, Turkish Management Literature.

**JEL Classification Codes:** L00, N64, M00.

## 1. GİRİŞ

19. yüzyılda sanayi inkılabını gerçekleştiren, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari faaliyetlerini sınırlandıran etkenlerin 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile kaldırılması neticesinde Avrupa malları Osmanlı pazarını ele geçirmeye başlamıştır. Sınırlı ve belirli bir kalitede üretim yapabilen Osmanlı küçük üreticisi ve zanaatkârı ise zor bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Devletin vergi gelirleri azalmaya başlamış ve maliyesi sıkıntıya düşmüştür. Bu kötü gidişat, dış borçlanmayla birlikte 19. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Osmanlı sanayisinin üzerinde etkili olan loncalar ve gedik usulü gibi sistemler ise yapıları gereği bu kötü gidişatı engelleyememişlerdir. Bu durum karşısında devleti yönetenler, yerli sanayiye güçlendirmek adına önemli adımlar atmışlardır. 19. yüzyıl boyunca özellikle İstanbul'da büyük sanayi yatırımları yapılmıştır. Tanzimat döneminden itibaren yoğun bir şekilde başlayan sanayileşme hareketleri ve yatırımlarından 20. yüzyıla, Hereke Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Feshane ve Paşabahçe Cam Sanayii gibi kuruluşlar gelebilmiştir. Bunların dışındaki çoğu fabrika ise, kurulmaları için gerekli destekler sağlansa da planlama, kalifiye eleman, maliyet, pazarlama ve ulaşım gibi problemler çözülemediğinden dolayı uzun ömürlü olamamışlardır (Seyitdanlıoğlu, 2006: 713-728).

19. yüzyılın ilk yarısında devlet, zanaat ölçeğinden fabrikaya geçiş sürecini bizzat üstlenmiştir. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ise özel sermaye ile fabrikaların kurulması teşvik edilmiş ve devlet bu dönemde kendisini düzenleyici ve denetleyici olarak konumlandırmıştır (Boyacıoğlu, 2015: 471-472). Nitekim Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde gerek devlet eliyle gerekse özel sermaye ile kurulmuş olan bu fabrikaların çalışma ilişkileri, üretim tarzları, örgütlenme biçimleri ve yönetimlerine dair kurumsallaştırılma çabaları fabrika nizamnameleri, kanunlar vb. uygulamalar bağlamında Tanzimat'la birlikte başlamıştır. Ayrıca Batı'da işletme yönetimi alanında ilk bilimsel çalışmaların yapılmaya başlandığı 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yılları dikkate alındığında, Osmanlı elitlerinin bu gelişmeleri neredeyse birebir izliyor olmaları söz konusudur (Topal vd., 2012: 50-51). Bu konuda Osmanlı'da faaliyet gösteren fabrikaların nasıl örgütlenmesi/yönetilmesi gerektiği ve nasıl örgütlendiği/yönetildiği konusundaki özellikle fabrika nizamnamelerinin önemli ipuçları barındırmakta olduğu görülmektedir.

Literatürde, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemlerinde gerek devlet teşebbüsleri gerekse özel teşebbüslerle kurulan fabrikaların, işletmecilik/yönetim uygulamalarına dair nizamnamelerinin incelenmesi üzerine yapılan araştırmalar yer almaktadır (Örn. Topal vd., 2012). Bu tarz çalışmalarla beraber; işletmecilik, yönetim ve organizasyon literatüre katkı sağlama potansiyeline sahip kaynak eserler de dikkati çekmektedir. Çünkü ele aldıkları tarihsel süreçlerde uygulanan/tartışılan işletmecilik anlayışını, çalıştıkları işyerlerinde ve geçmişte edindikleri iş hayatı tecrübeleri bağlamında ele alan ve Türkiye'nin iktisadi yönden gelişimine faydalı olmak amacıyla telif edilen kitaplarda da dönemin fabrikalarının nasıl örgütlenmesi/yönetilmesi gerektiği konusunda çözüm önerileri sunulmaktadır. Nitekim 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında ülkemizde Osmanlı-Türk müellifler tarafından fabrika sistemini ele alan azımsanmayacak sayıda telif edilmiş basılı kaynak bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, geç dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde özellikle fabrikalardaki yönetsel/örgütsel boyutları ele alan ve Türk müellifler tarafından yayımlanan kitaplara odaklanılmıştır.

Bu çalışma kapsamında yapılan arşiv taramalarında, gerek eser/belge isimlerinde gerekse de içeriklerinde “Fabrika” kavramının/konusunun yer aldığı ve Osmanlı alfabesiyle yayımlanan birçok basılı esere rastlanmıştır. Bunlar kimi zaman bir fabrikanın hikayesi kimi zamansa fabrika yönetiminin nasıl olması gerektiğine dair belge/kitap şeklindeki dokümanlardır. Fakat “Fabrikacı” ve “Fabrikacılık” anahtar kelimeleriyle yapılan kütüphane, arşiv ve koleksiyon taramalarında ise, Gelibolulu Azmi tarafından telif edilen “*Fabrikacı ve İmalathane Memuru*” (1914), Binbaşı Ahmet Hamdi Bey tarafından telif edilen “*Fabrikacılık*” (1919) ve Mehmet Ali Bey tarafından telif edilen “*Fabrikacılık ve Sanayi Notları*” (1928) adlı eserlere ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın odağını; fabrikaların tarihsel süreçleri, hikayeleri, monografileri ve tanımlarını ele alan “fabrika” anahtar kavramıyla bağlantılı kaynaklardan ziyade, bir fabrikanın nasıl işlediği/işletilmesi gerektiği konusuna, “fabrikacılık” anahtar kavramıyla kitap başlığında yer veren bu üç eser teşkil etmektedir. Çalışmanın odağındaki söz konusu eserlerin içeriklerinde yer alan fabrikacılıkla ilgili detaylı teknik bilgilerden ziyade, *fabrika yönetimi* bağlamında müellifler tarafından sunulan bilgi, tecrübe ve öneriler incelenerek değerlendirilmektedir.

## 2. GELİBOLULU AZMİ BEY’İN “FABRİKACI VE İMALATHANE MEMURU” ADLI ESERİNE DAİR NOTLAR

Gelibolulu Azmi Bey’in *Fabrikacı ve İmalathane Memuru* adlı eserinde, “*fabrikalardaki en önemli sermayenin iyi yetişmiş insan kaynağı olduğuna*” ve bu insan kaynağının yetiştirilmesinin önemine dikkat çekilmektedir. Eserin içeriğinde, sanayi fabrikaları ve türleri, imalathane memurlarının görevleri, imalathanelerde üretim için gerekli malzemeler, fabrikalarda işlenen maddeler (demir, bakır, kurşun, gümüş, civa, altın vs.), fabrikalardaki makinelerin bakımı, korunması ve temizliği, fabrikalarda kullanılan yakıtlar, fabrikaların aydınlatılması ve fabrikalardaki örgüt yapısı ve örgütlenme ile ilgili konular yer almaktadır. Kitabın özellikle 3, 4, 6, 7 ve 8. sayfalarının fiziksel kondisyonu düşüktür. Bu sayfalarda yer yer yırtıklar ve kıvrımlar bulunması bir kısım başlıkların ve satırların okunmasını olanaksız kılmaktadır. Basım yılı 1914 olan kitap 384 sayfadır. Kitabın sonunda, 8 sayfalık bir fihrist (içindekiler) ve 2 sayfalık hata-savab cetveli (basılmış olan bir kitapta yapılan kelime ve sayı vb. yanlışların doğrularını göstermek için sonuna ilâve edilen tablo) bulunmaktadır. Kitabın dış kapak ve iç kapak bilgileri aşağıdadır.

### DIŞ KAPAK

#### *FABRİKACI ve İMALATHANE MEMURU*

Eser

Barut Fabrikaları Kimyageri

Mümtaz Topçu Yüzbaşı

**Gelibolulu Azmi**

Dersaadet – İmalat-ı Harbiye Matbaası

**1331**

### İÇ KAPAK

*Fabrikacı ve İmalathane Memuru*

Eser

(Münih Sanayi-i Âliyye Mektebi Mezunûn Sınıfında)

Barut Fabrikaları Kimyageri

Mümtaz Topçu Yüzbaşı

Gelibolulu Azmi

Münih: Rumi Ağustos 1330, Efrencî Ağustos **1914**

Dersaadet – İmalat-ı Harbiye Matbaası

**1331**

Literatürde Gelibolulu Azmi Bey'in, eserini, Osmanlı ekonomisinin kalkınması için kalifiye işgücü niteliğindeki mühendis, teknisyen ve sanatkârların yetiştirilmesinin son derece önemli olduğunu ortaya koymaya çalışan bir amaçla, kaleme aldığı ifade edilmektedir. Gelibolulu Azmi Bey'in bu amacı, üslubuna da yansımış ve eserinin önsözünde ülkesinin ekonomik açıdan gelişmesi için nelere ihtiyaç duyulacağına dair fikirlerini dile getirmiştir (Yıldırım ve Şahin, 2015: 98).

"Birkaç söz" ifadesiyle başlayan giriş kısmında, müellifin düşüncelerini yansıttığı ilk cümlesi şudur: "*Milletlerin beka-i hayatları ancak kendi işlerini kendileri görebilmeleriyle kaim olduğu herkesçe müspet bir keyfiyettir. Vatana fenn-i marifet girmedikçe, vatan evladından erbâb-ı sanayi ve ticaret yetişmedikçe, Osmanlı fabrikalarının adetleri lüzumu kadar tezayüt etmedikçe, ilanihaye ecnebi mütehasıslara arz-ı ihtiyaç edildikçe, ileri gitmekliğimiz kabil olmadığına bir iman-ı tam ile itikat edenlerdenim.*" (Gelibolulu Azmi, 1914: 3). (Ahmet Hamdi'nin kitabının önsözünde de bu ifadelerle yakın tarzda, milletine faydalı olmak için eserini kaleme aldığına dair vurgu bulunmaktadır. Bknz. Ahmet Hamdi, 1919: 2).

Gelibolulu Azmi Bey, insan kaynağının bizzat ülkemizde yetiştirilmesinin gerekliliği önerisiyle devam etmektedir: "*Memleketimizde fabrikacılık maatteessüf pek ziyade geride kalmıştır... Şuna emin olmalıdır ki; fabrikalarda en mühim, (okunamayan yer...) en büyük sermaye; imalathane memurları ve şube mütehasıslarıdır. Fabrikaların sermayesi hükmünde olan işbu memurların memleketimizde yetiştirilmelerini temin, müstakbel ve mevcut fabrikalarımız için en esaslı bir temel inşa etmek demektir.*" (Gelibolulu Azmi, 1914: 3). Devamında ise: "*imalathane ve şube memurları, fen memurları, makine, elektrik ve kimya mühendisleri gibi tahsil-i âli görmüş unsurların taht-ı nezaret ve murakabelerinde çalışacaklarından kendilerinin tahsil-i âli görmeleri meşrut değildir. Fakat behemehâl mütehasıs olarak yetiştirilmeleri lazımdır.*" ifadeleriyle, üretim işini yapacak olanların yüksek tahsil görmeseler de fabrikanın işleyişindeki teknik bilgileri anlayabilmeleri için en azından idadi (lise) mezunu ve alanlarında uzmanlaşmış olmaları gerektiğini dile getirmektedir (Gelibolulu Azmi, 1914: 3). Bu düşüncesinin gerekçesini ise, "*fabrikanın esas mamulatından maada imalathanelerinin kâffe-i aksâmına vukûf-ı tam hâsıl edebilmeleri ecilden (sebebiyle) fabrikacılıkta tesadüf edecekleri müşkülâtın izalesine muktezâ-i mâlumât-ı umûmiyyeye hususi surette agâh olmaları katiyen lazım olduğu mütalaasındayım.*" ifadesiyle açıklamaktadır (Gelibolulu Azmi, 1914: 3). Yani imalathane memurlarının hem teknik bilgilere hem de fabrikanın işleyişine dair bilgilere vakıf olmalarının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Gelibolulu Azmi Bey gerek kendi çalışma hayatı tecrübesiyle elde ettiği birikimi gerekse fabrikaların işletilmesi, yönetilmesi ve teknik boyutuna dair bilgi ve gözlemlerini yazma ve halkın istifadesine sunma amacını ise şu cümlelerle ifade etmektedir: "*...Sekiz senelik Makriköy (Bakırköy) dumansız barut fabrikası imalathane memurluğunda ve üç seneden beri Avrupa'da tetkikatta bulunabildiğim ve bazılarında bizzat çalıştığım 50'yi müteceviz fabrikalardaki hayatımda imalathane memurlarının arz-ı ihtiyaç ettikleri en sathî malumat-ı umumiyyeyi evveleimde enzâr-ı âmmeye vaz'-ı lüzuma kani oldum. "Fabrikacılıkta en mühim mesele addedilen malzeme-i itibaiyye ve edevatın, bilerek istimal ve tedarikini fabrikacı meslektaşlarıma tanıtmak ve bu yolda iştiğal edenlere daha iyilerini yazmaya cesaret vermek maksadıyla aczime bakmayarak iptidai şu eseri meydana koymaya ictisar eyledim (cesaretlendim). Me'hazlerim: Münih Mühendishane-i Âlîsinde fabrika kimya mühendisliği şubesinde ilk devre-i tahsiliyelerimde gördüğüm umumi makineler, fabrikaların işletme ve idareleri, sanayi-i kimyeviye dürûs ve tatbikatından tuttuğum notlar ile Almanya'da bu hususta neşrolunan kütüb, risale ve muhtıralardan mütalaa ettiğim malumat-ı nazariyye ve ameliyye ve Alman fabrikalarındaki tetkikat ve tettebbuat tecrübe-i zâtiyemin netayic-i ameliyesidir.*" (Gelibolulu Azmi, 1914: 4). Bu noktada, kitabının kaynaklarında daha çok Alman fabrikalarındaki araştırmalarını ve Münih'te mühendislik eğitimi almasını dikkatlere sunması, Gelibolulu Azmi Bey'in daha çok Almanya'nın teknik, yönetim ve mühendislik eğitimi anlayışından etkilendiğini gösterdiği çıkarımı yapılabilir.

Gelibolulu Azmi Bey; ilk eseri olması nedeniyle hatalarının olabileceği ve fabrikacılık bilgisinin aktarımı konusunda daha doğru bilgilerle bu hataların telafi edilmesi gerekebileceğinin de altını çizdikten sonra, "*Eserciğim fabrika ve imalathane memurlarının ihtiyaçlarını velev cüz'i olsun telafiye medâr olur ise ilanihaye iftihar eyleyeceğim tabiidir.*" cümlesiyle önsözünü tamamlamaktadır (Gelibolulu Azmi, 1914: 4).

Gelibolulu Azmi Bey'in *Fabrikacı ve İmalathane Memuru* adlı kitabı 13 fasıldan (bölüm) oluşmaktadır.

1. Sanayi fabrikaları, imalathane memurlarının vazaif-i umumiyyeleri (s.6-20),
2. Umumî fabrika malzemesi (s.21-118),
3. Levâzım-ı tedhiniye (madeni yağlar, makine yağları vb.) (s.119-133),

4. Levâzım-ı tathiriyye (makine ve aletlerin temizliğinin hangi maddelerle yapılacağı) (s.134-139),
5. Levâzım-ı ihtirakiyye (fabrikaların buhar kazanları için kullanılacak yakıtlar) (s.140-150),
6. Levâzım-ı tenviriyye (aydınlatma için kullanılacak madde ve malzemelerden bahsediliyor; kandil yağı, mum, petrol, benzin, elektrik, ampul, akümülatörler vs.) (s.151-173),
7. Levâzım-ı inşaıyye (taş, mermer taşı, tuğla, kireç taşları vs.) (s.174-209),
8. Levâzım-ı telviniyye (boyalar) (s.210-222),
9. Fabrikacılıkta kullanılan ölçüm aletleri; terazi, kantar, baskül, termometre vs.) (s.223-269),
10. Buhar kazanları ve su, suyun kazanlar için kullanımı vs. (s.270-342),
11. Fabrikalarda kuvve-i muharrikeler, buhar makineleri, aksamı, envarı; elektrik dinamoları vs. (s.343-367),
12. Nakl-i kuvvet ve hareket, muavin makineler (s.367-372),
13. Yeni inşa olunacak bir fabrikanın mevki, fabrikalarda teşkilat (örgütlenme), fabrikalarda hesâbât, reklamcılığın fevâidi vs. (s.372-384).

Kitabın özellikle on üçüncü faslı, bir fabrikanın yönetsel açıdan nasıl bir işleyişe sahip olduğuna yönelik bilgiler içermektedir. Öncelikle fabrikada, muhakkak bir örgütsel yapının olması gerektiğine dikkat çekilmektedir: *“Fabrikalar, bir intizam-ı daimî dahilinde icra-i faaliyet edebilmek için her şeyden evvel şüphesiz bir teşkilata arz-ı ihtiyaç eylerler: Teşkilat, bittabi fabrikanın cesamet, mamulat ve tarz-ı tesisine göre tehallüf eyler. Fakat daima taksim-i vezâif, teşrik-i mesai, salahiyet-i kamile, mesuliyet-i katiye ve teftiş-i daimî esasına ibtina edilmelidir (dayanılmalıdır).”* (Gelibolulu Azmi, 1914: 373).

Devamında ise sistemli-düzenli fabrika yönetimi için sadece iyi bir örgütsel yapının yeterli olamayacağı, insan kaynaklarının muhakkak önemsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır: *“Mamañih yalnız iyi teşkilat fabrikanın muntazam işlemesine kâfi olmayıp, asıl mesele fa’âl unsurlar ile ânın suret-i tatbikindedir. Burada insanların kuvvet ve gayretlerinden layık-ı vecihle istifade etmek, ânların daimî surette teftişi sayesinde kabil olup fabrikaya menfaat temin edenlerin behemehal mükafat ile tesriri (sevimmeleri) insanlık nokta-i nazarından elzem görülmektedir. Avrupa’da mükemmel teşkilata malik fena idare olunan fabrikalar bulunduğu gibi, teşkilatı o derece muntazam olmamakla beraber gayet nefis ve ucuz mamulat husule getiren ve iyi idare olunan fabrikaların adetleri az değildir. Fabrikaların teşkilata ihtiyaçları insanların para ihtiyacına müşabihdir. Para daima insanı bahtiyar edemez. Fakat mesut olmak için paraya malik olmak lazımedendir. Tabi ki bunun gibi yalnız tensikat ve teşkilat fabrikaları ihya etmez. Lakin fabrikaların, terakkiyat ve tatbikatın arz-ı ihtiyaç eylediği (muhtaç olduğu) teşkilat ve tensikata malik olmaları lazımdır.”* (Gelibolulu Azmi, 1914: 373). Son cümlelerde de sadece düzenlemelerin ve örgüt yapısının yeterli olmadığı fakat bir fabrikanın olmazsa olmazlarından ikisinin de tensikat (düzenlemeler) ve teşkilat (örgüt) olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Fabrika teşkilatı bölümünün ilerleyen satırlarında ise bir sanayi fabrikası için en uygun yönetim kadrosunun bir müdüriyet, fen memurluğu, ticaret ve hesap işleri memurluğu birimlerinden oluşması gerektiği ifade edilmektedir. Bunların yapısının nasıl olması gerektiği şu şekilde ifade edilmektedir: *“Fen memurluğuna: bir makine sermühendisi, lüzumu kadar mühendis veya muavini, kimyager veya hikmetşinas veya sair icap eden mütehassıslar ile imalathane ve şube memurları merbuturlar (bağlıdırlar). İdare ve hesap memurluğunun mubayaat, mamulat, ham malzeme ambar memurları ile lüzumu kadar mütehassıs, bir baş kâtip ve icabı kadar ketebe taht-ı mürakabe (gözetim) ve mesuliyetinde ifa-i vazife eyler. Müdüriyet: heyet-i umumiyenin (genel kurulun) bir nazım ve amil müessiri olarak ifa-i vazife eyler. Fabrikanın terakkiyat ve menafine (yararına) ait fen memurluğu, idare ve hesap memurluğundan ala-meratibihim (rütbe ve derecelerine göre) gelecek teklif ve siparişlerin fabrika bütçesi dahilinde suret-i tatbiki için fabrika bir şirket malı ise şirket heyet-i umumiyesi nezdinde veya hükümete ait ise devâir-i âidesi nezdinde teşebbüsât-ı lazımede bulunup kendisinde içtima edecek kuvvetlerle bir muhassala teşkil ve muvazenet tesisine hizmet eyler. Fabrika nizamnamesinin bitamamiha tatbikinde maiyetine bir numune-i imtisal olup heyet-i umumiyeyi taht-ı murakabede bulundurarak teşvikat ve terğibat-ı hakimanede bulunup heyet-i umumiyenin vezâifini teshil eyler.”* (Gelibolulu Azmi, 1914: 374). Kısaca fen memurluğu biriminin, bir fabrikanın teknik ve makinelerle ilgili boyutuyla, idare ve hesap memurluğu biriminin, satın alma, muhasebe, depolama ve yazışmalar boyutuyla, müdüriyetin ise genel kurulun kendisine verdiği yetki ve sorumluluklarla her türlü düzenleme, gerekli görevleri yerine getirme ve yönetsel işleri kolaylaştırma vazifesi olduğu ifade edilmektedir.



### 3. BİNBAŞI AHMET HAMDİ BEY'İN “FABRİKACILIK” ADLI ESERİNE DAİR NOTLAR

Ahmet Hamdi Bey'in *Fabrikacılık* adlı eserinde işletme yönetimi olgusu, işletmecilik bilgisinin Türkiye ortamına yayılması sürecinde, “fabrika teşkilatı ve yönetimi” bağlamında ele alınmaktadır. Müellifin eserini, çalışma hayatındaki tecrübe ve gözlemlerini, Türkiye'deki fabrika yönetimi anlayışına katkı sağlama vizyonuyla bir araya getirerek kaleme alması değerlidir. Eserin içeriğinde, teknoloji, lojistik ve iletişim imkânlarını kullanarak, mamul veya yarı mamul üretimi yapan fabrikaların örgüt yapılarının tesisine, işçi politikalarına, o dönem teknolojisinin etkin ve verimli kullanılmasına, fiyat ve değer ilişkisine, stoklama, ücret tayinine ve muhasebe işlemlerine dair müellife ait gözleme ve tecrübeye dayalı bulgular/yorumlar bulunmaktadır.

Eserin içeriği; dönemin fabrikalarının örgütlenme biçimi, fabrika yönetiminde işçi-işveren ilişkileri ve işe alımda dikkat edilmesi gereken hususlara yer vermesi açısından yönetim ve organizasyon konularına yakın bir görünümündedir. Basım yılı 1919 olan kitap 32 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın dış kapak ve iç kapak bilgileri aşağıdadır.

<p style="text-align:center"><b>DIŞ KAPAK</b> <b>FABRİKACILIK</b> Fabrika Teşkilat ve Tesisatı, Ham Malzeme Mübayaası, Fenn-i Takdir-i Fiyat Eser Tıpa Fabrikası Fen Memuru Binbaşı Ahmet Hamdi <b>1919-1335</b> Sahib ve Naşiri: Sanayi Mecmuası İbrahim Pertev Necm-i İstikbal Matbaası</p>
<p style="text-align:center"><b>İÇ KAPAK</b> <b>FABRİKACILIK</b> (Fabrika Teşkilat ve Tesisatı, Ham Malzeme Mübayaası, Fenn-i Takdir-i Fiyat) Müellifi Tıpa Fabrikası Fen Memuru Binbaşı Ahmet Hamdi <b>1919-1335</b> Naşiri: Sanayi Mecmuası Necm-i İstikbal Matbaası</p>

“Fabrikacılık” kitabının “*İfade-i Meram*” başlıklı giriş kısmı, müellif hakkında ve eserin niçin kaleme alındığına dair önemli bilgiler içermektedir. “*Ömrümün on altı senesini fabrikalarda memur ve meşgul olarak güzerân eylemişimdir. Bu meyanda birkaç sene Almanya fabrikalarında dahi bulunarak ecnebi bir fabrikanın idaresini yakından tetkik eyledim. Bu husus hakkında bazı şeyler de not etmiş idim. Sevgili ve zavallı vatandaşlarım arasında sanayi ve ticaretin kıymetleri bir derece anlaşılacak şurada burada bir takım imalathane açıldığı kemal-i şükranla müşahede ediliyor. Acizlerinin bu sahadaki tecrübe ve tettebbuatımla milletime naçizane bir hizmet etmek niyetiyle şu risaleciği neşre cesaret eyledim. Maksud-ı hakiki, nef-i memleket ve nef-i millettir.*” (Ahmet Hamdi, 1919: 2).

Bu giriş kısmından sonra müellifin ele aldığı ilk mesele, “fabrika teşkilatı” konusudur. Bu kısım ile ilgili notların aktarımına geçmeden önce, literatürdeki fabrika kavramının, “ham maddelerin veya yarı mamullerin makinelerle, işlenmiş maddelere dönüştürüldüğü sanayi kurumları” olarak tanımlandığını belirtmek yerinde olacaktır. Ayrıca fabrika ile atölye arasındaki temel fark, fabrikalarda makinelerle kitlesel üretime yönelik seri üretim yapılması ve

bu makinelerin mekanik güç kullanılarak hareket ettirilmesidir (Topal vd., 2012: 41). Osmanlı'nın modernleşmesine öncülük edenlerin de aynı şekilde "fabrika" kavramının tanımında özellikle "makine" ile imalatın vurgulandığı ve özellikle bu konuda hemfikir oldukları ifade edilmektedir. Hatta bu noktada, makineyle imalatın aşırı bir şekilde önemsendiği bir anlayışın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarıldığı yorumu da yapılmaktadır (Sarı, 2006: 45-46).

Girişten hemen sonra gelen "*Fabrika Teşkilatı*" bölümüne, "*İmalatın muktesidâne icrası için fabrikayı evvelemede bir plan dairesinde tesis ve teşkil etmek lazımdır. Fabrikacılıkta temel taşı, teşkilattır.*" cümleleriyle başlaması çok manidardır. Üretim faaliyetlerinin bir planlama dahilinde ve verimli bir şekilde sürdürebilmesi için "örgütlenme" meselesine bir fabrikanın temel taşı olarak yaklaşılması, eserin yönetim ve organizasyon konuları hakkındaki içeriği ile ilgili ipucu niteliğindedir. Bu bağlamda eserin içeriğinde, özellikle yönetim ve organizasyon konularıyla ilgili olduğu düşünülen ifadeler aynen alıntı şeklinde aktarılmaktadır.

Uzman bilgisinin örgütsel açıdan önemi: "*Teşkilatı, fen ve zamana muvafık olup fakat sahib-i ihtisas ve vukuf memur istihdam edilmezse o teşkilat tedricen bozulur.*" (Ahmet Hamdi, 1919: 3) ve sorumluluk alanında uzmanlığa sahip olunmasının rekabette üstünlük sağlaması: "*her hususta tecrübedide ve muktedir bir fen müdürüyle, faal ve muktedir bir muhasibin, kendi mesleklerinde sahib-i vukuf birkaç ustanın bulunduğu fabrika, her halde meydan-ı rekabette haiz-i rüçhandır.*" cümleleriyle ifade edilmektedir (Ahmet Hamdi, 1919: 3).

Ahmet Hamdi Bey bir fabrika ile otomatik bir makineyi: "*Bir fabrika, otomatik bir makine gibidir. Makineci erbab-ı vukuftan olur, destgahını (tezgah/iş yeri/mahalli) mahirane kurar ise o destgah bila-kusur işler.*" cümleleriyle birbirine benzemektedir. (Ahmet Hamdi, 1919: 3). Yönetimin başta üretim fonksiyonu olmak üzere diğer tüm fonksiyonları denetlemesinin yanında verimliliğin önemine ise: "*Bir fabrikanın teşkilatından garaz (maksat), terakkiperver ve mücerrep zatlara cami bir merkez-i idareden, gerek daire aklâminin (kalemlerinin) ve gerek bizzat imalat şubelerinin seri ve salim bir surette idaresi ve nezaretidir. Teşkilat öyle olmalıdır ki, hem fabrika işleri hem muamelat-ı kaydiyye ve idariyye en az vesaitle mükemmelen nezaret altında bulunabilsin.*" cümleleriyle dikkat çekmektedir (Ahmet Hamdi, 1919: 3).

Fabrikanın, üretim işleri ve idari/ticari işler olarak ikiye ayrılmasının ve fabrikayı yönetme işinin özellikle "fen müdüriyeti/müdürü" tarafından yapılmasının gerekliliği: "*Fabrika, imalat-fenniyye (işletme) ve teşkilat-ı idariyye (ticariyye) namlarıyla iki gruba ayrılır. Bu iki grup fen müdüriyeti tarafından idare edilmelidir. Fabrikanın fen müdürü her nevi mesuliyeti düş-i tahammülüne almalıdır. Bu usul-i idare bazıları tarafından düçar-ı itiraz oluyorsa da gerek ecnebi fabrikalarında gerek acizlerinin birçok senelerde ettiğim tecrübe en faydalı ve her açıdan makul bir teşkilattır. Çünkü imalata temas eder fakat idare ile ilgili mübayaa (satın alma), anbarlar, vesait-i nakliye, yoklama, tevzi-i maaş vs. muamelatı fen müdürünün taht-ı idaresinde olmazsa imalat layık-ı veçhiyle cereyan edemez. Zaman, kuvvet, nakit cihetiyle tasarruf edilemez. Bir fabrikada imalattan mesul memur bir zat olup, emir ve kumanda bir diğer zata muhavvil ise orada tevhid-i efkâr gayr-ı mümkündür. Mesuliyeti deruhte eden memurun muamelatında ve tevzi-i vezâifinde serbest bırakılmalıdır ki azami istifade temin edilebilsin.*" ifadeleriyle açıklanmaktadır (Ahmet Hamdi, 1919: 3-4).

Dönemin işletmecilik anlayışı bağlamında bilimsel yöntemlere göre hareket edilmelidir: "*Fabrika hasılatı, fennî işletmekle ve fennî idare ile tezayüt eder. Fennî ve mantikî idare her halde gayr-ı mantikîden muteberdir. Bunlar bir fabrika için tev'emdir (eş-ikiz). Bu iki idarede, tevhid-i mesai ve muvazene elzemdir.*" (Ahmet Hamdi, 1919: 4) "*Hayat-ı ümemde olduğu gibi alem-i sanayide dahi rehber-i hareket, ilim ve fen olmalıdır. Fabrikacılıkta hareket-ı hodpesendane daima zarar tevhit eder.*" (Ahmet Hamdi, 1919: 5).

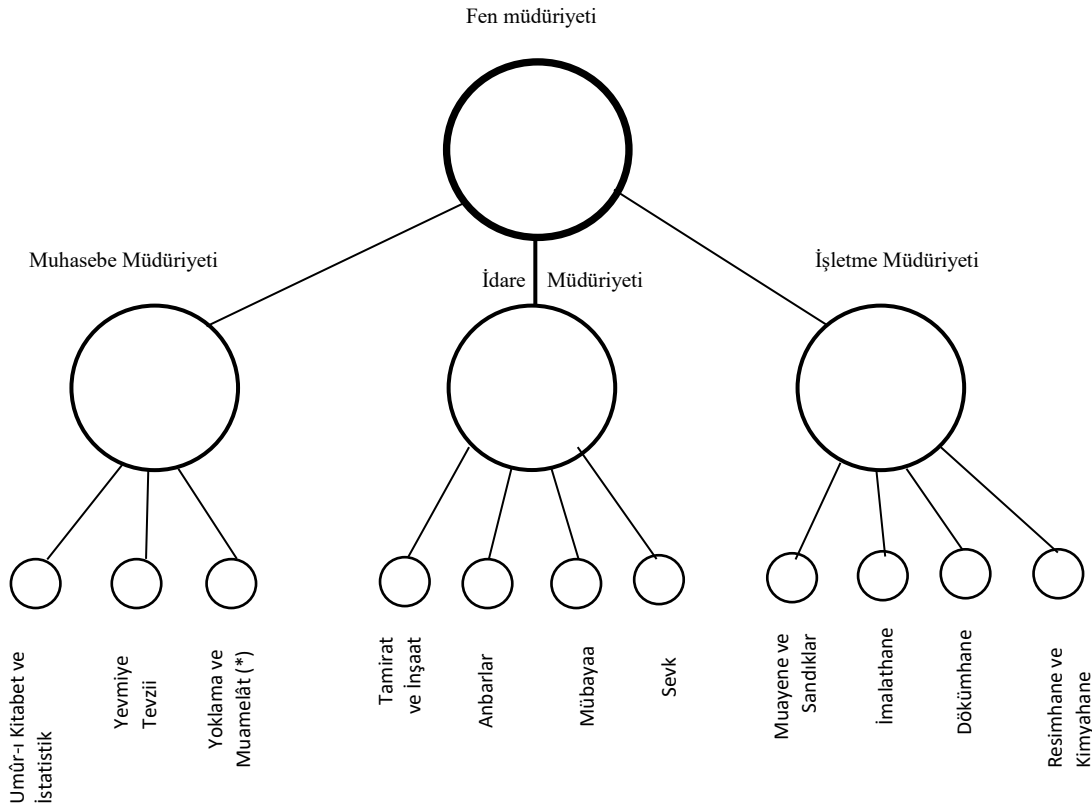
Fabrika büyüdükçe yönetim kademesinin bir üst yönetim basamağına devrinin gerekliliği, "*1500-3000 işçiyi havi bir fabrikada, idare heyeti ber vech-i ati teşekkül ederse azami semere istihsal edilir. 1. Fen müdürü (Umum fabrika müdürüdür), 2. İşletme müdürü, 3. İdare müdürü, 4. Muhasip. Fabrika 5000'den fazla kişiyi havi ise icabına göre birkaç gruba ayrılacağından umuma kumanda etmek üzere bir de müdür-i umumi bulundurulur.*" ifadeleriyle belirtildikten sonra devamında, "*Müdür-i umumi, salahiyettar müdür ve memurları teftiş ve nezaret altında tutar. Fabrika, bir şirket ise olarak teessüs etmiş ise hissedarlar ile fabrika arasında bir rabıta teşkil eder. Müdür-i umumi ara işlerini taht-ı mesuliyetine alır.*" cümleleriyle yönetimin paydaşlarla ilişkilerindeki verimliliğin önemine değinilmektedir (Ahmet Hamdi, 1919: 4).

Üretimin düzgün olması için muhasebe işleri, güncel metotlara göre yapılmalıdır: "*Fabrika muhasebesinin ve kalem odalarının usul-i cedideye ve fenne tatbiken teşkili, kuyudat-ı lazimenin kaideye mutabık bir surette icrası, imalatın hüsn-i cereyanını temin eder.*" (Ahmet Hamdi, 1919: 4-5). Aynı zamanda bir fabrikanın yönetiminde kayıt ve arşivleme faaliyetlerinin önemlidir: "*En az eşhasla sahih, seri, emin bir surette usul-i kitabet ve muamele-*

*i kaydiyye ifa edilmeli ve hangi seneye ait olursa olsun arzu edilen bir mesele evrakı suhuletle bulunabilmelidir. Fabrikanın derece-i ehemmiyetine göre istatistik keyfiyeti gerek grafik ve gerek rakamî ve tahrirî bir surette muayyen zamanlarda hasredilmek üzere cem' ve derç olunmalıdır. Resimhane işleri ve umur-ı tahririyye (yazı işleri) bir fabrika müdürünün dimağı hükmündedir.” (Ahmet Hamdi, 1919: 5).*

Gelişim odaklı olmak, hızlı olmak ve yenilenmek bir fabrikanın hayatta kalması için temel şartlardandır: “*Bir fabrika için düstur-u esasi, işlerde teceddüt, sürat ve sıhhattir. Terakki ve teceddüdü en evvel fabrikaları ziyaret etmesi, payidar olmasına alamettir. Ancak bununla o fabrika idame-i hayat eyler.*” (Ahmet Hamdi, 1919: 5). Bir fabrika insan kaynağının seçiminde nepotizm ve favorizmden uzak durarak uzmanlığın ve bilginin itaatten değil liyakatten gelmesini sağlamalıdır: “*Fabrika emin hatvelerle (adımlarla) ve dürendişane (ileriye düşünerek) istikbale doğru yürüyebilmek için ciddi ve durbîn, mesleğinde mahir ser-memurun vücuduna mütevakıftır. Alelumum memur intihabında (seçiminde), ilim ve tecrübeyi, itaat-i cahilaneye tercih eylemelidir. Teşkilat; hatıra, iltimasa, mensubiyete bakmaksızın icra edilmelidir. Fena teşkilat ve na-ehillerin istihdamı, tezebzüb-ü idareyi (kararsızlık/karışıklık), en fenası şûrişi (kargaşalık) davet eder.*” (Ahmet Hamdi, 1919: 5).

“1000-1500 arasında işçisi olan bir fabrikanın teşekkülü grafik olarak şöyle gösterilebilir.” (Aşağıdaki şekil, Ahmet Hamdi, 1919: 6’daki şekilden aynen aktarılmıştır. Şekilde (\*) olarak gösterilen yerdeki kelime tarafımızca okunamamıştır.)



Bir fabrika örgütlenmesinde iş tanımlarının yetkilerle uyumlu olmalıdır: “*Fabrika teşkilatında her memurun daire-i salahiyeti talimat ile kati surette tayin ve takdir edilmelidir ki ihtilatatı mucib olmasın. Fabrika teşkilatında usta ve amelelerin muvafık tarzda tensik ve ve işbu kısımlara iş tevzii dahi ehemmiyet-i fevkaladeyi haizdir. Her şube ustası vasatı olarak 80-100 destgaha nezaret eder. Şubeler olsuretle tanzim edilmelidir ki tevhid-i kuvvayı ve mesai-i müştereke ve mütesaviyeyi mucib olsun.*” (Ahmet Hamdi, 1919: 5-6).

Çalışanların motivasyonlarının artırılması için iş ve sosyal çevreleri dikkate alınmalıdır: “*Bir fabrika heyet-i idaresi, imalatının kemiyet ve keyfiyet itibariyle tezayüdünü isterse, memur, usta ve amelesinin, hukukuna riayet etmeli, onların aile içerisindeki ve fabrika dahilindeki ihtiyaçlarını tehvin eylemelidir. Elhasıl, bir fabrika heyetine elzemdır ki işçilerin celb-i kulübüne bais olacak her türlü muavenet-i maddiyye ve maneviyeyi deriğ etmesin (esirgemesin).*” (Ahmet Hamdi, 1919: 6).

İş yeri disiplini, iş yerinde ki olumsuz davranışlara yönelik alınacak tavırlar, ödül-ceza uygulamaları ve adil ücret uygulamaları bir fabrikanın işleyişinde önem arz etmektedir: “(Türk’ün yasağı üç gün sürer.) meşum meselinin aksini tatbik ederek, idareye müteallik bütün mehuz ve mukarrer talimat ve emirlerin haricine çıkmamalı nizamperest olmalıdır. Vazifesini müdrik ve hakşinas bir fabrika memuru, maiyyetine evlat nazarıyla bakarak onlardan müstahakk-ı mükafat olanları taltif ve teşvik ve su-i halleri görülenleri müşfik bir peder gibi islah-ı hale gayret, mümkün olmayanları ceza görmeye sevk eder. Mizan-ı adalet, mükafat ve mücazati tevzin eder. Yevmiye tevzii, mümkün ise her hafta icra edilmelidir ki işçilerin ihtiyac-ı acillerine medar olsun. Yevmiye tevzii, gayet adilane ve kemal-i mülayemetle (sakin ve yumuşak bir tavırla) vuku bulmalıdır. İşçilerin emniyet-i kalbiyelerinin istihsalı lâbüddür (gereklidir). Yevmiyesinde şüphe eden bir işçi istikamet ve sadakatle çalışamaz.” (Ahmet Hamdi, 1919: 6-7).

Bu satırların devamında adil yönetimin örgütteki memnuniyeti artıracığı, üstlerin astlara her açıdan örnek olmalarının önemli olduğu ve fabrika yönetiminin istişareyi önemsemesi gerektiği vurgulanmaktadır: “*Âlimane ve vâkıfane bir siyaset-i idariyye bütün fabrika müntesibinin şükranını ve bu sayede faaliyetini muciptir. Faaliyet, iffet ve istikamet hususunda ma-fevk (üst) madûna (ast) numune-i imtisal olmalıdır... Fabrikacılıkta istişare üzerine iş görmek muvaffakiyetin şart-ı evvelidir. Fabrika idaresi, istişare üzerine bina edilmelidir ki ilme ve ilmi tetkikata istinat etsin.*” (Ahmet Hamdi, 1919: 7).

Bir fabrikada amaç birliği ilkesine göre hareket edilmeli ve muhakkak öğrenme ortamı oluşturulmalıdır: “*Çıraftan baş memura kadar fabrikayı teşkil eden her ferd bir maksad-ı müşterek için çalıştığını bilmeli ve fabrikanın nef’ini takdir etmeli, anın zarar ve karından hissemend olduğunu anlamalıdır. Fabrikacılıkta bu mefkurenin temini için sırası düştükçe her sınıf tabakaya idrakleriyle mütenasip telkinat ve nesayihate bulunmalı ve memurların malumat-ı fenniyye ve iktisadiyelerini arttırmak için kurslar açılmalıdır.*” (Ahmet Hamdi, 1919: 7).

İşgücü verimliliğinin sağlanması için ise, verilen işi yapabilecek yeteneklere sahip olan ve iş yapmayı seven bireylerle çalışılmalıdır: “*Esasen çok memur bulundurup insanları tembelliğe alıştırmak ve israfatı mucip olmaktansa, muktedir ve fa’al memur istihdamı daha muvafıktır. Fabrikacılıkta eşhastan da iktisat etmek lazımdır fakat tevzi-i vezaif ve taksim-i amale bittabi halel gelmemelidir.*” (Ahmet Hamdi, 1919: 8).

Ahmet Hamdi Bey’in “Fabrikacılık” eserinin içeriği sadece yukarıda bahsi geçen konulardan ibaret değildir. Eserin içeriğinde bir fabrikanın sevk ve idaresi bağlamında; hammaddelerin verimli bir şekilde depolanması ve stoklanmasına dair öneriler de aktarılmaktadır (Ahmet Hamdi, 1919: 7-9). Bunun yanında eserde ele alınan önemli bir konu da fabrikanın işletilebilmesi için gerekli olan teknoloji ve enerji kaynaklarıdır. Tezgahları harekete geçirecek olan “*kuvve-i muharrike*” araçları ise rüzgar gücü, buhar gücü ve elektrik motorlarıdır (Ahmet Hamdi, 1919: 9-12). Eserdeki diğer konu başlıkları ve içerikleri ise; ham veya yarı mamullerin satın alınması ve bu işlerde kullanılan ölçüler (metre, kilogram vs.) (Ahmet Hamdi, 1919: 15-19), fiyatın belirlenmesi ve bunun için gerekli hesaplamalar (Ahmet Hamdi, 1919: 19-22), genel işletme giderleri (Ahmet Hamdi, 1919: 23-26), avadanlık (onarım/el ile işleme yapılan) tezgahlarda işlerin hangi ölçülerle ve fiyat/maliyetle yapılacağı (Ahmet Hamdi, 1919: 27-29), demirbaşların kayıt işlemler (s. 30), kıymet ile fiyat arasındaki fark (Ahmet Hamdi, 1919: 30-31), işçi yevmiyesi/ücret (Ahmet Hamdi, 1919: 32) şeklindedir.

#### 4. MEHMET ALİ BEY’İN “FABRİKACILIK VE SANAYİ NOTLARI” ADLI ESERİNE DAİR NOTLAR

Mehmet Ali Bey’in *Fabrikacılık ve Sanayi Notları* adlı eserinde işletmecilik bilgisi, “*fabrikalarda gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinin düzenli/verimli hale getirilmesi*” bağlamında ele alınmaktadır. Eserin içeriğinde, üretim süreçlerinin niteliğine, sanayi hammaddeleri çeşitleri ve bunların fabrikalarda işlenmesi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bununla beraber fabrika üretim ve yönetim süreçlerine dair Batılı mühendislere ve düşünürlerin fikirlerine yer verilmektedir. Basım yılı 1928 olan kitap 94 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın dış kapak ve iç kapak bilgileri aşağıdadır.

## DIŞ KAPAK

Harb Akademisi 1927-1928 Tedrisi Senesi

Yüksek Levazım Mektebi

### **FABRİKACILIK VE SANAYİ NOTLARI**

Muallimi

Mehmed Ali

Yıldız: Harb Akademisi Matbaası

1928

## İÇ KAPAK

Akademiler Kumandanlığı 1927-1928 Tedrisatı

Yüksek Levazım Mektebi

### **FABRİKACILIK VE SANAYİ NOTLARI**

Muallimi

Mehmed Ali

Yıldız: Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası

1928

Eser herhangi bir önsöz veya ifade-i meram tarzında bir girişle değil doğrudan fabrikadaki üretim süreçlerini anlatarak başlamaktadır. Fabrikalarda iki üretim biçimi bulunmaktadır. Fabrika, bu üretim biçimlerinin her ikisinin de uygulandığı yerdir. Bunlar; “1. Mihaniki ameliyat, 2. Kimyevi ameliyat. Mihaniki ameliyatın neticesinde cismin bünyesi tagayyür etmez belki eşkali değişir, yani mahsul bünye itibariyle madde-i ibtidaiyyenin aynıdır; yalnız başka şekiller almıştır. Mesela: ...odundan mobilya, tekerlek vesaire imali; demirden tel, ray, levha ilaahir, imali gibi... Kimyevi muamelat neticesinde ise madde-i ibtidaiyyenin bünyesi tahavvül eder. Mesela: ...odundan kömür, hamiz hal istihsali (sirke üretimi) demir filizzatından (ocaktan çıkarılan eritilip işlenmemiş ham mâden, külçe) dökme demir istihsali gibi...” (Mehmed Ali, 1928: 3).

Fabrikaların verimli bir şekilde çalışabilmesi için yöneticilerin/çalışanların deneyimlerinden kaynaklanan teknik bilgilerin önemini yitirmese de artık o günün şartlarında işletmecilik bilgisinin bilimsel yöntem ve tekniklerden beslenmesi gerektiği şu şekilde vurgulanmaktadır: “70 sene evveline kadar sanayi, uzun seneler süren tecârûbe (tecrûbelere) istinaden çalışırdı. Binaenaleyh amele olarak uğraşanlar tatbikat sahasında sırf ameli esasâta tevfikân çalışanlardan daha muvaffakiyetle iş görürlerdi. Bugün ilim, fen fabrikanın rehberleridir. Bugün amele ve makine ilimle tenevvür etmiş dimağların çizdiği hatt-ı hareket mucibince çalışmaktadır. Mamañih mütemadi tecrübelerle elde edilen vukuf ve mümareseyi de inkâr etmek gayr-ı kabildir.” (Mehmed Ali, 1928: 4).

Fabrikaların işleyişinde bilimsel yaklaşımların hâkim olması gerektiği fikrinin devamında, kurulan yeni fabrikalarda makineleşmeye önem verilmesi gerektiğinin altı aşağıdaki satırlarla çizilmektedir: “Yeni teessüs eden ve fenni bilgilere istinaden kurulan sanayi sırf ilmi esasları takip etmektedir. Zamanımız makine devridir. Makineler insanların yerine kaim olduktan sonra el işçiliği de tarihe karışmıştır. El işçiliği devrinde her ihtiyacını kendi tedarik eden memleketimiz fabrikacılığın galebesiyle çok müşkül mevkie düşmüştür. İşte yeni fabrikacılık sistemini henüz tatbik edemediğimizden dolaydır ki iğneden ipliğe kadar her türlü ihtiyacımızı hariçten tedarike mecbur oluyoruz.” (Mehmed Ali, 1928: 4).

“Mesela dakikada 300 metre süratle mahsul kâğıt makineleri keşfedildiği halde hala elle kâğıt imaline kalkışmak; muntazam mahsul veren son sistem ocakları tettebbu etmeden (incelemeden) dededen kalma tuğla harmanlarını kullanmak; gayet muntazam nakışlarıyla beraber en nazik kumaşları dokuyacak mükemmeliyette tezgâhlar ihtirâ edilmişken (icat edilmişken) kadın nenelerimizin gıcırıtılı tezgâhlarında ısrar etmek topal eşekle kervana karışmaktan daha gülünç olur.” Bu satırlarla ise o günkü üretimin, insan yerine makine ile yapılmasının gerekliliğine vurgu yapılmaktadır (Mehmed Ali, 1928: 5).

Üretim için gerekli olan unsurlar ise temelinde insan enerjisinin değil makine enerjisinin sağlanabileceği kaynaklardır: “*Madem ki bugünkü fabrikalar insan kuvveti yerine su ve bilhassa mahrukat kuvvetini istimal ediyorlar ve madem ki kol kuvveti yerine makine kuvveti kaim olmuştur. Fabrikacılar bu kuvvetlerin ve bu aletlerin tabi olduğu kanunları bilmelidirler ki o vesaiti hüsn-ü istihdam edebilsinler.*” (Mehmed Ali, 1928: 5).

Fabrikanın işletilmesi açısından ise güncel/geçerli ekonomik kurallara uygun hareket edilmelidir: “*Fabrika netice itibariyle müstahsil ve satıcıdır. İmalatını iktisat kanunlarına tevfikân yapmazsa faaliyeti akamete uğrar... Bizim aç ayı oynamaz darb-ı meseline mukabil Avrupalılar (kârsız baca tütmez) derler. Nazarî olarak denilebilir ki bir fabrika madde-i ibtidaiyesinden ne kadar fazla istifade ederse, ondan hiç artık vermeyerek hepsini mahsul haline kalb ederse o nisbette kâr temin eder. Lakin tatbikâtta bu şartı tahkik edebilmiş sanayi pek azdır.*” (Mehmed Ali, 1928: 5).

Bu ifadelerin devamında teorik olarak fabrikalardaki israfın önüne geçilmesi ve üretimde karlılığın artırılması bağlamında, soda ve kâğıt imalatında israf ve tasarruf örnekleri verilmektedir. Alışlagelen ve gelişigüzel üretim yöntem ve tekniklerinden kaçınılmalı vurgusu söz konusudur: “*Her fabrika hiçbir artık vermeyecek mükemmeliyete vasıl olmaya gayret etmelidir. Bu imkân fennin inkişafı sayesinde günden güne tahakkuk ediyor. Ve belki de ileride ideal fabrikayı kurmak kabil olacaktır.*” (Mehmed Ali, 1928: 6).

Bir fabrikanın verimli olarak faaliyetlerini sürdürebilmesi için ise gerekli şartlar şu şekilde aktarılmaktadır: “*Bir fabrikanın kabil-i istifade ve tatbik olabilmesi için başlıca şu şartların hüsn-ü tahakkuku lazım gelmektedir:*

1. *Madde-i ibtidaiyenin mümkün olduğu kadar yakından tedariki. Daha doğrusu fabrikanın işleyeceği madde-i ibtidaiyyeye civar olması...*

2. *Bol su tedariki...*

3. *Münasib şerait altında kudret ve hararet menabu tedariki...* (Fabrikanın enerji kaynağı ihtiyacını tamamen veya kısmen temin etmenin gerekliliği vurgulanmaktadır.)

4. *Nakliyat imkânı... Nehir veya deniz kenarında bulunmaya gayret edilmelidir...* (İç ve dışa doğru lojistik ve ayrıca konum olarak ticari yollara yakınlık vurgusu yapılmaktadır.)

5. *İşten anlar amele temin etmek... Amele meselesi bizim için hayati bir meseledir... İstihdam olunacak amelenin talim ve terbiyesi icab eder...*

6. *Ve nihayet bunların hepsini hüsn-ü tedvir edecek fen erbabı gelir.”*

(6. maddede geçen *-fen erbabı-* vurgusu fabrika yöneticisi manasında kullanıldığı çıkarımı yapılabilir. Çünkü bu dönemin kaynaklarından olan Ahmet Hamdi'nin Fabrikacılık eserinde de *-fen müdürü-* ifadesi yönetim işinden sorumlu olan kişi için kullanılmaktadır.) (Mehmed Ali, 1928: 6-7).

*Fabrika başlığı altında hem fabrika kavramının kısa bir tanımı verilmekte hem de fabrikacılık meselesinin ne olduğu ve hangi konuları içerdiği maddelerle izah edilmektedir: “Fabrika kuvva-i tabiiyeden istifade ederek madde-i ibtidaiyesini matlub şekle kalb eder. Fabrikacılık nokta-i nazarından bu kuvva-i tabiiyenin tetkiki lazım olduğu kadar bunları kâbil-i istihdam şekle ifrağ eden echezenin de tebeyyünü icab etmektedir. Fabrikacılık başlıca şu bahisleri ihtiva edecektir:*

1. *Kuvvet menbaları: Mahrukat, su, hava.*

2. *Tabii kuvvetleri kabil-i istifade kudrete tahvil için müstamel vesait ocaklar, su türbinleri, buhar kazanları, yel değirmenleri ilaahir.*

3. *Bu müstahzar (hazır) kuvveti, amel-i mihanikiye (mekanik işlere) kalb eden vesait, bilumum makineler.*

4. *Nakl-i kuvvet: kayışlı, dişli çarhlı tertibat-ı elektrik vasıtasıyla nakl-i kudret ilaahir.*

5. *Muhtelif makinelerin yekdiğerleriyle mukayesesi ve makine intihabı.*

6. *Sulhta ve harpte fabrikaların işletilmesinde riayet olunacak kavaid-i umumiyye.*

7. *Sanayinin memleketin iktisadiyatı, serveti, refahı üzerine tesiri, sulhta ve harpte ehemmiyeti, teşvik-i sanayi için tedbirler.”* (Mehmed Ali, 1928: 8).

Eserin ilerleyen sayfalarında daha çok bir fabrikanın üretimi için gerekli olan o günün enerji kaynaklarıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Bu noktada örneğin o günün katı yakıt sınıfından olan linyit, maden kömürü ve odun

kömüründen bahseden bölümler bulunmaktadır. Yine sıvı yakıtlardan petrolün ve mazotun de ehemmiyetine vurgu yapılarak hem ticaret hem de siyaset açısından önemli bir kaynak olduğu vurgulanmaktadır.

## 5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında, içerikleri daha çok yönetim ve organizasyon konularına dair izler bağlamında incelenen *Fabrikacı ve İmalathane Memuru*, *Fabrikacılık ve Fabrikacılık ve Sanayi Notları* eserlerinde öncelikle, “yönetimin işçileri bilimsel olarak seçmesi, eğitmesi ve geliştirmesi” ve “yönetimin işçilerin bilimsel yöntemlere uygun olarak çalışmasını sağlaması” gibi bilimsel yönetim ilkelerine (Akin, 2007), vurguların yapıldığı belirtilmelidir.

Bununla beraber üç eserde de fabrika sistemi yönetimi meselesinin, 1800’lerden sonra sanayileşmenin yükselişiyle birlikte işletmecilik dünyasına gelen karakteristik özelliklerden, “insan gücünün makineye yüklenmesi”, “uzmanlık” ve “çalışma birimlerinin uyumlaştırılması” (Hodgetts, 1997: 5-6) ekseninde ele alındığı söylenebilir. Örneğin bu dönemin özelliklerinden olan “insan gücünün makineye yüklenmesi”, Osmanlı’da Tanzimat’tan itibaren ortaya çıkan “makinelî fabrika” anlayışında (Karakışla, 1998: 27) kendisini göstermekle beraber, son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerindeki fabrika sistemi anlayışında da devam etmekteydi (Sarı, 2006: 45-46). Nitekim incelenen eserlerde üretimle ilgili konuların ele alındığı bölümlerinin büyük bir kısmında “tezgahların işletilmesi”, “tezgahların hareketi için gerekli kaynaklar” ve bu kaynakları sağlayacak “makinelere” odaklanılan temel noktalarındadır. Diğer karakteristik özellik olan “uzmanlık” konusunda da bütün eserler içerisinde, “mütehassıs”, “erbab-ı vukuf”, “sahib-i vukuf”, “sahib-i ihtisas” ve “mesleğinde mahir” ifadeleri yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Ayrıca fabrika sisteminden bilimsel yönetim hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırlanan süreçte yöneticilerin, “sıkı kontrol” odaklı olup en çok ilgilendikleri şeyin yatırımdan mümkün olan “en büyük kârı sağlamak” olduğu bilinmektedir (Hodgetts, 1997: 19). Yine bu noktada eserler içerisinde yönetimin yetki ve kontrol odaklı özelliklerini çağrıştıran; “nazım ve amel müessir”, “nezaret” ve “teftiş” gibi kavramlara yer verilmektedir.

Gelibolulu Azmi Bey’in eserinde nitelikli insan kaynağı yetiştirme teması açıkça ortaya konulmuştur. Eserde özellikle üretim odaklı-teknik işlerde çalışan imalathane memurlarının uzmanlık bilgisine sahip olmaları, fabrikanın sadece teknik değil idari birçok görevine katılım ve katkı sağlamaları için bu memurların (çalışanların) hem yetenekli olmaları hem de kendilerini geliştirmeye çalışmaları önerilmektedir. Ülkenin kalkınması bizzat kendi kalifiye insan kaynağını yetiştirmesi ile mümkün olabileceği fikri Gelibolulu Azmi’nin eserinin ana fikri konumundadır. Azmi Bey’in gerek çalışma hayatındaki tecrübe edinim isteği gerekse bu kazanımları eser haline getirme motivasyonu da eserin dikkate değer bir diğer özelliğidir. Eserinde daha çok fabrikanın teknik boyutuna yer verse de özellikle giriş kısmında üretim işinde çalışanlar için önerileri önem arz etmektedir. Eserin son bölümü ise, bir fabrikanın yönetim ve organizasyonu açısından söz konusu yıllardaki fabrika teşkilatının (örgütlenmesi) ideal biçimine yönelik tespit ve tavsiyelerinden teşekkül etmekte olup bugünkü yönetim tarihi, iş idaresi ve işletmecilik tarihi çalışmalarına ışık tutacak niteliktedir.

Ahmet Hamdi Bey’in eserinde, çalışanların bilimsel olarak seçilmesi ilkesi bağlamında, “memur intihabında” bilgi ve tecrübeyi öncelemenin gereğine ve “na-ehillerin istihdamı” meselesinin yönetimde meydana getireceği sıkıntılara dair vurgular dikkat çekicidir. Aynı şekilde çalışanların eğitimi bağlamında, her bilgi düzeyindeki çalışanın “idrakine” uygun “telkin” ve “nasihat” verilmesi ve gerektiğinde çalışanların “malumat-ı fenniyye ve iktisadiyelerini artırmak” için kurslar açılması ifadelerinin önemli ifadeler olduğu çıkarımı yapılabilir.

Mehmet Ali Bey’in eserinde ise bir fabrikanın verimli bir şekilde işletilebilmesi için muhakkak bilimsel yöntem ve tekniklerden istifade edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Eserinde sıklıkla teknolojinin doğru kullanımına ve fabrikalardaki israfın önlenmesine yönelik tavsiyeleri dikkat çekmektedir. Bununla beraber ideal bir fabrikada yer alması gereken “fen erbaplarına” yani o günün ifadesiyle işletme hangi üretim faaliyetini yapıyorsa o faaliyette ihtisas sahibi olan uzmanlara ihtiyaç duyulacağını da dile getirmektedir.

Bu çalışmaya konu olan üç eserin de 20. yüzyılın başlarında *asker kökenli* Türk müellifler tarafından, (Gelibolulu Azmi Bey ve Ahmet Hamdi Bey hakkında rütbe vs. bulunmakla beraber Mehmet Ali Bey’in askeri okulda eğitim vermesi dolayısıyla bu *asker kökenli* ifadesi kullanılmıştır.) yurt içi ve yurt dışında almış oldukları eğitim, çalışma hayatındaki tecrübeleri ve yurt içi ve yurt dışındaki işletmelerdeki gözlemleri bağlamında kaleme alındığı görülmektedir. Müellifler motivasyon açısından Türkiye’ye katkı sağlama düşüncesindedirler. Bunun yanında, örgütsel ve yönetsel bilgiler/gözlemler açısından Batı’dan özellikle de Alman fabrika sistemi yönetimi

anlayışından/uygulamalarından etkilenmiş oldukları görülmektedir. Son olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türkiye'deki fabrika yönetimi anlayışını ortaya koyan kaynaklarından olan söz konusu eserlerin içeriğinde, *fabrika sistemi yönetimi anlayışına*, bu anlayıştan *bilimsel yönetim düşüncesine geçişe* ve *bilimsel yönetim düşüncesine* dair önemli ipuçları/izlerin bulunmakta olduğu çıkarımı yapılabilir.

#### KAYNAKÇA

- Ahmet Hamdi. (1919). Fabrikacılık, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası.
- Akın, B. (2007). "Yönetim Düşüncesinin Gelişimi ve F.W. Taylor", Taylor, F. W. (Yaz.) Bilimsel Yönetimin İlkeleri: xvii-xxvi. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Boyacıoğlu, D. (2015). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(38), 471-486.
- Gelibolulu Azmi. (1914). Fabrikacı ve İmalathane Memuru, Dersaadet: İmalat-ı Harbiye Matbaası.
- Hodgetts, R. M. (1997). Yönetim, İstanbul: Der Yayınları.
- Karakışla, Y. S. (1998). "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu (1839-1923)", Quataert, D. ve Zürcher E.J. (Ed.). Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839-1950): 27-54. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmet Ali. (1928). Fabrikacılık ve Sanayi Notları, Yıldız: Harp Akademisi Matbaası.
- Özkul, A.S. ve Çakırel, Y. (2018). "Fabrika Yönetimi Bilgisinin Tecrübe ve Gözlem Yoluyla Aktarımı Örneği: Binbaşı Ahmet Hamdi'nin "Fabrikacılık" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", 26. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı: 895-901. 10-12 Mayıs, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Sarı, T. (2006). Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme Çerçevesinde İstanbul'daki Fabrikaların Oluşum ve Gelişimleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2006). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.). Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu: 711-728, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Topal, M., Erdemir, E. ve Kırılı, E. (2012). "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25, 37-64.
- Yıldırım, K. ve Şahin, L. (2015). "Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi", Çalışma ve Toplum, 1, 77-112.



ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## KIRSAL KALKINMADA TKDK’NİN ROLÜ: IPARD I PROGRAMINA İLİŞKİN ISPARTA İLİNDE BİR İNCELEME\*

### THE ROLE OF ARDSI IN RURAL DEVELOPMENT: A REVIEW RELATED TO THE IPARD I PROGRAM IN THE PROVINCE OF ISPARTA

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÖZKUL<sup>1</sup>

Ahmet Ali BOZKURT<sup>2</sup>

#### ÖZ

Türkiye’nin kırsal kalkınma politikaları AB’ye üyelik sürecindeki katılım müzakerelerinden oldukça etkilenmiştir. Bu müzakerelerin bir sonucu olarak AB’ye katılım öncesi dönemde, AB mevzuatına uyum sağlanması ve uyumlaştırılan mevzuatın uygulanması için gerekli idari ve kurumsal altyapının oluşturulması için 2007 yılında Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) kurulmuştur. TKDK uygulamış olduğu IPARD (IPARD I ve IPARD II) programlarıyla AB fonlarının etkin bir şekilde kullanılması görevini göreyerek kırsal kalkınmaya büyük bir katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada ekonomisi tarıma dayalı illerden biri olan Isparta’da IPARD I programından faydalanan firmaların desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşadığı problemler ve bu desteklerin bölge için yaratmış olduğu sonuçlar betimleyici istatistikler, ki-kare testi ve kruskal wallis testi ile incelenmiştir. 109 firmadan elde edilen anket bulgularına göre desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşanan problemlerin yüksek seviyede olmadığı, problemlere ilişkin yapılan değerlendirmelerin firmaların destek aldığı tedbir türlerine göre farklılık gösterdiği ve verilen desteklerin kırsal alanda tarım sektörünün gelişimine, istihdam artışına, gelir artışına, halkın becerilerinin gelişmesine katkı sağlayarak daha yaratıcı ve yenilikçi olmalarına katkı sağladığı sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kırsal Kalkınma, TKDK Destekleri, IPARD I Programı, Isparta İli.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** O10, O13, O18, Q10, R00.

#### ABSTRACT

The rural development policy of Turkey is deeply influenced by the negotiations on the EU membership process. As a result of these negotiations, the Agriculture and Rural Development Support Institution (ARDSI) was founded in 2007 in the pre-accession period to harmonize with the EU legislation and to establish the necessary administrative and institutional infrastructure for the implementation of the harmonized legislation. With its IPARD (IPARD I and IPARD II) programs ARDSI has contributed greatly to rural development through fulfilling the duty of using the EU funds efficiently. In this respect, the problems in the application and practice processes experienced by the firms benefiting IPARD I program in Isparta which is one of the provinces based on agriculture,

\* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÖZKUL danışmanlığında Ahmet Ali BOZKURT tarafından hazırlanan “Bölgesel Kalkınmada Tarımın Rolü: TKDK Destekleri Üzerine Isparta’da Bir İnceleme” başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

<sup>1</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, gokhanozkul@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7545-8292>

<sup>2</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ahalbo33@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9166-5216>

and the results created by these supports for the region are analysed with descriptive statistics, Chi-Square Test and Kruskal Wallis test in the study. According to the findings obtained from 109 firms the problems experienced in application and practice processes regarding the support are not quite high, the assessments made about the problems differed according to the types of measures that the firms receive support and the provided supports contribute to the development of agricultural sector, ensure employment increase, income increase, public skills development in rural areas by contributing to their being more creative and innovative.

**Keywords:** Rural Development, ARDSI Supports, IPARD I Program, Province of Isparta.

**JEL Classification Codes:** O10, O13, O18, Q10, R00.

## 1. GİRİŞ

Kalkınma sorunu özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin en fazla üzerinde durduğu konulardan biri olarak dikkat çekmektedir (Han ve Kaya, 2008:1). Kırsal kalkınma ise bu konu içerisinde kırsal alanları ve tarım sektörünü öne çıkaran bir alandır. Kırsal kalkınma sayesinde kırsal alan sorunlarının ulusala etkisi sorunu ele alınabilmekte ve bu sorunların çözüm yollarına ilişkin politik yaklaşımlar ortaya konulabilmektedir (Aslan vd., 2016:233).

Günümüzde kırsal kalkınma politikalarının gelişmesine katkı sağlayan en önemli uluslararası kuruluş Avrupa Birliği (AB)'dir. Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci ise Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma politikalarına ayrı bir boyut kazandırmıştır (Aslan vd., 2016:233; Yontar ve Söztutar, 2018:43). AB'ye katılım müzakerelerinin 11 no'lu Tarım ve Kırsal Kalkınma faslı, Ortak Tarım Politikası ile AB Kırsal Kalkınma Politikasının esasları ve uygulama kurallarının yer aldığı AB müktesebatını kapsamaktadır. AB'ye katılım öncesi dönemde, AB mevzuatına uyum sağlanması ve uyumlaştırılan mevzuatın uygulanması için gerekli idari ve kurumsal altyapının oluşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu faslın Türkiye için müzakerelere açılabilmesi için belirlenen kriterlerden biri AB gereklerine uygun olarak akredite edilmiş bir IPARD Ajansı'nın kurulmasıdır. Bu bağlamda 18 Mayıs 2007 tarih ve 5648 Sayılı kanun ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) kurulmuştur (TKDK, 2017:6). TKDK günümüzde özellikle tarım sektörünün modernizasyonuna destek sağlayarak, tarımsal işletmelerin gıda güvenliği, hayvan sağlığı, bitki sağlığı ve çevre ile ilgili AB standartlarına uyumunu teşvik etmektedir. Bunun yanında tarım-çevre, iklim ve organik tarım tedbiri ve yerel kırsal kalkınma stratejilerinin uygulanmasını sağlamak suretiyle sürdürülebilir kalkınmaya da katkı vermektedir (TKDK, 2017:vi).

TKDK'nın kırsal kalkınma sürecinde yaptığı katkılar 2007-2013 dönemini kapsayan IPARD I ve 2014-2020 dönemini kapsayan IPARD II programları çerçevesinde şekillenmektedir. Günümüzde IPARD I programı sona ermiş olup, IPARD I programı ile kazanılan kırsal kalkınma ivmesi, 2014-2020 dönemini kapsayan IPARD II programı kapsamındaki desteklemeler ile devam etmektedir (TKDK, 2017:vi).

IPARD I programı 2013 yılında sona ermesi nedeniyle yaratmış olduğu sonuçları net bir şekilde değerlendirmek mümkündür. IPARD I programından yararlanan 42 ilden biri de Isparta'dır. Isparta, Türkiye'de ekonomisi tarıma dayalı iller arasında yer almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı IPARD I programından faydalanan Isparta ilindeki firmaların desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşadıkları problemleri ortaya koymak ve bu desteklerin bölge için yaratmış olduğu sonuçları incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada anket yöntemi tercih edilmiş ve ulaşılan 122 firmadan analiz yapmaya uygun 109 firmanın anketi kullanılmıştır. Elde edilen anket verileri ise betimleyici istatistikler Ki-Kare Testi ve Kruskal Wallis testi yardımıyla incelenmiştir.

Çalışmada mevcut amaç doğrultusunda öncelikle kırsal kalkınma kavramı ve kapsamı ele alınmıştır. Ardından TKDK destekleri ve kırsal kalkınmadaki rolünden bahsedilmiştir. Daha sonra ise Isparta ilinde TKDK IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçleri ile sonuçları üzerine yapılan araştırmanın bulgularına değinilmiştir. Çalışma sonuç bölümüyle son bulmuştur.

## 2. KIRSAL KALKINMA KAVRAMI VE KAPSAMI

Kırsal kalkınma ülkelerin genel kalkınma programları içerisinde yer alan ve bölgesel kalkınmada önemli payı olan bir kalkınma şeklini ifade etmektedir (Kuşat, 2014:68). Kırsal kalkınma kavramını anlayabilmek için öncelikle kırsal alanın ne olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Çünkü kırsal kalkınma ve kırsal alan kavramları birbirini

tamamlayan kavramlardır (Çeken vd., 2007:2-3). Kırsal alanlar, en basit tanımıyla kentsel özellikler içermeyen yerlerdir. Bir diğer ifadeyle kırsal alanlar toplumsal, ekonomik, coğrafi ve demografik nitelikler bakımından kentlerden ayrılan düşük nüfus yoğunluğuna sahip yerleşim yerleridir (Yontar ve Söztutar, 2018: 45-46). OECD kırsal alanları, nüfus yoğunluğu km<sup>2</sup> başına 150 kişinin altında olan yerler olarak tanımlamaktadır (Çelik, 2005: 63). Türkiye’de ise kırsal alan tanımı, TÜİK’in kır-kent ayırımında kullandığı tanımlamalara göre kırsal alan istatistikleri esas alınarak yapılmaktadır. TÜİK’in tanımında da temel kriter nüfus eşiğidir. Buna göre nüfusu 20 binden fazla olan yerleşim birimleri kent, diğer yerleşim birimleri kırsal alan kabul edilmektedir (Aydın ve Çiftçi, 2015:194).

Kırsal alanlarda ekonomik olarak çoğunlukla tarıma dayalı bir düzen söz konusudur (Yontar ve Söztutar, 2018:46). Dolayısıyla da kırsal alanlar tarımsal üretimin merkezleri olarak görülmektedir (Yenigül, 2017:17). Kırsal alanlarda yaşayan insanlar ekonomik ve sosyal açılardan kentte yaşayanlara göre daha dezavantajlı bir konumdadırlar. Bu bağlamda kırsal alanlarda yaşayan insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi adına atılan adımlar kırsal kalkınmanın temelini oluşturmaktadır (Yontar ve Söztutar, 2018:46). Kırsal kalkınma, en genel tanımıyla, kırsal alanda yaşayan insanların ekonomik ve sosyal refahı ile yaşam kalitesini artırma sürecidir (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015:10; Yontar ve Söztutar, 2018:47).

Kırsal kalkınma tanımı ilk defa Birleşmiş Milletler tarafından tanımlanmış ve “toplum kalkınması” ile bağdaştırılmıştır. Bu tanıma göre toplumun niteliği kır ve kent ayırımına tabi tutulmadan konu genel hatlarıyla ele alınmıştır. Yani kırsal kalkınma; “küçük toplulukların içinde buldukları ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları iyileştirmek amacıyla giriştikleri çabaların devletin bu konudaki çabalarıyla birleştirilmesi, bu toplulukların ulusun tümü ile kaynaştırılması ve ulusal kalkınma çabalarına tam biçimde katkıda bulunmalarının sağlanması sürecidir” (Geray, 1999:64; Ayanoglu, 2008:8).

Kalkınma çabalarını mekansal boyutta ele alan ve çoğu zaman tarımsal kalkınma ile de arasında yakın bağlar kurulan kırsal kalkınma, kapsamlı bir şekilde kentsel alanların dışında bulunan dezavantajlı yaşam ve çalışma ortamlarında, mevcut doğal kaynakların istismarına neden olmadan, uygulanabilirlik ve sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmek yoluyla, hayat standartlarının ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi, refahın artırılması şeklinde tanımlanabilir (Can ve Esengün: 2007:44; İrmış ve Eroğlu, 2015: 690). Kırsal ve kentsel alanlar arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması, mevcut tarımsal durumun yeniden gözden geçirilmesi ve tarımsal üretim konusunda alışlagelmiş koşulların değiştirilerek standartların yükseltilmesi, tarımsal üretimin sanayi ile entegre edilmesi, göçün durdurulması, işsizliğin azaltılması, sağlık, afet, güvenlik, alt yapı, eğitim, ulaşım, barınma, işsizlik, turizm, pazarlama, el sanatları vb. gibi toplumsal, kültürel ve mali boyutlarda mevcut durumdaki ihtiyaçların belirlenerek eksikliklerin giderilmesi kırsal kalkınmanın temel hedefleri arasında yer almaktadır (Can ve Esengün: 2007:44;Yontar ve Söztutar, 2018:46).

Ulusal kırsal kalkınma stratejisinde ise kırsal kalkınma; kırsal alanda, sürdürülebilir doğal kaynak kullanımını esas alarak, bir taraftan kırsal kesimin gelir düzeyinin ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi yoluyla gelişmişlik farklarının azaltılması amacına yönelik, diğer taraftan çevresel ve kültürel değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini gözetken, yerelde farklılaşan sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri, ihtiyaçları, potansiyelleri ve dinamikleri dikkate alarak çok sektörlü yaklaşımla planlanan faaliyetler bütünü olarak kabul edilmektedir (DPT, 2018:3).

İnsanların refah ve mutluluk düzeyinin daha üst seviyelerde olmasının arzulanması ile birlikte kırsal alanlar için kalkınma stratejileri arayışları artmıştır. Bu bağlamda 1980’lerden sonra kırsal kalkınma yaklaşımlarına yönelik tutumlarda köklü bir değişiklik yaşanmaya başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde büyüme öncelikli pratikler yerini toplumun tamamını kapsayan pratiklerin uygulanacağı bir anlayışa bırakmıştır. Dünya üzerinde giderek artan dengesizlikler ve doğal kaynakların hızlı ve bilinçsiz tüketimi sonucunda kalkınma kavramı dünya gündemini daha fazla meşgul etmeye başlamıştır (Gülçubuk vd., 2010:2).

Küreselleşme, iletişimdeki gelişimler, taşıma maliyetlerinin azalması, malların ticari kalıplarındaki değişim ve kırsal bölgelerde tarım dışı aktivitelerin öneminin ortaya çıkışı gibi değişimler kırsal bölgelerde hem tehditler hem de önemli fırsatlar yaratmıştır. (OECD, 2006:12). Bu yeni dünya düzeni kırsal bölgelerde kuralların değişmesine ve yeni kırsal kalkınma politikalarına gereksinim duyulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla kırsal kalkınmaya yönelik amaçlar, hedef sektörler, temel araçlar ve ana aktörler değişmeye başlamıştır. Tablo 1.’de de görüldüğü üzere kırsal kalkınmanın temel amacı çiftliklerin rekabet edebilirliğinden kırsal alanların rekabetçiliğinin geliştirilmesi olarak değişmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için ise sadece tarım sektörü ile kısıtlı kalınmaması, kırsal ekonomilerin çeşitlendirilerek kırsal turizm, imalat sanayi, bilgi ve iletişim teknolojileri endüstrisi gibi

sektörlerin kırsal alanlarda geliştirilmesi hedeflenmeye başlanmıştır. Günümüz ekonomik yapılanması işleyişinde devlet teşviklerinin kırsal kalkınma politikalarında yetersiz kalması nedeniyle temel araç olarak teşviklerden ziyade, yatırımlar yani yatırımcının kırsal alana çekilmesi yönündeki fiziki ve sosyal altyapının sağlanması ve kırsal alanların yatırımcı için cazip hale getirilmesi öne çıkmaya başlamıştır. Bu işleyişte rol alan ana aktör ise artık sadece merkezi hükümet değildir. Ulusal, bölgesel, yerel hükümetler ile diğer yerel paydaşları kapsayan kolektif bir yönetim söz konusudur (OECD, 2006:14-16; Yenigül, 2017:17-18).

**Tablo 1.** Yeni Kırsal Paradigma

	Eski Yaklaşım	Yeni Yaklaşım
Amaçlar	Eşitlik, çiftlik geliri, çiftliklerin rekabet edebilirliği	Kırsal alanların rekabet edebilirliği, yerel varlıkların değerlendirilmesi, kullanılmayan kaynakların kullanılması
Ana Hedef Sektörler	Tarım	Kırsal ekonomilerdeki çeşitli sektörler (kırsal turizm, imalat sanayi, bilgi ve iletişim teknolojileri endüstrisi vb.)
Temel Araçlar	Teşvikler	Yatırımlar
Ana Aktörler	Ulusal hükümetler, çiftçiler	Yönetimin her düzeyi (uluslar üstü, ulusal, bölgesel ve yerel, yerel), çeşitli yerel paydaşlar (kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları)

Kaynak: (OECD, 2006:15).

### 3. TKDK DESTEKLERİ VE KIRSAL KALKINMADAKİ ROLÜ

Türkiye’de kırsal kalkınmaya yönelik politikaların ortaya çıkışı Cumhuriyetin ilk yıllarına denk düşmektedir. Bu yıllarda nüfusun önemli bir kısmı köylerde yaşadığı ve ekonomi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olduğu için ulusal kalkınmada tarıma ve kırsal alana ayrı bir önem verilmiştir (Gülçubuk vd., 2010:6, Gürlük, 2001:8). Tarım sektörünün gerek ekonomi ve gerekse kırsal alandaki önemi 1970’li yıllara kadar devam etmiş, bu dönemde bütünleşmiş nitelikli, tarımda verimlilik ve modernizasyon odaklı uygulamalar daha çok az gelişmiş bölgelerdeki illerde uygulanmaya başlanmıştır. Kırsal alanda bilgi ve teknoloji düzeyinin yükselmesi ve tarımda makineleşmenin artması ile hızlı bir göç ve kentleşme süreci başlamış ve bu durum hem kırsal alanlarda hem de kentsel alanlarda sorunlar yaratmaya başlamıştır. Bundan dolayı da kırsal kalkınma alanındaki arayışlar da hızlanmıştır (Gülçubuk vd., 2010:6; Yenigül, 2017:20). Türkiye’de kırsal kalkınma süreci AB’ye katılım müzakereleri ile birlikte ayrı bir boyut kazanmıştır (Bahtiyar, 2014:307; Gülçubuk vd., 2010:7; TKDK, 2017:6). Bu bağlamda Türkiye ile AB arasındaki uyum çalışmaları çerçevesinde 3 Ekim 2005’de tarım ve kırsal kalkınma başlığı müzakere konusu olmaya başlayan fasıllardan birisi olmuştur (Yontar ve Söztutar, 2018:50). AB’ye katılım müzakerelerinin 11 No’lu Tarım ve Kırsal Kalkınma Faslı’nın müzakerelere açılması için belirlenen kistaslardan biri, AB standartlarına uyarlanmış bir IPARD (Katılım Öncesi Yardım Aracı – Kırsal Kalkınma Bileşeni) Ajansının faaliyete geçirilmesi olmuştur. Kurum, 18 Mayıs 2007 tarihli ve 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile IPARD Ajansı olarak faaliyette bulunmak üzere, Bakanlığın ilgili kuruluşu olarak faaliyetlerine başlamıştır. Avrupa Komisyonunca uygulanan denetimler sonucu IPARD fonlarının yönetim yetkileri kuruma devredilmiştir. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) olarak adlandırılan bu kuruluşun amacı, ulusal kalkınma plan, program ve stratejilerinde öngörülen ilke ve hedefler çerçevesinde, AB ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakları da kapsayacak şekilde, kırsal kalkınma programlarının yürütücüsü olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu amaç doğrultusunda TKDK, AB Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programlarının yetkili kurumudur (TKDK, 2017:1-6).

IPARD programının temel amacı; AB ortak tarım politikasıyla ilgili müktesebatın hazırlanmasına ve aday ülkelerdeki tarım sektörü ile kırsal alanların sürdürülebilir bir biçimde uyumu için bazı önceliklere ve sorunların çözümüne katkı sağlamaktır. Bu çerçevede desteklenecek tedbirlerde öncelik; pazar verimliliği, kalite ve sağlık standartlarının iyileştirilmesi ile kırsal alanlarda yeni istihdam alanlarının oluşturulmasıdır (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2011: 162; TKDK, 2015:23; Aslan vd., 2016:240). Programda TKDK’nın temel olarak iki görevi vardır. Bunlardan birincisi uygulama ikincisi ise ödemedir. Adaylık döneminde bu fonksiyonları yerine getirecek olan TKDK’nın, adaylık süreci içinde yeterli deneyimi elde ederek üyelik sonrasında AB Ortak Tarım Politikası çerçevesindeki Kırsal Kalkınma için Avrupa “Ödeme Ajansı” olarak çalıştırılması düşünülmektedir. Bu yüzden TKDK ile ilgili yapılan çalışmaların AB mevzuatına uygun olarak ve üzerinde dikkatlice durularak şeffaf bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir (Dağlıoğlu, 2008:56-58).

Türkiye'nin AB Komisyonu tarafından yeterliliğinin resmi olarak tanındığı tek kuruluş olması bakımından TKDK önemli bir yere sahiptir. AB Komisyonundan yetki devrini almayı başarmış ilk kurulan 20 il (birinci faz iller) 2011 yılında ve daha sonra kurulan 22 il (ikinci faz iller) 2013 yılında IPARD hibelerini kullandırmaya hak kazanmıştır. Bu bağlamda TKDK 42 ilde faaliyetlerine devam etmektedir (Aslan vd., 2016:245). Seçilen 42 il, IPARD I belgesinde yer alan AB Komisyonu'nun işaret ettiği kriterlere göre belirlenmiştir. Buna göre; illerin GSYİH değerlerinin Türkiye ortalamasının %75'inin altında olması, kırdan kente vermiş olduğu ya da iller arasındaki göç oranları ve illerin tarım sektörü ile kırsal alanlarının potansiyelleri açısından zayıf ve güçlü olduğu özellikler dikkate alınmıştır (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2011: 167-170; Yontar ve Söztutar, 2018:54-55).

TKDK destekleri kapsamında 5 farklı tedbir kodu başlığı altında destekler verilmektedir. Bu tedbir türleri ve alt başlıkları şu şekildedir (TKDK, 2019):

- 101 - Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar
  - 101-1- Süt üreten tarımsal işletmeler
  - 101-2- Kırmızı et üreten tarımsal işletmeler
  - 101-3- Kanatlı eti üreten tarımsal işletmeler
  - 101-4- Yumurta üreten tarımsal işletmeler
- 103- Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar
  - 103-1- Süt ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
  - 103-2- Kırmızı et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
  - 103-3- Kanatlı eti ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
  - 103-4- Su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
  - 103-5- Meyve ve sebze ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
- 201- Tarım, çevre, iklim ve organik tarım tedbiri
  - 201-1-Toprak örtüsü yönetimi ve toprak erozyonu kontrolü
- 202- LEADER yaklaşımı - yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması
  - 202-0- LEADER yaklaşımı - yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması
- 302- Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme
  - 302-1- Bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi ve bitkisel ürünlerin işlenmesi ve paketlenmesi
  - 302-2- Arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi işlenmesi ve paketlenmesi
  - 302-3- Zanaatkarlık ve yerel ürün işletmeleri
  - 302-4- Kırsal turizm ve rekreasyon faaliyetleri
  - 302-5- Su ürünleri yetiştiriciliği
  - 302-6- Makine parkları
  - 302-7- Yenilenebilir enerji yatırımları

IPARD programları temelinde, Türkiye'ye tahsis edilen fonlar IPARD I (2007-2013) ve IPARD II (2014-2020) şeklinde iki dönemde TKDK sorumluluğunda kullanılmaktadır (TKDK, 2017:1). 2007-2013 dönemini kapsayan IPARD I programının uygulanması sona ermiş olup, program çerçevesinde bu dönemde süt üreten tarımsal işletmeler (büyükbaş ve küçükbaş süt işletmeleri), et üreten tarımsal işletmeler (büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı işletmeleri), kırmızı ve kanatlı eti kesimhaneleri, et, süt ve meyve sebze işleme paketleme işletmeleri, balık işleme paketleme işletmeleri, arıcılık, tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, otel, halı saha, yerel ürünler, kültür balıkçılığı alanlarında proje hazırlayıp sunan başvuru sahiplerine hibeler verilmiştir. Yatırımların hibe oranı %50 ile %65 arasında değişmektedir. Toplam hibe tutarının %75'i AB, %25'i ise Türkiye tarafından karşılanmıştır. AB ile Türkiye arasında gerçekleşen anlaşmalar vasıtasıyla projeleri kabul edilen yatırımcılar KDV'den de muaf

tutulmuştur. Yine IPARD I programı kapsamında bazı yatırımların gerçekleştirilebilmesi için kırsal alan şartı koşulmuştur. Bu anlamda kırsal alanda yaşayan ve gelir düzeyleri düşük olan bireylerin kırsal alanda gerçekleştireceği yatırımlar sayesinde gelirini artırması, bu yatırımlara bağlı olarak istihdam artışını sağlamak ve göç hareketlerinin önüne geçilmek istenmiştir (IPARD, 2017; Aslan vd., 2016:246).

TKDK, IPARD I Programı kapsamında 15 çağrı ilanı gerçekleştirmiş olup; bu çağrılarının sonucunda toplam 10.693 yatırımcı ile sözleşme imzalanmıştır. Yaklaşık 6,7 milyar TL'yi bulan yatırım kapsamında, TKDK tarafından yatırımcılara 3,15 milyar TL hibe ödenmiştir. Bu yatırımlar kapsamında, yaklaşık 57 bin kişiye istihdam sağlanmıştır. Faydalanıcılara IPARD yatırımlarının muaf tutulduğu vergiler sayesinde 1 milyar 181 milyon TL kadar dolaylı bir katkı daha sağlanmıştır. Ayrıca IPARD fonları ile desteklenen 3 işletme 48 ayrı ülkeye yaklaşık 179 milyon TL değerinde ihracat gerçekleştirmiştir (TKDK, 2017:14). IPARD I programında gençlere ve kadınlara uygulanan pozitif ayrımcılık neticesinde; toplam yatırımların yaklaşık %43'ü 40 yaş altı genç yatırımcılar (4.572 yatırımcı) tarafından, yaklaşık %10'u ise kadın girişimciler (1.055 kadın girişimci) tarafından hayata geçirilmiştir. Sonuç itibarıyla ülkemize IPARD kapsamında tahsis edilen 1,052 milyar avro fonun 1,047 milyar avrosu hibe olarak yatırımcılarla buluşturulmuş ve fon kullanım oranı %99,52 olarak gerçekleşmiştir (TKDK, 2017:15).

TKDK, IPARD I dönemini 15. çağrı ilanı ile sonlandırmakla beraber, 2014-2020 dönemini kapsayan IPARD II programını uygulamaya başlamıştır. IPARD II programı ile IPARD I programındaki sektörlere ek olarak kırsal alanlarda yerel eylem girişimleri ve çevre dostu tedbirler de desteklenmektedir. IPARD I programında yer almayan manda sütü, kaz, yumurta tavukçuluğu, mantar ve misel, makine parkları ve yenilenebilir enerji yatırımları IPARD II programı kapsamına alınmıştır. Ayrıca IPARD II programının kırsal altyapı yatırımları tedbiri kapsamında ilk defa kamu tüzel kişileri de başvuru sahibi listesine dahil edilmiştir. IPARD II Programı dâhilinde 801 milyon avro AB katkısı ile 244 milyon avro Türkiye Cumhuriyeti katkısı olmak üzere toplam 1 milyar 45 milyon avro hibe kullanılacaktır (TKDK, 2017:16).

#### **4. TKDK IPARD I DESTEKLERİNİN BAŞVURU VE UYGULAMA SÜREÇLERİ İLE SONUÇLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

##### **4.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Özellikleri**

Kırsal bölgelerde kalkınma çabalarının önündeki en büyük engellerden bir tanesi sermaye yetersizliğidir. Sermaye yetersizliğinden dolayı kırsal bölge halkının kalkınma çabaları ve ülke ekonomisine olan katkıları sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda kırsal halkı bölgesel kalkınma açısından desteklemek amacıyla faaliyetlere başlayan TKDK, IPARD programları ile kırsal bölgelere yönelik hibeler sağlamaktadır. Bu kapsamda günümüzde 2014-2020 yıllarını kapsayan IPARD II programı uygulanmaktadır. Daha önce ise 2007-2013 yıllarını kapsayan IPARD I programı ile kırsal alanlarda faaliyet gösteren birçok firmaya destekler sağlanmıştır. Bu desteklerin 66 milyon 620 bin TL'lik kısmından ise Isparta ilinde faaliyet gösteren 166 firma faydalanmıştır (TKDK, 2018). Dolayısıyla IPARD I programından faydalanan bu firmaların buldukları bölgelerin kalkınması açısından katkılar sağlaması kaçınılmaz bir durumdur. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı IPARD I programından faydalanan Isparta ilindeki firmaların desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşadıkları problemleri ortaya koymak ve bu desteklerin bölge için yaratmış olduğu sonuçları incelemektir.

Çalışmada özellikle Isparta ilinin seçilmesinin nedeni Isparta ilinin ekonomisi tarıma dayalı bir il olmasıdır. Yine çalışmada IPARD II programı yerine IPARD I programının ele alınmasının temel nedeni ise IPARD I programının 2013 yılında sona ermesi dolayısıyla yaratmış olduğu sonuçların net bir şekilde değerlendirme imkanının olmasıdır. Dolayısıyla uygulama süreci halen devam eden IPARD II programı çalışma kapsamında ele alınmamıştır.

Isparta'da TKDK IPARD I hibe programından yararlanan toplam 166 firma TKDK'nın uygulamış olduğu beş farklı tedbir türünden 101, 103 ve 302 tedbir türünden faydalanmıştır.

Araştırmada anakütle olarak bu tedbir türlerinden yararlanan 166 firma baz alınmış ve hedef kitledeki birey sayısı bilindiği için  $n = N \cdot t2.p.q / d2.(N - 1) + t2.p .q$  formülü kullanılarak örneklem hesaplanmaya çalışılmıştır. Formüle N: hedef kitledeki birey sayısı, n: örnekleme alınacak birey sayısı, p: incelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı), q: incelenen olayın görülmeysi sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı), t: belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer, d: olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen  $\pm$  örnekleme hatasıdır (Salant

ve Dillman, 1994:55). Yapılan hesaplama göre % 95 güven aralığında,  $\pm$  % 5 örnekleme hatası ile örneklem büyüklüğü 117 bulunmuştur.

Araştırmada örnekleme yöntemi olarak tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tabakalı örnekleme, sınırları belirlenmiş bir evrende alt tabakalar veya alt birim gruplarının var olduğu durumlarda kullanılan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2005:105). Bu yöntemde örneklem her bir alt tabakadan birbirinden bağımsız olarak çekilmektedir (Uzgören, 2012:170). Bu bağlamda araştırmanın örnekleme IPARD I projesinden destek alınan tedbir gruplarına göre rastgele seçilen 122 firmadan oluşmaktadır. Bir diğer ifadeyle il bazında % 95 güven aralığında,  $\pm$  % 5 örnekleme hatası ile hesaplanan örneklem büyüklüğü değerlerine fazlasıyla ulaşılmıştır. Fakat görüşülen 122 firmadan 13 tanesi anketi yapmayı kabul etmemiş veya anketin birçok sorusuna cevap vermemiştir. Dolayısıyla bu 13 firma çıkarılmış ve örneklem 109 firmadan oluşmuştur. Böylelikle anakütlenin % 65,26'ına ulaşılmıştır.

Araştırmada anakütle ve örneklem değerleri belirlendikten sonra, belirlenen anakütle ve örneklem değerleri arasında istatistiksel açıdan önemli bir farklılık olup olmadığı ki-kare uygunluk testi ile test edilmiştir.

**Tablo 2.** Ki-Kare Uygunluk Testi

<b>Ki-Kare</b>	3,501 <sup>a</sup>
<b>Serbestlik Derecesi</b>	2
<b>P</b>	,174

a. hücre (% 0,0) 5'den az frekans beklemektedir. Minimum beklenen hücre frekansı 11,8'dir.

Anakütle ile örneklem arasında istatistiksel olarak farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan ki-kare uygunluk testi sonucuna göre  $p=0,174 > 0,05$  olduğu için örneklem anakütleyi temsil edebilir (örneklem dağılımı anakütle dağılımına uygundur). Tablo 3'de her tedbire ilişkin anakütle ve örneklem büyüklükleri gösterilmiştir.

**Tablo 3.** Anakütle ve Örneklem Dağılımı

Tedbir	Anakütle		Örneklem	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
101 - Tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar	18	10,84	15	13,76
103 - Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi v pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar	38	22,89	31	28,44
302 - Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme	110	66,27	63	57,80
Toplam	166	100	109	100

Araştırmada IPARD I programından faydalanan Isparta ilindeki firmaların desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşanan problemleri ve bu desteklerin bölge için yaratmış olduğu sonuçları incelemek için anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket Demirbük (2013), Özkul (2013), Kafa (2014), Özen (2014), Akın (2015) çalışmalarından yararlanılarak geliştirilmiştir.

TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü'nden gerekli izinler alındıktan sonra Isparta'da IPARD I hibe programından yararlanan katılımcılara anket 05.03.2018 – 15.10.2018 tarihleri arasında yüz yüze uygulanmıştır. Araştırmada anketlerin uygulanmasından sonra elde edilen verilerin analizinde SPSS programından yararlanılmıştır. Araştırmada betimleyici istatistiksel analizler dışında Kruskal Wallis test yönteminden faydalanılmıştır.

Kruskal Wallis testi ikiden fazla boyutu olan değişkenler için uygulanmaktadır. Kruskal Wallis testi gruplar arası tek yönlü varyans analizinin nonparametrik bir alternatifidir. Kruskal Wallis testi sürekli değişkenlere sahip üç veya daha fazla grup için karşılaştırma yapmaya olanak tanır ve asıl amacı örnek değerlerin benzer yapıda olup olmadığını test etmeye yöneliktir (Nakip, 2006:141). Değerler sıralı hale çevrilir ve her grup için sıralı ortalamalar karşılaştırılır. Bu bir gruplar arası analizdir, bundan dolayı farklı insanlar farklı grupların her birinde olmalıdır (Kalaycı, 2010:106). Bir diğer ifadeyle Kruskal Wallis tekniği, ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem ortalamasının birbirlerinden anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test eder. Analizde k tane örneklemin bir bağımlı değişkene ait puanları karşılaştırılır. Bu test, a) bağımlı değişkenin en az sıralama ölçeğinde, b) gözlemlerin birbirinden bağımsız olmasını gerektirir. Analiz, "puanların grup değişkenine göre eşitliği" varsayımlarını gerektirmediği için tek yönlü varyans analizine alternatif bir tekniktir (Büyüköztürk, 2014:168).

#### 4.2. Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu kısmında öncelikle ankete katılanlara ilişkin demografik bilgilere değinilmiştir. Bu bağlamda öncelikle proje sahiplerine ilişkin demografik bilgiler, daha sonra firmaya ilişkin demografik bilgiler ve son olarak destek alınan tedbir ve yatırıma ilişkin demografik bilgiler ele alınmıştır.

**Tablo 4.** Proje Sahibinin Demografik Bilgileri

Proje Sahibinin Cinsiyeti	Sayı	Yüzde	Proje Sahibinin Medeni Durumu	Sayı	Yüzde
Kadın	7	6,4	Evli	92	84,4
Erkek	102	93,6	Bekar	17	15,6
Proje Sahibinin Yaşı	Sayı	Yüzde	Proje Sahibinin Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
21-30	14	12,8	İlkokul	1	0,09
31-40	54	49,5	Ortaokul	6	5,5
41-50	34	31,2	Lise	62	56,9
51 ve Üzeri	7	6,4	Ön lisans	22	20,2
			Lisans	18	16,5

Tablo 4.'de görüldüğü üzere proje sahibine ilişkin demografik bilgiler proje sahibinin cinsiyeti, medeni durumu, yaşı ve eğitim durumu şeklinde dört açıdan ele alınmıştır. Bu anlamda araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımına bakıldığında %93,6 ile erkek katılımcıların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Proje sahiplerinin medeni durumuna bakıldığında ise %84,4'ünün (92 kişi) evli olduğu kalan % 15,6'sının (17 kişi) ise bekar olduğu görülmektedir. Proje sahipleri yaş aralıkları açısından değerlendirildiğinde %49,5'i 31-40 yaş aralığında bulunmaktadır. Bu aralığı %31,2 ile 41-50 yaş aralığı, %12,8 ile 21-30 yaş aralığı ve %6,4 ile 51 ve üstü yaş aralığı takip etmektedir. Son olarak proje sahipleri eğitim durumları açısından değerlendirildiğinde araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğunun (%56,9) lise mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Ön lisans veya lisans şeklinde üniversite eğitimi alan proje sahibine bakıldığında %20,2'si ön lisans, %16,5'i lisans olmak üzere toplam 40 kişinin üniversite mezunu olduğu söylenebilir. Araştırma kapsamında yüksek lisans veya doktora düzeyinde mezuniyete sahip proje sahibi yoktur.

**Tablo 5.** Firmaya İlişkin Demografik Bilgiler

Yatırımın Bulunduğu Yerleşim Yeri	Sayı	Yüzde	Firmanın Hukuki Yapısı	Sayı	Yüzde
Köy	30	27,5	Şahıs İşletmesi	66	60,6
Kasaba	5	4,6	Limited Şirket	33	30,3
İlçe	74	67,9	Anonim Şirket	4	3,7
			Diğer	6	5,5
Firmanın Aile İşletmesi Olma Durumu	Sayı	Yüzde	İhracat Yapma Durumu	Sayı	Yüzde
Evet	72	66,1	Evet	7	6,4
Hayır	37	33,9	Hayır	102	93,6

Tablo 5 yapılan araştırmada firmalara ilişkin demografik bilgileri göstermektedir. Tabloda yatırımın bulunduğu yerleşim yeri, firmanın hukuki yapısı, firmanın aile işletmesi olup olmadığı ve firmanın ihracat yapıp yapmadığına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu anlamda ilk olarak firmalar yatırımın bulunduğu yerleşim yeri açısından değerlendirilmiştir. Firmalar aldıkları destek kapsamında köy, kasaba ve ilçe olmak üzere üç farklı alanda yatırımlarını hayata geçirmişlerdir. Bu bağlamda yatırımlar %67,9 ile daha çok ilçelerde yoğunlaşmıştır. Firmaların hukuki yapısına bakıldığında toplam içindeki en yüksek paya %60,6'lık bir oranla şahıs işletmelerinin sahip olduğu görülmektedir. Firmalar aile işletmesi olup olmadıkları açısından değerlendirildiğinde %66,1'lik (72 kişi) kısmı aile işletmesi olduğunu kalan %33,9'luk (37 kişi) kısmı ise aile işletmesi olmadığını belirtmiştir. Araştırmaya katılan firmalar ihracat yapıp yapmadıkları açısından değerlendirildiğinde 109 firmadan sadece 7 firma ihracat yaptığını belirtmiştir.



**Tablo 6.** Destek Alınan Tedbir ve Yatırıma İlişkin Demografik Bilgiler

Yatırım Kapsamı	Sayı	Yüzde
Yeni yatırım	47	43,1
Tamamlama yatırımı	10	9,2
Kapasite artırma veya teknoloji yenileme	41	37,6
Sulama Yatırımları	7	6,4
Diğer	4	3,7
<b>Yatırım Yapılan Alan İle İlgili Tecrübe Düzeyi</b>		
Tecrübesiz	4	3,7
1-5 Yıl Tecrübe	16	14,7
6-10 Yıl Tecrübe	41	37,6
11-15 Yıl Tecrübe	24	22,0
16-20 Yıl Tecrübe	13	11,9
20 Yıl Üstü Tecrübe	11	10,1
<b>IPARD I Desteklerinden Haberdar Olma Şekli</b>		
Ulusal ve yerel basın yoluyla	5	4,6
Afiş ve broşürler	4	3,7
Tarım İl Müdürlüğü Tanıtım Toplantıları	25	22,9
Tarım İl Müdürlüğü internet sitesi	4	3,7
TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü	26	23,9
TKDK internet sitesi	8	7,3
Üye olduğum kooperatif veya birlikten	5	4,6
Çevremdeki diğer insanlardan	32	29,4
<b>Proje Hazırlama Şekli</b>		
Kendim	3	2,8
Danışman	106	97,2

Tablo 6’da görüldüğü üzere destek alınan tedbir ve yatırıma ilişkin demografik bilgilerde yatırım kapsamı, yatırım yapılan alan ile ilgili tecrübe düzeyi, IPARD I desteklerinden haberdar olma şekli ve proje hazırlama şekli ele alınmıştır. Araştırmaya katılan firmaların yatırımlarının kapsamına bakıldığında toplam yatırım içerisinde en yüksek payı %43,1 ile yeni yatırımlar almaktadır. İkinci en yüksek pay ise %37,6 ile kapasite artırma ve teknoloji yenileme faaliyetlerine yönelik olarak gerçekleştirilen yatırımlardır. Bu yatırımları %9,2 ile tamamlama yatırımları, %6,4 ile sulama yatırımları ve son olarak %3,7 ile diğer yatırımlar takip etmektedir. TKDK destekleri kapsamında yatırım faaliyeti gerçekleştiren girişimcilerin %96,3’ü faaliyet alanı ile ilgili daha önceden bir tecrübesi olduğunu belirtmiştir. Tecrübesi olanlar tecrübe düzeyi açısından değerlendirildiğinde 20 yıl ve üzerinde tecrübeye sahip olanlar %10,1 ile en düşük paya sahip olan gruptur. En yüksek paya sahip olan grup ise %37,6 ile 6-10 yıl tecrübe sahibi olanlardır. TKDK desteklerinden faydalanan katılımcıların desteklerden nasıl haberdar olduğuna bakıldığında %29,4 ile çevremdeki diğer insanlardan öğrendim cevabını verenler en yüksek paya sahip olan gruptur. %23,9’luk bir çoğunlukla TKDK Isparta İl Koordinatörlüğü cevabı ise ikinci en popüler cevap olarak gözükmektedir. Tarım İl Müdürlüğü tanıtım toplantılarından öğrendiğini belirtenlerin oranı ise %22,9 ile üçüncü en yüksek cevap olarak görülmektedir. Hem Tarım İl Müdürlüğü internet sitesi hem de TKDK internet sitesinden öğrenenlerin oranı ise %11 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tarım İl Müdürlüğü internet sitesi ve afiş ve broşürler yoluyla öğrenenlerin oranı ise en düşük paya sahip olan iki grup olarak gözükmektedir. Araştırma kapsamındaki katılımcıların projelerini kendileri mi yoksa bir danışman mı hazırladığına bakıldığında sadece 3 kişi projesini kendisi hazırlamıştır. Kalan 106 kişi projesini dışarıdan bir danışmana hazırlamıştır.

Demografik bilgilerden sonra IPARD I projelerinin başvuru ve uygulama süreçleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. IPARD I projelerinin başvuru ve uygulama süreçlerinin değerlendirilmesi adına katılımcılara 5’li likert ölçek kullanılarak (1=Hiç Katılmıyorum, 2=Kısmen Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Kısmen Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) 14 adet değerlendirme ölçütü açısından düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir.

**Tablo 7.** IPARD I Desteklerinin Başvuru ve Uygulama Süreçlerinin Değerlendirilmesi

	<b>Kriterler</b>	<b>N</b>	<b>Ortalama</b>
1	TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir	109	3,8165
2	TKDK IPARD proje başvuru konuları yeterlidir	109	4,0275
3	TKDK IPARD proje başvuru süresi yeterlidir	109	4,2294
4	TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir	109	3,8440
5	TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılırdır	109	4,0642
6	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır	109	4,1835
7	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğu yaşanmamaktadır	109	4,2110
8	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir	109	3,7615
9	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	109	3,7248
10	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde ihale dosyalarının hazırlanmasında güçlükler yaşanmamaktadır	109	3,7615
11	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır	109	3,6606
12	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir	109	3,9266
13	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	109	3,6239
14	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır	109	3,7431

IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin tablo 7’de yer alan değerlendirme kriterleri incelendiğinde en çok memnuniyet duyulan konu IPARD I proje başvuru sürelerinin yeterli olduğudur. Katılımcılar bu soruya 4,22’lik ortalama ile en yüksek cevabı vermişlerdir. Proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğunun yaşanmaması ise 4,21 ortalama ile ikinci en yüksek cevaptır. Proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğünün yeterli desteği sağladığını düşünüyor musunuz sorusuna ise katılımcılar 4,18 ortalama ile üçüncü en yüksek cevabı vermişlerdir. Bu anlamda il koordinatörlüğünün desteklerin uygulanmasında etkin bir role sahip olduğu söylenebilir. Katılımcılar arasında en düşük ortalamaya sahip değerlendirme kriteri ise TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamasıdır. 3,62 ortalamaya sahip olan bu kritere göre az da olsa proje uygulama sürecinde izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşandığı söylenebilir. En düşük değere sahip diğer bir kriter proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasında tutarsızlıklar yaşanmamasıdır. Katılımcılar bu kriteri kabul etmekle birlikte kriter, diğer kriterlere göre 3,66’lık ortalama ile daha düşük bir değere sahiptir.

IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerinin değerlendirilmesine yönelik hazırlanan sorular toplu olarak değerlendirildiğinde katılımcıların desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinden genel olarak memnun oldukları söylenebilir.

IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin yapılan değerlendirmelerden sonra firmaların cevaplarının destek alınan tedbir türlerine göre farklılık gösterip gösterilmediğine bakmak için nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis testi yapılmıştır. Kruskal-Wallis testinin uygulanabilmesi için grup sayısının 3 ve üzeri olması gerekmektedir. Bunun yanında verilerin normal dağılması ile varyanslarının eşit olması varsayımlarından en az birini sağlamamış olması zorunludur (Kalaycı, 2010:73-74; Uzgören, 2012:283).

**Tablo 8.** One-Sample Kolmogorov-Smirnov Testi

N	Normal Parametreler <sup>a,b</sup>		En Aşırı Farklılıklar			Test İstatistiği	P	
	Ortalama	Standart Sapma	Mutlak	Pozitif	Negatif			
1	109	3,8165	1,11526	0,290	0,144	-0,290	0,290	0,000 <sup>c</sup>
2	109	4,0275	1,15837	0,289	0,201	-0,289	0,289	0,000 <sup>c</sup>
3	109	4,2294	0,91927	0,258	0,201	-0,258	0,258	0,000 <sup>c</sup>
4	109	3,8440	1,26326	0,274	0,180	-0,274	0,274	0,000 <sup>c</sup>
5	109	4,0642	1,13264	0,276	0,204	-0,276	0,276	0,000 <sup>c</sup>
6	109	4,1835	1,09853	0,287	0,229	-0,287	0,287	0,000 <sup>c</sup>
7	109	4,2110	1,02806	0,265	0,221	-0,265	0,265	0,000 <sup>c</sup>
8	109	3,7615	1,19334	0,221	0,150	-0,221	0,221	0,000 <sup>c</sup>
9	109	3,7248	1,16167	0,273	0,140	-0,273	0,273	0,000 <sup>c</sup>
10	109	3,7615	1,20107	0,239	0,151	-0,239	0,239	0,000 <sup>c</sup>
11	109	3,6606	1,07342	0,211	0,144	-0,211	0,211	0,000 <sup>c</sup>
12	109	3,9266	1,10308	0,215	0,165	-0,215	0,215	0,000 <sup>c</sup>
13	109	3,6239	1,26776	0,241	0,139	-0,241	0,241	0,000 <sup>c</sup>
14	109	3,7431	1,18949	0,237	0,145	-0,237	0,237	0,000 <sup>c</sup>

a. Test dağılımı normal.

b. Verilerden hesaplandı.

c. Lilliefors anlamlılık düzeltmesi.

Tablo 8’de yer alan Kolmogorov-Smirnov normallik testine göre tüm verilerin p değeri 0,05’den küçük olduğu için veriler normal dağılım göstermemektedir. Tablo 9’da varyansların homojen olup olmadığını görebilmek için levne istatistiğine bakılmıştır. Levne istatistiği 1, 2, 3, 4, 5 ve 10. sorularda varyansların homojen olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla da verilerin normal dağılması ile varyanslarının eşit olması varsayımlarından en az biri sağlanmadığı için nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis testi yapılabilir.

**Tablo 9.** Varyansların Homojenliği Testi

		Levene İstatistiği	df1	df2	P
1	TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir	9,818	2	106	,000
2	TKDK IPARD proje başvuru konuları yeterlidir	6,727	2	106	,002
3	TKDK IPARD proje başvuru süresi yeterlidir	6,065	2	106	,003
4	TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir	29,478	2	106	,000
5	TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılabilir	7,175	2	106	,001
6	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır	,171	2	106	,843
7	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğu yaşanmamaktadır	1,519	2	106	,224
8	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir	1,193	2	106	,307
9	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	2,728	2	106	,070
10	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde ihale dosyalarının hazırlanmasında güçlükler yaşanmamaktadır	4,000	2	106	,021
11	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır	,741	2	106	,479
12	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir	2,116	2	106	,126
13	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	1,616	2	106	,203
14	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır	1,970	2	106	,145

Kruskal-Wallis testi sonuçları aşağıda tablo 10’da verilmiştir. Buna göre 1, 4, 5, 6, 8, 11, 12 ve 14. sorularda p değeri 0,05 değerinden küçük olduğu için firmalar destek alınan tedbir türlerine göre farklılık göstermektedir.

Diğer sorularda ise (2, 3, 7, 9, 10, 13) firmalar destek alınan tedbir türlerine göre istatistik olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

**Tablo 10.** Kruskal-Wallis Testi

		Ki-Kare	df	P
1	TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir	10,431	2	,005
2	TKDK IPARD proje başvuru konuları yeterlidir	5,420	2	,067
3	TKDK IPARD proje başvuru süresi yeterlidir	1,643	2	,440
4	TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir	20,334	2	,000
5	TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılırdır	15,188	2	,001
6	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır	9,486	2	,009
7	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğu yaşanmamaktadır	3,369	2	,186
8	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir	15,028	2	,001
9	TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	5,010	2	,082
10	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde ihale dosyalarının hazırlanmasında güçlükler yaşanmamaktadır	3,040	2	,219
11	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır	7,510	2	,023
12	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir	7,057	2	,029
13	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	3,707	2	,157
14	TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır	6,387	2	,041

Firmalar destek alınan tedbir türlerine göre istatistik olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakıldıktan sonra anlamlı farklılık çıkan sorularda ortalama sıralar tablosuna (tablo 11) bakılarak farklılık düzeyi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre 1. soruya bakıldığında “TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir” sorusuna 302 kodlu çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirmesi tedbirinden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bir diğer ifadeyle 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 60,70, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 54,03, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 33,07’dir. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterli olduğunu daha fazla düşünmektedir.

“TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 66,07, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 40,15, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 39,20’dir. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projesi hibe miktarlarının yeterli olduğunu daha fazla düşünmektedir. TKDK IPARD projesi hibe miktarlarının yeterli olduğu konusunda en olumsuz grup ise 101 kodlu tarımsal işletmelerin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalardır.

“TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılırdır” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 61,96, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 53,37, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 29,13’tür. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje hazırlama dokümanlarının yeterli ve anlaşılır olduğu konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. TKDK IPARD proje hazırlama dokümanlarının yeterli ve anlaşılır olduğu konusunda en olumsuz tutum sergileyen grup ise 101 kodlu tedbirden destek alan firmalardır.

“TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 59,10, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 56,92, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 33,80’dir. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK

IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğünün yeterli desteği sağladığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır sorusuna karşı en olumsuz tutum sergileyen grup ise yine 101 kodlu tedbirinden destek alan firmalardır.

**Tablo 11.** Ortalama Sıralar

	Destek Alınan Tedbir	N	Ortalama Sıra
1 TKDK IPARD projesi konusunda yapılan tanıtımlar yeterlidir	101	15	33,07
	103	31	54,03
	302	63	60,70
2 TKDK IPARD proje başvuru konuları yeterlidir	101	15	40,40
	103	31	52,66
	302	63	59,63
3 TKDK IPARD proje başvuru süresi yeterlidir	101	15	52,50
	103	31	60,65
	302	63	52,82
4 TKDK IPARD projesi hibe miktarları yeterlidir	101	15	39,20
	103	31	40,15
	302	63	66,07
5 TKDK IPARD proje hazırlama dokümanları yeterli ve anlaşılırdır	101	15	29,13
	103	31	53,37
	302	63	61,96
6 TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır	101	15	33,80
	103	31	56,92
	302	63	59,10
7 TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde danışman bulma zorluğu yaşanmamaktadır	101	15	49,13
	103	31	62,87
	302	63	52,52
8 TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir	101	15	27,10
	103	31	56,73
	302	63	60,79
9 TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	101	15	38,97
	103	31	56,48
	302	63	58,09
10 TKDK IPARD proje uygulama sürecinde ihale dosyalarının hazırlanmasında güçlükler yaşanmamaktadır	101	15	44,30
	103	31	52,55
	302	63	58,75
11 TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır	101	15	35,10
	103	31	57,19
	302	63	58,66
12 TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir	101	15	44,33
	103	31	66,45
	302	63	51,90
13 TKDK IPARD proje uygulama sürecinde gerekli izin ve ruhsatların alınmasında zorluklar yaşanmamaktadır	101	15	41,43
	103	31	54,90
	302	63	58,28
14 TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır	101	15	36,67
	103	31	58,31
	302	63	57,74

“TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetleri çok yüksek değildir” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 60,79, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 56,73, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 27,10’dur. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde dosya hazırlama maliyetlerinin çok yüksek olmadığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler. TKDK IPARD proje hazırlama sürecinde il koordinatörlüğü yeterli desteği sağlamaktadır sorusuna karşı en olumsuz tutum sergileyen grup ise 101 kodlu tedbirden destek alan firmalardır.

“TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmamaktadır” sorusuna en olumsuz yaklaşan grup 101 kodlu tedbirden destek alan firmalardır. 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre daha olumlu bir tutum sergilemişlerdir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 58,66, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 57,19, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 35,10’dur. Dolayısıyla 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasındaki tutarsızlıklar yaşanmadığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler.

“TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği söz konusu değildir” sorusuna en olumsuz yaklaşan grup 101 kodlu tedbirden destek alan firmalardır. 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre daha olumlu bir tutum sergilemişlerdir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 51,90, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 66,45, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 44,33’dür. Dolayısıyla 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliğinin olmadığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler.

“TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmamaktadır” sorusuna en olumsuz yaklaşan grup 101 kodlu tedbirden destek alan firmalardır. 103 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre daha olumlu bir tutum sergilemişlerdir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 57,74, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 58,31, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 36,67’dur. Dolayısıyla 103 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili zorluklar yaşanmadığı konusunda daha pozitif bir tutum sergilemektedirler.

IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin yapılan değerlendirmelerde firmaların cevaplarının destek alınan tedbir türlerine göre farklılık gösterip gösterilmediğine baktıktan sonra IPARD I desteklerinin sonuçlarının değerlendirilmesine geçilmiştir. Bu bağlamda katılımcılara 5’li likert ölçek kullanılarak (1= Hiç Katılmıyorum 2= Kısmen Katılmıyorum 3= Kararsızım 4= Kısmen Katılıyorum 5= Kesinlikle Katılıyorum) 8 adet kriter açısından düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir.

**Tablo 12.** IPARD Desteklerinin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

	N	Ortalama	Standart Sapma
1 TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır.	109	4,1560	1,01993
2 TKDK IPARD projeleri ile kırsal alan da tarım potansiyeli yatırımcıların dikkatini çekmiştir.	109	4,2110	,97252
3 TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.	109	4,1743	1,05272
4 TKDK IPARD projeleri ile tarım, kırsal halk ve işletmeciler için ekonomik fayda sağlamıştır.	109	4,3670	,81264
5 TKDK IPARD projeleri kırsal halkın becerilerinin gelişmesini, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi konulara karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır.	109	3,7615	1,02649
6 TKDK IPARD projeleri geleneksel kültürü olumlu yönde geliştirmiştir.	109	3,4954	1,16765
7 TKDK IPARD projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir.	109	2,3578	1,26581
8 TKDK IPARD projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır	109	4,4679	,81159

IPARD I projelerinin etkilerinin değerlendirilmesine bakıldığında genel olarak tarım, istihdam, tesislerin doğal çevreye etkisi, yenilikçilik kırsal halkın refahına yönelik genel eğilimi ölçme amacı taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılar 7. soru haricindeki tüm kriterleri kabul etmektedir. IPARD I projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı, kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir sorusuna 2,35'lik bir ortalama ile kabul etmedikleri cevabını vermişlerdir. IPARD I projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır sorusuna ise katılımcılar tarafından 4,46'lık bir ortalama ile en yüksek cevap verilmiştir.

IPARD I desteklerinin sonuçlarının değerlendirilmesine ilişkin yapılan değerlendirme de firmalar destek alınan tedbir türlerine göre farklılık gösterip gösterilmediğine bakmak için nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis testi yapılmıştır.

**Tablo 13.** One-Sample Kolmogorov-Smirnov Testi

N	Normal Parametreler <sup>a,b</sup>		En Aşırı Farklıklar			Test İstatistiği	P	
	Ortalama	Standart Sapma	Mutlak	Pozitif	Negatif			
1	109	4,1560	1,01993	0,255	0,204	-0,255	0,255	0,000 <sup>c</sup>
2	109	4,2110	0,97252	0,287	0,209	-0,287	0,287	0,000 <sup>c</sup>
3	109	4,1743	1,05272	0,279	0,216	-0,279	0,279	0,000 <sup>c</sup>
4	109	4,3670	0,81264	0,314	0,218	-0,314	0,314	0,000 <sup>c</sup>
5	109	3,7615	1,02649	0,197	0,165	-0,197	0,197	0,000 <sup>c</sup>
6	109	3,4954	1,16765	0,218	0,122	-0,218	0,218	0,000 <sup>c</sup>
7	109	2,3578	1,26581	0,198	0,198	-0,142	0,198	0,000 <sup>c</sup>
8	109	4,4679	0,81159	0,377	0,256	-0,377	0,377	0,000 <sup>c</sup>

a. Test dağılımı normal.

b. Verilerden hesaplandı.

c. Lilliefors anlamlılık düzeltmesi.

Kruskal-Wallis testini yapmadan önce Kolmogorov-Smirnov normallik testi yapılmış ve tüm verilerin p değeri 0,05'den küçük olduğu için verilerin normal dağılım göstermediği ortaya konmuştur. Daha sonra varyansların homojen olup olmadığını görebilmek için levne istatistiğine bakılmıştır. Levene istatistiğine tüm sorularda varyansların homojen olduğu görülmektedir. Dolayısıyla da verilerin normal dağılımı ile varyanslarının eşit olması varsayımlarından en az biri sağlanmadığı için nonparametrik bir test olan Kruskal-Wallis testi yapılabilir.

**Tablo 14.** Varyansların Homojenliği Testi

		Levene	df1	df2	P
		İstatistiği			
1	TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır.	2,314	2	106	,104
2	TKDK IPARD projeleri ile kırsal alan da tarım potansiyeli yatırımcıların dikkatini çekmiştir.	,533	2	106	,589
3	TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.	2,146	2	106	,122
4	TKDK IPARD projeleri ile tarım, kırsal halk ve işletmeciler için ekonomik fayda sağlamıştır.	,810	2	106	,448
5	TKDK IPARD projeleri kırsal halkın becerilerinin gelişmesini, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi konulara karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır.	2,483	2	106	,088
6	TKDK IPARD projeleri geleneksel kültürü olumlu yönde geliştirmiştir.	1,778	2	106	,174
7	TKDK IPARD projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir.	,649	2	106	,524
8	TKDK IPARD projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır	,046	2	106	,955

Kruskal-Wallis testi sonuçları aşağıda tablo 15'de verilmiştir. Buna göre 1 ve 3, sorularda p değeri 0,05 değerinden küçük olduğu için firmalar destek alınan tedbir türlerine göre farklılık göstermektedir. Diğer sorularda ise (2, 4, 5, 6, 7, 8) firmalar destek alınan tedbir türlerine göre istatistik olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

**Tablo 15.** Kruskal-Wallis Testi

		<b>Ki-Kare</b>	<b>df</b>	<b>P</b>
<b>1</b>	TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır.	6,970	2	,031
<b>2</b>	TKDK IPARD projeleri ile kırsal alan da tarım potansiyeli yatırımcıların dikkatini çekmiştir.	,818	2	,664
<b>3</b>	TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.	7,762	2	,021
<b>4</b>	TKDK IPARD projeleri ile tarım, kırsal halk ve işletmeciler için ekonomik fayda sağlamıştır.	2,407	2	,300
<b>5</b>	TKDK IPARD projeleri kırsal halkın becerilerinin gelişmesini, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi konulara karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır.	4,592	2	,101
<b>6</b>	TKDK IPARD projeleri geleneksel kültürü olumlu yönde geliştirmiştir.	3,728	2	,155
<b>7</b>	TKDK IPARD projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir.	,617	2	,734
<b>8</b>	TKDK IPARD projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır	2,250	2	,325

Firmalar destek alınan tedbir türlerine göre istatistik olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine bakıldıktan sonra anlamlı farklılık çıkan sorularda ortalama sıralar tablosuna (tablo 16) bakılarak farklılık düzeyi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre 1. soruya bakıldığında “TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır” sorusuna 103 kodlu tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar tedbirinden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bir diğer ifadeyle 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 60,29, 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 56,71, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 36,87’dir. Dolayısıyla 103 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamının artmış olduğunu daha fazla düşünmektedir.

**Tablo 16.** Ortalama Sıralar

		<b>Destek Alınan Tedbir</b>	<b>N</b>	<b>Ortalama Sıra</b>
<b>1</b>	TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamı artmıştır.	101	15	36,87
		103	31	60,29
		302	63	56,71
<b>2</b>	TKDK IPARD projeleri ile kırsal alan da tarım potansiyeli yatırımcıların dikkatini çekmiştir.	101	15	48,73
		103	31	56,47
		302	63	55,77
<b>3</b>	TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.	101	15	35,90
		103	31	55,74
		302	63	59,18
<b>4</b>	TKDK IPARD projeleri ile tarım, kırsal halk ve işletmeciler için ekonomik fayda sağlamıştır.	101	15	45,00
		103	31	58,68
		302	63	55,57
<b>5</b>	TKDK IPARD projeleri kırsal halkın becerilerinin gelişmesini, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi konulara karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamıştır.	101	15	39,43
		103	31	57,10
		302	63	57,67
<b>6</b>	TKDK IPARD projeleri geleneksel kültürü olumlu yönde geliştirmiştir.	101	15	43,37
		103	31	51,94
		302	63	59,28
<b>7</b>	TKDK IPARD projeleri ile kurulan tesislerin inşaatı kırsal alanlarda doğal çevreyi yok etmiştir.	101	15	52,50
		103	31	58,58
		302	63	53,83
<b>8</b>	TKDK IPARD projeleri tarım sektörüne olumlu katkı sağlamıştır.	101	15	46,07
		103	31	54,06
		302	63	57,59



“TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın geliri artmıştır.” sorusuna ise yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmalar diğer tedbirlerden destek alan firmalara göre daha olumlu bir cevap vermiştir. Bu anlamda 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 59,19, 103 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası 55,74, 101 kodlu tedbirden destek alan firmaların ortalama sırası ise 35,90’dır. Dolayısıyla 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın gelirinin artmış olduğunu daha fazla düşünmektedir. TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın gelirinin artmış olduğu konusunda en olumsuz grup ise 101 kodlu tedbirden destek alan firmalardır.

## 5. SONUÇ

Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin en temel sorunlarından biri kalkınma sorunudur. Bu sorun çerçevesinde kırsal alanları ve tarım sektörünü öne çıkaran anahtar kavram ise kırsal kalkınmadır. Kırsal alanda yaşayan insanların ekonomik ve sosyal refahı ile yaşam kalitesini artırma süreci olarak tanımlanan kırsal kalkınma, dünyadaki ekonomik, politik, teknolojik ve sosyal alanlarda ortaya çıkan değişimler ve gelişimlerden etkilenmekte ve sürdürülebilir yeni politikaları ortaya çıkarma arayışını hızlandırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin AB’ye üyeliği süreci ülkemizde kırsal kalkınma politikalarına büyük bir yön vermiştir. Bu çerçevede kurulan TKDK, Türkiye’nin AB “Ortak Tarım Politikasına” uyum noktasında tarımsal ve kırsal kalkınma politikalarının yeniden şekillenmesine ve etkin bir şekilde uygulanmasına büyük bir katkı sağlamaktadır. Bu katkı özellikle kırsal alanlarda yaşayan insanların refah düzeyinin ve yaşam kalitesinin artmasını sağlayarak kırsal kalkınmayı desteklemektedir.

IPARD programları temelinde Türkiye’ye tahsis edilen fonlar IPARD I (2007-2013) ve IPARD II (2014-2020) şeklinde iki dönemde 42 ilde TKDK sorumluluğunda kullanılmaktadır. TKDK, uygulama süreci sona eren IPARD I programı çerçevesinde yaklaşık 3,15 milyar TL’lik bir hibe ödeyerek Türkiye’nin son dönemdeki kırsal kalkınma politikalarına önemli bir ivme kazandırmıştır. Ekonomisi tarıma dayalı illerden biri olan Isparta ili ise 166 firma ile bu desteklerin 66 milyon 620 bin TL’lik kısmından yararlanmış. Bu bağlamda çalışmada IPARD I programından faydalanan Isparta ilindeki firmaların desteklere ilişkin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşadıkları problemler ve desteklerin bölge için yaratmış olduğu sonuçlar incelenmiştir.

Araştırma bulgularına göre destek alan proje sahiplerinin %93,6’sının erkek, %84,4’ünün evli, %62,3’ünün 40 yaş altında olduğu ve %56,9’unun ise lise mezunu olduğu; destek alan firmaların yatırımlarının %67,9 ile daha çok ilçelerde yoğunlaştığı, firmaların %60,6 ile daha çok şahıs işletmelerinden oluştuğu, firmaların %66,1’inin aile işletmesi olduğu ve %6,4’ünün ihracat yaptığı; yatırımların kapsamına bakıldığında ise en yüksek payı %43,1 ile yeni yatırımların aldığı, yatırım yapılan alan ile ilgili tecrübe düzeyinin yüksek olduğu, desteklerden haberdar olmada çevredeki diğer insanlardan öğrenmenin %29,4 ile en yüksek paya sahip olduğu ve projelerin %97,2’sinin danışmalara hazırlatıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin analiz bulgularında katılımcıların bu süreçlere ilişkin memnuniyet düzeyinin genel anlamda yüksek olduğu ve çok büyük problemler yaşamadığı bulunmuştur. IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin yapılan değerlendirmelerin destek alınan tedbir türlerine göre farklılık gösterip gösterilmediğine bakıldığında yapılan tanıtımların yeterliliği, hibe miktarları, proje hazırlama dokümanlarının yeterli ve anlaşılır olması, dosya hazırlama maliyetleri, proje uygulama sürecinde piyasa fiyatları ile proje bütçesi arasında yaşanan tutarsızlıklar, il koordinatörlüğünün yeterli desteği sağlaması kriterlerinden en memnun olan tedbir türünün 302 nolu tedbir türündeki işletmeler olduğu, en az memnuniyet duyan tedbir türünün ise 101 nolu tedbir türündeki işletmeler olduğu tespit edilmiştir. Proje uygulama sürecinde teklif alacak firma yetersizliği, proje uygulama sürecinde izleme değerlendirme formları ile ilgili yaşanan zorluklar kriterlerinden en memnun olan tedbir türü ise 103 nolu tedbir türündeki işletmeler olurken yine memnuniyet düzeyinin en az olduğu tedbir türü 101 nolu tedbir türündeki işletmeler olduğu tespit edilmiştir. Başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin tedbir türlerine göre farklılıkların genel eğilimi 101 nolu tedbir türündeki işletmelerin diğer tedbir türlerindeki işletmelere nazaran memnuniyet düzeyinin daha düşük seviyede olduğu tespit edilirken, memnuniyet düzeyi en yüksek tedbir türünün 302 nolu tedbir türündeki işletmeler olduğu tespit edilmiştir.

IPARD I desteklerinin etkilerinin değerlendirilmesine bakıldığında tarımsal potansiyeli arttırdığı, kırsal halkın gelirinde belirgin bir artış meydana getirdiği, geleneksel kültürü olumlu yönde etkilediği ve tarım sektöründe istihdam artışı meydana getirdiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda TKDK IPARD I projeleri kırsal bölgelerin ekonomik potansiyelinin harekete geçirilebilmesi ve bölgenin ülke ekonomisine sağladığı katkının daha üst seviyelere çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. IPARD I projeleri ile kurulan tesislerin doğal çevreyi

olumsuz etkilediği görüşü ise katılımcılar tarafından kabul edilmemiştir. İstihdam artışının katılımcıların en çok memnuniyet duyduğu konunun başında gelmesi, bölgenin istihdam olanaklarının geliştirilmesi için yapılacak çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiğinin açık bir kanıtı olarak sunulabilir. IPARD I projelerinin etkilerinin değerlendirmesinde tedbir türlerine göre bir farklılık olup olmadığına bakıldığında sadece iki kriterde anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Buna göre 103 kodlu tedbirden destek alan firmalar 101 ve 302 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projeleri ile kırsal halkın tarım sektöründe istihdamının artmış olduğunu daha fazla düşünmektedir. Yine 302 kodlu tedbirden destek alan firmaların 101 ve 103 kodlu tedbirden destek alan firmalara göre TKDK IPARD projeleri ile bölgede kırsal halkın gelirin artmış olduğunu daha fazla düşünmektedir.

Araştırma bulgularına göre IPARD I desteklerinin başvuru ve uygulama süreçlerine ilişkin Isparta ilinde çok büyük problemler yaşanmamış ve memnuniyet düzeyi genel anlamda yüksek seviyede olmuştur. Yine IPARD I desteklerinin bölgedeki tarım potansiyelinin yatırımcılar tarafından farkına varılmasını sağladığı, yerel dinamikleri harekete geçirerek bölgenin ekonomik kapasitesinin daha etkin kullanılmasını sağladığı, kırsal bölge halkının beceri gelişimi ve yenilikçilik yeteneklerinin gelişmesini sağlayarak bölgenin entelektüel sermaye birikimine katkı sağladığı ve bölge halkının istihdam sorununa çözüm üretmek için bölge halkının gelir düzeyinde iyileşme sağladığı söylenebilir. Bu bağlamda Isparta ilinde IPARD I destekleri kırsal kalkınma üzerinde etkili bir araç olarak kullanıldığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak TKDK tarafından uygulanan IPARD programları kırsal kalkınmayı destekleyerek kırsal bölge halkının refah düzeyi artışına önemli katkılar sağlamaktadır.

#### KAYNAKÇA

- Akın, O. (2015). Kırsal Kalkınma Politikalarının AB Politikaları Çerçevesinde İncelenmesi: Denizli İli Örneği, Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Aslan, S., Demirhan, Y. ve Ertaş, M. (2016). “Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD I) ve Mardin İline Etkileri”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 7(1), 232-254.
- Ayanoğlu, İ. (2008). Kırsal Kalkınma ve Türkiye İçin Bir Kırsal Kalkınma Modeli, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydınlı, H.İ. ve Çiftçi, S. (2015). “Türkiye’de Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(54), 192-200.
- Bahtiyar, K. (2014). “Kırsal Kalkınma Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme: TKDK (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu) Örneği”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (28), 306-324.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, Ankara: Pegem Akademi.
- Can, M. ve Esengün, K. (2007). “Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye’nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği”, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 24(2), 43-56.
- Çeken, H., Karadağ, L. ve Dalgın, T. (2007). “Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye’ye Yönelik Teorik Bir Çalışma”, Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 8(1), 1-14.
- Çelik, Z. (2005). “Planlı Dönemde Türkiye’deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, Planlama, 2(32), 61-71.
- Dağlıoğlu, E. (2008). IPARD Programı Kapsamında Türkiye’ye Verilecek Desteklere İlişkin Ödeme Süreci ve Bu Sürecin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Demirbük, M. (2013). Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının Değerlendirilmesi Sivas İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- DPT (2018). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/strateji/UKKS.pdf> , (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2018).
- Geray, C. (1999). “İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 54(2), 61-100.

- Gülçubuk, B., Yıldırak, N., Kızılaslan, N., Özer, D., Kan, M., ve Kepoğlu, A. (2010). “Kırsal Kalkınma Yaklaşımları ve Politika Değişimleri”, Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, [http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/e443d6819ae22b2\\_ek.pdf](http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/e443d6819ae22b2_ek.pdf), (Erişim Tarihi: 13 Mart 2018).
- Gürlük, S. (2001). “Dünyada ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma”, Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 19(4), 1-12.
- Han, E. ve Kaya, A.A. (2008). Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- IPARD (2017). <https://ipard.tarim.gov.tr/Ayarlar/mevzuat/IPARDProgram.doc>, (Erişim Tarihi: 5 Kasım 2017).
- İrmiş, A. ve Eroğlu, Ş.G. (2015). “Bir Kırsal Kalkınma Modeli Olarak Geleneksel Üretimi Yeniden Canlandırma Örneği: Yeşilyuva Ayakkabı Üretimi”, International Conference on Eurasian Economies, 9-11 September 2015, Kazan-Russia, 689-698.
- Kafa, N. (2014). Kırsal Kalkınma Aracı Olarak Yoksul Yanlısı Turizm Yaklaşımı Edremit Körfezi Örneği, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Balıkesir.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kuşat, N. (2014). “Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Bir Alternatif Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(2), 65-87.
- Nakip, M. (2006). Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve SPSS Destekli Uygulamalar, Ankara: Seçkin Yayınları.
- OECD (2006). The New Rural Paradigm Policies and Governance, OECD Rural Policy Reviews, OECD.
- Özen, A. (2014). AB Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Kırsal Kalkınma Politikalarındaki Değişim ve Kırsal Kalkınma Yatırımları Kapsamında Hibe Projelerinin Değerlendirilmesi; Aydın İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Özkul, G. (2013). Girişimsel Fırsat Tipleri ve Belirleyici Unsurları: Firma Büyüme Performansı ve Bölgesel Kalkınma Perspektifinde TR61 Bölgesi İmalat Sanayi Sektörü Üzerine Ampirik Bir Araştırma, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Salant, P. ve Dillman, D.A (1994). How to Conduct Your Own Survey, New York: Wiley: John Wiley and Sons.
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2015). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020).
- T.C. Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı (2011). Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı (2007-2013), TC Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı Yayını, Ankara.
- TKDK (2019). Desteklenen Sektörler, <https://www.tkd.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019).
- TKDK (2018). <http://www.tkd.gov.tr/ProjeIslemleri/ImzalananaSozlesmeler>, (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2018).
- TKDK (2017). Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Stratejik Planı 2017-2021, Ankara.
- TKDK, (2015). Kırsal Kalkınma Çalıştayı TKDK – D8 Ülkeleri, 14-15 Mayıs 2015, Ankara.
- Uzgören, N. (2012). Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler ve SPSS Uygulamaları, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Yenigül, S.B. (2017). “Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Politikalarına Etkisi”, Planlama, 27(1), 16-25.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yontar, İ.G. ve Söztutar, M. (2018). “Kırsal Alanda Girişimcilik, Üretim ve Kalkınma Boyutlarıyla Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) – Manisa İl Koordinatörlüğü Örneği”, Sayıştay Dergisi, (111), 43-77.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## 2024 AVRUPA FUTBOL ŞAMPİYONASI EV SAHİPLİĞİ ADAYLIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: ALMANYA VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

### EVALUATION OF 2024 EUROPEAN FOOTBALL CHAMPIONSHIP HOST CANDIDACY: COMPARISON OF GERMANY AND TURKEY

Dr. Öğr. Üyesi Tuna BATUHAN<sup>1</sup>

#### ÖZ

Bu çalışmada, en prestijli uluslararası futbol organizasyonlarından birisi olan Avrupa Futbol Şampiyonası'na 2024 yılında ev sahipliği yapmak için aday olan iki ülke Türkiye ve Almanya'nın adaylık dosyaları UEFA değerlendirme kriterleri kapsamında ülkelerin vizyonu, stadyumlar, konaklama ve antrenman alanlarının durumu, ulaşım olanakları, taraftar bölgeleri ve diğer ana başlıklarda incelenmiştir ve ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. UEFA nezdinde Türkiye'nin adaylığı genel olarak olumlu görülse de, Türkiye'nin uluslararası erişilebilirliğinin havayoluyla ve birkaç havaalanıyla sınırlı olması ve ulaşım altyapısının genel anlamda yetersiz bulunması; birçok aday şehirde otel kapasitesinin ve sosyal altyapının yetersiz görülmesi Türkiye'nin adaylığını zayıflatmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin aday şehirlerinin organizasyon tecrübesinin sınırlı olması; insan hakları alanında bir faaliyet planının bulunmaması ve güncel ekonomik gelişmelerin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası için planlanan kamu yatırımlarını riske atabileceği endişesi de Türkiye'nin adaylığının olumsuz yönleri olarak sıralanabilir. Almanya'nın ise, mevcut ulaşım altyapısının, konaklama ve antrenman imkanlarının beklentilerin üzerinde olması; aday şehirlerinin sosyal altyapının ve organizasyon tecrübesinin üst seviyede olması ve en önemlisi sırf Avrupa Futbol Şampiyonası için yeni yatırımlar yapılmasının planlanmaması önemli artılar olarak görülmektedir. Sonuç olarak, Almanya UEFA açısından daha güvenli bir seçenek olarak görülmüş ve adaylığı kazanmıştır. UEFA'nın oylama sonrasında verdiği kararın, Avrupa Futbol Şampiyonası'nın marka değerini korumak, sponsorluk ve reklam gelirlerini riske atmamak yönünde olduğu söylenebilir.

**Anahtar Kelimeler:** EURO 2024, Büyük Çaplı Organizasyon Adaylığı, Büyük Çaplı Organizasyon Planlaması, Türkiye EURO 2024 Adaylığı, Almanya EURO 2024 Adaylığı.

**JEL Sınıflandırma kodları:** Z20, Z28, Z29.

#### ABSTRACT

In the study, the nomination files of the candidate countries (Turkey and Germany) for hosting the 2024 European Football Championship, which is one of the most prestigious international football organizations, are examined and analysed in detail within the scope of vision of the countries, the stadiums, the availability of accommodation and training areas, transportation facilities, fan zones and other main headings as part of the UEFA evaluation criteria. Although Turkey's candidacy in the eyes of UEFA is generally positive, insufficient presence of Turkey's international accessibility and few number of airlines and airport with the limited transportation infrastructure; insufficient number of hotel capacity in the cities and low level of social infrastructure weaken Turkey's candidacy. Additionally, the limited organizational experience of Turkey's candidate cities; lack of an action plan in the field

<sup>1</sup> Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, tuna.batuhan@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7662-3405>

of human rights; worries that the current economic developments could put public investments that are planned for 2024 European Football Championship at risk can be listed as negative aspects of Turkey's candidacy. In Germany current transportation infrastructure, accommodation and training opportunities are above expectations; it is seen that the social infrastructure and organization experience of the candidate cities are at the top level, and most importantly not to anticipate new investments just for the European Football Championship is seen as an important plus. In conclusion, Germany has been seen as a safer option for UEFA and has won the nomination. It can be concluded that UEFA's decision after the vote is to maintain the brand value of the European Football Championship, not to risk the sponsorship and advertising revenues.

**Keywords:** EURO 2024, Large-scale Organization Candidacy, Large-scale Organization Planning, Turkey EURO 2024 Candidacy, Germany EURO 2024 Candidacy.

**JEL Classification Codes:** Z20, Z28, Z29.

## 1. GİRİŞ

Büyük Ölçekli Sportif Organizasyonlar olarak tanımlanan en büyük etkinlikler (Lenskyj, 2000; Hiller, 2000; Theodoraki, 2007) milyonlarca ziyaretçiyi çeken ve büyük ölçekli altyapı yatırımını gerektiren Olimpiyat Oyunları, Futbol Dünya Kupası, Avrupa Futbol Şampiyonası, Commonwealth Oyunları ve diğer benzer organizasyonları içermektedir (Roche, 2002). Sportif bir turnuva olmanın ötesinde anlamlar taşıyan uluslararası ölçekte büyük fenomenler (Cashman ve Hugges, 1999; Hiller, 2000) olarak tanımlanabilecek bu organizasyonlar bir şehrin küresel statüsü kazanmasında etkili bir aşama olarak nitelenmektedir. Bu organizasyonlara ev sahipliği yapmak isteyen aday şehirler her imkânlarını seferber etmekte ve bu organizasyonlardan çok farklı alanlarda kazanım elde etmeyi beklemektedirler. Şehirler için orta ve uzun vadede farklı stratejilerin hayata geçirilmesinde uygun bir araç olarak görülen bu tür organizasyonlara ev sahipliği yapmak isteyen şehirlerin sayısı da artmaktadır.

1950'li yıllarda diğer kıtalarda benzer organizasyonların başlamasıyla, Avrupa'da da Ulusal takımlar seviyesinde bir turnuva düzenlenmesi fikri ortaya çıkmıştır (UEFA İnternet Sitesi). 1954'te UEFA'nın kurulmasının ardından, turnuva fikri ilk olarak Fransız gazeteci L'Equipe tarafından dillendirilmiş, UEFA'nın ilk Genel Sekreteri Henri Delaunay tarafından resmi başvuru seviyesine taşınmış ve Henri Delaunay'ın oğlu Pierre Delaunay'ın Avrupa Uluslar Kupası Organizasyon Komitesi Genel Sekreterliğine atanmasıyla hayat bulmuştur. İlk Avrupa Futbol Şampiyonası, 'Avrupa Uluslar Kupası' adıyla 1958-1960 arasında Fransa'da gerçekleşmiş, 1964 ve sonrasında her 4 yılda bir düzenli olarak birçok farklı Avrupa ülkesinde organize edilmiştir. 1988 Avrupa Futbol Şampiyonası'na Batı Almanya ev sahipliği yaparken, Türkiye ise organizasyon ev sahipliği için 3 kez aday olmasına rağmen bu hakkı elde edememiştir (UEFA İnternet Sitesi). Türkiye Avrupa Futbol Şampiyonası'na 2008'de Yunanistan ile birlikte ortak adaylık başvurusu yapmış, ancak final oylamasında Avusturya-İsviçre ortaklığına kaybetmiştir. 2012 ve 2016 Avrupa Futbol Şampiyonalarına tek başına aday olan Türkiye, her iki adaylık sürecinde de başarılı olamamıştır. Türkiye, 2016'da Avrupa Futbol Şampiyonası ev sahipliğine çok yaklaşmış, ancak final oylamasında Fransa'ya 7-6 kaybetmiştir. Bu 3 adaylık dışında Türkiye, 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası ev sahipliği için de aday olmuş, ancak sonraki süreçte adaylıktan çekilmiştir.

Bu çalışmada, Büyük Ölçekli Sportif Organizasyonlara örnek olarak gösterilebilecek, en prestijli uluslararası futbol organizasyonlarından birisi olan UEFA Avrupa Futbol Şampiyonası'na 2024 yılında ev sahipliği yapmak için aday olan iki ülke Türkiye ve Almanya'nın (ev sahipliği için sadece Türkiye ve Almanya yarışmıştır) adaylık dosyaları UEFA değerlendirme kriterleri kapsamında ülkelerin vizyonu, stadyum, konaklama ve antrenman alanlarının durumu, ulaşım olanakları, taraftar bölgeleri ve diğer ana başlıklarda incelenecek ve ayrıntılı olarak analiz edilecektir.

## 2. 2024 AVRUPA FUTBOL ŞAMPİYONASI ADAYLIK SÜRECİ

2024 Avrupa Futbol Şampiyonası adaylık süreci, 9 Aralık 2016'da UEFA'nın resmi başvuru isteklerini üye ülke federasyonlarına göndermesi ile başlamıştır. Devam eden süreçte Türkiye ve Almanya adaylıklarını açıklamışlar ve resmi başvurularını tamamlayarak UEFA'nın değerlendirmesine tabi olmuşlardır. UEFA, aday ülke dosyalarını her bir değerlendirme başlığına temel parametreleri tanımlayarak ve her başlığın turnuvanın başarısındaki önemine göre ağırlık verilerek ayrıntılı değerlendirilmesini yapmış ve 21 Eylül 2018'de değerlendirme raporunu kamuoyu ile paylaşmıştır. 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası'na ev sahipliği yapacak ülke, 27 Eylül 2018'de İsviçre'nin Nyon

kentinde gerçekleştirilen gizli oylama sonucunda belirlenmiştir. UEFA Başkanı Aleksander Ceferin, oylama sonucunu açıklamadan önce Türkiye ve Almanya'nın çok güçlü adaylık dosyaları sunduğunu söyleyip; sürecin şeffaf, oylamanın ise demokratik olduğunu belirtip şunları eklemiştir: "Her demokratik karar doğru karardır, söyleyebileceğim tek şey 2024'te fantastik bir Avrupa Futbol Şampiyonası görmeyi bekliyorum" (UEFA İnternet Sitesi). Oylamada Almanya 12, Türkiye ise 4 oy almış ve Almanya turnuvaya ev sahipliği yapma hakkını kazanmıştır (UEFA İnternet Sitesi). 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası Adaylık Sürecinin zaman çizelgesi Tablo 1'de verilmiştir.

UEFA değerlendirme raporunda, aday ülkelerin sundukları dosyaların analizinin şeffaf bir metodoloji kullanılarak dört aylık bir süre boyunca değerlendirildiği belirtilmektedir (UEFA, 2018). Adayların değerlendirmeleri 12 farklı alanda belirlenen kriterler dikkate alınarak yapılmıştır. Bu kriterler; stadyumların durumu, aday ülkelerin vizyonu, politik, sosyal ve çevresel unsurlar, yasal sorunlar, güvenlik ve hizmetler, ulaşım, konaklama ve antrenman olanakları, ticari faaliyetler ve yayın hakları gibi başlıklardan oluşmaktadır. Bu çalışmada, 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası ev sahipliğine aday olan Türkiye ve Almanya'nın adaylık dosyaları UEFA değerlendirme kriterleri kapsamında ülkelerin vizyonu, stadyum, konaklama ve antrenman alanlarının durumu, ulaşım olanakları, taraftar bölgeleri ve diğer ana başlıklarda incelenmiştir ve ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

**Tablo 1.** 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası Adaylık Süreci

9 Aralık 2016 UEFA'nın resmi başvuru isteklerini üye ülke federasyonlarına göndermesi
15 Şubat 2017 Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası adaylık deklarasyonu
1 Mart 2017 Almanya'nın 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası resmi adaylık başvurusu
2 Mart 2017 Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası resmi adaylık başvurusu
3 Mart 2017 Üye ülke federasyonları için katılım mektuplarını son gönderim tarihi ve aday ülkelerin ilan edilmesi
10 Mart 2017 Aday ülkelerin UEFA tarafından ilan edilmesi
17 Mart 2017 Adaylık şartlarının açıklanması
27 Nisan 2017 Aday ülkeler çalıştay
17 Ekim 2017 Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası aday şehirlerinin belli olması
27 Nisan 2018 Adaylık dosyasının UEFA'ya teslim edilmesi için son tarih
21 Eylül 2018 UEFA Değerlendirme Raporu'nun yayınlanması
27 Eylül 2018 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası Ev Sahibi Ülkenin Açıklanması

Kaynak: (UEFA, 2016; UEFA, 2017; UEFA, 2018; TFF, 2018a; TFF 2018b)

### 3. ADAY ÜLKELERİN VİZYONU

Almanya'nın 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası vizyonu, futbolun insanları bir araya getirebilecek olması ve bu turnuvanın Avrupa futbolu adına kalıcı bir miras oluşturacağı şeklinde ifade edilmektedir (DFB, 2018). Saygı, katılım, erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik gibi değerler konusunda yeni standartların belirlenmiş olması Almanya'nın adaylığının futbol dışı etkisini UEFA nezdinde takdir edilir bir konuma getirmiştir. Almanya'nın vizyonu, sadece futbolseverlerin stadyumlara ve şehirlere kolay ulaşımını sağlamakla kalmayıp, ülke çapında kolektif bir kutlama ve festival ortamının sunulması olarak ifade edilmektedir (DFB, 2018). Almanya daha önce benzer nitelikteki organizasyonlara ev sahipliği yapmasına karşın, Birleşik Almanya olarak ilk Avrupa Şampiyonası adaylık başvurusunda bulunduğu vurgusunu yapmaktadır. Değerlendirme raporunda UEFA, Almanya'nın vizyonunu motivasyonlu, yaratıcı ve çok profesyonel olarak tanımlamaktadır. Raporda Almanya'nın politik yapısının uygun, sportif altyapısının ise mevcutta hazır olması olumlu yönler olarak sıralanırken; ülkenin uzun ve kalıcı başarılarla dolu organizasyon geçmişinden de övgüyle söz edilmektedir (UEFA, 2018). Almanya'nın adaylık dosyası sosyo-politik açıdan ise 'yüksek kalitede ve genel beklentiyi rahatça karşılayan' bir adaylık olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye'nin adaylık dosyasının en önemli odaklarından birisi 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası ile özellikle geniş genç kitlelerin futbola dahil edilmesinin amaçlanmasıdır (TFF 2018a; TFF 2018b). 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası ev sahipliği sayesinde futbol altyapısının gelişiminin ve ülkedeki futbol aktivitelerinin pekiştirilmesi ve daha önemlisi Türkiye'nin organizasyon yönetimi ve becerisinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. UEFA değerlendirme raporunda Türkiye'nin adaylık dosyası 'motive, çekici ve yüksek kaliteli vizyona sahip' olarak

tanımlanmakta; ancak, sosyo-politik yapının, özellikle güncel ekonomik gelişmelerin, 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası için planlanan kamu yatırımlarını riske atabileceği endişesi de dile getirilmektedir (UEFA, 2018). Ayrıca, Türkiye'nin insan haklarının korunması konusunda spesifik bir projesinin ve bir aksiyon planının bulunmaması büyük bir sorun olarak ifade edilmektedir. Türkiye'nin adaylık dosyasının, UEFA'nın haklarını maksimum seviyede korumayı garanti etmesi ise olumlu bir unsur olarak ifade edilebilir.

Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası Adaylık dosyasını UEFA'ya teslim etmesinin ardından kamuoyu ile paylaşılan tanıtım broşüründe, kalıcı bir miras ortaya çıkarmak adına Türkiye'nin vizyonu ve planları aktarılmaktadır. Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) Başkanı Yıldırım Demirören, tanıtım broşüründe yer alan mesajında, "Avrupa'nın en görkemli spor etkinliği UEFA EURO 2024'ün ev sahipliğini üstlenerek ülkemizin başarabileceklerini dünyaya gösterecek olmanın gururu ve heyecanı içerisinde" olduğunu belirterek, birkaç maddede neden Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası'na ev sahipliği yapması gerektiğini açıklamaktadır (TFF, 2018a). Demirören'e göre: Türkiye'nin iki kıtayı birleştiren bir konumda olması; futbolun Türkiye'de insanları bir araya getirip, birbirleriyle kurdukları bağları güçlendirmeye katkı sağlayan büyük bir tutku olması; TFF'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası'na ev sahipliği yapmak için en iyi teklifi sunması; kurumların ve Türk halkının ev sahipliğine destek vermesi; altyapı projeleri ve stadyum yatırımlarıyla Türkiye'nin ev sahipliğine hazır olması; ve Türkiye'nin önceki adaylık tecrübelerinden dersler çıkararak vazgeçmemesi ve en önemlisi hevesini asla kaybetmemesi Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası Adaylığının güçlü yönleri olarak ifade edilmektedir.

"Birlikte Paylaşalım" sloganıyla yola çıkan TFF, adaylık broşüründe, her kesimden insanı 'dünyanın en sevdiği oyun' ile Türkiye'de bir araya getireceğinin sözünü vermektedir. Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası adaylık vizyonu kaynaşmayı, çok kültürlülüğü ve ulaşılabilirliği futbol aracılığıyla teşvik edebilecek bir konumda olan Türkiye'de futbol tutkusunu, ülkenin güzelliklerini ve turnuvanın kalıcı mirasını birlikte paylaşmak olarak ifade edilmektedir. Tanıtım broşüründe, Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası'na ev sahipliği yapma fırsatının gençlerin futbola olan tutkusunu daha da güçlendireceği, Türkiye'nin uluslararası köprü" idealinin gerçeğe dönüştürüleceği, milyonlarca mültecinin ülkemize uyumunu da destekleyeceği ifade edilmektedir. Türkiye'nin adaylık vizyonu ise turnuvanın ekonomik ve sosyal etkilerinin yanı sıra katılım, çeşitlilik ve erişilebilirlik gibi değerlerin desteklenmesi şeklinde ifade edilmektedir. Türkiye'nin adaylığının kilit noktası, özellikle genç nüfus olmak üzere geniş bir kitleye ilham vermek ve futbola iç içe olmak olarak ifade edilmektedir. 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası ile altyapının ve futbol aktivitelerinin ülke genelinde güçlendirilecek olması, etkinlik yönetimi ve organizasyon becerisinin arttırılacak olması da Türkiye'nin adaylığının önemli katkıları olarak görülmektedir.

#### 4. ADAY ÜLKELERİN STADYUMLARI

Stadyumlar konusunda Almanya ve Türkiye'nin vaatleri ve garantileri birbirine benzer olsa da, Almanya'nın tüm stadyumlarının hazır durumda ve aktif olarak kullanılıyor olması büyük bir avantaj olarak ortaya çıkmaktadır. Stadyumlar kapsamında değerlendirme yapıldığında, Almanya'nın 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası için kullanmayı planladığı stadyumların tamamının sertifikalı olması, mevcutta aktif olarak kullanılıyor olması ve UEFA'nın standartlarına tam uyum sağlaması Almanya'nın dosyasını güçlendirmektedir. Bununla birlikte, stadyumların 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası programında yer alacak 51 maç için toplam net kapasitesinin 2,780,000 kişi olarak hesaplanması, Almanya'nın adaylığının diğer güçlü yanı olarak göze çarpmaktadır. Almanya'nın aday stadyumlarının tamamının 2024'e kadar belli yenilemelerden geçmesi planlanmasına karşın; stadyumların mevcut altyapılarının yeterli görülmesi, tamamen fonksiyonel olmaları ve tamamının mevcut durumda futbol maçlarına ev sahipliği yapan stadyumlar olması önemli artılar olarak sıralanabilir. Tablo 2'de, Almanya'nın stadyumlarının mevcut durumu, kapasitesi ve planlanan maçlar ayrıntılı olarak listelenmektedir.

**Tablo 2.** Almanya'nın Stadyumlarının Mevcut Durumu, Kapasitesi ve Planlanan Maçlar

Şehir	Stadyum	Durum	Kapasite	Planlanan Maç Sayısı
Berlin	Olympiastadion Berlin	Mevcut	70,033	6
Cologne	Stadion Köln	Mevcut	46,922	5
Dortmund	BVB Stadion Dortmund	Mevcut	61,524	6
Düsseldorf	Düsseldorf Arena	Mevcut	46,264	4
Frankfurt	Frankfurt Stadion	Mevcut	48,057	5
Gelsenkirchen	Arena AufSchalke	Mevcut	49,471	5
Hamburg	Hamburg Arena	Mevcut	50,215	5
Leipzig	RB Arena	Mevcut	46,635	4
München	Fußball Arena München	Mevcut	66,026	6
Stuttgart	Arena Stuttgart	Mevcut	50,998	5

Kaynak: (UEFA, 2018; DFB, 2018).

Türkiye'nin tanıtım broşüründe, 2011 yılından bu yana 3 milyar Euro yatırımla ülke genelinde 37 modern stadyum inşa edildiği, turnuva için iki stadyumun yeniden yapılacağı ve bir stadyumda kapasite artırımı gerçekleştirileceği ifade edilmektedir (TFF, 2018a; TFF 2018b). Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası için kullanmayı planladığı stadyumların UEFA'nın standartlarına tam uyum sağlamasına karşın, önerilen 10 stadyumdan 3 tanesinin yeniden inşa edilecek olması olumsuz bir tablo oluşturmaktadır. UEFA değerlendirme raporunda, Türkiye'nin önerdiği stadyumlardan Atatürk Olimpiyat Stadyumu ile Ankara Stadyumu'nun yeniden inşa edilecek olması ve Antalya Stadyumu'nun ciddi bir yenilemeden geçecek olması önemli riskler olarak ifade edilmektedir (UEFA, 2018). Türkiye'nin aday stadyumlarının 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası programında yer alacak 51 maç için toplam net kapasitesinin 2,490,000 kişi olarak hesaplanması, stadyumlar açısından Türkiye'nin adaylığını zayıflatmaktadır. Bu rakam, Almanya'nın toplam seyirci kapasitesi olan 2,780,000'dan 290,000 daha az bir seyirciyi ifade etmektedir. Tablo 3'de, Türkiye'nin stadyumlarının mevcut durumu, kapasitesi ve planlanan maçlar ayrıntılı olarak listelenmektedir.

Türkiye'nin önerdiği stadyumların mevcut altyapılarının yetersiz görülmesi ve bir kısmının tamamen fonksiyonel olmaması; sadece 5 stadyumun temizlikle ilgili standarda uygun bulunması; stadyum yenileme çalışmalarının maliyetinin belirtilmemiş olması; mevcutta var olan 7 stadyumun iyi durumda olmasına rağmen, önerilen 10 stadyumdan 6 tanesinin sadece son 16 maçlarına uygun olup, çeyrek final maçlarına uygun olmaması da ciddi eksiklikler olarak sıralanmaktadır (UEFA, 2018). Ayrıca, Atatürk Olimpiyat Stadyumu'nun 2020 UEFA Şampiyonlar Ligi Final maçına ev sahipliği yapacak olması ve bu nedenle stadyumda yapılacak çalışmaların 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası planlamasını aksatma riski de Türkiye'nin planlamasında ortaya çıkan çelişkiler olarak değerlendirilmektedir. UEFA'nın değerlendirme raporunda yer alan ifadeyle; eğer yenileme çalışmaları için sunumdaki zaman çizelgesine uyulacaksa, Atatürk Olimpiyat Stadyumu 2020'de Şampiyonlar Ligi finaline ev sahipliği yapacağı için Türkiye iki organizasyondan birini riske atmaktadır (UEFA, 2018).

**Tablo 3.** Türkiye'nin Stadyumlarının Mevcut Durumu, Kapasitesi ve Planlanan Maçlar

Şehir	Stadyum	Durum	Kapasite	Planlanan Maç Sayısı
Ankara	Ankara Stadyumu	Yeniden İnşa	62,332	6
Antalya	Antalya Stadyumu	Mevcut (İyileştirme)	41,349	6
Bursa	Bursa Stadyumu	Mevcut	42,985	6
Eskişehir	Eskişehir Stadyumu	Mevcut	32,204	4
Gaziantep	Gaziantep Stadyumu	Mevcut	33,884	3
Kocaeli	Kocaeli Stadyumu	Mevcut	32,204	3
Konya	Konya Stadyumu	Mevcut	36,193	5
İstanbul	Atatürk Olimpiyat Stadyumu	Yeniden İnşa	85,718	7
İstanbul	Ali Sami Yen Spor Kompleksi	Mevcut	50,178	6
Trabzon	Şenol Güneş Spor Kompleksi	Mevcut	40,735	5

Kaynak: (UEFA, 2018; TFF 2018a; TFF, 2018b).



## 5. ADAY ÜLKELERDE KONAKLAMA VE ANTRENMAN ALANLARI

Konaklama alanları başlığında Almanya'nın dosyası beklentileri fazlasıyla karşılar niteliktedir. Almanya'nın aday şehirlerinin oldukça fazla ziyaretçiyi, taraftarı ve UEFA hedef gruplarını konaklatılma kapasitesine sahip olduğu ifade edilmekte; sadece Dortmund şehrindeki ortaya çıkan sınırlı konaklama kapasitesi sorununun ise, kamp alanları ve kısa süreli kiralık alanlarla çözülebilecek nitelikte olduğu belirtilmektedir. Konaklama alanları başlığında da Almanya'nın aksine Türkiye'nin dosyası yetersiz olarak değerlendirilmektedir. Konaklama İstanbul ve Antalya şehirlerinde fazlasıyla yeterli, Ankara'da sınırlı, diğer aday şehirlerde ise çok sınırlı olarak nitelenmektedir. Türkiye'nin konaklama sorununun çözümünde alternatif olarak hostelleri, misafirhaneleri ve öğrenci yurtlarını önerilmesi ise yetersiz kapasitenin ve planlama eksikliğinin itirafı olarak değerlendirilebilir. Mevcut kapasite açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'de İstanbul ve Antalya öncülüğünde 728 otel, 72 bin 639 oda bulunurken; Almanya'da başta Berlin olmak üzere 2 bin 880 otel, 249 bin 212 oda bulunmaktadır (TFF 2018a; TFF 2018b; DFB, 2018). Almanya, mevcut konaklama kapasitesine 153 yeni otel, 30 bin 712 oda kapasitesi eklemeyi planlamakta; eklenecek olan yeni kapasite ile birlikte, Mayıs 2023 itibarıyla Almanya'nın toplam konaklama kapasitesinin 3033 otelde toplam 279 bin 924 oda olması planlanmaktadır (DFB, 2018). Benzer şekilde Türkiye de mevcut konaklama kapasitesini arttırmayı hedeflemektedir. Türkiye, adaylık dosyasında 167 yeni otel ve 18 bin 533 oda kapasitesi eklemeyi planlamakta; eklenecek olan yeni kapasite ile birlikte, Mayıs 2023 itibarıyla Türkiye'nin toplam konaklama kapasitesinin (aday stadyumlara en fazla 20 km mesafede olan oteller) ise 895 otelde toplam 91 bin 172 oda olması planlanmaktadır (TFF 2018b). Planlanan konaklama yatırımlarının tamamlanması durumunda bile Türkiye'nin konaklama kapasitesi Almanya'nın çok altında kalmaktadır. Mevcut konaklama kapasiteleri ve planlanan yatırımlar Tablo 4 ve Tablo 5'te ayrıntılı olarak verilmiştir.

UEFA kriterleri gereği listelenen oteller aday stadyumlara en fazla 20 km uzaklıkta bulunan otelleri kapsamaktadır. Türkiye'nin adaylık dosyasında bu listeye ilave olarak, iki ayrı liste eklemiştir. İlk listede aday stadyumlara en fazla 20 km mesafede olan diğer konaklama alternatifleri (hostel, misafirhane ve üniversite yurtları gibi) listelenmiş; bu alternatiflerin eklenmesi ile 37 bin 6 tesis ve 125,544 oda kapasitesine ulaşılmıştır. İkinci listede ise aday şehirlerin stadyumlarına 20 km mesafesinin dışında kalan toplam otel ve oda kapasitesi listelenmiştir. Bu listedeki verilere göre, Türkiye'nin aday şehirlerindeki 20 km sınırı dikkate alınmadan ortaya çıkan rakam 2280 tesis ve 333 bin 532 oda kapasitesidir. İkinci listedeki rakamlara otellerin dışında hostel, misafirhane ve üniversite yurtlarının da dâhil edildiğini belirtmek gerekir. Bu iki liste ile ilgili ayrıntılar Tablo 5'te yer almaktadır.

**Tablo 4.** Almanya'nın Mevcut Konaklama Kapasitesi ve Planlanan Yatırımlar

Aday Şehir	MEVCUT OTELLER*		PLANLANAN OTELLER**	
	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Otel Sayısı	Oda Sayısı
Berlin	518	60743	19	5170
Cologne	298	17759	12	1765
Dortmund	162	11158	11	1485
Dusseldorf	333	21883	19	3723
Frankfurt	272	34317	22	5132
Gelsenkirchen	291	14366	1	120
Hamburg	331	29885	22	4372
Leipzig	103	10069	10	2398
München	337	32232	22	3749
Stuttgart	235	16800	15	2798
Toplam	2880	249212	153	30712

Kaynak: (DFB, 2018).

\*Aday stadyumlara en fazla 20 km mesafede olan 1,2,3,4 ve 5 yıldızlı otellerin tamamı

\*\* Mayıs 2023'e kadar faaliyete geçmesi ve aday stadyumlara en fazla 20 km mesafede olması planlanan 1,2,3,4 ve 5 yıldızlı otellerin tamamı

UEFA'nın değerlendirme raporunda antrenman alanları ile ilgili ise Almanya'nın listelediği 76 kamp otelinden 61'inin, 66 antrenman alanından 34'ünün, 38 transfer otelinden 29'unun, 33 transfer antrenman alanından ise 14'ünün UEFA standartlarında olduğu tespiti yapılmaktadır (UEFA, 2018). Almanya'nın listelediği antrenman

alanları ile ilgili rakamlar UEFA'nın istediği sayıların çok üzerindedir. UEFA'nın değerlendirme raporunda antrenman alanları ile ilgili Türkiye'nin listelediği 48 kamp otelinin sadece İstanbul ve Antalya bölgesiyle sınırlı kaldığı, önerilen 48 kamp antrenman alanının planlanan çalışma ve düzenlemelerle yeterli hale gelebileceği tespiti yapılmaktadır (UEFA, 2018). Türkiye'nin önerdiği 20 transfer merkezinin, 1 tanesi dışında, standartlara uygun olduğu tespiti yapılmaktadır. Ayrıca, Gaziantep'te minimum 2 transfer merkezinin olmaması, kamp alanlarının coğrafi dağılım ve çeşitliliğinin yetersizliği de Türkiye'nin dosyasındaki diğer sorunlar olarak sıralanmaktadır. Almanya'nın dosyası antrenman alanları konusunda UEFA'nın istediği sayıların çok üzerinde ve standartlara uygun tesisler önerirken, Türkiye minimum sayıda ve standartların altında tesisler önermiştir.

**Tablo 5.** Türkiye'nin Mevcut Konaklama Kapasitesi ve Planlanan Yatırımlar

Aday Şehir	MEVCUT OTELLER*		PLANLANAN OTELLER**		DİĞER KONAKLAMA ALTERNATİFLERİ***		TOPLAM KONAKLAMA KAPASİTESİ****	
	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Otel Sayısı	Oda Sayısı
Ankara	134	11094	9	939	4,792	20,154	251	21,907
Antalya	52	5846	6	1361	4,746	16,172	621	175,539
Bursa	41	3781	14	1585	2,073	7,986	119	11,067
Eskişehir	28	1963	6	488	2,364	9,671	130	8,659
Gaziantep	38	2962	15	1920	3,527	10,296	89	9,779
Ali Sami Yen	273	28926	65	6430	4,855	12,452	746^	75,644^
İstanbul Atatürk	76	10959	14	2409	5,021	14,015	-	-
Kocaeli	22	1848	6	687	3,018	11,796	84	8,843
Konya	24	2753	4	567	3,437	14,002	81	11,3
Trabzon	40	2507	28	2147	3,173	9	159	10,794
Toplam	728	72639	167	18533	37,006	125,544	2280	333,532

Kaynak: (TFF, 2018b)

^ İstanbul toplam kapasitesi

\*Aday stadyumlara en fazla 20 km mesafede olan 1,2,3,4 ve 5 yıldızlı otellerin tamamı

\*\* Mayıs 2023'e kadar faaliyete geçmesi ve aday stadyumlara en fazla 20 km mesafede olması planlanan 1,2,3,4 ve 5 yıldızlı otellerin tamamı

\*\*\* Aday stadyumlara en fazla 20 km mesafede olan hostel, misafirhane ve üniversite yurtları

\*\*\*\* Aday şehirlerindeki stadyumlara en fazla 20 km mesafede olma şartı dikkate alınmadan ortaya çıkan, otellerle birlikte hostel, misafirhane ve üniversite yurtlarının toplam konaklama kapasitesi

## 6. ADAY ÜLKELERİN VE ŞEHİRLERİN ORGANİZASYON TECRÜBESİ

Her iki aday ülkenin ve aday gösterdikleri şehirlerin organizasyon tecrübeleri dikkate alındığında da, Almanya'nın ülke ve şehirler bazında tecrübesinin Türkiye'ye kıyasla daha üst düzeyde olduğu görülmektedir. 2006 FIFA Dünya Kupası'na ev sahipliği yapan Almanya'nın bu tecrübesi, aday şehirlerin organizasyon tecrübesi olarak da yansımaktadır. Almanya'nın aday şehirleri arasında Dortmund dışında kalan şehirlerin tamamının uluslararası bir sportif organizasyona ev sahipliği yapmış olması da organizasyon tecrübesi açısından Almanya'ya ciddi bir avantaj sağlamaktadır. Almanya'nın ülke ve şehirler bazındaki organizasyon tecrübesine karşılık, Türkiye'nin aday şehirlerinin birçoğunda futbol dışı organizasyon tecrübeleri de dahil edildiğinde, 100 bin kişiden fazla katılımlı organizasyon tecrübesinin olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin adaylık dosyasında İstanbul ve Antalya'da düzenli olarak her yıl gerçekleştirilen büyük ölçekli organizasyonlar listelenirken; Gaziantep, Konya ve Bursa'da düzenli olarak her yıl gerçekleştirilen organizasyonların kapsamının ve ziyaretçi sayısının çok düşük olduğu göze çarpmaktadır (TFF, 2018b). Kocaeli'nde mevcutta düzenli olarak her yıl gerçekleştirilen bir organizasyon yokken, listeye 2018-19-20'de Dağ Bisikleti Maratonu Dünya Şampiyonası'nın Dünya Turu yarışlarının düzenleneceği ve 60 bin ziyaretçinin beklendiği ifade edilmektedir. 9. Kocaeli Kitap Fuarı, Mayıs 2017'de 727 bin ziyaretçisiyle listede Kocaeli'nde düzenlenen en büyük organizasyon olarak yer almaktadır. Benzer şekilde 2013 FIFA U20 Dünya Kupası için Gaziantep'e 305 bin ziyaretçinin geldiği bilgisi verilmektedir. Ancak, bu iki örnekte ifade edilen ziyaretçi sayılarının gerçekliği tartışmalıdır. Türkiye'nin diğer aday şehirleri

olan Eskişehir, Trabzon ve Ankara’da düzenli olarak gerçekleştirilen organizasyon, adaylık dosyasında listelenmemiştir.

## 7. ADAY ÜLKELERDE ULAŞIM İMKANLARI

UEFA, değerlendirme raporunda merkezi konumu, iyi seviyede ve gelişmiş olan hava, demir ve karayolu ağı ile Almanya’nın uluslararası ziyaretçiler için çok kolaylıkla erişilebilir durumda olduğunu ve ulaşım ile ilgili beklentileri tamamen karşıladığını değerlendirmesi yapılmaktadır (UEFA, 2018). Raporunda, Almanya’nın mevcut ulaşım altyapısının 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası için planlanan çalışmalar olmadan bile beklentileri karşılayacak kapasitede olduğu tespiti yapılmakta; özellikle 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası için planlanan ya da gerekli görülen ulaşım yatırımının olmaması önemli bir artı olarak görülmektedir. Almanya’nın tüm Avrupa ile kara, hava ve tren yolu ile etkin bir ulaşım ağı ile bağlanmış olmasının yanı sıra ülke içinde de mevcut ulaşım imkanlarının çeşitliliği, Almanya’ya ulaşım başlığında bir adım öne çıkarmaktadır. Almanya’nın 9 Avrupa ülkesine karayolu ile erişiminin olması; tüm aday şehirlerin ulusal karayolu bağlantılarına ve ulusal demiryolu ağına iyi şekilde bağlanmış durumda olması; demiryolu ulaşımının karayolu ile kıyaslanabilir ve tercih edilebilir durumda olması; aday şehirler arasında araçla ulaşım mesafesinin her olasılıkta 4 saatin altında olması gibi unsurlar Almanya’nın adaylığını ulaşım bağlamında güçlendirmektedir. Ayrıca, Almanya’nın aday şehirlerinin tümünün stadyumları ulaşım odaklarına bağlayan modern ulaşım alternatiflerine sahip olması, şehir içi ulaşım bağlamında değerlendirildiğinde de Almanya’nın ön plana çıkmasını sağlamaktadır.

UEFA’nın değerlendirme raporunda, Almanya’nın aday şehirlerinden Leipzig, Dortmund ve Gelsenkirchen toplu ulaşım erişimi ve havalimanı kapasitesi açısından beklenenin çok az altında kalan şehirler olarak sıralanmaktadır (UEFA, 2018). Almanya’nın diğer 7 aday şehrinin ise yolcu yükünü kaldırabilecek kapasitede en az bir havalimanından faydalanıyor olması; bu havaalanlarının stadyumlardan toplu ulaşım ile 1 buçuk saatten az mesafede ve herhangi temel ulaşım altyapısı yatırımı gerektirmiyor olması; Frankfurt dışında gece uçuşu kısıtlanmasının olmaması da Almanya’nın adaylığının ulaşım bağlamında diğer avantajları olarak sıralanabilir. Leipzig, Dortmund ve Gelsenkirchen dışında kalan 7 aday şehrin demiryolu ağının (hızlı tren dahil) komşu ülkelerle iyi şekilde bağlantılı olması da uluslararası ziyaretçilerin ev sahibi şehirlere doğrudan ve çabuk ulaşımını kolaylaştıran bir unsur olarak önemli görülmektedir.

Türkiye’nin tanıtım broşüründe, Türkiye’ye toplamda 120 ülkeden doğrudan uçak seferlerinin gerçekleştiriliyor olması ve Türkiye’nin 53 ülkeden 132 destinasyona 4 saatten daha yakın mesafede olması sonucu 1 milyar kişinin kolaylıkla erişebileceği bir noktada olmasının, Türkiye’yi dünyanın coğrafi merkezi konumuna getirdiği belirtilmektedir (TFF, 2018a). Türkiye’nin tanıtım broşüründe ulaşım ile ilgili kısımda, 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası için gelecek ziyaretçilerin gelişmiş raylı sistem, konforlu deniz ulaşımı ve yaygın otobüs ağı ile stadyum ve taraftar alanlarına kolaylıkla ulaşabileceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, sporseverlerin toplu taşıma noktalarından veya merkezi otoparklardan ev sahibi kentlerde bulunan herhangi bir yere kolaylıkla ulaşabilmeleri için etkin bir yürüyüş yolu ağının da planlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca mevcutta İstanbul, Kocaeli, Eskişehir, Ankara ve Konya arasında aktif olarak kullanılan Yüksek hızlı tren sisteminin, toplam 24 milyar Euro yatırımla 2023 yılına kadar Bursa, Antalya, Gaziantep ve Trabzon şehirlerini de kapsamasının hedeflendiği belirtilmektedir (TFF, 2018a). Yüksek hızlı tren yatırımlarının yanı sıra, hava ulaşımı için 24 milyar Euro ve kara yolu ulaşımı için 65 milyar Euro’yu aşan yatırım yapılmasının planlanması, Türkiye’nin adaylığını riskli hale getiren unsurlardır.

Türkiye’nin aday şehirlerinden 5’i en az bir havalimanından faydalanırken, diğer 4 şehir havayolu kapasitesi ve toplu ulaşım bağlantısı açısından eksik olarak değerlendirilmektedir. Planlanan altyapı çalışmaları tamamlanmış olsa bile aday şehirlerden Bursa, Eskişehir ve Kocaeli’nin İstanbul ve Ankara havalimanlarına ihtiyaç duyacak olması şehirlere erişimde sorunlar yaşanabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Havaalanlarının hiçbirinde gece uçuşu sınırlanmasının olmaması Türkiye’nin dosyasında ulaşım ile ilgili olumlu tek unsur olarak değerlendirilebilir. Türkiye’nin Avrupa ile demiryolu bağlantısının da Bulgaristan ile sınırlı olması, demiryolu bağlantısının havayoluna alternatif olması ihtimalini azaltmaktadır.

Türkiye’nin adaylığı, karayolu ulaşımı açısından da sorunlu görülmektedir. Trabzon, Eskişehir ve Konya’nın otoyol bağlantısında eksikliklerin olması, diğer şehirlerden Gaziantep ve Trabzon’a ulaşım süresinin 6 ile 11 saat arasında olması, Trabzon ve Antalya’nın demiryolu ağına dahil olmaması şehirler arası karayolu ulaşımını sorunlu hale getiren unsurlar olarak görülmektedir. Karayolu ulaşımıyla ilgili sorunları çözmesi için planlanan ve 2024 yılına kadar tamamlanması öngörülen yatırımının maliyeti ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Türkiye’nin aday

şehirlerinin tümünde temel nitelikte toplu ulaşım olmasına karşın, modern anlamda bir toplu ulaşım sisteminin her şehirde var olmaması da şehir içi ulaşımında önemli bir sorun alanıdır. Şehir içi ulaşım olanakları kapsamında değerlendirildiğinde planlanan yatırımların tamamlanması durumunda kent içi erişilebilirliğin istenilen seviyeye ulaşacağı öngörülmekte, ancak yatırımların ciddi bir maliyet oluşturması ve tamamlanamama ihtimali ciddi bir endişe oluşturmaktadır.

Türkiye'deki ulaşım ağı genel anlamıyla iyi bulunmakla birlikte, Avrupa ile hava yolu bağlantısının özellikle İstanbul'la sınırlı kalması ve diğer şehirlerdeki kapasite yetersizliği, Avrupa ile tren yolu bağlantısının yetersizliği ulaşım bağlamında Türkiye'nin adaylığını zayıflatmaktadır. Ülke içi ulaşımında organizasyona ev sahipliği yapması planlanan birçok şehrin birbirine yakın mesafede olması (Bursa, Eskişehir, İstanbul ve Kocaeli) bir artı olarak değerlendirilirken, özellikle Gaziantep ve Trabzon'a diğer şehirlerden ulaşım mesafesinin uzun olması UEFA değerlendirmesinde ciddi bir sorun olarak dile getirilmektedir. Sonuç olarak mevcut ulaşım altyapısının her anlamda yetersiz olması, Türkiye'nin uluslararası erişilebilirliğinin havayoluyla ve birkaç havaalanıyla sınırlı olması, Türkiye'nin ulaşımında başarısının ve yeterliliğinin önerilen projelerin tamamlanmasına bağlı olması ve yatırım projelerinin zamanında tamamlanamamasının ciddi riskler barındırması Türkiye'nin adaylığını ulaşım başlığında zayıf hale getirmektedir.

Ulaşım başlığında, Türkiye'nin adaylık dosyası Almanya'ya kıyasla zayıf ve yetersiz olarak değerlendirilebilir. Havayolu ulaşımının İstanbul'da yoğunlaşması ve bu yoğunluğun kısmen Ankara ve Antalya bağlantısı ile hafifletilecek olması uluslararası misafirlerin ülkeye ve aday şehirlere ulaşımını zorlaştırıcı bir etken olarak görülmektedir. Ulaşım imkanlarının çeşitliliği ve kolaylığı sayesinde Almanya, Avrupa'nın farklı ülkelerinden gelecek olan ziyaretçilere günü birlik maça gitme keyfini yaşatma imkanı sunarken; Türkiye'ye yurtdışından gidiş gelişlerin ağırlıklı olarak havayoluyla gerçekleşecek olması ve havayolu ulaşımında İstanbul dışında, yurtdışına direkt uçuşlar yapılabilen Antalya ve Ankara şehirlerinin varlığının yeterli görülmemiş olması ise Türkiye'nin adaylığını zayıflatmaktadır (UEFA, 2018).

## 8. TARAFTAR BÖLGELERİ (FAN ZONES)

Taraftar Bölgeleri (Fan Zones), EURO 2024 maçlarının dev ekranlarda yayınlanabileceği; çeşitli aktiviteler, eğlence ve gösterilerin düzenlenebileceği kamuya açık alanlar olarak tanımlanmaktadır (UEFA, 2017). Her aday şehir için en fazla 3 adet önerilmesi gereken Taraftar Bölgeleri Türkiye'nin adaylık dosyasında sadece 3 şehirde 3 adet önerilmiş (İstanbul, Ankara ve Antalya), diğer 6 şehirde ise 2şer adet olarak önerilmiştir. Trabzon'da birbirine komşu iki alan alternatifli şekilde Taraftar Bölgesi alanı olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin adaylık dosyasında önerilen en büyük Taraftar Bölgesi toplamda 56,562 kapasite ile İstanbul'da iken (Yenikapı, Kadıköy ve Taksim), diğer Taraftar Bölgelerinin kapasitesi 9 bin ile 37 bin arasında değişmektedir (Tablo 6). Taraftar Bölgelerinin toplam kapasite Konya'da 10 bin kişi ve Gaziantep'te ise 9 bin kişi ile sınırlı kalmıştır. Gaziantep, Kocaeli, Konya, Eskişehir, Bursa, Ankara ve Antalya Taraftar Bölgeleri olarak merkezi konumlar belirlemiş olmalarına rağmen, önerilen bu alanların toplu ulaşım ya da yürüyerek erişilebilirliğin sınırlı olması da önemli bir diğer sorundur. Türkiye, aday 9 şehir dışında kalan 72 şehirde de Taraftar Bölgelerinin kurulmasını önererek, tüm ülkenin turnuva tecrübesini hissetmesini amaçlamaktadır.

Almanya ise, en büyüğü 100,000'den fazla kapasitede olmak üzere, kapasitesi 33 bin ile 80 bin arasında değişen Taraftar Bölgelerini her aday şehir için 3'er adet önerilmiştir (Tablo 7). Almanya'nın 10 aday şehriden 7'si (Berlin, Cologne, Dortmund, Frankfurt, Gelsenkirchen, München ve Stuttgart) 2006 FIFA Dünya Kupası ev sahipliğinde önerdikleri ve başarılı yer seçimleri olarak değerlendirilen alanları Taraftar Bölgesi olarak tekrar belirlemişlerdir. Berlin, Cologne, Dortmund, Frankfurt, Hamburg, Leipzig ve Stuttgart Taraftar Bölgeleri olarak merkezi konumlar belirlemişlerdir. Belirlenen Taraftar Bölgelerinin tümünün yürüyerek ve toplu ulaşım ile erişilebilir nitelikte olması da Almanya'nın adaylığı açısından önemli bir artıdır. Almanya adaylık dosyasında, Taraftar Bölgelerinin kapasiteleri ile ilgili tahmini rakamlar vermekte, tam rakamların güvenlik ve diğer konulardaki şartların kesinleşmesinden sonra netleşeceğini belirtmektedir.

**Tablo 6.** Türkiye'nin Aday Şehirlerinde Önerilen Taraftar Bölgeleri

Aday Şehir	Taraftar Bölgesi 1	Taraftar Bölgesi 2	Taraftar Bölgesi 3
İstanbul	Yenikapı Meydanı Kapasite: 30.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 15 km*	Kadıköy Meydanı Kapasite: 20.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 17 km*	Taksim Meydanı Kapasite: 6.562 kişi Stadyuma Uzaklık: 12 km*
Ankara	Atatürk Kültür Merkezi Kapasite: 18.750 kişi Stadyuma Uzaklık: 2 km	Anıttepe Atletizm Sahası Kapasite: 12.500 kişi Stadyuma Uzaklık: 2 km	Kızılay Meydanı Kapasite: 5.625 kişi Stadyuma Uzaklık: 4 km
Antalya	Konyaaltı Plajı Kapasite: 10.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 3,3 km	Cumhuriyet Meydanı Kapasite: 3.600 kişi Stadyuma Uzaklık: 3,5 km	Konyaaltı Şehir Meydanı Kapasite: 3.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 4,8 km
Bursa	FSM Bulvarı Kapasite: 20.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 4,5 km	Eski Atatürk Stadyumu Kapasite: 10.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 4,5 km	YOK
Konya	Kılıçarslan Meydanı Kapasite: 6.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 6,5 km	MKM Meydanı Kapasite: 4.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 9,5 km	YOK
Trabzon	Gülcecal (A Seçeneği, Dolgu Alan) Kapasite: 18.750 kişi Stadyuma Uzaklık: 6 km	Gülcecal (B Seçeneği, Mevcut Alan) Kapasite: 7.500 kişi Stadyuma Uzaklık: 6 km	YOK
Kocaeli	Milli İrade Meydanı Kapasite: 13.125 kişi Stadyuma Uzaklık: 8 km	Seka Parkı Kapasite: 10.312 kişi Stadyuma Uzaklık: 12 km	YOK
Eskişehir	Havacılık Parkı Kapasite: 17.500 kişi Stadyuma Uzaklık: 6 km	Kent Parkı Kapasite: 6.250 kişi Stadyuma Uzaklık: 12 km	YOK
Gaziantep	Cumhuriyet Meydanı Kapasite: 5.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 6,5 km	İstasyon Parkı Kapasite: 4.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 6,5 km	YOK

Kaynak: (TFF, 2018b)

\*Ali Sami Yen Stadyumu'na olan uzaklık

**Tablo 7.** Almanya'nın Aday Şehirlerinde Önerilen Taraftar Bölgeleri

Aday Şehir	Taraftar Bölgesi 1	Taraftar Bölgesi 2	Taraftar Bölgesi 3
Berlin	Brandenburger Tor Kapasite: 100.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 10 km	Breitscheidplatz Kapasite: 5.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 7 km	Alexanderplatz Kapasite: 5.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 12 km
Cologne	Heumarkt Kapasite: 12.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 6,4 km	Neumarkt Kapasite: 9.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 5,3km	Roncalli-Platz Kapasite: 12.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 6,3 km
Dortmund	Friedensplatz Kapasite: 10.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 2,6 km	Hansaplatz Kapasite: 15.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 2,6 km	Südwall Kapasite: 30.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 2,4 km
Düsseldorf	Rheinpark Kapasite: 150.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 3,4 km	Burgplatz Kapasite: 5-6.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 5,4 km	Wiese Landtag Kapasite: 7-11.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 6,4 km
Frankfurt	Rossmarkt Kapasite: 25.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 5,3 km	Main Riverside Kuzey Kapasite: 5.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 5,7 km	Main Riverside Güney Kapasite: 5.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 5,2 km
Gelsenkirchen	Glückauf Kampfbahn Kapasite: 20.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 2,9 km	Trabrennbahn Kapasite: 20.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 8.4 km	Sportanlage Haus Der Offenen Tür Kapasite: 10.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 1,6 km
Hamburg	Heiligengeistfeld Kapasite: 60.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 6,9 km	Spielbudenplatz Kapasite: 4.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 7,1 km	Fischmarkt Kapasite: 5.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 7 km
Leipzig	Augustus Meydanı Kapasite: 15.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 3,5 km	Völkerschichtdenkmal Kapasite: 15.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 7,3 km	Rennbahn Scheibenholt Kapasite: 15.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 2,9 km
München	Olimpik Park Kapasite: 90.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 8 km	Odeonsplatz Kapasite: 10.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 10 km	Platz Am Sendlinger Tor Kapasite: 5.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 11,6 km
Stuttgart	Marktplatz Kapasite: 5.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 5,1 km	Karlsplatz Kapasite: 10.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 4,8 km	Schlossplatz Kapasite: 35.000 kişi Stadyuma Uzaklık: 4,8 km

Kaynak: (DBF, 2018).

## 9. DİĞER BAŞLIKLARDA ADAYLIK DOSYALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda ayrıntılı olarak incelenen başlıklara ek olarak aday ülkelerin dosyaları diğer bazı önemli konu başlıkları dikkate alınarak da incelenmiştir (UEFA, 2018). Bu konu başlıkları; tanıtım faaliyetleri, insan haklarını koruma eylem planları, sürdürülebilirlik politikaları, organizasyon tanıtımı ve yerel destek, UEFA ticari programlarının desteklenmesi ve tanıtım yasakları olarak sıralanabilir. Türkiye ve Almanya'nın bu başlıklarla ilgili değerlendirilmesi özetle şu şekildedir:

- **Tanıtım:** Aday ülkelerin tanıtım dosyaları incelendiğinde, Türkiye'nin dosyasının turistik içeriğinin daha ön planda olduğu ve tanıtım vurgusunun futbol dışına taşıdığı görülürken, Almanya'nın dosyasının futbol odaklı hazırlandığı söylenebilir. Almanya ve Türkiye'nin sunum videoları incelendiğinde de benzer kıyaslamalar yapılabilir. Almanya, 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası'na ev sahipliği hakkını kazanırsa futbolseverlerin nasıl bir coşku yaşayacağını anlatmaya çalışan bir tanıtım videosu hazırlarken, Türkiye daha çok turizm vurgusu ve stadyum tanıtımı ağırlıklı olan bir tanıtım videosu hazırlamıştır (NTV, 2018).
- **İnsan Hakları:** UEFA tarihinde ilk kez ev sahibi ülke seçimi kriterleri arasında yer alan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Mevzuatına uyumluluk konusunda UEFA'nın Almanya ve Türkiye ile ilgili değerlendirmeleri de ciddi farklılıklar göstermektedir. UEFA değerlendirme raporunda, Türkiye'nin insan haklarını korumak ve insan hakları ihlallerini önlemek adına spesifik bir projesinin ve bir aksiyon planının bulunmaması büyük bir

sorun olarak değerlendirilirken, Türkiye'nin aksine Almanya'nın insan haklarını korumak ve insan hakları ihlallerini önlemek adına bir aksiyon planının var olması ve potansiyel insan hakları ihlalleri ile ilgili değerlendirmelerin yapılmış olması, Almanya'nın adaylık dosyasının olumlu yönleri arasında sıralanabilir.

- **Sürdürülebilir Çevresel Unsurlar:** Her iki ülkenin adaylık dosyasında da yenilenebilir kaynaklardan elde edilen enerji, su optimizasyonu ve döngüsel ekonomi atık yönetimi (tasarruf, yeniden kullanma, geri dönüşüm ve geri kazanma) gibi sürdürülebilir çevresel unsurlar, UEFA tarafından beklentilerin üzerinde olarak değerlendirilmektedir. Türkiye, ayrıca her bilet sahibi adına dikilecek 10 milyon fidanla "EURO 2024 Ormanı" oluşturulmasını vaat etmektedir (TFF, 2018b).
- **Organizasyon Tanıtımı ve Yerel Destek:** Organizasyon tanıtım konusunda sorumlu kurumların açıkça belirtilmiş olması, çok güçlü yerel desteğin sağlanması Türkiye'nin dosyasında olumlu olarak öne çıkan unsurlar arasında sayılabilir. Almanya'nın adaylık dosyası değerlendirildiğinde de, organizasyon tanıtımı ile ilgili her 10 şehirde tanıtımdan sorumlu kurumların belirlenmiş ve açıkça belirtilmiş olduğu, tanıtım kampanyasının her şehirde sağlam ve tutarlı olduğu, turnuvanın sosyal ve kültürel entegrasyon için bir araç olarak görüldüğü, yerel aktörlerin katılımının yeterli düzeyde olduğu ve özellikle 5 şehirde çok güçlü yerel desteğin sağlanmış olduğu tespiti yapılmaktadır. Organizasyon tanıtımı ile ilişkili olarak Almanya'nın stadyum kullanımı için ücret talep ettiğini; buna karşın Türkiye'nin herhangi bir ücret talebinin olmadığını ayrıca not etmek gerekir.
- **Ticari Programların Desteklenmesi:** Almanya'nın adaylık dosyası UEFA'nın ticari programını desteklemekte ve yeterli tanıtım alanının UEFA'nın tüm ortakları için ücretsiz sunulacağını garanti etmektedir. Türkiye'nin adaylık dosyası ise özellikle sağlanacak olan vergi muafiyetleri ile UEFA'nın ticari programını Almanya'ya kıyasla daha fazla destekler nitelikte olup; Türkiye yeterli tanıtım alanını UEFA'nın tüm ortakları için ücretsiz sunmayı vaat etmektedir.
- **Tanıtım Yasakları:** Sigara, ilaç, bahis için tanıtım yasakların var olması her iki ülke için de geçerli iken; Almanya'da alkol için bir kısıtlamanın bulunmamasına karşın Türkiye'de alkol için de kısıtlamaların bulunması, özellikle sponsorluk ilişkileri açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir.

## 10. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, UEFA Avrupa Futbol Şampiyonası'na 2024 yılında ev sahipliği yapmak için aday olan iki ülke Türkiye ve Almanya'nın adaylık dosyaları UEFA değerlendirme kriterleri kapsamında incelenmiş ve ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Türkiye ve Almanya'nın ev sahipliği için yarıştığı 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası adaylık süreci yaklaşık iki yıl sürmüştür; bu süreçte aday ülkeler UEFA'nın değerlendirmesine tabi tutulmuşlardır. UEFA'nın farklı başlıklarda yapmış olduğu değerlendirmeleri dikkate alarak yapılan oylama sonucunda Almanya turnuvaya ev sahipliği yapma hakkını kazanmıştır.

Aday ülkeler vizyonları çerçevesinde incelendiğinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Almanya'nın vizyonu sadece futbolseverlerin stadyumlarına ve şehirlere kolay ulaşımını sağlamakla sınırlı kalmayıp, ülke çapında kolektif bir kutlama ve festival ortamının sunulması olarak ifade edilmektedir. Türkiye'nin vizyonu ise ev sahipliği sayesinde futbol altyapısının geliştirilmesi, ülkedeki futbol aktivitelerinin pekiştirilmesi ve organizasyon yönetimi ve becerisinin geliştirilmesidir. UEFA, Almanya'nın vizyonunu motivasyonlu, yaratıcı ve çok profesyonel; Türkiye'nin vizyonunu ise motivasyonlu, çekici ve yüksek kaliteli olarak tanımlamaktadır. Ancak, Türkiye'nin sosyo-politik yapısının, özellikle güncel ekonomik gelişmelerin, 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası için planlanan kamu yatırımlarını riske atabileceği endişesi de dile getirilmektedir.

Konaklama alanları açısından değerlendirme yapıldığında, Almanya'nın dosyası beklentileri fazlasıyla karşılarken, Türkiye'nin dosyası yetersiz olarak değerlendirilmektedir. Almanya'nın aday şehirleri oldukça fazla ziyaretçiyi, taraftarı ve UEFA hedef gruplarını konaklayabilme kapasitesine sahipken; Türkiye'nin aday şehirlerinde konaklama İstanbul ve Antalya'da beklentilerin üzerinde, Ankara'da sınırlı, diğer şehirlerde ise çok sınırlı olarak nitelenmektedir. Türkiye'nin konaklama sorununun çözümünde alternatif olarak hostelleri, misafirhaneleri ve öğrenci yurtlarını önerilmesi ise ayrı bir sorun alanıdır. Türkiye, adaylık dosyasında vaat ettiği yatırımları tamamlamış olsa bile, konaklama kapasitesi Almanya'nın çok altında kalmaktadır. Antrenman alanları ile ilgili karşılaştırma yapıldığında da Almanya'nın dosyasının UEFA'nın beklentilerinin üzerinde ve yeterli olduğu; Türkiye'nin ise antrenman alanlarının İstanbul ve Antalya bölgesiyle yoğunlaşmasına rağmen, planlanan çalışma ve düzenlemelerle yeterli hale gelebileceği tespiti yapılmaktadır. Aday ülkelerin ve şehirlerin

organizasyon tecrübeleri dikkate alındığında, Almanya'nın ülke ve şehirler bazındaki organizasyon tecrübesinin üst düzeyde olmasına karşılık, Türkiye'nin aday şehirlerinin organizasyon tecrübesinin yeterli olmadığı görülmektedir.

Türkiye'nin aday şehir seçimleri de tartışma konusudur. İstanbul ile çok yakın mesafede olan Kocaeli ve Bursa şehirleri konaklama altyapıları açısından sorun teşkil eden iki şehir olarak değerlendirilebilir. Olası bir ev sahipliği durumunda bu iki şehirde oynanacak müsabakaları izlemek için gelecek sporseverlerin konaklama, havayolu ulaşımı gibi yükleri tamamen İstanbul'dan karşılanmak zorunda kalacak; bu yük mevcutta iki stadyumla turnuvaya katkı sunması beklenen İstanbul'un yükünü daha da arttıracaktır. Bir diğer aday şehir olan Başkent Ankara'da da mevcutta UEFA standartlarında bir stadyumun olmaması da ayrı bir tartışma konusudur. Stadyum sorunu dışında Ankara'nın diğer önemli eksikliği de Esenboğa Havalimanı'ndan şehir merkezine raylı sistemle ulaşımın olmamasıdır. Diğer aday şehir Konya'nın avantajı mevcutta hızlı tren hattına dâhil olması ve yeni bir stadyumunun olması iken; şehrin sosyal ve kültürel altyapısının turnuva beklentilerine cevap veremeyecek düzeyde olması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Mevcut stadyumu ve konaklama imkânları açısından turnuvaya en hazır şehir olarak değerlendirilebilecek olan Antalya'da ise ulaşım altyapısındaki eksiklikler ciddi bir sorun olarak görülebilir. Aday şehirler içinde en tartışma yaratan şehrin Gaziantep olduğu söylenebilir. Gaziantep'in Suriye'deki savaş bölgesine yakınlığı ve mevcut sığınmacı nüfusu ile güvenlik anlamında riskler barındırdığı; bunun yanı sıra ulaşım ile ilgili problemlerin var olduğu ve en önemlisi diğer aday şehirlere olan uzaklığının fazla olması olumsuz yönleridir. Tartışma yaratan bir başka şehir de Trabzon'dur. Trabzon'un da Gaziantep gibi diğer aday şehirlere uzak olması ve Trabzon'un mevcut ulaşım altyapısının şehrin erişilebilirliğini ciddi şekilde sınırlaması önemli eksiklikler olarak görülmektedir. Trabzon ve Gaziantep ulaşım ile ilgili eksikliklerinin yanı sıra, konaklama ve sosyo-kültürel altyapı konusunda da yetersiz kalmaktadırlar. Türkiye'nin konaklama imkânlarının Almanya'ya kıyasla yetersiz görüldüğü bu tabloyu tersine çevirmek adına otel, konaklama, sosyal ve kültürel altyapı anlamında Türkiye'nin önde gelen bölgesi olan Ege'den herhangi bir şehrin turnuva planlamasına dâhil edilmesi, Türkiye'nin adaylığını önemli anlamda güçlendirebilir ve mevcutta bahsedilen birçok riski ortadan kaldırılabildi. Ege Bölgesinde Avrupa Futbol Şampiyonası standartlarında stadyumun olmaması, bu bölgedeki illerimizi aday şehirleri listesinin dışında bırakan temel unsur olarak dikkati çekmektedir. Ege bölgesinin stadyum yatırımlarından mahrum kalması ise başka bir tartışma konusudur.

Aday Ülkeleri stadyum altyapıları açısından incelediğimizde de ciddi farklar dikkati çekmektedir. Stadyumlar konusunda her iki aday ülke benzer vaatleri ve garantileri sıralamış olsa da, Almanya'nın tüm stadyumlarının hazır durumda ve aktif olarak kullanılıyor olması ve tamamının sertifikalı olması büyük bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Stadyumların net seyirci kapasitesi açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin aday stadyumlarının 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası programında yer alacak 51 maç için toplam net kapasitesinin 2,490,000; Almanya'nın toplam seyirci kapasitesinin ise 2,780,000 kişi olması Almanya'nın adaylığının artışı olarak ifade edilebilir. Türkiye'nin önerdiği stadyumların mevcut altyapılarının yetersizliği, bir kısmının tamamen fonksiyonel olmaması, yeniden inşa edilecek stadyumların var olması ve diğer teknik yetersizlikler Türkiye'nin adaylığını zayıflatmaktadır. UEFA'nın Ocak 2019'da yayınladığı Kulüp Lisanslama Değerlendirme Raporu'na göre Türkiye, Polonya'nın ardından son 10 yıl içinde en çok stadyum inşa eden ikinci Avrupa ülkesi olmuştur (UEFA, 2019). Rapor, son 10 yılda inşa edilen 159 futbol stadyumunu 3 ayrı kategoride değerlendirmektedir: 1. Kategoride yeni bir mekanda tamamen yeni inşa edilmiş stadyumlar, 2. Kategoride mevcut alanında büyük ölçüde yeniden inşa edilmiş stadyumlar ve son olarak 3. Kategoride ise önemli yenileme çalışmaları yapılan mevcut stadyumlar yer almaktadır. Rapora göre, Türkiye son 10 yılda 26 stadyum inşa ederek bu alanda diğer Avrupa ülkelerini geride bırakmıştır. Türkiye'de inşa edilen 26 stadyumun 24'ü 1. Kategoride, 2'si ise 2. Kategoride yer alan stadyumlardan oluşmaktadır. Rapora göre, Türkiye'nin ardından 3. sırada yer alan Almanya ise 8'i 1. Kategoride, 1'i 2. Kategoride ve 7'si 3. Kategoride olmak üzere toplam 16 yeni stadyum inşa etmiştir. Stadyum inşa etmek 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası organizasyonuna ev sahipliği hakkını elde edebilmek için önemli bir kriter olarak görülse de, sadece fiziksel açıdan stadyumların varlığı yeterli görülmemektedir. Stadyumların fiziki varlığının yanı sıra ve belki de daha öncelikli olarak bu stadyumların konumları, ulaşılabilirlikleri, şehir hayatındaki yerleri, şehir hayatının misafirlere sunacağı sosyal ve kültürel olanaklar ve konaklama imkanları da turnuvanın başarıyla gerçekleştirilmesinde önemli hale gelmektedir.

UEFA'nın en kapsamlı değerlendirme yaptığı başlıklardan birisi olan ulaşım, UEFA Almanya'yı merkezi konumu, iyi seviyede ve gelişmiş olan hava, demir ve karayolu ağı ile uluslararası ziyaretçiler için çok kolaylıkla erişilebilir olarak tanımlarken; Türkiye'nin mevcut ulaşım altyapısının her anlamda yetersiz olması, Türkiye'nin uluslararası erişilebilirliğinin havayoluyla ve birkaç havaalanıyla sınırlı olması, Türkiye'nin ulaşımında başarısının ve yeterliliğinin önerilen projelerin tamamlanmasına bağlı olması ve yatırım projelerinin zamanında



tamamlanamamasının ciddi riskler barındırması Türkiye'nin adaylığını ulaşım başlığında zayıf hale getirmektedir. Raporda, Almanya'nın mevcut ulaşım altyapısının beklentileri karşılayacak kapasitede olması; özellikle 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası için planlanan ya da gerekli görülen ulaşım yatırımının olmaması önemli bir artı olarak görülmektedir. Almanya'nın tüm Avrupa ile kara, hava ve tren yolu ile etkin bir ulaşım ağı ile bağlanmış olmasının yanı sıra ülke içinde de mevcut ulaşım imkanlarının çeşitliliği, Almanya'yı ulaşım başlığında bir adım öne çıkarmaktadır. Ayrıca, Almanya'nın aday şehirlerinin tümünün stadyumları ulaşım odaklarına bağlayan modern ulaşım alternatiflerine sahip olması, şehir içi ulaşım bağlamında değerlendirildiğinde de Almanya'nın ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin aday şehirlerinden 5'i en az bir havalimanından faydalanyorken, diğer 4 şehir havayolu kapasitesi ve toplu ulaşım bağlantısı açısından eksik olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin Avrupa ile demiryolu bağlantısının da Bulgaristan ile sınırlı olması, demiryolu bağlantısının havayoluna alternatif olması ihtimalini azaltmaktadır. Türkiye'nin adaylığı, karayolu ulaşımı açısından da sorunlu görülmektedir. Türkiye'nin aday şehirlerinin tümünde temel nitelikte toplu ulaşım olmasına karşın, modern anlamda bir toplu ulaşım sisteminin her şehirde var olmaması da şehir içi ulaşımında önemli bir sorun alanıdır.

Türkiye'nin aday şehirlerde ortaya çıkan ulaşım altyapısı eksikliklerinin planlanan yatırımlarla çözülecek olması vaadi de UEFA açısından risk unsuru oluşturmaktadır. Türkiye'nin adaylık dosyasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yıl dönüğü kutlamaları sebebiyle 2023 yılına kadar 264 Milyar Euro yatırım yapılmasının planlandığı; bu yatırımın 85 Milyar Euro'luk kısmının 2012-2017 yılları arasında gerçekleştiği ifade edilmektedir. Gelecek 8 yıl içinde 24 Milyar Euro yatırımla 12,600 km demiryolu hattı inşasının sağlanması ve 1 milyar yolcu kapasitesine ulaşmak hedeflenmektedir. Ayrıca, 24 Milyar Euro havayolu yatırımı ile 2023 hedefi olan aktif olarak çalışan 60 uluslararası havalimanına ulaşmak ve 65 Milyar Euro karayolu yatırımı ile toplu ulaşımının daha konforlu hale getirilmesi hedeflenmektedir. Toplamda 100 milyar Eurodan fazla olarak hesaplanan bu yatırımların gerçekleşmemesi ihtimali, UEFA ve turnuvanın marka değeri açısından ciddi riskler olarak görülebilir.

Taraftar Bölgeleri (Fan Zone) önerileri bakımından bir kıyaslama yapıldığında da, Türkiye'nin dosyası Almanya'ya oranla zayıf kalmaktadır. Her aday şehir için en fazla 3 adet önerilmesi gereken Taraftar Bölgeleri, Türkiye'nin adaylık dosyasında sadece 3 şehirde 3 adet önerilmiş, diğer 6 şehirde ise 2şer adet olarak önerilmiştir. Türkiye'nin adaylık dosyasında önerilen en büyük Taraftar Bölgesi toplamda 56,562 kapasite ile İstanbul'da iken, diğer Taraftar Bölgelerinin kapasitesi 9 bin ile 37 bin arasında değişmektedir. Almanya ise, en büyüğü 100,000'den fazla kapasitede olmak üzere, kapasitesi 33 bin ile 80 bin arasında değişen Taraftar Bölgelerini her aday şehir için 3'er adet önerilmiştir Belirlenen Taraftar Bölgelerinin tümünün yürüyerek ve toplu ulaşım ile erişilebilir nitelikte olması da Almanya'nın adaylığı açısından önemli bir artıdır.

Aday ülkelerin dosyaları diğer başlıklarda değerlendirildiğinde de Almanya lehine bir tablo ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin tanıtım dosyasının turistik içeriğinin daha ön planda olduğu ve tanıtım vurgusunun futbol dışına taşıdığı görülürken; Almanya'nın dosyasının daha özenli ve daha profesyonelce hazırlandığı söylenebilir. İnsan hakları bağlamında değerlendirildiğinde, Türkiye'nin insan haklarını korumak ve insan hakları ihlallerini önlemek adına spesifik bir projesinin ve bir aksiyon planının bulunmaması büyük bir sorun olarak değerlendirilirken; Almanya'nın insan haklarını korumak ve insan hakları ihlallerini önlemek adına bir aksiyon planının var olması ve potansiyel insan hakları ihlalleri ile ilgili değerlendirmelerin yapılmış olması, Almanya'nın adaylık dosyasının olumlu yönleri arasında sıralanabilir. Her iki ülkenin adaylık dosyasında da sürdürülebilir çevresel unsurlar, UEFA tarafından beklentilerin üzerinde olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, organizasyon tanıtım konusunda sorumlu kurumların açıkça belirtilmiş olması ve güçlü yerel desteğin sağlanması her iki ülke açısından da olumlu yönler olarak değerlendirilmektedir. Her iki ülke de, UEFA'nın ticari programını desteklemekte ve yeterli tanıtım alanının UEFA'nın tüm ortakları için ücretsiz sunulacağını garanti etmektedir. Son olarak sigara, ilaç ve bahis için tanıtım yasalarının var olması her iki ülke için de geçerli iken; Almanya'da alkol için bir kısıtlamanın bulunmaması özellikle sponsorluk ilişkileri açısından önemli bir artı olarak görülmektedir.

Tüm teknik ve altyapı eksikliklerinin yanı sıra, uluslararası alanda lobi ve tanıtım faaliyetlerinde yapılan yanlışlar ve Türkiye'ye karşı var olan önyargıların da Türkiye'nin 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası ev sahipliğini kaybetmesine neden olduğu söylenebilir. UEFA'nın verdiği kararların sportif olmaktan çok siyasi olduğu yönündeki eleştirileri destekler nitelikteki bu tespit, Türkiye'nin adaylığındaki teknik ve altyapı eksikliklerini görmezden gelme ya da önemsememe yanlısını doğurmamalıdır. Türkiye'nin bir önceki adaylığı olan 2016 Avrupa Futbol Şampiyonası oylamasından daha düşük bir oy alması da büyük bir mağlubiyet ve gerileme olarak değerlendirilebilir. Türkiye, 2016 adaylığında final oylamasında Fransa'ya 7-6 kaybederken, 2024 oylamasında Almanya'ya karşı 12-4 kaybetmiştir.

2024 Avrupa Futbol Şampiyonası'na ev sahipliği yapacak ülkeyi belirlerken UEFA'nın esas aldığı ölçütler dikkate alındığında Almanya'nın adaylığının Türkiye'nin adaylığına kıyasla daha güçlü olduğu sonucuna varılabilir. Değerlendirme raporunda yer alan şekliyle, UEFA nezdinde Türkiye'nin adaylığı ciddi riskler barındırmaktadır. Türkiye'nin adaylık dosyası genel olarak olumlu görülse de, insan hakları alanında bir faaliyet planının bulunmaması, birçok şehirde otel kapasitesi ve altyapının yetersiz görülmesi ile ulaşım altyapısı için gereken yatırımın UEFA nezdinde kaygı yaratması Türkiye'nin adaylığını zayıflatmıştır. Almanya'nın 2024 Avrupa Futbol Şampiyonası'na ev sahipliği yapması ise UEFA açısından daha güvenli bir seçenek olarak görülmüş ve adaylığı Almanya kazanmıştır. UEFA'nın oylama sonrasında verdiği kararın, Avrupa Futbol Şampiyonası'nın marka değerini korumak, sponsorluk ve reklam gelirlerini riske atmamak yönünde olduğu söylenebilir.

Türkiye ve Almanya'nın Avrupa Futbol Şampiyonası adaylıkları değerlendirildiğinde aday ülkelerin organizasyon geçmişi ve altyapısı ile sürecin doğru yönetilmesi, organizasyon ve şehirlere etkisinin önceden planlanması gibi unsurların UEFA'nın ev sahibi ülke tercihiinde etkili olduğu sonucuna varılabilir. Adaylık süreci uzun vadeli bir politikanın parçası olarak yürütüldüğünde olumlu sonuçlar veririrken; kısa vadeli ve bütünsel olmayan politikalara odaklanmış bir adaylık süreci olumlu sonuçlanmamaktadır. Türkiye'nin bundan sonraki süreçte Avrupa Futbol Şampiyonası veya benzeri organizasyon adaylıklarının ülkenin ve aday şehirlerin uzun vadeli vizyonlarının bir parçası ve bu vizyonu gerçekleştirmek için uygun birer araç olarak görülmesinin daha olumlu sonuçlar vereceği söylenebilir.

#### KAYNAKÇA

- Cashman, R. ve Hugges, A. (1999). *Staging The Olympics-the Events and Its Impact*, University of New South Wales Press.
- Deutscher Fußball-Bund (DFB) (2018). *Bid Book UEFA EURO 2024 Germany*.
- Hiller, H.H. (2000). "Toward an Urban Sociology of Mega-Events", *Research in Urban Sociology*, 5, 181-205.
- Lenskyj, H.J. (2000). *Inside the Olympic Industry: Power, Politics, and Activism*, SUNY Press.
- NTV. (2018, 26 Eylül). "İşte Türkiye'nin EURO 2024 tanıtım videosu", [https://www.ntv.com.tr/video/spor/iste-turkiyenin-euro-2024-tanitim-videosu,nuUsykoBfEuiDFqmg\\_ZhQw](https://www.ntv.com.tr/video/spor/iste-turkiyenin-euro-2024-tanitim-videosu,nuUsykoBfEuiDFqmg_ZhQw), (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2019).
- Roche, M. (2002). *Mega Events And Modernity. Olympics And Expos in The Growth of Global Culture*, Routledge.
- Theodoraki, E. (2007). *Olympic Event Organization*, Elsevier Ltd.
- Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) (2018a). *Birlikte Paylaşalım, Türkiye UEFA EURO 2024 Adayı, Tanıtım Broşürü*.
- Turkish Football Federation (TFF) (2018b). *Bid Book UEFA EURO 2024 Turkey*.
- UEFA İnternet Sitesi, <https://www.uefa.com/>, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2019).
- UEFA (2016). *Bid Regulations UEFA EURO 2024*.
- UEFA (2017). *EURO 2024 Tournament Requirements*.
- UEFA (2018). *UEFA EURO 2024 Evaluation Report*.
- UEFA (2019). *The European Club Footballing Landscape: Club Licensing Benchmarking Report Financial Year 2017*, [https://www.uefa.com/MultimediaFiles/Download/OfficialDocument/uefaorg/Clublicensing/02/58/98/12/2589812\\_DOWNLOAD.pdf](https://www.uefa.com/MultimediaFiles/Download/OfficialDocument/uefaorg/Clublicensing/02/58/98/12/2589812_DOWNLOAD.pdf), (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2019).

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## KAMU SAĞLIK ÇALIŞANLARININ POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA\*

### A RESEARCH ON POSITIVE PSYCHOLOGICAL CAPITAL LEVELS OF PUBLIC HEALTH EMPLOYEES

Dr. Ahmet Düha KOÇ<sup>1</sup>

Doç. Dr. Belma KEKLİK<sup>2</sup>

#### ÖZ

Pozitif psikolojik sermaye; ‘bugünün işyerinde performans iyileştirmesi için ölçülebilir, geliştirilebilir ve etkin bir şekilde yönetilebilir pozitif yönelimli insan kaynakları güçleri ve psikolojik kapasitelerinin incelenmesi ve uygulanması’ olarak tanımlanmaktadır. Örgütlerde, performansı iyileştirmek için geliştirilebilir ve yönetilebilir bireysel özellikler ve pozitif kapasiteler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada, kamu hastanelerinde görev yapan sağlık çalışanlarının, mevcut pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesi ve demografik özelliklere (cinsiyet, medeni durum, yaş, hizmet yılı, unvan, eğitim durumu) göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarının anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Tokat ili merkezinde ve ilçelerinde bulunan 9 adet devlet hastanesinde anket çalışması gerçekleştirilmiş olup, 520 adet anket formu değerlendirme kapsamına girmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, tüm alt boyutlar (öz-yeterlilik, umut, iyimserlik, dayanıklılık) düzeyinde pozitif psikolojik sermayelerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre öz-yeterlilik, umut, iyimserlik, dayanıklılık; yaş değişkenine göre öz-yeterlilik; hizmet süresi değişkenine göre umut, iyimserlik, dayanıklılığın anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Diğer taraftan, medeni durum, unvan ve eğitim durumu değişkenlerine göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarının anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Pozitif Psikolojik Sermaye, Sağlık Yönetimi, Demografik Değişkenler.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** D23, M10, I19.

#### ABSTRACT

Positive psychological capital is defined as “the examination and application of positively oriented human resource strengths and psychological capacities that can be measured, developed, and effectively managed for the improvement of performance in today's workplace”. In organizations, it focuses on individual capabilities and positive capacities that can be developed and managed to improve performance. In the study, it is aimed to determine the current positive psychological capital levels of health workers working in public hospitals and to determine whether positive psychological capital sub-dimensions differ significantly according to demographic

\* Bu makale “Pozitif Psikolojik Sermaye ile Duyusal Emek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

<sup>1</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, koc.ahmet@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7468-0537>

<sup>2</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, belmakeklik@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6905-4862>

characteristics (gender, marital status, age, years of service, title, educational status). In this context, questionnaires are conducted in 9 state hospitals in Tokat city center and districts and 520 questionnaire forms are included in the evaluation. According to the findings of the study, it is determined that positive psychological capital is high in all sub-dimensions (self-efficacy, hope, optimism, endurance). It is determined that self-efficacy, hope, optimism, and endurance differ significantly according to the gender variable; self-efficacy differs according to the age variable; hope, optimism and endurance differ according to service time variable. On the other hand, positive psychological capital sub-dimensions do not differ significantly according to the marital status, title and educational background variables.

**Keywords:** Positive Psychological Capital, Health Management, Demographic Variables.

**JEL Classification Codes:** D23, M10, I19.

## 1. GİRİŞ

Yeni binyılda birçok yenilik gerçekleşmiştir. Toplumsal ve bireysel gereksinimlerin hızla değişmesi, farklılaşan yaşam şartları, teknolojik olanaklar, iletişim ağları bunlara örnek olarak gösterilebilir. Örgütler, varlıklarını sürdürülebilmek adına, bu çalkantılı ortama uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Değişimi yakalayabilenlerin dünyasında, bu yeni düzeni açıklayabilen, karşılaşılan problemlere çözüm önerileri sunabilen, ölçülebilir, geliştirilebilir ve performansı artırmaya yönelik yeni yaklaşımlara duyulan gereksinim gün geçtikçe artmaktadır.

Örgütlerin insan faktörünün daha etkili bir şekilde kullanılması yönüne doğru kayan bakış açıları, örgütsel davranış yaklaşımlarının değerini katlamaktadır. Örgütsel davranış alanında yer alan pozitif psikolojik sermaye yaklaşımı ise insan faktörü yoluyla, örgütlerin değişen koşullara ayak uydurmasına yardımcı olabilecek bilimsel kanıtlar ortaya koymaktadır. Psikolojik sermaye, çalışanın mevcut durumunu değil pozitif gelişim sayesinde ne olabileceğini ifade etmektedir (Luthans vd., 2007b: 20). Bu yaklaşım, bireylerdeki geliştirilebilir özellikler üzerine yoğunlaşarak, performansı artırıcı yönde harekete geçirilmesini amaçlar.

İnsan kaynakları yatırımlarının getirisini ölçmek, örgütsel karar alıcılar için hayati önem taşır. Örgüt kıt kaynaklarını nereye sarf edeceğini belirlerken, insan kaynaklarını geliştirme girişimlerine ayrılacak miktarın belirlenmesi en kritik faktörlerden biri haline gelmektedir. Genel olarak, birçok insan kaynağı yatırımının, ortalama getirilerin üzerine çıkarabilme potansiyelinin yüksek olduğu kabul edilmektedir. Ancak, bu geri dönüşlerin nicelleştirilmesi ile ilgili şüpheli varsayımlar ve zorluklar, böyle değerli kaynaklara yapılacak yatırımların yönünü fiziksel, finansal ve teknolojik sermaye gibi daha geleneksel varlıklara çevirebilmektedir (Luthans vd., 2007b: 15-16). Pozitif psikolojik sermaye, beşeri ve sosyal sermayenin ötesinde, örgütlerde insanın değerini anlamak ve onun gerçek potansiyelini elde edebilmek adına, örgütlere yeni bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca, psikolojik sermayenin rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla sahip olunabilecek en büyük güç olduğunu fark eden yöneticiler, çalışanlarının psikolojik sermayelerini artırmanın yollarını aramaktadırlar (Polatçı, 2011: 1; Erdem, 2014: 102). Bireylerdeki geliştirilebilir özelliklere vurgu yapan pozitif psikolojik sermaye yaklaşımı, insan kaynaklarına ayrılacak yatırım miktarının belirlenmesine yardımcı olabilir. Bu nedenle, hangi demografik özelliklere sahip çalışanların daha çok desteğe ihtiyaç duyduğunu belirlemek, sıkıntılarını gidermek, geliştirmek ve böylelikle daha yüksek pozitif psikolojik sermaye düzeyine ulaşmalarına katkıda bulunarak performans artışı sağlamak örgütler açısından büyük önem arz etmektedir.

Örgütlerdeki insan faktörünün değerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına pozitif psikolojik sermaye yaklaşımının çeşitli sektörlerde çalışılması alan yazını zenginleştirecektir. Bu araştırma, özellikle, kendine has bir takım özellikleri içinde barındırması nedeniyle sağlık sektörü alanında yapılmıştır. Sağlık hizmetleri sunumu, farklı meslek gruplarının bir arada ve uyumlu bir şekilde çalışmasını gerektiren karmaşık bir süreçtir. Bu durum doğal olarak, diğer hizmet sektöründe çalışanlara nispeten, sağlık çalışanları üzerinde fazladan bir baskı unsuru oluşturmaktadır. Bu nedenle, çalışanların psikolojileri ve duygusal yapıları, yıpranmaya daha açık hale gelmektedir. Birçok psikolojik ve duygusal olayı içermesi nedeniyle araştırmanın sağlık sektörü üzerinde yapılması ayrı bir öneme sahiptir.

## 2. POZİTİF PSİKOLOJİ

Psikoloji bilimi, II. Dünya savaşıdan sonra, tüm dikkatini tedavi konusuna vermiştir. Bu nedenle de psikoloji bilimi, daha çok insanlardaki hasarları gidermeye odaklanmıştır. Günümüzde, pozitif psikoloji hareketinin öncüsü

olarak kabul edilen Martin Seligman bile birçok psikolog gibi bir dönem kariyerini, (örn., öğrenilmiş çaresizlik konusundaki ünlü çalışmaları gibi) insanların kırılabilirliklerini ve zayıf yönlerini araştırmak ve merak etmekle geçirmiştir (Luthans, 2002a: 696). Ancak pozitif psikoloji yaklaşımı, psikoloji biliminin, adeta bir deve kuşu gibi kafasını kuma gömüp sadece yaşamdaki kötü olaylara odaklanmasını eleştirmiş bunun yerine hayatı daha yaşanılır kılan pozitif nitelikler üzerinde durulması gerektiğini ileri sürmüştür (Luthans, 2002b: 58).

II. Dünya Savaşından önce, psikolojinin üç farklı görevi bulunmaktaydı (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000: 6; Luthans, 2002b: 58; Luthans, 2007b: 8);

- Akıl hastalıklarını iyileştirmek,
- Tüm insanların hayatını üretken ve tatmin edici yapmak,
- Üstün yetenekleri tanımlamak ve geliştirmek.

Savaşın önceki dönemde, psikolojinin görevi sadece akıl hastalarını iyileştirmek değil aynı zamanda, insanların yaşamlarını daha üretken hale getirmek ve yetenekli insanları tespit ederek Terman, Jung ve Maslow'un ilk çalışmalarında da ele alındığı gibi, bu yeteneklerini geliştirmektir (Luthans, 2002a: 696).

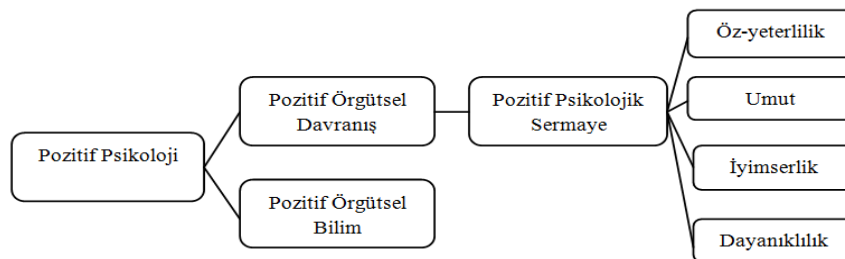
İlerleyen dönemlerde psikoloji alanındaki araştırmalar, bireysel acıyı değerlendirme ve tedavi etme yönünde değişmiştir. Psikolojik bozukluklar ve olumsuz etkileri (ebeveyn boşanmaları, sevilen birinin ölümü, fiziksel ve cinsel istismar gibi çevresel stres faktörleri) üzerine yapılan araştırmalarda bir patlama olmuştur. Uygulayıcılar, bir hastalık yaklaşımı çerçevesinde akıl hastalıklarını tedavi ederek hasarları onarmaya başlamışlardır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000: 6).

APA başkanı Martin Seligman'ın önderlik ettiği bir araştırma psikologları grubu, güçlü bir yapıya dayanan, ağırlıklı ihmal edilmiş, önemli ve pozitif bir yaklaşımın olduğunu fark etmişlerdir. Böylece proaktif pozitif psikoloji hareketini başlatmışlardır. Amaçları, yaşamdaki sadece kötü olaylara odaklanan bakış açısını, hayattaki en iyi şeyleri öğrenme ve anlamaya doğru çevirmeye çalışmaktır. Bu nedenle teorik bir anlayışla, bilimsel metotları kullanarak bireyleri, grupları, örgütleri ve toplumları başarıya ulaştıracak ve refaha erdirecek faktörleri keşfetmeyi ve bunları geliştirmeyi amaçlamışlardır (Luthans, 2002b: 58).

Pozitif psikolojinin yanı sıra, örgütsel teori ve davranış uzmanları, son zamanlarda; temeli bilime dayanan, pozitif yönelimli, birbiriyle paralel ve tamamlayıcı iki temel yaklaşımın daha önce farkına varılmamış potansiyelini keşfetmişlerdir. Bunlardan biri, Michigan Üniversitesindeki bir araştırma grubu tarafından ortaya atılan pozitif örgütsel bilimdir, diğeri ise Nebraska Gallup Liderlik Enstitüsü tarafından ortaya atılan pozitif örgütsel davranıştır. (Luthans vd., 2007b: 10).

Şekil 1'de görüleceği üzere, pozitif psikolojinin örgütlere uyarlanmasıyla pozitif örgütsel davranış ve pozitif örgütsel bilim yaklaşımları doğmuştur. Ancak, alanyazına bakıldığında konunun daha çok pozitif örgütsel davranış çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşım öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık kapasitelerinden oluşan pozitif psikolojik sermaye kavramının ortaya atılmasına zemin hazırlamıştır.

**Şekil 1.** Pozitif Psikolojik Sermaye ile Diğer Kavramlar Arasındaki İlişki



Kaynak: (Oruç, 2015: 11)'den uyarlanmıştır.

## 2.1. Pozitif Örgütsel Bilim

Pozitif örgütsel bilim, örgütsel çalışmalarda göreceli olarak yeni gelişmektedir ve aynı adı taşıyan 2003 tarihli bir kitapla (Cameron vd., 2003b) resmen başlamıştır (Caza ve Cameron, 2008: 2). Pozitif örgütsel bilim, Michigan Üniversitesi'nde çalışan bilim adamlarının araştırmalarına dayanmaktadır ve genel olarak kriz dönemlerinde ve

olumsuz koşullarda örgütlerin hayatta kalmalarına ve etkinliklerini sürdürmelerine yardımcı olan pozitif örgütsel özelliklerin neler olduğuna odaklanmaktadır (Luthans ve Youssef, 2004a: 152).

"Pozitif örgütsel bilim, özellikle kurumlar ve çalışanlarıyla ilgi pozitif çıktılarını, süreçlerin ve niteliklerin incelenmesi ile ilgilidir." (Cameron vd., 2003a: 4). Daha açık bir ifadeyle, 'insanların iyi oluşuna vesile olan takdir, işbirliği, erdemlilik, canlılık ve anlamlılık' ile karakterize edilen organizasyonları incelemeyi amaçlamaktadır (Bernstein, 2003: 267).

## 2.2. Pozitif Örgütsel Davranış

Gallup Liderlik Enstitüsü, ilk pozitif psikoloji konferansına sponsor olmuştur. Akademik bağlamda Martin Seligman ve EdDiener gibi uluslararası alanda tanınmış araştırma psikologlarının genel liderliğinde konferanslar düzenlenmiş ve burada sunulan makaleler bu pozitif yaklaşımın örgütsel davranış alanına nasıl aktarılacağına dair Luthans'a ilham vermiştir. Burada yazarın ilgisini çeken temel konu; güven, umut, iyimserlik, mutluluk ve dayanıklılık gibi eski örgütsel davranış kavramlarına getirilen yeni ve heyecan verici bir teori ve araştırmaya dayalı yeni bir bakış açısı olmuştur. Luthans (2002a) Ekonomik belirsizlik, artan jeopolitik huzursuzluk ve tehditler, küreselleşen 7/24 rekabet ve hiç bitmeyen ileri teknoloji ile karakterize edilen günümüzün çalkantılı ortamında psikolojinin öncülüğünü takip etmenin ve proaktif bir pozitif davranışsal yaklaşımı ele almanın faydalı olacağını (Luthans, 2002a: 696-698) belirtmiştir. Pozitif örgütsel davranış, "bugünün işyerlerinde performans iyileştirmesi için ölçülebilen, geliştirilebilen ve etkin bir şekilde yönetilebilen pozitif odaklı insan kaynakları güçlerinin ve psikolojik kapasitelerinin incelenmesi ve uygulanması" olarak tanımlamıştır (Luthans, 2002b:59). Hem akademik hem de uygulayıcı literatürde bildirilen diğer pozitif yaklaşımlardan farklı olarak, pozitif örgütsel davranışın tanımında aşağıdakileri içeren dahil etme kriterleri belirlenmiştir (Luthans vd., 2005: 251, Luthans vd., 2007b; 11-16, Luthans vd. 2007c; 542):

*Pozitif olma:* Klinik psikolojideki negatif yaklaşım, üstün performansı, sürekli öğrenme ve gelişmeyi, proaktif olmayı, stratejik değişimi ve adaptasyonu büyük ölçüde engellemektedir. Bu nedenle pozitif örgütsel davranış, gelecekteki çağdaş işyerlerinin sahip olabileceği, büyük ölçüde kullanılmayan, gücü tanımak ve vurgulamak için psikolojik kapasiteyi karşılayan pozitif kriterler üzerine yoğunlaşmaktadır. (Bakker ve Schaufeli, 2008:148).

*Teori ve araştırmaya dayanma:* En çok satan pozitif yönelimli kitaplar, önemli bir boşluğu doldurmak ve pozitifliği teşvik etmekle birlikte, bilimsel teori veya araştırma konularında çok kısıtlı kalmakta ve dolayısıyla kanıtla dayanmamaktadır. Pozitif örgütsel davranış, bu popüler kitapların yerine standart olarak pozitif psikolojiyi kullanarak; liderlik, insan kaynakları gelişimi ve performans için sürdürülebilir ve etkili bir bilgi yapısı oluşturmak için bilimsel bir yaklaşımı benimsemiştir (Luthans vd., 2007b: 11).

*Geçerli ölçüme sahip olma:* Geçerli ölçüm ile sistematik analiz, tahmin ve kontrol mümkün hale gelir. Yine, pozitif psikolojinin öncülüğünü takiben, bir yapının pozitif örgütsel davranışa dahil edilmesi için, güvenilir ve geçerli olması gerekmektedir (Luthans vd., 2007b: 11).

*Durumsal özellik-benzeri kapasiteye ve dolayısıyla sabit bir özelliğin aksine gelişme ve değişime açık olma:* Psikolojik sermayenin her bir bileşeninin bir miktar stabil olmasına rağmen, kişilik özelliklerine veya öz-değerlendirmelere kıyasla durumsal özellikler-benzeri (state-like) yapıları nedeniyle, zaman içinde bir miktar değişime açık olmaları beklenir (Luthans vd. 2007c: 545).

*İşle ilgili olarak, bireysel düzeyde, performans ve memnuniyet üzerinde olumlu bir etkiye sahip olma:* Performansla ilgili ölçütleri karşılayan pozitif psikolojik kapasiteleri seçerken, pozitif örgütsel davranışın iş sonuçları üzerinde önemli bir etkisinin olması beklenmektedir. Pozitif örgütsel bilim gibi diğer pozitif, bilimsel ve işle ilgili girişimlerin de performansa etkilerinin pozitif olabileceğini belirtmek gerekir. Ancak, pozitif örgütsel davranış ile bu tür girişimler arasındaki en büyük fark, pozitif örgütsel davranış yaklaşımının sadece performansı etkileyen pozitif kapasiteyi vurgulaması, pozitif örgütsel bilim yapılarının çoğunun ise performansla ilgili olup olmadığının henüz tam olarak ispatlanmamış olmasıdır (Luthans vd. 2007b: 15-16).

## 2.3. Pozitif Örgütsel Bilim ve Pozitif Örgütsel Davranış Arasındaki Farklar

Hem pozitif örgütsel davranış hem de pozitif örgütsel bilim yaklaşımları, organizasyonları ve iş hayatını pozitif yönde ele alır ve öncelikle iş ile ilgili sonuçların elde edilmesine vurgu yapar. Bu yaklaşımlar arasında bir takım farklılıklar söz konusudur. Pozitif örgütsel bilim ve pozitif örgütsel davranış yaklaşımları arasındaki farklar aşağıda verilmiştir.

**Tablo 1.** Pozitif Örgütsel Davranış ile Pozitif Örgütsel Bilim Arasındaki Farklar

	<b>Pozitif Örgütsel Bilim</b>	<b>Pozitif Örgütsel Davranış</b>
<b>Araştırma konusu</b>	Örgütsel bağlamın pozitif yönleri	Kişisel pozitif psikolojik nitelikler
<b>Analiz seviyesi</b>	Makro	Mikro
<b>Araştırma yöntemi</b>	Tümdengelim	Tümevarım
<b>Odak noktası</b>	Örgütsel performans	Kişisel performans
<b>Veri toplama yöntemi</b>	Nitel ve nicel	Nicel
<b>İlgilendiği kavramlar</b>	Erdem, merhamet	Öz-yeterlilik, umut, iyimserlik, dayanıklılık, pozitif psikolojik sermaye

Kaynak: (Oruç 2015: 17).

En belirgin olarak, araştırma ve ilgi alanları farklı konular üzerindedir. POB temel olarak bireysel psikolojik nitelikler ve performans iyileştirmeye ilgilendirirken, POS daha çok örgütsel bağlamın pozitif yönleriyle ilgilendirilmiştir (Bakker ve Schaufeli, 2008; Cameron, 2005; Luthans, 2002a). Performans iyileştirme vurgusu, POB'un merkezidir, ancak POS'ta böyle bir zorunluluk yoktur. Öte yandan, araştırma yöntemleri ve analiz düzeyleri bakımından birbirlerinden farklıdır. POB çalışmaları, öncelikli olarak anket araştırması kullanılarak, mikro ve mezo düzeylerde gerçekleştirilmiştir. POS çalışmaları ise genellikle çeşitli niteliksel ve niceliksel araştırma yöntemleri kullanılarak örgütsel analiz seviyesinde gerçekleştirilmiştir (Luthans ve Avolio, 2009a, 2009b; Luthans ve Youssef, 2007a). Elbette bu, POB çalışmalarının sadece bireysel düzeyde olduğu ve POS çalışmalarının sadece örgütsel düzeyde olduğu anlamına gelmemektedir. Aslında, ikisi de yapıları farklı seviyelerde ele almaktadır ve bunu farklı şekillerde yapmaktadır. POB, tümevarımsal bir şekilde (yani, bireyden, gruba, organizasyonel düzeylere kadar) gelişirken, POS ise, ters yönde başka bir ifadeyle tümdengelimsel (örgütsel düzeyden, grup ve bireysel düzeylere kadar) yönde gelişmektedir (Luthans ve Avolio, 2009a: 325). Özetle, POB ve POS, PP'nin ortak kökenini paylaşır ve bilginin gelişmesinde bilimsel sürecin önemini vurgular. Ancak, temel ilgi alanları, performansın iyileştirilmesine verilen önemin derecesi ve analiz seviyeleri bakımından farklılaşmaktadır (Donaldson ve KO, 2010: 179).

#### 2.4. Pozitif Psikolojik Sermaye

Pozitif psikoloji, işyerlerine pozitivite ve güç temelli yönetim uygulayan, birbiriyle bağlantılı iki hareketin başlangıç noktası olmuştur. Bunlardan ilki, büyük ölçüde Michigan Üniversitesi'ndeki örgüt bilimcilerin çalışmalarına dayanan pozitif örgütsel bilim hareketidir. Bu durum, krizlerde ve olumsuz koşullarda örgütsel hayatta kalmayı ve pozitif organizasyonel özellikleri vurgulamaktadır. İkincisi, performans iyileştirmesi için ölçülebilir, geliştirilebilir ve yönetilebilir pozitif yönelimli organizasyonel davranışları ya da sadece pozitif yönelimli insan kaynakları güçlerini ve psikolojik kapasiteleri uygulayan pozitif örgütsel davranıştır. Bu pozitif örgütsel davranış kapasiteleri öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılığı içerir ve bunlar birlikte pozitif psikolojik sermaye diye adlandırılan yapıyı oluşturur (Luthans ve Youssef 2004a: 151-152). Spesifik olarak, pozitif psikolojik sermaye, çeşitli pozitif örgütsel davranış kriterlerini yerine getirme kapasitelerini birleştiren, yalnızca ek olarak değil, aynı zamanda sinerjik olarak da sürdürülen, daha üst düzey bir çekirdek yapıdır. Bu nedenle, genel pozitif psikolojik sermayeye yatırım yapmanın, geliştirmenin ve yönetmenin, performans ve tutumsal sonuçlar üzerindeki etkisinin, onu oluşturan bireysel, pozitif psikolojik kapasiteden daha büyük olması beklenir. Başka bir deyişle, bütün pozitif psikolojik sermaye, bileşenlerinin (öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık) toplamından daha büyük olabilir (Luthans vd., 2007b: 19).

Luthans vd. (2007c: 542) bu kompozit yapıyı (pozitif psikolojik sermayeyi) "bireyin pozitif psikolojik gelişim durumu" olarak tanımlamıştır ve aşağıdakiler ile karakterize etmiştir:

- Zorlu görevlerde başarılı olmak için inisiyatif almak ve gerekli çabayı sarf etmek için özgüvene (öz-yeterliliğe) sahip olmak.
- Hedeflere doğru azimle ilerlemek ve gerekli olduğunda, başarılı olmak için hedefe yönlendirecek yollara yönelmek (umut).
- Şimdi ve gelecekte başarılı olmak için olumlu bir bakış açısına (iyimserliğe) sahip olmak.
- Sorunlara ve sıkıntılara maruz kaldığında, başarıya ulaşmak için devam etmek ve ileri sıçramak (dayanıklılık).

Psikolojik sermaye kavramında kullanılan sermaye terimi, ekonomi alanındaki geleneksel kullanımının yanı sıra, aynı zamanda insan kaynaklarının (beşeri sermaye) ve diğer kavramların (örn., entelektüel sermaye, sosyal sermaye, kültürel sermayenin) değerini temsil etmek için kullanılmıştır. Pozitif psikolojik sermaye; öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık gibi pozitif psikolojik yapılardan oluşan bireysel motivasyonel eğilimleri temsil etmek için kullanılmaktadır. Pozitif psikolog Csikszentmihalyi (aktaran Kersting, 2003; 26), bu tür psikolojik sermayeyi “gelecekteki yarar olasılığını artırırken şimdiki zamanda deneyimsel ödüller elde etmeyle sonuçlanan ruhsal kaynakların bir yatırım modeli olarak geliştirmiştir...” diye ifade etmiştir. Bu içsel yaşamın bileşenlerinin durumuyla ilgilidir. Bileşenler (öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık), deneyimler ve sermaye bir araya getirildiğinde, bu değeri oluşturmaktadır (Luthans vd. 2007c: 542).

**Öz-yeterlilik:** Dahil etme kriterleri vasıtasıyla seçilen kapasiteler arasında, ilki ve pozitif örgütsel davranış kriterlerine en uygun teorik kökene sahip olanı öz-yeterlilik (Luthans, 2011: 202). Öz-yeterlilik, belirli durumsal talepleri karşılamak için gereken motivasyonu, bilişsel kaynakları ve gerekli davranış tarzlarını harekete geçirme becerisine olan inançtır (Wood ve Bandura, 1989: 408; Stajkovic ve Luthans, 1998: 66).

Bir görevi başarıyla tamamlamanın getirdiği yeterlilik algısının, öz-yeterlilik geliştirmede kilit rol oynadığını belirtmektedir. Birey zorlu işlerin üstesinden geldiğinde, buna benzer başka işlerinde üstesinden gelebileceğine dair kendilerine duydukları güven artmaktadır. Bu şekilde elde edilen başarı, bir takım işlerde yeterlilik algısını oluşturmaktadır (Bandura, 1995: 3).

**Umut:** Pozitif psikoloji hareketinde, umut konusunda en çok tanınan teorisyen ve araştırmacı olan Snyder ve arkadaşları umudu “(1) etkileşime dayalı başarı aracı (agency-temsilci-hedefe yönelik enerji) ve (2) amaç duygusuna dayalı (pathways-hedeflere ulaşmayı planlayan yollar) olumlu bir motivasyonel durum” (Snyder vd., 1991:287; Snyder, 2000: 8) olarak tanımlamıştır. Bu ifadeden, umut kavramının temsilci ve alternatif yollar olmak üzere iki boyuttan oluştuğu anlaşılmaktadır. Temsilci boyutu, beklenen sonuca ulaşma arzusunun karşılık gelmektedir ve amaca ulaşmak konusunda bireyi motive eder. Alternatif yollar boyutu ise, ulaşılacak istenen amaca doğru ilerlerken ortaya çıkabilecek aksilikleri öngörmeyi ve proaktif olarak alternatif yolları oluşturmayı ifade eder (Snyder, 2000: 8-9).

**İyimserlik:** Seligman, iyimserliği, hedeflere ulaşmak gibi pozitif olaylarla ilgili olan içsel, göreceli olarak değişmez ve genel bir atfetme eğilimi olarak ifade etmektedir (Seligman, 1998: 49). Öte taraftan Tiger’a (1971: 18) göre iyimserlik, bireyin olayları kendi iyiliğine ve mutluluğuna göre yorumlamasıdır. İyimserlik kapasitesi; pozitif olayları kişisel, kalıcı ve yaygın nedenler olarak, negatif olayları ise dışsal, geçici ve duruma özgü nedenler olarak açıklar. Tam tersine kötümserlik ise, negatif olayları içselleştirip, kalıcı ve yaygın nedenlere bağlarken, pozitif olayları dışsallaştırır ve onları geçici ve duruma özgü sebeplere bağlar (Seligman, 1998: 43-47).

**Dayanıklılık:** Luthans (2002a: 702), dayanıklılığı; “sıkıntı, çatışma, başarısızlık, hatta pozitif olaylar, ilerleme ve artan sorumluluktan sonra kendine gelme veya toparlanma kapasitesi” olarak tanımlamaktadır. Dayanıklılığın geleneksel kavramından, daha açık bir ifade ile sadece son derece eşsiz bireylerde gözlemlenebilen ve hayranlık uyandıran olağanüstü bir kapasite olarak görülmesinden farklı olarak, pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranışın dayanıklılık konusundaki bakış açısı, en sıradan insanlarda bile geliştirilebilecek, öğrenilebilir bir kapasite olmasından kaynaklanır (Luthans ve Youssef, 2007a: 332).

### 3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

#### 3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, devlet hastanelerinde görev yapan sağlık çalışanlarının mevcut pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesi ve demografik değişkenlere göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarının anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle aşağıda verilen problemlere cevap aranmıştır.

#### *Problem ve Alt Problemler*

1. Tokat devlet hastanelerinde görev yapan sağlık çalışanlarının mevcut pozitif psikolojik sermaye düzeyleri nedir?

1.1. Demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, hizmet yılı, unvan, eğitim durumu) göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutu olan öz-yeterlilik anlamlı farklılık göstermekte midir?



1.2. Demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, hizmet yılı, unvan, eğitim durumu)göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutu olan umut anlamlı farklılık göstermekte midir?

1.3. Demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, hizmet yılı, unvan, eğitim durumu)göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutu olan iyimserlik anlamlı farklılık göstermekte midir?

1.4. Demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, hizmet yılı, unvan, eğitim durumu)göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutu olan dayanıklılık anlamlı farklılık göstermekte midir?

### 3.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemi Tokat merkez ve ilçe hastanelerinde görev yapan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Yapılan anket çalışması sonucunda 520 anket istatistiksel analize uygun bulunup araştırma kapsamında incelenmiştir.

### 3.3. Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Araştırmada pozitif psikolojik sermaye kavramı, Luthans ve arkadaşları (2007b: 237) tarafından geliştirilen ve Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Psikolojik Sermaye Ölçeği" aracılığıyla ölçülmüştür. Psikolojik sermaye ölçeği 6'lı likert olup, 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar her bir boyuta ilişkin öz-yeterliliğin, umudun, iyimserliğin ve dayanıklılığın yüksek olduğuna işaret etmektedir.

### 3.4. Güvenilirlik Analizi

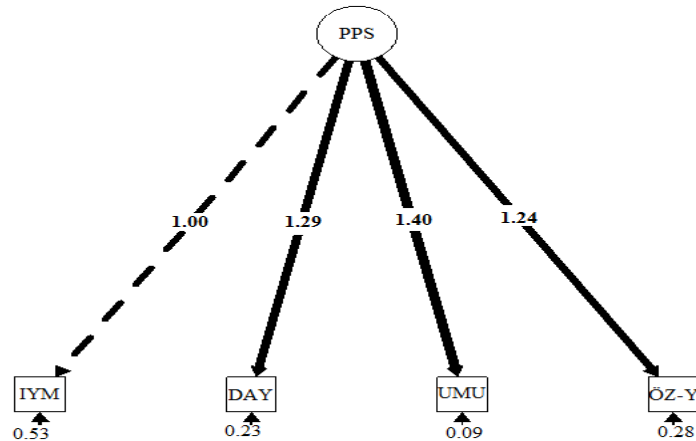
Güvenilirlik analizi sonucunda pozitif psikolojik sermayenin umut alt boyutundan p2 "Bu aralar kendim için belirlediğim iş amaçlarımı yerine getiriyorum" sorusu; iyimserlik alt boyutundan p1 "Bu işyerinde, işler asla benim istediğim şekilde yürümez", p9 "İşimde benim için belirsizlikler olduğunda, her zaman en iyisini isterim" ve p11 "Eğer işimde bir şeyler benim için yanlış gidecekse, o şekilde gider" soruları; dayanıklılık alt boyutundan ise p7 "Genellikle, işimdeki stresli şeyleri sakın bir şekilde hallederim" ve p8 "İşimde bir terslikle karşılaştığımda, onu atlama konusunda sıkıntı yaşıyorum" soruları için düzeltilmiş madde korelasyon değeri negatif olduğundan, bu sorular analiz dışı bırakılmıştır.

Bir ölçeğin içsel tutarlılığını ölçmek için birçok yaklaşım bulunmakla birlikte genellikle Cronbach Alfa yöntemi olarak bilinen alfa katsayısı tercih edilmektedir. Alfa değeri 0 ile 1 arası değerler alır. Bazı araştırmacılara göre alfa değeri 0.50'ye kadar kabul edilebilmesine rağmen, kabul edilebilir bir değer en az 0.70 olması arzu edilmektedir (Altunışık vd., 2005: 115-116). Elde edilen güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, öz-yeterlilik ( $\alpha = 0.893$ ), umut ( $\alpha = 0.806$ ), iyimserlik ( $\alpha = 0.706$ ), dayanıklılık ( $\alpha = 0.836$ ) Cronbach Alfa değerlerine göre ölçeğin son derece güvenilir olduğu sonucuna varılmaktadır.

### 3.5. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırma verileri IBM SPSS V20 ve R Project yazılımları ile analiz edilmiş olup, Şekil 2'de pozitif psikolojik sermaye faktörüne ilişkin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) grafiği verilmiştir. Bu grafikte pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarına ait skorların yol katsayıları gösterilmektedir.

Şekil 2. Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi



Aşağıda verilen tablo 2’de pozitif psikolojik sermaye faktörüne ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları gösterilmektedir.

**Tablo 2.** Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Sonuç İstatistikleri

Katsayı	Faktör	Tahmin	SH	z-istatistiği	p
İyimserlik		1	-	-	-
Psikolojik dayanıklılık	PPS	1.288	0.070	18.287	<0.001
Umut		1.401	0.072	19.589	<0.001
Öz-yeterlilik		1.244	0.088	14.154	<0.001

Tablo 2’de verilen doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, pozitif psikolojik sermaye içinde yer alan tüm alt boyutların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

**Tablo 3.** Uyum İndeksi Sonuçları

Uyum İndeksi	Değer	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum
$\chi^2/sd$	3.629	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	$2 < \chi^2/df \leq 5$
RMSEA	0.071	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 < RMSEA \leq 0.10$
GFI	0.993	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI < 0.95$
RFI	0.986	$0.95 \leq RFI \leq 1$	$0.90 < RFI < 0.95$
IFI	0.997	$0.95 \leq IFI \leq 1$	$0.90 < IFI < 0.95$
CFI	0.997	$0.97 \leq CFI \leq 1$	$0.95 \leq CFI < 0.97$
TLI	0.990	$0.95 \leq TLI \leq 1$	$0.90 < TLI < 0.95$
NFI	0.995	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI < 0.95$

Kaynak: (Schermelleh-Engel vd., 2003: 52; Kelloway, 1998; Erkorkmaz vd., 2003; Ayyıldız ve Cengiz, 2006).

Tablo 3’de doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına ilişkin uyum indeksi değerleri ve referans aralıkları gösterilmektedir. Uyum indeksleri, pozitif psikolojik sermaye faktörünün geçerliliğini belirlemektedir. Uyum indeks değerlerine göre ki-kare/serbestlik derecesi değeri 5’ten oldukça küçüktür. Bu sonuçlara göre, GFI, RFI, IFI, CFI, TLI ve NFI değerleri 1’e oldukça yakındır ve iyi uyuma işaret etmektedir. Bu bulgulara göre, pozitif psikolojik sermaye faktörünün geçerli bir yapıya sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

### 3.6. Bulgular

#### 3.6.1. Frekans Analizi

**Tablo 4.** Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

	Grup	Frekans (n)	%		Grup	Frekans (n)	%
Cinsiyet	Erkek	163	31.3	Unvan	Diş Hekimi	38	7.3
	Kadın	357	68.7		Ebe/Hemşire	214	41.2
Medeni Durum	Evli olmayan	108	20.8	Eğitim Durumu	Psikolog/Diyetisyen	28	5.4
	Evli	412	79.2		Tıbbi Sek./Sağ. Memuru	197	37.9
Yaş	20-29	119	22.9	Eğitim Durumu	Uzman Hek./Pratisyen Hek.	43	8.3
	30-39	215	41.3		Lise	68	13.1
	40-49	154	29.6		Ön lisans	187	36.0
	50-59	32	6.2		Lisans	168	32.3
Hizmet Yılı	1-10	333	64.0	Lisansüstü	97	18.6	
	11-20	111	21.4				
	21+	76	14.6				

Tablo 4’defrekans analizi sonuçları gösterilmektedir. Frekans analizi sonuçlarına göre katılımcıların %31.3’ü erkek, %68.7’si kadındır. Katılımcıların %79.2’si evlidir ve %20.8’i evli değildir. Katılımcıların %22.9’u 20-29, %41.3’ü 30-39, %29.6’sı 40-49 ve %6.2’si 50-59 yaş grubundadır. Katılımcıların %64’ü 1-10 yıl, %21.4’ü 11-20 yıl, %14.6’sı 21 yıl ve üzeri hizmet süresine sahiptir. Katılımcıların %7.3’ü diş hekimi, %41.2’si ebe/hemşire, %5.4’ü psikolog/diyetisyen, %37.9’u tıbbi sekreter/sağlık memuru ve %8.3’ü uzman hekim/pratisyen hekimdir. Katılımcıların %13.1’i lise, %36’sı ön lisans, %32.3’ü lisans, %18.6’sı lisansüstü eğitim seviyesine sahiptir.

### 3.6.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmanın bu bölümünde pozitif psikolojik sermaye ölçekleri alt boyutları için tüm nitel değişkenlerin grupları bazında tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

**Tablo 5. Öz-Yeterlilik, Umut, İyimserlik ve Dayanıklılık Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler**

Boyut	Sıra No.	Pozitif Psikolojik Sermayeye Yönelik İfadeler	$\bar{X}$	M	SS
Öz-Yeterlilik	p3	Bir grup iş arkadaşına bir bilgi sunarken kendime güvenirim.	4.835	5.000	1.152
	p4	Çalışma alanımda, hedefler/amaçlar belirlemede kendime güvenirim.	4.879	5.000	1.149
	p15	Yönetimin katıldığı toplantılarda kendi çalışma alanımı açıklarken kendime güvenirim.	4.618	5.000	1.245
	p16	Uzun dönemli bir probleme çözüm bulmaya çalışırken kendime güvenirim.	4.713	5.000	1.127
	p21	Organizasyonun stratejisi konusundaki tartışmalara katkıda bulunmada kendime güvenirim.	4.424	5.000	1.146
	p23	Organizasyonun dışındaki kişilerle (hastalar, refakatçiler vb.) problemleri tartışmak için temas kurarken kendime güvenirim.	4.591	5.000	1.091
Umut	p6	Herhangi bir problemin çözümü için birçok yol vardır.	4.836	5.000	1.162
	p12	Eğer çalışırken kendimi bir tikanıklık içinde bulursam, bundan kurtulmak için birçok yol düşünebilirim.	4.582	5.000	1.221
	p17	Şuanda, işimde kendimi çok başarılı olarak görüyorum.	4.632	5.000	1.135
	p20	Şuanda iş amaçlarımı sıkı bir şekilde takip ediyorum.	4.414	5.000	1.204
	p24	Mevcut iş amaçlarıma ulaşmak için birçok yol düşünebilirim.	4.710	5.000	1.081
İyimserlik	p14	İşimle ilgili şeylerin daima iyi tarafını görürüm.	4.314	4.000	1.225
	p18	İşimle ilgili gelecekte başıma ne geleceği konusunda iyimserimdir.	4.064	4.000	1.363
	p19	İşime ‘her şeyde bir hayır vardır’ şeklinde yaklaşıyorum.	4.311	4.000	1.392
Dayanıklılık	p5	Daha önceleri zorluklar yaşadığım için, işimdeki zor zamanların üstesinden gelebilirim.	4.816	5.000	1.137
	p10	Eğer zorunda kalırsam, işimde kendi başıma yeterim.	4.680	5.000	1.285
	p13	İşimde birçok şeyleri halledebileceğimi hissediyorum.	4.672	5.000	1.241
	p22	İşimdeki zorlukları genellikle bir şekilde hallederim.	4.599	5.000	1.083

Tablo 5’de demografik özelliklere göre pozitif psikolojik sermaye alt boyutları puanlarına ait tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler detaylı olarak incelendiğinde, öz-yeterlilik boyutunun en düşük  $\bar{X}$ =4.424 ve en yüksek  $\bar{X}$ =4.879, umut boyutunun en düşük  $\bar{X}$ =4.414 ve en yüksek  $\bar{X}$ =4.836, iyimserlik boyutunun en düşük  $\bar{X}$ =4.064 en yüksek  $\bar{X}$ =4.314 ve dayanıklılık boyutunun ise en düşük  $\bar{X}$ =4.599 en yüksek  $\bar{X}$ =4.680 aralığında puan ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir. Pozitif psikolojik sermaye ölçeği 6’lı likert olup, referans aralıkları  $\bar{x}$ <2.000 düşük, 2.000< $\bar{x}$ <4.000 orta ve  $\bar{x}$ >4.000 yüksek olarak değerlendirildiğinde; puan ortalamalarına göre genel anlamda öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Öz yeterliğin genel anlamda yüksek olması; çalışanların, karşılaşabilecekleri durumların zihinsel resimlerini oluşturarak tedbirli olmalarına, meslektaşlarının çalışmalarını gözlemleyerek kendilerini geliştirebilmelerine ve geçmiş deneyimlerinden ders çıkarmalarına bağlanabilir. Özellikle acil durumlarda, sağlık hizmetleri sunumunun nerede ve ne ölçüde gerekeceği belli olmadığı için bu gibi durumlara karşı hazırlıklı olunmalıdır. Bunun için gerekli önlemlerin önceden alınması gerekir. Bir hekim, ameliyat sırasında yaşanabilecek aksilikleri önceden tahmin ederek bunlara karşı önlemler almalıdır. Ayrıca birçok çalışan, işe her yönüyle hakim olarak başlayamamaktadır. Bir takım tecrübeleri iş başında kazanmaktadır. Bu nedenle de hem meslektaşlarını gözlemleyerek hem de gerektiğinde onlardan destek alarak kendilerini geliştirebilmektedirler. Bu deneyimler tahmin edilebileceği gibi her zaman başarıyla sonuçlanmaz. Böyle durumlarda, yapılan hatalardan ders çıkararak gerekli tedbirleri almaktadırlar denilebilir.

Umut boyutunun yüksek olması; gerçekçi ve ulaşılabilir hedefler belirlemelerine ve zorlu hedeflerini ise daha küçük alt hedeflere ayırarak başarmaya çalışmalarına bağlanabilir. Bu duruma örnek olarak, serviste yatan bütün hastaların sağlıklarına kavuşarak taburcu olmasını hedefleyen bir hemşirenin hastalarıyla tek tek ilgilenerek umutla, onların iyileşmelerine yardımcı olması gösterilebilir. Sağlık çalışanları hedeflerine doğru ilerlerken ulaşılması daha kolay alt hedefler belirleyerek ana hedefe emin adımlarla ilerlemektedirler. Ayrıca bu yolda ilerlerken, yöneticilerinden aldıkları olumlu destek sayesinde umut düzeyleri yüksek kalmaktadır denilebilir.

İyimserlik boyutunun yüksek olması; Tokat merkez ve ilçe devlet hastanelerinde görev yapan sağlık çalışanlarının genel olarak pozitif bir ruh haline sahip olduklarını, geçmişteki başarısızlıklarını kabullenip bugün ki hayatlarının olumlu yönlerine odaklandıklarını, geleceği ise fırsatlar olarak gördüklerini düşündürmektedir. Pozitif ruh hali, daha çok bireylerin hayata bakış açılarıyla ilgili olduğundan bu kişiler genel olarak hayatı olumlu yanlarıyla ele alma eğilimindedirler. Böylelikle yaşadıkları problemleri içselleştirmeyip, bunları yaşanabilecek aksilikler olarak gördükleri ve gelecekte daha iyi durumlarla karşılaşacaklarına inandıkları söylenebilir.

Dayanıklılık boyutunun yüksek olması; istenmeyen sonuçlar doğurabilecek durumlar için, bu durumlara özel hazırlanmış (iş sağlığı ve güvenliği, hastane afet planları, farmakovijilans eğitimleri gibi) eğitim programları vasıtasıyla risklerin önemli ölçüde önlendiğini, etkili liderlik yoluyla olumsuzlukların etkilerinin azaltıldığını düşündürmektedir. Ayrıca çalışanların karşılaştıkları zorluklara (örn. şiddete maruz kalmalarına) rağmen yılmamalarından, hatta yaşadıkları büyük olumsuzluklardan sonra hemen toparlanarak görevlerini yapmaya devam etmelerinden kaynaklanan bir dayanıklılık potansiyeline sahip oldukları söylenebilir.

### 3.6.3.Ortalama Karşılaştırma Testi Sonuçları

Araştırma kapsamındaki verilerin Kolmogorov Smirnov ve Shapiro Wilkeslerine göre normal dağılıma uymaması nedeniyle, veri analizinde parametrik olmayan yöntemler kullanılmıştır. Buna göre, iki gruplu cinsiyet ve medeni durum faktörleri için Mann-Whitney U testi, en az üç gruplu olan yaş, hizmet süresi, unvan, eğitim durumu faktörleri için ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırma testlerinde Dunn-testi ve Bonferroni düzeltmesine göre sonuçlar elde edilmiştir.

**Tablo 6.** Öz-Yeterlilik, Umud, İyimserlik ve Dayanıklılık Puanları İçin Ortalama Karşılaştırma Testi Sonuçları

Değişken	Grup	Öz-yeterlilik		Umud		İyimserlik		Dayanıklılık	
		Sıra ort.	p	Sıra ort.	p	Sıra ort.	p	Sıra ort.	p
Cinsiyet	Erkek	291.825	<0.01	281.393	<0.05	284.178	<0.05	281.393	<0.05
	Kadın	246.197		250.961		249.689		250.961	
Medeni Durum	Evli	261.442	0.780	263.467	0.378	259.318	0.725	262.911	0.473
	Evli değil	256.907		249.181		265.009		251.301	
Yaş	20-29	234.924	<0.05	234.046	0.067	252.924	0.250	236.651	0.077
	30-39	254.567		258.588		249.840		257.663	
	40-49	285.107		282.669		275.140		283.795	
	50-59	277.047		265.031		289.844		256.141	
Hizmet yılı	1-10	250.321	0.081	249.042	<0.05	248.799	<0.05	247.520	<0.01
	11-20	270.689		267.622		273.000		268.671	
	21+	290.217		300.303		293.513		305.441	
Unvan	Dış Hekimi	244.184	0.217	233.500	0.536	257.329	0.969	256.566	0.253
	Ebe/Hemşire	244.479		253.114		260.829		243.846	
	Psikolog /Dyt.	265.768		275.518		265.429		277.464	
	Tıbbi Sek./Sağlık Mem.	276.094		267.533		263.310		276.731	
	Uzman Hek/Pratisyen Hek.	279.779		279.116		245.581		261.453	
Eğitim durumu	Lise	274.603	0.748	285.382	0.420	300.382	0.117	286.235	0.432
	Ön lisans	252.267		251.513		251.890		253.176	
	Lisans	262.461		264.104		259.640		262.664	
	Lisansüstü	263.088		254.139		250.629		252.830	

Cinsiyet değişkenine göre, psikolojik sermaye alt boyutları anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre erkek çalışanların öz-yeterlilik, umut, iyimserlik, dayanıklılıklarının kadın çalışanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Toplumumuzun geneline hakim olan erkek egemen yapı, burada da kendini göstermekte ve böylelikle erkek bireyler çok daha öz güvenli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kadın bireylerin daha geri planda kaldığı, daha düşük öz-güvene ve dolayısıyla daha az öz-yeterliliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Erkek çalışanların hedeflerine yönelik olarak daha motive oldukları bu nedenle umut düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca yaşanan aksiliklerden dolayı kendilerini suçlamadıkları, bunun genel olarak yaşanabilecek sorunlar olduğunu, ulaşılan olumlu sonuçların ise kendi başarılarından kaynaklandığını düşündüklerinden iyimserlik düzeylerinin yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir. Erkek çalışanların dayanıklılık düzeyleri ise, yaşanan aksiliklere karşı daha dirençli olmaları ve aksilikler sonrasında hızlı bir şekilde toparlanarak yeniden hedefe yönelik harekete geçebilmeleri nedeniyle yüksektir denilebilir.

Yaş değişkenine göre, psikolojik sermaye alt boyutlarından öz-yeterlilik anlamlı farklılık göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre 40-49 yaş aralığındaki katılımcıların öz-yeterliliklerinin 20-29 yaş aralığındakilere göre yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum, ileri yaşlardaki bireylerin daha çok hayat tecrübesine sahip olmaları nedeniyle birçok durum karşısında verecekleri tepkilere hazırlıklı olmalarından kaynaklanabilir. Ani gelişen bir durum karşısında paniğe kapılmadan sakin bir şekilde olayı kontrol altında tutabilmelerine bağlı olarak öz-yeterliliklerinde yüksek olduğu söylenebilir.

Hizmet süresi değişkenine göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarından umut, iyimserlik ve dayanıklılık anlamlı farklılık göstermektedir. Ulaşılan bulgulara göre, 21 yıl ve üzeri hizmet süresine sahip katılımcıların umut, iyimserlik ve dayanıklılık düzeylerinin 1-10 yıl arası hizmet süresine sahip katılımcılara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durumu; çalıştığı yıllarda tecrübe kazanan sağlık çalışanlarının daha ulaşılabilir hedefler belirlemelerine, bunları küçük adımlar vasıtasıyla gerçekleştirmelerine, karşılaşılabilecekleri problemlere karşı hazırlı olmalarına ve sıkıntılı durumlarda yeniden hedef belirleyebilmelerine bağlamak mümkündür. Ayrıca geçmişte yaşanan sıkıntılardan ders çıkarıp gelecekteki fırsatlara odaklandıkları söylenebilir. Ayrıca daha tecrübeli çalışanlar, yaşanan sıkıntıları bir sıçrama tahtası olarak görebilir ve bu durumu daha ileri gidebilmek için bir fırsat olarak görebilirler.

Demografik değişkenlerden medeni durum, unvan ve eğitim durumuna göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutları anlamlı farklılık göstermemektedir. Daha açık bir ifadeyle katılımcıların medeni durumları, unvanları ve eğitim düzeyleri pozitif psikolojik sermaye düzeylerini etkilememektedir.

### 3.7. Sonuç ve Öneriler

2017 yılı Sağlık Bakanlığına bağlı hastane sayısı 879, üniversite hastane sayısı 68, özel hastane sayısı 571'dir (Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2017: 3). Buradan, sağlık hizmetleri sunumunun büyük bölümünün kamu hastaneleri aracılığıyla sağlandığı görülmektedir. Kamu hastanelerindeki performans artışı, dolaylı olarak sürekli rekabet halinde olan sektörün tamamını gelişme yönünde harekete geçirecektir. Sunulan hizmetler sağlık çalışanları aracılığıyla gerçekleştirildiğinden, kamu hastanelerinde insan kaynaklarının geliştirilmesine ayrılan yatırım miktarı önem kazanmaktadır. Bu noktada hangi demografik özelliklere sahip çalışanların psikolojik sermayelerinin daha çok desteklenmesi gerektiğine dair fikir sahibi olunması fayda sağlayacaktır. Bu nedenle, yapılan çalışma ile kamu hastanelerinde görev yapan sağlık personelinin mevcut psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesi ve demografik değişkenlere göre pozitif psikolojik sermaye alt boyutları arasında anlamlı farklılık olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma bulgularına göre, pozitif psikolojik sermaye alt boyutları olan öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık düzeylerinin genel anlamda yüksek olduğu belirlenmiştir. Öte yandan, öz-yeterlilik alt boyutunun cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Bu sonuç, Say'ın (2005) fen bilgisi öğretmenleri üzerinde yaptığı çalışması ile paralellik göstermektedir. Bu çalışmada, erkek katılımcıların öz-yeterlilik düzeyinin kadınlarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Savur'un (2013) emniyet teşkilatı çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada, çalışanların psikolojik sermayeye ilişkin algılarının cinsiyete göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Dayanıklılık alt boyutunun ise hem cinsiyet hem de hizmet yılı değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Sünkür (2014), mesleki kıdem (hizmet yılı) değişkenine göre, 21 yıl ve üstü hizmet yılına sahip katılımcıların, diğer gruplarda yer alan meslektaşlarına göre daha dayanıklı olduğunu belirlemiştir. Oruç (2015) ve Erkmen ve Esen (2012), katılımcıların işyeri deneyimi (hizmet yılı) arttıkça psikolojik sermayelerinin arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Elde edilen sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir. Organizasyonel katılımcıların yeteneklerinin performansla dönüşmesi isteniyorsa, doğal olarak iyi yaptıkları işlere yerleştirilmelidirler (Buckingham ve Coffman, 1999: 6). Böylelikle, eğitim ve geliştirmeye fazladan yatırım yapmanın önüne geçilebilir. Araştırmada, kadın çalışanların öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık düzeyleri erkeklere göre düşük çıkmıştır. Bu nedenle, kadın personele daha çok kendileriyle özdeşleştirebilecekleri ve başarıyı deneyimleyebilecekleri görevler verilerek öz-yeterlilik seviyeleri yükseltilebilir. Örneğin, kadın psikologlar daha çok çocuk hastaların telkin edilmesinde başarılı ise bu tip hastaların kadın psikologlara yönlendirilmesi sağlanabilir. Diğer taraftan, başarı düzeyi düşük personel başarılı personel ile birlikte çalıştırılarak 'ben de yapabilirim' duygusunun oluşması sağlanabilir. Kadın çalışanların umut düzeyini artırmak için zor ama imkansız olmayan hedefler belirlenip, bunlar küçük alt hedeflere bölünebilir. Örneğin, bir kadın doktora servisteki hastaların tamamını iyileştirmesi gibi bir hedef koyulabilir ve bunu hastaları tek tek iyileştirme gibi alt hedeflerden başlayarak gerçekleştirmesi istenebilir. Ayrıca, hedeflere katkıda bulunan yöneticiler ve çalışanlar ödüllendirilebilir, etkileşimli ve katılımcı umut geliştirme eğitimleri düzenlenerek çalışanların umut seviyelerinin artması sağlanabilir. Ancak, beklenmeyen durumların gerçekleşmesi halinde bunu içselleştirip kendi hataları olarak görmelerinin önüne geçilerek aksine genel bir durum olduğunun benimsenmesi, böylelikle bir sonraki vakada başarılı olacağına dair iyimser bakış açısının korunması faydalı olabilir. Luthans ve Youssef (2004a: 144), beşeri, sosyal ve psikolojik sermayenin sinerjik bir bütünün parçası olduğunu ve rekabet avantajı sağlayabileceğini belirtmektedirler. Bu nedenle, kadın çalışanların dayanıklılık düzeylerini artırmak için; bilgi, beceri, yetenek, deneyim, eğitim gibi beşeri sermayelerinin seviyelerini yükseltmeye yönelik girişimlerde bulunulabilir; açık iletişim kanalları, sosyal tanıma, geri bildirim, takım çalışması, iş-yaşam dengesi gibi yaklaşımlarla sosyal sermaye seviyeleri yükseltilecek verilen görevleri başarabileceklerine olan inançları kuvvetlendirilebilir. Öte yandan başarısızlık yaşayabilecekleri durumların önüne geçilmesi için önlemler alınabilir. Yaş bakımından bakıldığında ise genç çalışanlara giderek zorlaşan görevler verilerek kendilerini geliştirmeleri sağlanabilir. Ayrıca, bugünün organizasyonlarının çoğu, teknik eğitime ve çok pahalı finansal ödül sistemlerine büyük yatırım yapmaktadır. Bunun yanında, kuruluşlar ve yöneticiler sınırsız miktarda sahip oldukları ve hiçbir maliyeti olmayan önemli bir kaynağı görmezden gelmektedirler. Bu kaynak, psikolojik sermaye etkinliğini oluşturmada yardımcı olan onaylama, takdir etme, geri bildirim sağlama ve sosyal tanımayı da sağlayan güçlü bir performans etkisine sahiptir (Luthans vd., 2007b: 47-48). Bu nedenle, olumlu geri bildirimde bulunma ve sosyal tanıma, çalışanların psikolojik sermaye düzeylerini artırabilir ve performans artışı sağlanabilir. Yöneticiler, tecrübe bakımından zayıf personele verilen görevi başaracakmış gibi davranarak onları cesaretlendirebilir ve geleceğin yöneticileri olabilmeleri konusunda umutlarının artmasına yardımcı olabilirler. Tecrübe bakımından zayıf olan personelin geçmişte yaptığı hatalar nedeniyle kendini suçlaması önlenerek şimdiki hayatlarının pozitif yönüne odaklanmaları sağlanabilir ve gelecekte karşılaşılabilecekleri sıkıntıları fırsatlar olarak görmeleri sağlanarak iyimserlik düzeyleri yükseltilebilir. Aynı zamanda, olumlu sonuçlara ulaşmayı sağlayacak kaynakların geliştirilmesi ve başarıyı engelleyici risk faktörlerinin önlenmesi, özellikle tecrübe düzeyi düşük personelin dayanıklılığının artmasını sağlayabilir. Böylelikle, personelin işten kaçınmasının ve başarısızlık algısına bağlı oluşabilecek maliyetlerin önüne geçmek mümkün olabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde ise, piknik, futbol turnuvası, gezi gibi sosyal faaliyetler vasıtasıyla çalışanların birbirleriyle aynı zamanda yöneticileriyle iletişimi ve iyimserlik seviyeleri güçlendirilebilir. Pozitif yaklaşımlarla ve teşviklerle (başarılı personele teşekkür belgesi veya ikramiye verilmesi yöntemlerinin etkin olarak kullanılması yoluyla) çalışanların kaliteyi ve performansını artırmaları sağlanabilir. Motivasyonu artıran çalışan, daha iyi hizmet sunarak hastaların kuruma bakış açılarını olumlu yönde etkileyebilir. Çalışanların işten ayrılmasının ve (çalışanların organizasyon içerisinde sosyalleşmesiyle, kültürünün bir parçası haline gelmesiyle, yapısı ve dinamik süreçlerini anlamasıyla ve bir bütün olarak nasıl işlediğinin öğrenilmesiyle, zamanla oluşan) örtük bilginin dağılmasının engellenebilmesi adına, iş yeri ile ilgili sıkıntılar mümkün olduğunca giderilmeli ve öz-yeterlilik seviyeleri yükseltilebilir. Zorlu görevler küçük ve başarılı olabilir parçalara bölünerek çalışanların başarı sağlamaları ve umutlarının artırılması sağlanabilir. Hasta hakları kadar sağlık çalışanlarının hakları konusunda da daha kapsamlı yasal düzenlemelerin yapılması, çalışma ve nöbet saatlerinin makul seviyelerde tutularak dayanıklılık seviyelerinin artırılması önerilmektedir.

## KAYNAKÇA

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, İstanbul: Sakarya Kitabevi.

- Ayyıldız, H. ve Cengiz, E. (2006). "Pazarlama Modellerinin Testinde Kullanılabilecek Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 11(1), 63-84.
- Bakker, A.B. ve Schaufeli, W.B. (2008). "Positive Organizational Behavior: Engaged Employees in Flourishing Organizations", *Journal of Organizational Behavior*, 29, 147-154.
- Bandura, A. (1995). "Exercise of Personal and Collective Efficacy in Changing Societies", A. Bandura (Ed.), *Self-Efficacy In Changing Societies*, içinde (1-45), New York: Cambridge University Press.
- Bernstein, S.D. (2003). "Positive Organizational Scholarship: Meet The Movement: An Interview with Kim Cameron, Jane Dutton, and Robert Quinn", *Journal of Management Inquiry*, 12, 266-271.
- Buckingham, M. ve Coffman, C. (1999). *First, Break All The Rules*, New York: Simon & Schuster.
- Cameron, K.S., Dutton, J.E. ve Quinn, R.E. (2003a). "Foundations of Positive Organizational Scholarship", K.S. Cameron, J.E. Dutton, ve R.E. Quinn (Ed.), *Positive Organizational Scholarship: Foundations of a New Discipline*, içinde (3-13), Berrett-Koehler Publishers Inc., San Francisco, CA.
- Cameron, K.S., Dutton, J.E. ve Quinn, R.E. (2003b). *Positive Organizational Scholarship: Foundations of A New Discipline*. Berrett-Koehler Publishers Inc., San Francisco, CA.
- Cameron, K.S. (2005). "Organizational Effectiveness: Its Demise and Re-Emergence Through Positive Organisational Scholarship", K.G. Smith ve M.A. Hitt (Ed.), *Great Minds In Management: The Process of Theory Development*, içinde (304–330). New York: Oxford University Press.
- Caza, A. ve Cameron, K.S. (2008). *Positive Organizational Scholarship: What Does It Achieve?*, *Handbook of Macro-Organizational Behavior*, New York: Sage.
- Çetin F. ve Basım H.N. (2012). "Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması", *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Donaldson, S.I. ve Ko, I. (2010). "Positive Organizational Psychology, Behavior, and Scholarship: A Review of the Emerging Literature and Evidence Base", *The Journal of Positive Psychology*, 5(3), 177-191.
- Erdem, H. (2014). *Algılanan Örgütsel Destek ve Kontrol Odağının Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Üzerine Etkileri: Psikolojik Sermayenin Bu Süreçteki Rolü ve Bir Alan Araştırması*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Erkmen E. ve Esen, E. (2012). "Psikolojik Sermaye Konusunda 2003-2011 Yıllarında Yapılan Çalışmaların Kategorik Olarak İncelenmesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 89-103.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K. ve Sanisoğlu, S.Y. (2013). "Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Uyum İndeksleri", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), 210-223.
- Kelloway, E.K (1998). *Assessing Model Fit. Using Lisrel for Structural Equation Modeling*. 3rd ed. USA: Sage Publications.
- Kersting K. (2003). "Turning Happiness Into Economic Power", *Monitor on Psychology*, 34(11), 26.
- Luthans F, Avolio B, Walumbwa F. ve Li W. (2005). "The Psychological Capital of Chinese Workers: Exploring The Relationship With Performance", *Management and Organization Review*, 1(2), 249-271.
- Luthans, F. (2002a). "The Need for and Meaning of Positive Organizational Behavior", *Journal of Organizational Behavior*, 23, 695–706.
- Luthans, F. (2011). *Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach*, Brent Gordon (Eds). McGraw-Hill/Irwin, 12th ed., New York.
- Luthans, F. ve Avolio, B.J. (2009a). "Inquiry Unplugged: Building on Hackman's Potential Perils of POB", *Journal of Organizational Behavior*, 30, 323-328.
- Luthans, F. ve Avolio, B.J. (2009b). "The 'Point' of Positive Organizational Behavior", *Journal of Organizational Behavior*, 30, 291-307.

- Luthans, F., Avalio, B. J., Avey, J. B., Norman, S.M. (2007c). "Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction", *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
- Luthans, F. ve Church, A.H. (2002b). "Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths", *Academy of Management Executive*, 16, 57- 75.
- Luthans, F. ve Youssef, C.M. (2004a). "Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage", *Organizational Dynamics*, 33, 143-160.
- Luthans, F. ve Youssef, C. M. (2007a). "Emerging Positive Organizational Behavior", *Journal of Management*, 33(3), 321-349.
- Luthans, F., Youssef, C.M. ve Avolio, B.J. (2007b). *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*, Oxford University Press.
- Oruç, E. (2015). *Pozitif Psikolojik Sermayenin Politik Davranışlara Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Polatçı, S. (2011). *Psikolojik Sermayenin Performans Üzerindeki Etkisinde İş Aile Yayımları ve Psikolojik İyi Oluşum Rolü*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2017). *Haber Bülteni*, Sayı 6.
- Savur, N. (2013). *Otantik Liderlik ve Çalışanların Psikolojik Sermayeleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Say, M. (2005). *Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Öz-Yeterlilik İnanışları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures", *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Seligman, M. (1998). *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*, Pocket Books, NewYork.
- Seligman, M. E. P. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). "Positive Psychology an Introduction", *American Psychologist*, 55, 5-14.
- Snyder, C.R., Irving, L. ve Anderson, J.R. (1991). "Hope and Health Measuring the Will and The Ways", C.R.Snyder ve D.R.Forsyt (Ed.), *Handbook of Social and Clinical Psychology*, içinde (285-305), Elmsford, NY: Pergamon.
- Snyder, CR. (2000). *Handbook of Hope*, San Diego: Academic Press.
- Stajkovic, A.D. ve Luthans, F. (1998). "Social Cognitive Theory and Self-Efficacy: Going Beyond Traditional Motivational and Behavioral Approaches", *Organizational Dynamics*, 26, 62-74.
- Sünkür, M. (2014). *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Olumlu Psikolojik Sermaye Algılarının İş Doyumları ve Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Tiger, L. (1971). *Optimism: The Biology of Hope*, New York: Simon & Schuster.
- Wood, R. ve Bandura A. (1989). "Impact of Conceptions of Ability On Self-Regulatory Mechanisms and Complex Decision Making", *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(3), 407-415.



ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## BİR ÜNİVERSİTE HASTANESİNDE ÇALIŞAN HEKİM VE HEMŞİRELERE YÖNELİK ŞİDDETİN DEĞERLENDİRİLMESİ\*

### EVALUATION OF VIOLENCE AGAINST PHYSICIANS AND NURSES WORKING IN A UNIVERSITY HOSPITAL

Öğr. Gör. Fatma ÜZÜMCÜ<sup>1</sup>

Doç. Dr. Aygen OKSAY<sup>2</sup>

#### ÖZ

Sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin her geçen gün arttığı bilinen bir gerçektir. Bu çalışmada hekim ve hemşirelere yönelik sözel ve fiziksel şiddet sıklığı, şiddet algısına etki eden faktörlerin belirlenmesi ve sağlık çalışanlarının bu konudaki görüşleri incelenerek çözüm önerileri sunulması amaçlanmıştır. Araştırmanın hedef kitlesini üniversite hastanesinin ameliyathane, servis ve polikliniklerde görev yapan hekim ve hemşireler oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak tasarlanan anket formunda demografik özellikler, sağlık çalışanlarına yönelik sözel ve fiziksel şiddet sıklığı ile ilgili ifadeler ve sağlık çalışanlarına yönelik sözel ve fiziksel şiddet algısına yönelik 30 adet ifade yer almaktadır. Bu çalışmada sağlık çalışanlarının şiddete maruz kalma sıklığı % 70, sözel şiddete maruz kalma sıklığı % 81, fiziksel şiddete maruz kalma sıklığı % 17 ve fiziksel şiddete tanık olma sıklığı ise % 55 olarak saptanmıştır. Katılımcıların sözlü şiddete maruz kalma durumunun sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre cinsiyetin, kadro durumunun, mesleki kıdem derecesinin ve bölümdeki çalışma süresinin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Şiddet, Sağlık Çalışanı, Hekimler, Hemşireler.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** I10, I19.

#### ABSTRACT

It is a known fact that violence against health care personnel is increasing day by day. The main objective of the study is to determine the frequency of the physical and verbal violence against the health care personnel as well as the factors that affect the perception of violence. The study also aims to propose solutions by analysing the opinions of health care personnel on the issue. The study groups of the research are the physicians and nurses who work in surgery room, the services and the polyclinics. The questionnaire consists of demographical features, the statements on the frequency of the violence against the health care personnel and 30 statements aimed at the perception of verbal and physical violence against the health care personnel. According to the results it is determined that the exposure frequency of the violence against the health care personnel is 70%, the exposure

\* Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalında savunulan Fatma Üzümcü'nün yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

<sup>1</sup> Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Bölümü, fatmauzumcu@msn.com, <https://orcid.org/0000-0002-4301-298X>

<sup>2</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aygenoksay@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3186-5010>

frequency of verbal violence is 81%, exposure frequency of physical assault is 17% and the witnessing frequency of the physical violence against the health care personnel is 55%. It is also determined that exposure to verbal violence affects health care personnel's perception of violence. The results of the study reveal that gender, staff status, professional seniority and division affect the perception of violence.

**Keywords:** Violence, Health Care Personnel, Physicians, Nurses.

**JEL Classification Codes:** I10, I19.

## 1. GİRİŞ

Şiddet insanoğlu var olduğundan beri süregelen insan yaşamının tümünü etkileyen, kontrol altına alınması ve dayanılması güç bir olgudur. Çeşitli şekillerde ortaya çıkabilen şiddet, günümüzde bireysel veya toplumsal boyutta oldukça fazla karşılaşılan olumsuz bir olgudur. Sosyal varlık olan insanın sosyal yaşamını ve ilişkilerini sürdürürken devamlı diğer bireyler ile iletişim içerisinde olmasından dolayı ortaya çıkmaktadır (Kocacık, 2001: 1). Dünya sağlık örgütü verilerine bakıldığında her yıl dünyada yaklaşık 1,3 milyon kişi şiddet nedeniyle ölmektedir (WHO, 2014).

Toplumun geneline yansıyor bireye kadar inen bu negatif eğilimin aile içi şiddetten sonra belki de en fazla gerçekleştiği ortamlar iş yerleridir (Çınarlı ve Yücel, 2013: 35). İş yerinde şiddetin tanımına bakıldığında “çalışanın işiyle ilgili durumlar sırasında bir kişi veya kişiler tarafından istismar edildiği veya saldırıya uğradığı olaylar” olarak tanımlandığı görülmektedir (Chappell ve Martino, 2006: 10). İşyerinde şiddet, çalışanların çalışma ortamlarında ve işlerinin başındayken sözel olarak tehdit, hakaret veya fiziksel olarak saldırı yaşadıkları ve mevcut durumunu kötüye kullanmaya yönelik davranışlara maruz kaldığı durumdur.

Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet her geçen gün artmaktadır. Gelişmiş ülkelerin çoğunda önemli bir sorun olarak karşılaşılan sağlık personelinin uğradığı şiddet olgusu, küresel bir sorundur. Sağlık çalışanlarına karşı uygulanan şiddet genellikle hakaret, tehdit, yaralama ve nadiren ölümlerle sonuçlanmaktadır. Sağlık personelinin saldırıya uğrayacağı düşüncesiyle hizmet vermeye çalışması toplumun sağlığını ve refahını olumsuz olarak etkilemektedir. Hastaların sakat kalmaları ya da ölümleri sonucunda hasta yakınlarının doktorlara dönük uyguladığı şiddet, saldırıların ötesinde sakat kalarak mesleklerinden uzaklaşmalarına sebep olmakta ve hatta ölümler bile sonuçlanabilmektedir (Kocacık,2001: 3).

Sağlık kurumlarında şiddet “hasta, hasta yakınları ya da diğer herhangi bir bireyden gelen, sağlık çalışanı için risk oluşturan tehdit davranışı, sözel tehdit, fiziksel saldırı ve cinsel saldırıdan oluşan durum” olarak tanımlanmaktadır (Saines, 1999: 9). Sağlık hizmetindeki hızlı değişimlerin ve de yasal uygulamalardaki eksikliklerin şiddetin önlenmesinde ve çalışan güvenliği sağlama konusunda boşluklar bıraktığı ileri sürülmektedir (Annagür, 2010: 161). Sağlık hizmetlerinde ve sunumunda karşılaşılan şiddet eylemleri bütün toplumlara bulaşan bir salgındır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Hemşireler Konseyi (ICN), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Kamu Hizmeti Örgütü'nün ortaklaşa yaptıkları bir çalışmada şiddetin sağlık çalışanlarını mesleklerini bırakması yönünde kışkırttığı ifade edilmiştir (Krug vd., 2002: 7).

Yapılan çalışmaların çoğunda şiddetin diğer iş yerlerine ve mesleklere göre en çok sağlık alanında ortaya çıktığı görülmüştür. Sağlık alanındaki iş yeri şiddetinin, diğer sektörlerdeki şiddetten farklılıklar gösterdiği ifade edilmektedir (Aydın, 2008: 4). Kingma (2001: 130)'nın yaptığı çalışmada şiddet olayına en çok (% 16 kat daha fazla) sağlık çalışanlarının maruz kaldığı ortaya konmuştur. Yine Kingma aynı çalışmada şiddet eğilimini daha çok hasta ve hasta yakınlarının gösterdiğini ifade etmiştir.

Gerçekleşen şiddetin türünü belirleyen bir başka çalışmada da her 3 sağlık çalışanından 2'si agresif bir tavırla, her 4 sağlık çalışanından 1'i sözel şiddetle ve her 25 sağlık çalışanından 1'i fiziksel şiddetle karşılaştığını belirtmiştir (Franz vd., 2010: 3). Şiddete maruz kalmanın, hekimler kadar diğer sağlık çalışanları ve hastalar için de önemli bir sorun oluşturabileceği, hasta ya da hasta yakınlarının farklı sebeplerden ortaya çıkan gecikmeleri kabullenemeyip saldırı eğilimi gösterebileceği belirtilmektedir (Aktuğlu ve Hancı, 1999). Özellikle hemşireler kişisel şiddetin risklerini kabul etmek zorunda kaldıklarını, kendilerini daha çok yasal bir hedef olarak düşünüp şiddeti mesleklerinin olması gereken bir durum olarak gördüklerini öne sürmüşlerdir (Atan ve Dönmez, 2011: 77).

Yapılan araştırmalarda şiddetin önlenmesi hususunda etkili sağlık kurumu yönetimi ve şiddet konusunu ele alan koruma ve önleme araştırmalarının yapılarak risk içeren durumun daha önce farkına varma, başa çıkma konusunda sağlık çalışanının eğitilmesi ile şiddetin azaltılacağı belirtilmiştir (Ayrancı vd., 2002: 152). Dağ ve Baysal (2017:

103)'ın yaptığı çalışmada sağlık kurumlarında çalışanların iletişim eksikliğinden dolayı ve bu konuda yeterli eğitimi almadıklarından dolayı da şiddetle karşılaştıkları ifade edilmiştir.

## 2. MATERYAL-YÖNTEM

### 2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada sağlık çalışanlarına yönelik sözel ve fiziksel şiddet sıklığını, sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısına etki eden bulguları ortaya koymak, şiddete sebep olan etkenleri belirlemek ve sağlık çalışanlarının bu konudaki görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, bir üniversite hastanesinde çalışan hekim ve hemşirelerin yaşadıkları şiddetin boyutu ve şiddet karşısındaki tutumları saptanıp çözüm önerileri sunulmuştur. Ayrıca şiddetin türünün cinsiyete göre farklılık oluşturup oluşturmadığı da araştırılmıştır. Elde edilen bulgular orta ve üst düzey yönetimin dikkatine sunularak bu konuya dikkat çekilmesi planlanmıştır.

### 2.2. Evren Ve Örneklem

Araştırmanın evreni üniversite hastanesinde çalışan 802 hekim ve 698 hemşireden oluşmaktadır. Bu büyüklükte bir evreni temsil edecek örneklemi oluşturan birey sayısı,  $n = Nt^2pq/d^2 (N-1) + t^2pq$  formülü ile hesaplandığında, % 95 güvenlilik düzeyinde 306 katılımcı olarak hesaplanmaktadır (Baş, 2010: 39). Araştırma için bahsi geçen hastaneden izin alınmış olup araştırma kapsamında 375 hekim ve 205 hemşire toplamda 580 kişiye ulaşılmış olup kişiler kolayda rastgele örnekleme yoluyla seçilmiştir.

### 2.3. Veri Toplama Aracı

Verilerin toplanması için kullanılan Ankara Tabip Odasının (2012) Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Anketi formunda demografik özellikler, sağlık çalışanlarına yönelik sözel ve fiziksel şiddet sıklığı ile ilgili ifadeler ve sağlık çalışanlarına yönelik sözel ve fiziksel şiddet algısına yönelik 30 adet ifade yer almaktadır. Anketin ilk kısmı soruları olduğu gibi alınmış olup en sona açık uçlu bir soru eklenmiştir. Anketin ilk kısmı cinsiyet, unvan, çalışma süresi gibi demografik verilerden oluşmuştur. İkinci kısımdaki sorularda ise 5'li Likert ölçeği kullanılmış olup katılımcılardan "1- Kesinlikle Katılıyorum, 2- Kısmen Katılıyorum, 3- Kararsızım, 4- Pek Katılmıyorum, 5- Hiç Katılmıyorum" aralığındaki seçeneklerden kendileri için en uygun olan ifadeyi seçmeleri istenmiştir.

### 2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sınırlılıklarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Katılımcılar kolayda örneklem yöntemi ile seçilmiştir.
- Araştırmanın hedef kitlesi ameliyathane, servis ve polikliniklerde çalışan hekimler ve hemşireler ile sınırlıdır.
- Bulgular, örneklem genişliği ve araştırmanın yapıldığı zaman açısından belirli bir çerçeveye içinde düşünülmüştür.
- Araştırmada elde edilen bulgular, araştırma anketiyle toplanan veriler ile sınırlıdır.
- Araştırma, alt problemlerde belirtilen sorular ile sınırlıdır.
- Araştırma, çalışma grubunda yer alan çalışanların veri toplama araçlarındaki ölçeklere verdikleri cevaplarla sınırlıdır.

### 2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için SPSS 22.0 programı kullanılmıştır. Hipotezleri test edebilmek için öncelikle ölçeğin normallik analizleri yapılmış ve güvenilirlik düzeyi ölçülmüştür. Analiz sonucunda Cronbach Alpha 0,861 olarak hesaplanmış; bu durum ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir (Böke, 2011: 95). Yapılan normallik testleri sonucunda da Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı ölçeği alt boyutlarının normal dağılım sağladığı görülmüştür (K-S=0,156,  $p > 0.05$ ). Araştırmada boyutların belirlenmesi amacı ile faktör analizi uygulanmıştır. Boyutlar belirlenirken Varimax yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen boyutların farklılığını tespiti adına iki grubun ölçüm karşılaştırmasında t testi yapılmıştır. Üç veya daha fazla grubun farklılığının araştırmak için ise varyans analizi (ANOVA) yapılmış ve fark yaratan grupların tespiti için Sidak post hoc testi kullanılmıştır. Ayrıca boyutların arasındaki ilişkilerin tespiti için korelasyon analizi yapılmıştır. İstatistiksel değerlendirmelerde

yanılma düzeyi olarak  $\alpha=0.05$  değeri seçilmiştir. Bu değere eşit ya da küçük p değerleri için “istatistiksel açıdan anlamlı derecede farklılığın olduğu” yorumu yapılmıştır (Leung, 2001: 202).

### 3. BULGULAR

#### 3.1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Katılımcılara ait demografik bulgular Tablo 1'de gösterilmektedir

**Tablo 1.** Demografik Bulgular

Değişkenler	Sayı (n)	Yüzde (%)
<b>Cinsiyet</b>		
Kadın	329	56,7
Erkek	251	43,3
Toplam	580	100.0
<b>Unvan</b>		
Uzman Doktor	56	9,7
Araştırma Görevlisi	177	30,5
Doktor Öğretim Üyesi	32	5,5
Doçent Doktor	37	6,4
Profesör Doktor	73	12,6
Hemşire	205	35,3
Toplam	580	100.0
<b>Sağlık Sektöründe Çalışma Süresi</b>		
5 yıl ve altı	202	34,8
6 – 10 yıl	106	18,3
11 – 20 yıl	144	24,8
20 yıldan fazla	128	22,1
Toplam	580	100.0
<b>Bulunduğu Kurumda Çalışma Süresi</b>		
5 yıl ve altı	317	54,7
6 – 10 yıl	83	14,3
11 – 20 yıl	116	20
20 yıldan fazla	64	11
Toplam	580	100.0

Katılımcıların 329 (% 56,7) 'u kadın, 251 (% 43,3)'i erkektir. Hekim ve hemşire meslek grubu içinde hekimler unvanlarına göre ayrılmıştır. Buna göre 56 (% 9,7) uzman doktor, 177 (% 30,5) araştırma görevlisi, 32 (% 5,5) doktor öğretim üyesi, 37 (% 6,4) doçent doktor, 73 (% 12,6) profesör doktor, 205 (% 35,3) hemşire katılmıştır. Araştırmaya katılanların unvan dağılımına bakıldığında hekim grubunda katılımcıların çoğunluğunu (% 30,5) araştırma görevlilerinin oluşturduğu gözlemlenmektedir. Genel olarak ise araştırmaya toplamda 375 hekim (% 64,7) ve 205 hemşire (% 35,3) katılmıştır. Araştırmaya katılanların 202 (% 34,8)'si 5 yıl ve altı, 106 (% 18,3)'sı ise 6-10 yıl arası sağlık sektöründe çalışmaktadır. Şimdiki bulunduğu kurumda kaç yıldır çalıştığına bakıldığında ise 317 (% 54,7) katılımcının 5 yıl ve altı, 64 (% 11,0) katılımcının ise 20 yıldan fazla çalıştığı görülmektedir.

#### 3.2. Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Araştırmada Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı ile ilgili 14 adet ifadenin güvenilirliğini test etmek için öncelikle güvenilirlik analizi yapılmış (Cronbach Alpha=0,861) ve ardından yapı geçerliliğinin test edilmesi amacı

ile faktör analizi uygulanmış ve 3 adet alt boyut tespit edilmiştir. Bu boyutlar “Algılanan Şiddet Boyutu, Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu ve Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu” olarak adlandırılmıştır. KMO’nun 0,60’dan yüksek, Barlett testinin anlamlı çıkması verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2003: 120). Faktör analizinde hesaplanan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik katsayısı 0,82 olarak tespit edilmiştir. Bu katsayı yapılan 580 adet anketin faktör yapısını ortaya koymak için yeterli sayıda olduğunu göstermektedir. Ayrıca faktör yapılarının anlamlılığının test edildiği Bartlett testi sonucuna göre ( $p=0,001$ ,  $p<0,05$ ) elde edilen boyutlar yapısal olarak anlamlı bulunmuştur.

**Tablo 2.** Faktör Yapısı

İfadeler	Faktör Yükü	Açıklanan Varyans	İç Tutarlılık	Öz Değer
<b>Algılanan Şiddet Boyutu</b>				
Şiddet uygulayan kişiler daha çok yoksulluk /yoksunluk yaşayan kişilerdir.	0,547	% 29	0,81	1,46
Hekime ve sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin giderek arttığını düşünüyorum.	0,553			
Katki, katılım, reçete, randevu, yeşil alan gibi uygulamaların sağlık alanında şiddeti arttırdığını düşünüyorum.	0,567			
Toplumda her alanda şiddetin giderek arttığını düşünüyorum.	0,66			
<b>Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu</b>				
Hastaların yüksek beklentisinin sağlık alanında şiddeti arttırdığını düşünüyorum.	0,531	% 25	0,84	3,12
Sağlık Bakanlığı’nın yürüttüğü politikalar ile sağlık alanında şiddet sorununun çözülebileceğini düşünüyorum.	0,701			
Aşırı hasta yükünün hekime ve sağlık çalışanlarına yönelik şiddeti arttırdığını düşünüyorum.	0,531			
Performansa dayalı ödeme sisteminin hekime yönelik şiddeti arttırdığını düşünüyorum.	0,674			
SABİM’in sağlıktaki sorunların kaynağı olarak hekim ve sağlık çalışanlarını işaret ederek sağlık alanında şiddeti arttırdığını düşünüyorum.	0,696			
Siyasilerin, hekimlerin halkın gözündeki saygınlığını azaltan beyanlarının hekime yönelik şiddeti arttırdığını düşünüyorum.	0,697			
Siyasilerin sağlık sistemindeki sorunların sebebi olarak kamuoyuna hekim ve sağlık çalışanlarını işaret ettiğini düşünüyorum.	0,791			
<b>Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu</b>				
Sağlıkta şiddetin azaltılması için TTB, hasta dernekleri, sendikalar ve Sağlık Bakanlığı’nın ortak hareket etmesi gerektiğini düşünüyorum.	0,704	% 15	0,79	1,35
Sağlıkta şiddetin azaltılması için TTB’nin önerilerinin Sağlık Bakanlığı tarafından dikkate alınması gerektiğini düşünüyorum.	0,629			
Meclis Araştırma Komisyonu ve Bakanlığın çıkardığı “Sağlıkta Şiddet Yönetmeliğinin” şiddet olgularının azaltılmasında etkili olacağını düşünüyorum.	0,678			

Elde edilen 3 boyut toplam varyansın yaklaşık olarak % 69’unu oluşturmaktadır. Açıklanan varyansın bu tip çalışmalarda % 60 ve üzerinde olması beklenir (Kline, 1994: 52). Boyutlar incelendiği zaman algılanan şiddet boyutunun açıklanan varyans yüzdesi % 29, iç tutarlılığı ise 0,81 olarak tespit edilmiştir. Şiddete neden olan faktörler boyutunun açıklanan varyans yüzdesi % 25, iç tutarlılığı ise 0,84 olarak hesaplanmıştır. Şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutunun açıklanan varyans yüzdesi % 15, iç tutarlılığı ise 0,79 olarak tespit edilmiştir. Kısacası sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı ile ilgili 14 adet ifadenin güvenilirliğinin ve yapı geçerliliğinin sağlandığı görülmüştür.

Öz değer, faktörlerce açıklanan varyansı hesaplamada ve de önemli faktör sayısına karar vermede dikkate alınan bir katsayıdır. Faktör analizinde, öz değeri 1 ya da 1’den daha büyük olan faktörler anlamlı faktörler olarak alınır. Algılanan şiddet boyutu öz değer toplamı 1,46, şiddete neden olan faktörler boyutu 3,12 ve şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutu 1,35 olarak tespit edilmiştir.

### 3.2.1. Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısına Etki Eden Değişkenlerin Belirlenmesi

#### 3.2.1.1. Cinsiyet ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Katılımcıların cinsiyetlerinin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerine olan etkilerinin araştırılması için bağımsız örneklem t testi uygulaması yapılmış; elde edilen sonuçlar Tablo 3’de gösterilmiştir.

**Tablo 3.** Cinsiyet ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Boyutlar	Cinsiyet	n	Ortalama	S. sapma	t	p
Algılanan Şiddet Boyutu	Kadın	242	2,02	0,51	-0,12	0,90
	Erkek	197	2,03	0,49		
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu	Kadın	272	2,00	0,54	2,79	<b>0,01</b>
	Erkek	240	1,88	0,43		
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu	Kadın	282	1,99	0,56	-3,40	<b>0,01</b>
	Erkek	244	2,17	0,61		

Tablo 3’de görüldüğü üzere şiddete neden olan faktörler ve şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Şiddete neden olan faktörler boyutunda kadınların ortalama boyut puanlarının (2,00) erkeklerden (1,88) yüksek olduğu görülmektedir ( $t=2,79$ ,  $p=0,01$ ,  $p<0,05$ ). Buna göre bu boyutta her iki cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bir başka deyişle kadınların erkeklere göre iş yükünün artmasının, hasta beklentilerin yükselmesinin, hükümetin ve Sağlık Bakanlığı uygulamalarının şiddetin artmasına neden olduğu konusunda daha etkili olduğu yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir.

Şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutunda da benzer bir farklılık görülmektedir. Kadınların ortalama boyut puanlarının (1,99) erkeklerden (2,17) düşük olduğu görülmektedir ( $t=-3,40$ ,  $p=0,01$ ,  $p<0,05$ ). Bu da erkek katılımcıların alınacak önlemlerin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısının azaltılması konusunda daha etkin olacağını düşündüğünü göstermektedir.

#### 3.2.1.2. Kadro Unvanı ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Katılımcıların kadro unvanlarının sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerine olan etkilerinin araştırılması için varyans analizi yapılmıştır, farklılık elde edilen boyutlarda farkı yaratan grupların tespiti için ise Sidak post hoc testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4’de sunulmuştur.

**Tablo 4.** Kadro Unvanı ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Boyutlar	Unvan	n	Ortalama	S. sapma	F	p
Algılanan Şiddet Boyutu	Uzman Dr.	44	1,97	0,62	1,65	0,15
	Asistan Dr.	158	2,07	0,54		
	Dr. Öğr. Üyesi	27	1,99	0,31		
	Doçent Dr.	35	2,11	0,51		
	Profesör Dr.	50	2,11	0,48		
	Hemşire	125	1,94	0,43		
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu	Uzman Dr.	55	1,9	0,44	<b>6,65</b>	<b>0,01</b>
	Asistan Dr.	169	1,81	0,43		
	Dr. Öğr. Üyesi.	31	1,97	0,43		
	Doçent Dr.	36	1,91	0,51		
	Profesör Dr.	69	1,93	0,35		
	Hemşire	152	2,12	0,60		
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu	Uzman Dr.	53	2,19	0,66	1,73	0,13
	Asistan Dr.	171	2,12	0,62		
	Dr. Öğr. Üyesi	32	2,06	0,47		
	Doçent Dr.	37	2,19	0,55		
	Profesör Dr.	72	1,99	0,46		
	Hemşire	161	2,00	0,60		

Tablo 4’de görüldüğü üzere şiddete neden olan faktörler boyutunda unvana göre anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Şiddete neden olan faktörler boyutunda katılımcıların unvanlarının anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür ( $F=6,65$ ,  $p=0,01$ ,  $p<0,01$ ). Farklılığı yaratan grubun ise hemşireler olduğu belirlenmiştir ( $p<0,05$ ). Hemşirelerin diğer sağlık çalışanlarına göre şiddetin artmasında iş yükünün artmasının, hasta beklentilerinin yükselmesinin, hükümetin ve Sağlık Bakanlığı uygulamalarının daha etkili olduğunu düşündüğü bulunmuştur.

### 3.2.1.3. Mesleki Kıdem ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Katılımcıların mesleki kıdemlerinin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerine olan etkilerinin araştırılması için varyans analizi, farklılık elde edilen boyutlarda farkı yaratan grupların tespiti için ise Sidak post hoc testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 5’de detaylı olarak gösterilmiştir.

**Tablo 5.** Mesleki Kıdem ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Boyutlar	Kıdem	n	Ortalama	S. Sapma	F	p
Algılanan Şiddet Boyutu	5 yıl ve altı	165	2,04	0,54	1,78	0,15
	6 – 10 yıl	79	2,08	0,54		
	11 – 20 yıl	109	1,93	0,41		
	20 yıldan fazla	86	2,06	0,49		
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu	5 yıl ve altı	183	1,92	0,53	2,00	0,11
	6 – 10 yıl	90	1,97	0,51		
	11 – 20 yıl	123	1,89	0,46		
	20 yıldan fazla	116	2,03	0,48		
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu	5 yıl ve altı	183	2,08	0,59	2,74	0,04
	6 – 10 yıl	94	2,04	0,54		
	11 – 20 yıl	128	2,08	0,54		
	20 yıldan fazla	121	1,93	0,41		

Tablo 5’de görüldüğü üzere şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutunda mesleki kıdeme göre anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutunda katılımcıların mesleki kıdemlerinin ortalama boyut puanları üzerinde etkili oldukları tespit edilmiştir ( $F=2,74$ ,  $p<0,05$ ). Sonuçlara göre 20 yıldan fazla kıdeme sahip olan katılımcıların şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler konusunda diğer gruplara göre farklı olduğu görülmektedir. 20 yıldan fazla kıdeme sahip olan sağlık çalışanlarının, TTB, hasta dernekleri, sendikalar ve Sağlık Bakanlığı’nın ortak hareket etmesinin, TTB’nin önerilerinin Sağlık Bakanlığı tarafından dikkate alınması gerektiğinin ve Meclis Araştırma Komisyonu ve Bakanlığın çıkardığı “Sağlıkta Şiddet Yönetmeliğinin” şiddet olgularının azaltılmasında etkili olacağını yönündeki görüşlere diğer kıdem seviyelerindeki sağlık çalışanlarına göre daha az katıldıkları tespit edilmiştir.

### 3.2.1.4. Çalışma Yaşamında Hekime ve Sağlık Çalışanına Yönelik Şiddet Tavrına Maruz Kalma Durumu ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Katılımcıların çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik şiddet tavrına maruz kalma durumlarının sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerine olan etkilerinin araştırılması için varyans analizi, farklılık elde edilen boyutlarda farkı yaratan grupların tespiti için ise Sidak post hoc testi uygulanmış olup; sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir.

**Tablo 6.** Çalışma Yaşamında Hekime ve Sağlık Çalışanına Yönelik Şiddet Tavrına Maruz Kalma Durumu ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Boyutlar	Şiddet Tavrına Maruz Kalma	n	Ortalama	S. Sapma	F	p
Algılanan Şiddet Boyutu	Bir kez	58	1,99	0,51	0,40	0,67
	Birden çok kez	203	2,05	0,47		
	Kalmadım	176	2,01	0,53		
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu	Bir kez	70	1,98	0,55	2,39	0,09
	Birden çok kez	220	1,89	0,46		
	Kalmadım	219	1,98	0,50		
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu	Bir kez	70	2,16	0,65	1,80	0,17
	Birden çok kez	223	2,10	0,62		
	Kalmadım	228	2,02	0,53		

Tablo 6’da görüldüğü üzere 3 boyutta da herhangi bir anlamlı farklılık bulunmamıştır. Yani çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik şiddet tavrına maruz kalma durumunun “bir kez, birden çok kez veya kalmadım” olmasının şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler, algılanan şiddet ve şiddete neden olan faktörler konusunda benzer düşüncelere sahip olduğu görülmektedir ( $p>0,05$ ).

### 3.2.1.5. Çalışma Yaşamında Hekime ve Sağlık Çalışanına Yönelik Sözlü Şiddete Tanık Olma Durumu ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Katılımcıların çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete tanık olma durumlarının sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerine olan etkilerinin araştırılması için varyans analizi yapılmıştır, farklılık elde edilen boyutlarda farkı yaratan grupların tespiti için ise Sidak post hoc testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7’de detaylı olarak verilmiştir.

**Tablo 7.** Çalışma Yaşamında Hekime ve Sağlık Çalışanına Yönelik Sözlü Şiddete Tanık Olma Durumu ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Boyutlar	Sözlü Şiddete Tanık Olma	n	Ortalama	S. sapma	F	p
Algılanan Şiddet Boyutu	Bir kez	43	1,91	0,51	1,37	0,26
	Birden çok kez	343	2,04	0,50		
	Olmadım	53	2,01	0,51		
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu	Bir kez	51	1,98	0,55	5,40	<b>0,01</b>
	Birden çok kez	373	1,90	0,44		
	Olmadım	85	2,08	0,58		
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu	Bir kez	53	2,07	0,62	4,63	<b>0,01</b>
	Birden çok kez	380	2,27	0,60		
	Olmadım	88	1,96	0,48		

Tablo 7’de görüldüğü üzere çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete tanık olan katılımcıların şiddete neden olan faktörler boyutu ( $F=5,40$ ,  $p<0,05$ ) ve şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutu ( $F=4,63$ ,  $p<0,05$ ) üzerinde etkili oldukları bulunmuştur. Birden çok kez çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete tanık olan grubun ortalama boyut puanlarının diğer gruplara göre düşük olduğu görülmektedir. Bu grubun iş yükünün artmasının, hasta beklentilerinin yükselmesinin, hükümetin ve Sağlık Bakanlığının uygulamalarının şiddetin artmasına diğer gruplara göre daha az etken olduğu yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Aynı grubun, şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutu üzerinde de etkili oldukları tespit edilmiştir. Birden çok kez çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete tanık olan grubun ortalama boyut puanlarının diğer gruplara göre yüksek olduğu görülmektedir. Yine bu gruptaki katılımcılar TTB, hasta dernekleri, sendikalar ve Sağlık Bakanlığı’nın ortak hareket etmesinin, TTB’nin önerilerinin Sağlık Bakanlığı tarafından dikkate alınması gerektiğinin ve Meclis Araştırma Komisyonu



ve Bakanlığın çıkardığı “Sağlıkta Şiddet Yönetmeliğinin” şiddet olgularının azaltılmasında etkili olacağını yönünde sağlık çalışanlarına göre daha çok katıldıkları tespit edilmiştir.

### 3.2.1.6. Çalışma Yaşamında Hekime ve Sağlık Çalışanına Yönelik Sözlü Şiddete Maruz Kalma Durumu ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Katılımcıların çalışma yaşamlarında hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete maruz kalma durumlarının Sağlık çalışanlara yönelik şiddet algısı üzerine olan etkilerinin araştırılması için yapılan analiz sonuçları Tablo 8’deki gibidir.

**Tablo 8.** Çalışma Yaşamında Hekime ve Sağlık Çalışanına Yönelik Sözlü Şiddete Maruz Kalma Durumu ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Boyutlar	Sözlü Şiddete Maruz Kalma	n	Ortalama	S. sapma	F	p
Algılanan Şiddet Boyutu	Bir kez	41	2,24	0,73	5,42	<b>0,01</b>
	Birden çok kez	337	1,99	0,47		
	Olmadım	61	2,08	0,46		
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu	Bir kez	50	2,22	0,46	12,95	<b>0,01</b>
	Birden çok kez	364	1,88	0,46		
	Olmadım	93	2,01	0,54		
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu	Bir kez	54	2,33	0,69	5,74	<b>0,01</b>
	Birden çok kez	369	2,04	0,58		
	Olmadım	96	2,05	0,54		

Tablo 8’de görüldüğü üzere hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete maruz kalma durumunun algılanan şiddet, şiddete neden olan faktörler ve şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutları üzerinde etkili olduğu görülmektedir ( $p<0,05$ ). Farkın ise bir kez sözlü şiddete maruz kalan grupların diğer gruplara göre daha yüksek puanlara sahip olmasından kaynaklandığı görülmektedir ( $p<0,05$ ). Bir kez sözlü şiddete maruz kalan grubun, hiç ve birden çok kez sözlü şiddete maruz kalan gruba göre son yıllarda sağlık çalışanlarına daha fazla şiddet uyguladığı yönünde görüş bildirdikleri görülmüştür.

Şiddete neden olan faktörler boyutundaki farkın bir kez sözlü şiddete maruz kalan grupların diğer gruplara göre daha yüksek puanlara sahip olmasından kaynaklandığı görülmektedir ( $p<0,05$ ). Bir kez sözlü şiddete maruz kalan grubun, hiç ve birden çok kez sözlü şiddete maruz kalan gruba göre iş yükünün artmasının, hasta beklentilerin yükselmesinin, hükümetin ve Sağlık Bakanlığı’nın uygulamalarının şiddetin artmasına daha çok neden olduğu yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir.

Benzer biçimde katılımcıların çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete maruz kalma durumlarının, şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutu üzerinde de etkili oldukları tespit edilmiştir ( $p<0,05$ ). Buradaki fark da yine çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete bir kez maruz kalmış olan gruptan kaynaklanmaktadır. Bu grup TTB, hasta dernekleri, sendikalar ve Sağlık Bakanlığı’nın ortak hareket etmesi, TTB’nin önerilerinin Sağlık Bakanlığı tarafından dikkate alınması gerektiği ve Meclis Araştırma Komisyonu ve Bakanlığın çıkardığı “Sağlıkta Şiddet Yönetmeliğinin” şiddet olgularının azaltılmasında etkili olacağı görüşüne diğer gruplara göre daha çok katılmaktadır.

### 3.2.1.7. Kurumdaki Çalışma Yılı ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Katılımcıların çalıştıkları bölümlerdeki kıdemlerinin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerine olan etkilerinin araştırılması için yapılan analiz sonuçları Tablo 9’da detaylı olarak verilmiştir.

**Tablo 9.** Kurumdaki Çalışma Yılı ve Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet Algısı

Boyutlar	Kurumdaki Çalışma Yılı	n	Ortalama	S. sapma	F	p
Algılanan Şiddet Boyutu	5 yıl ve altı	268	2,04	0,53	5,48	<b>0,01</b>
	6 – 10 yıl	52	2,00	0,40		
	11 – 20 yıl	81	1,88	0,39		
	20 yıldan fazla	38	2,26	0,53		
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu	5 yıl ve altı	285	1,91	0,49	1,85	0,14
	6 – 10 yıl	66	1,98	0,59		
	11 – 20 yıl	105	1,95	0,43		
	20 yıldan fazla	56	2,08	0,52		
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu	5 yıl ve altı	290	2,11	0,59	1,72	0,16
	6 – 10 yıl	71	2,07	0,69		
	11 – 20 yıl	107	1,96	0,47		
	20 yıldan fazla	58	2,10	0,60		

Tablo 9’da da görüldüğü üzere sağlık çalışanlarının bölümdeki çalışma yılının sadece algılanan şiddet boyutunda etkili olduğu görülmektedir (F=5,48, p<0,05). 20 yıldan fazla kıdeme sahip olan katılımcıların son yıllardaki sağlık çalışanlarına yönelik şiddet olaylarına ve genel olarak toplumda şiddet olaylarının arttığına diğer gruplara göre daha yüksek oranlarda katıldıkları görülmektedir.

### 3.2.1.8. Şiddet Tavrı veya Sözlü Şiddete Maruz Kalma Durumunda Başvurulan Birim ile İlgili Bulgular

Katılımcıların “şiddet tavrı veya sözlü şiddete maruz kaldıysanız, bununla ilgili olarak nereye başvurduunuz?” ifadesine verdikleri yanıtların sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerine olan etkilerinin araştırılması için yapılan analiz sonuçları Tablo 10’da gösterilmektedir.

**Tablo 10.** Şiddet Tavrı veya Sözlü Şiddete Maruz Kalınma Durumunda Başvurulan Birim

Boyutlar	Şiddet Tavrı-Sözlü Şiddete Maruz Kalındığında Başvurulan Yer	n	Ortalama	S. sapma	F	p
Algılanan Şiddet Boyutu	Meslek Odası-Bakanlık	15	1,58	0,47	1,83	0,12
	Kurum Yöneticisi	124	2,04	0,48		
	Polis, Özel Güvenlik	103	1,95	0,46		
	Hiçbir yer	220	2,04	0,51		
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu	Meslek Odası-Bakanlık	15	2,07	0,65	4,24	<b>0,01</b>
	Kurum Yöneticisi	124	1,80	0,37		
	Polis, Özel Güvenlik	103	1,89	0,49		
	Hiçbir yer	220	1,69	0,49		
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu	Meslek Odası-Bakanlık	15	2,11	0,39	1,13	0,34
	Kurum Yöneticisi	124	2,14	0,65		
	Polis, Özel Güvenlik	103	2,08	0,50		
	Hiçbir yer	220	1,81	0,60		

Yapılan analizler sonucunda yalnızca şiddete neden olan faktörler boyutunda “Meslek odası veya Sağlık Bakanlığına başvurmayı düşünürüm” şeklinde fikir beyan eden katılımcıların ortalama boyut puanlarının “Hiçbir yere başvurmam” şeklinde görüş bildiren katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. “Meslek odası veya Sağlık Bakanlığı’na başvurmayı düşünürüm” belirten sağlık çalışanları uğradıkları şiddet sonucu “Hiçbir yere başvurmam” şeklinde görüş bildiren gruba göre daha yüksek katılma oranı ile iş yükünün artmasının, hasta beklentilerinin yükselmesinin, hükümetin ve Sağlık Bakanlığı uygulamalarının şiddetin artmasına daha çok neden olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir.

### 3.2.2. Boyutlar Arasındaki İlişki

Bu araştırma kapsamında sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısının alt boyutlarının birbirleri arasındaki ilişki de incelenmiştir. Boyutların kendi aralarındaki ilişkilerinin tespit edilmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır (Türkbal, 1981: 158). Elde edilen bulgular Tablo 11’de gösterilmiştir.

**Tablo 11.** Boyutlar Arasındaki İlişkiler

Boyutlar	Korelasyon Düzeyleri	1	2	3
Algılanan Şiddet Boyutu (1)	r	1		
	p			
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu (2)	r	0,359**	1	
	p	0,001		
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu (3)	r	0,200**	,188**	1
	p	0,001	0,001	

Tablo 11’de de görüldüğü üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda algılanan şiddet boyutu ile şiddete neden olan faktörler boyutu arasında pozitif ve orta düzeyde ( $r=0,359$ ,  $p<0,05$ ); algılanan şiddet boyutu ile şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutu arasında pozitif ve düşük düzeyde ( $r=0,200$ ,  $p<0,05$ ); şiddete neden olan faktörler boyutu ile şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutu arasında da pozitif ve düşük düzeyde kuvvete sahip anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ( $r=0,188$ ,  $p<0,05$ ). Kısaca tüm alt boyutların birbirleri ile pozitif ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. Buna göre sağlık çalışanlarına göre şiddete neden olan faktörler boyutu puanları arttığı zaman algılanan şiddet boyutu ve şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutu puanlarının da arttığı görülmektedir. Boyutlar arasında birbirini en çok etkileyen grupların şiddete neden olan faktörler boyutu ile algılanan şiddet boyutu oldukları bulunmuştur.

#### 3.2.2.1. Boyutlar Arasındaki İlişkinin Modellenmesi

Boyutlar arasındaki etkileşimi çoklu bir şekilde modellemek için regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon Analizinin sonuçları Tablo 12’de gösterilmiştir.

**Tablo 12.** Boyutlar Arasındaki İlişkinin Modellenmesi

Bağımlı Değişkenler	Modelin Test Edilmesi			Bağımsız Değişkenler		
	R <sup>2</sup>	Katsayılar ( $p<0,05$ )	Model ( $p<0,05$ )	1	2	3
Algılanan Şiddet Boyutu (1)	0,38	Anlamlı	Anlamlı	-	<b>0,334</b>	0,138
Şiddete Neden Olan Faktörler Boyutu (2)	0,31	Anlamlı	Anlamlı	0,124	-	<b>0,348</b>
Şiddetin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler Boyutu (3)	0,30	Anlamlı	Anlamlı	0,141	<b>0,148</b>	-

Yapılan çoklu doğrusal modeller anlamlı olarak tespit edilmiştir. Elde edilen ilk modelde algılanan şiddet boyutu ile şiddete neden olan faktörler ve şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutları arasındaki ilişkinin modellenebilir olduğu görülmektedir. Şiddete neden olan faktörler boyutunun, algılanan şiddet boyutunu en çok etkileyen bağımsız değişken olduğu tespit edilmiştir. Bunu şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutu izlemektedir. R-karesi değeri  $0,3 < r < 0,5$  ise, bu değer genellikle zayıf veya düşük etki büyüklüğü olarak kabul edilir (Moore vd., 2013: 138).

Algılanan şiddet boyutundaki değişimleri diğer iki alt boyut % 38 oranında açıklamaktadır. Bu oranın çok yüksek olmamakla beraber yeterli olacağı<sup>3</sup> düşünülebilir. Kurulan matematiksel modelin ve modeldeki katsayıların anlamlı olduğu tespit edilmiştir ( $p<0,05$ ). Buna göre şiddete neden olan faktörler boyutundaki bir birimlik bir artış algılanan şiddet boyutunda 0,334’lük bir artışa neden olmaktadır. Şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutundaki bir birimlik bir artış ise algılanan şiddet boyutunda 0,138’lik bir artışa neden olmaktadır. Buna göre algılanan şiddet boyutuna en çok etki eden boyutun şiddete neden olan faktörler boyutu olduğu görülmektedir.

<sup>3</sup> R<sup>2</sup> değeri  $>0,3$  olma durumunda modelin yeterli olarak değişimleri gösterdiği varsayılmaktadır (Moore vd., 2013: 138).

İkinci modelde ise şiddete neden olan faktörler ile algılanan şiddet boyutu ve şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutları arasındaki ilişkinin modellenebilir olduğu görülmektedir. Şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutunun, şiddete neden olan faktörler boyutunu en çok etkileyen bağımsız değişken olduğu tespit edilmiştir. Bu boyutu sırası ile algılanan şiddet boyutu izlemektedir. Şiddete neden olan faktörler boyutundaki değişimleri diğer iki alt boyut % 31 oranında açıklamaktadır. Bu oranın çok yüksek olmamakla beraber yeterli olacağı<sup>4</sup> düşünülebilir. Kurulan matematiksel modelin ve modeldeki katsayıların anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Algılanan şiddet boyutundaki bir birimlik bir artış şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutunda 0,348'lik bir artışa neden olurken; algılanan şiddet boyutundaki bir birimlik bir artış şiddete neden olan faktörler boyutunda 0,124'lük bir artışa neden olmaktadır.

Son modelde de şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler ile algılanan şiddet boyutu ve şiddete neden olan faktörler boyutları arasındaki ilişkinin modellenebilir olduğu görülmektedir. Şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutunun, şiddete neden olan faktörler boyutunu en çok etkileyen bağımsız değişken olduğu tespit edilmiştir. Bunu algılanan şiddet boyutu izlemektedir.

Şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutundaki değişimleri diğer iki alt boyut % 30 oranında açıklamaktadır. Bu oranın çok yüksek olmamakla beraber yeterli olacağı<sup>5</sup> düşünülebilir. Kurulan matematiksel modelin ve modeldeki katsayıların anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Buna göre algılanan şiddet boyutundaki bir birimlik bir artış şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutunda 0,141'lik bir artışa neden olmaktadır. Şiddete neden olan faktörler boyutundaki bir birimlik bir artış şiddetin önlenmesi için alınması gereken önlemler boyutunda ise 0,148'lik bir artışa neden olmaktadır.

### 3.2.3. Sağlık Çalışanlarının Katıldığı Çözüm Önerileri

Çalışmada katılımcılar Tablo 13'de yer alan önlemlerin sağlık çalışanına yönelik şiddetle mücadele konusunda etkin olacağını düşünmüşlerdir.

**Tablo 13.** Sağlık Çalışanlarının Katıldığı Çözüm Önerileri

Sağlık Çalışanlarının Katıldığı Çözüm Önerileri	n	% Yüzde
Koridorlardaki güvenlik kameraları sayılarının artırılması	58	11,2
Hastanelerdeki güvenlik görevlisi sayılarının artırılması	29	5,6
Hastane girişlerine X-Ray cihazı yerleştirilmesi	7	1,4
113 şiddet ihbar hattı	5	1
Hepsi	417	80,8
<b>Total</b>	<b>516</b>	<b>100</b>

Katılımcılar sağlık çalışanlarına yönelik şiddetle mücadele konusunda etkin olacağını düşündükleri en önemli önlemlerin koridorlardaki güvenlik kameraları sayılarının artırılması (58), hastanelerdeki güvenlik görevlisi sayılarının artırılması (29), hastane girişlerine X-Ray cihazı yerleştirilmesi (7), 113 şiddet ihbar hattı (5) olduğunu öne sürmüştür. 417 kişi ise tüm bu önlemlerin hepsinin şiddetle mücadele de çözüm önerisi olacağını yönünde düşündüklerini belirtmişlerdir. 64 kişi bu soruya cevap vermemiştir.

## 4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın sonuçlarına göre cinsiyetin, kadro durumunun, mesleki kıdem derecesinin ve bölümdeki çalışma süresinin sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete maruz kalma durumu, çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik şiddet tavrına maruz kalma durumu, çalışma yaşamında hekime ve sağlık çalışanına yönelik sözlü şiddete tanık olma durumunun sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

<sup>4</sup> R 2 değeri >0.3 olma durumunda modelin yeterli olarak değişimleri gösterdiği varsayılmaktadır (Moore vd., 2013: 138).

<sup>5</sup> R 2 değeri >0.3 olma durumunda modelin yeterli olarak değişimleri gösterdiği varsayılmaktadır (Moore vd., 2013: 138).

Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı alt boyutlarının kendi aralarında pozitif ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısı alt boyutlarının arasındaki ilişkinin modellenmesi için yapılan analizler sonucunda da tüm alt boyutların birbirleri ile anlamlı modeller oluşturacak şekilde ilişkili oldukları ortaya çıkmıştır. Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısını en çok etkileyen değişkenlerin şiddete neden olan faktörler boyutu ile algılanan şiddet boyutu oldukları görülmektedir.

Yakın tarihte öneminin farkına varılan şiddet hep vardı. Ancak son yıllarda çok fazla gündeme gelen sosyal bir sorun haline geldi. Gerek medya haberleri gerek sosyal ortamlarda yayınlanan şiddet olayları durumun ciddiyetinin her geçen gün arttığını göstermektedir. Bunun yanı sıra şiddetin yaşandığı sağlık kurumlarında iş verimi azalmakta ve işe olan bağlılıklar da güç kaybetmektedir. 24 saat aralıksız hizmet veren sağlık kurumları, gergin aile bireylerinin varlığı, hastaların haddinden fazla beklemesi, sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamaması, işlerin çok yoğun fakat çalışan sayısının daha az olması, aşırı kalabalık ortamda yalnız çalışma, şiddetle başa çıkma konusunda çalışanın eğitim yetersizliği ve yeterli sayıda güvenlik personelinin olmaması şiddet riskini arttıran faktörler arasında sayılmaktadır (Çamcı ve Kutlu, 2011: 10).

Yakut ve arkadaşlarının 2012 yılında yaptıkları çalışmada güvenlik personelinin % 60'nın, hemşirelerin %21.7'sinin, asistanların % 12.5'inin, uzman doktorların % 15.4'nün, sekreterlerin % 15.2'nin fiziksel şiddete maruz kaldığı görülmüştür. Aynı çalışmada cinsiyete göre fiziksel şiddete maruz kalma oranının erkeklerde % 26.9, kadınlarda ise % 12 olarak tespit edilmiştir.

Toplumda sosyo-kültürel düzeydeki artışla birlikte sağlık hizmeti alan grubun beklentileri de artmıştır. Diğer yandan sağlık hizmeti finansman ve sunumunda iyileştirmeler yapılmasına rağmen sağlık çalışanları ile ilgili yasal düzenlemeler ve mevzuat eksikliği bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Değişen ve gelişen sağlık hizmetleri sunumu, ortaya çıkan yasal boşluklar nedeni ile sağlık sahasını daha tehlikeli hale getirmektedir (Annagür, 2010: 162). Bu da sağlık çalışanlarının kendilerini güvende hissetmemesine neden olmaktadır. Sonuçta da iş gücü kaybı ve tükenmişlik ortaya çıkmaktadır. Yapılan bir çalışmada şiddete maruz kalanların % 59'unun öfke, % 47'sinin üzüntü, % 43'ünün hayal kırıklığı ve % 40'ının korku yaşadığı ve şiddet görenlerin % 15'inin hastayla olmaktan daha az zevk aldığı bulunmuştur (Winstanley ve Whittington, 2004: 9). Hasta yakınlarının çalışanlara güvenmemesi, eğitim seviyesinin düşüklüğü şiddeti tetiklediği gibi medyada yer alan haberlerle birlikte şiddet durumunun meydana gelmesine sebep olduğu görülmüştür (Şahin vd., 2011: 113).

Carmi-Iluz ve arkadaşları (2005: 54)'nın çalışmasında hekimlerin % 68,9'unun şiddet sorununun hastane veya toplum sağlığı merkezlerinde hiçbir şekilde çözülemeyeceğini, %17,9'u güvenlik personelinin saldırganı uzlaştırmasıyla ve % 9,4 ise yasal yollarla bu sorunun çözülebileceğini belirttiği bildirilmiştir. Aydın ve arkadaşları (2009: 1985)'nin çalışmasında ise şiddetin önlenmesi adına ülkemizdeki sağlık politikalarının iyileştirilmesinin ve toplumsal eğitimin gerekli olduğu belirtilirken; Hills ve Joyce (2013: 911)'un çalışmalarında ışıktandırmanın iyi olmasının, gürültü seviyesinin düşüklüğünün, konforun yüksek olmasının, hastaların bekleme süresinin kısalığının şiddet ile ters orantılı çıktığı belirtilmiştir (Khun, 1999: 148).

Sağlık sektörünün göz ardı edilemez bir sorunu olan şiddetin hekim ve hemşirelerin yarından fazlası sözel şiddete uğradığı bunun neredeyse yedide birinin ise fiziksel şiddete maruz kaldıkları belirtilmiştir (Keser Özcan ve Bilgin, 2011: 1453).

Tüm yapılan araştırmalar göz önüne alınarak sağlık çalışanlarına yönelik şiddet algısını azaltmak amacı ile aşağıdaki önerilerin sağlık personeline şiddeti kısmen de olsa azaltılabileceği düşünülmektedir.

- Hasta ve hekim arasında sağlıklı bir iletişim olabilmesi için iletişim kanallarının açık tutulmasına özen gösterilmelidir. Bu konuda bilgilendirmeler yapıp eğitimler ön plana çıkarılabilir.
- Sağlık çalışanları ile ilgili olumsuz yayınların önüne geçilmeli. Bu hususta yasal düzenlemelerin yaptırımı artırılarak cezai işlemler uygulanmalıdır.
- Beyaz Kod tatbikatları yaptırılarak, güvenlik en hızlı ve en etkili şekilde nasıl sağlanabilir gözlemlenebilir. Sağlık kurum ve kuruluşları buna göre destek ve önlemleri geliştirebilir.
- Kişi başına düşen hekim ve diğer sağlık personel sayısının artırılması, sağlıkta dönüşüm politikasının getirdiği aşırı hasta yükü azaltılması sağlanabilir.
- Sağlık çalışanı ve hasta arasında karşılıklı empati kurma yolları öğretilmelidir.
- Şiddet önleyici afişler tasarlanarak hasta ve hasta yakınlarının bilinçlendirilmesi desteklenmelidir.

## KAYNAKÇA

- Aktuğlu, K. ve Hancı, H. (1999). "Acil Serviste Şiddet Tehdidi", Hekimin Yasal Sorumluluk ve Hakları (Tıp ve Sağlık Hukuku), Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, 8(5), 175-77.
- Annagür, B. (2010). "Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet: Risk Faktörleri, Etkileri, Değerlendirilmesi ve Önlenmesi" Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2(2), 161-73.
- Atan, S.Ü. ve Dönmez, S. (2011). "Hemşirelere Karşı İşyeri Şiddeti" Adli Tıp Dergisi, 25(1), 71-80.
- Aydın, B., Kartal, M., Midik, O. ve Büyükakkus, A. (2009). "Violence against General Practitioners in Turkey". J Interpers Violence, 24(12), 1980-94.
- Aydın, M. (2008). "Isparta-Burdur Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet ve Şiddet Algısı", Türk Tabipleri Birliği, Isparta-Burdur Tabip Odası Başkanlığı, 1-34.
- Ayrancı, Ü., Yenilmez, Ç., Günay, Y. ve Kaptanoğlu, C. (2002). "The Frequency of Being Exposed to Violence in the Various Health Institutions and Health Profession Groups", Journal of Anatolian Psychiatry, 3(3), 147-54.
- Baş, T. (2010). Anket, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Böke, K. (2011). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Büyükoztürk, Ş. (2003). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Carmi-Iluz, T., Peleg, R., Freud, T. ve Shvartzman, P. (2005). "Verbal and Physical Violence Towards Hospital- and Community-Based Physicians in the Negev: an Observational Study", BMC Health Serv Res, 15(1), 54.
- Chappell, D. ve Di Martino, V. (2006). "Actions Against Workplace Violence by International Agencies", Violence at Work-Third Edition, Geneva: ILO, 9-20.
- Çamcı, O. ve Kutlu, Y. (2011). "Kocaeli'nde Sağlık Çalışanlarına Yönelik İşyeri Şiddetinin Belirlenmesi", Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 2(1), 9-16.
- Çınarlı, İ. ve Yücel, H. (2013). "Sağlık İletişiminin Bakış Açısı ile Türkiye'de Sağlık İşyeri Ortamında Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet", Sağlık İletişim Dergisi, (3), 31-52.
- Dağ, E. ve Baysal, H. (2017). "Hasta ve Yakınlarını Şiddete Yönelten Sebeplerin Araştırılması-Burdur İli Örneği", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4(11), 95-118.
- Franz, S., Zeh, A., Schablon, A., Kuhnert, S. ve Nienhaus, A. (2010). "Aggression and Violence Against Health Care Workers in Germany - A Cross Sectional Retrospective Survey", BMC Health Services Research, 10(51), 1-8.
- Hills, D.J. ve Joyce, C.M. (2013). "Personal, Professional, and Work Factors Associated with Australian Clinical Medical Practitioners' Experiences of Workplace Aggression", Ann Occup Hyg, 57(7), 898-912.
- Keser Özcan, N. ve Bilgin, H. (2011). "Türkiye'de Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet: Sistemik Derleme", Türkiye Klinikleri J Med Sci, 31, 1442-1456.
- Kingma, M. (2001). "Workplace Violence in the Health Sector: a Problem of Epidemic Proportion", Int Nurs Rev, 48(3), 129-30.
- Kline, P. (1994). An Easy Guide to Factor Analysis, London: Routledge, 91-178.
- Kocacık, F. (2001). "Şiddet Olgusu Üzerine", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1), 1-7.
- Krug, E.G. ve Dahlberg, L.L. (2002). "Violence: a Global Public Health Problem", E.G.Krug, L.L.Dahlberg, J.A.Mercy, A.B.Zwi, R.Lozano (Ed.), World Report on Violence and Health, İçinde (1-21), WHO, Geneva (Switzerland).
- Leung, W.C. (2001). "Balancing Statistical and Clinical Significance in Evaluating Treatment Effects", Postgrad Med J., 77(905), 201-204.

- Moore, D.S., Notz, W.I. ve Flinger, M.A. (2013). *The Basic Practice of Statistics*, New York, NY: W. H. Freeman and Company.
- Öztürk, J. ve Erdal, M. (2013). *Ankara İli 2013 Yılı Ocak- Ekim Ayları Arasında Sağlık Çalışanına Uygulanan Şiddet Olaylarının İstatistik Analizi*, Ankara.
- Saines, J.C. (1999). "Violence and Aggression in A&E: Recommendations for Action", *Accid Emerg Nurs*, 7(1), 8-12.
- Şahin, B., Gaygısız, Ş., Balcı, F.M., Öztürk, D., Sönmez, M.B. ve Kavalcı, C. (2011). "Yardımcı Acil Sağlık Personeline Yönelik Şiddet", *Türkiye Acil Tıp Dergisi*, 11(3), 110-114.
- Türkbal, A. (1981). *Bilimsel Araştırma Metodları ve Uygulamalı İstatistik*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını.
- WHO (2014). *Global Status Report on Violence Prevention*, Geneva.
- Winstanley, S. ve Whittington, R. (2004). "Aggression Towards Health Care Staff in A UK General Hospital: Variation Among Professions and Departments", *J Clin Nurs*, 13(1), 3-10.
- Yakut, H.İ., Yalçın, B.B., Çiftçi, A. ve Orhan M.F. (2012). "Sağlıkta Güvenlik ve Fiziksel Şiddet: Ankara Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hematoloji Onkoloji Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nden Bir Çalışma", *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 6(3), 146-154.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## HEMŞİRELİK EĞİTİMİNE YENİ BAŞLAYAN ÖĞRENCİLERİN MESLEK SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER İLE BOYUN EĞİCİ DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

### EXAMINING THE CORRELATION BETWEEN FACTORS AFFECTING THE CHOICE OF PROFESSION OF FRESHMEN IN NURSING EDUCATION AND THEIR SUBMISSIVE BEHAVIOURS

Arş. Gör. Fahriye PAZARCIKCI<sup>1</sup>

Dr. Öğr. Üyesi Belgün DİLMEN<sup>2</sup>

#### ÖZ

Bu araştırmanın amacı hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler ile boyun eğici davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bunun yanında, öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler ile boyun eğici davranışlarının sosyodemografik ve meslek seçimi özelliklerine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı değerlendirilmiştir. Araştırmanın örneklemini, 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Türkiye'nin batısındaki bir Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenime başlayan 145 hemşirelik öğrencisi oluşturmuştur. Veriler, Kişisel Bilgi Formu, Hemşirelikte Meslek Seçimi Ölçeği (HMSÖ) ve Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği (BEDÖ) kullanılarak toplanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin HMSÖ "Mesleki Uygunluk" alt boyutu puan ortalaması 68,61±18,35, "Yaşamsal Nedenler" alt boyutu puan ortalaması 53,68±15,08 ve ölçek toplam puan ortalaması 63,34±12,55'tir. BEDÖ puan ortalaması 35,73±7,79'dur. Yapılan korelasyon analizi sonucunda BEDÖ puan ortalamaları ile HMSÖ'nin "Mesleki Uygunluk" alt boyutu ve ölçek toplam puan ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır (p>0,05). Ancak öğrencilerin BEDÖ puan ortalamaları ile HMSÖ'nin "Yaşamsal Nedenler" alt boyutu puan ortalaması arasında pozitif yönlü (Boyun eğicilik arttıkça "Yaşamsal Nedenler" puanı artan) %15,3'lük ilişki, istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte anlamlılığa yakın bulunmuştur (r=0,153; p=0,066). Bu sonuçlar doğrultusunda mesleğin bilinçli tercih edilmesi, sevilmesi ve istenmesi için gerekli adımların atılması, meslek seçimi kararının öğrenci-aile-educator/mentor üçgeni çerçevesinde gerçekleştirilmesi, eğitim kurumlarında öğrencilerde boyun eğiciliği azaltıcı, danışmanlık, liderlik, koordinatör rollerini geliştirici çalışmalara yer verilmesi önerilir.

**Anahtar Kelimeler:** Boyun Eğici Davranış, Hemşirelik, Meslek Seçimi, Öğrenci.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** I20, I21, I23, I29.

#### ABSTRACT

The purpose of the study is to examine the correlation between factors affecting the choice of profession of freshmen in nursing education and their submissive behaviours. In addition, an evaluation is made to determine

<sup>1</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, fahriyepazarcikci@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3249-299X>

<sup>2</sup> Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Anestezi Bölümü, bdilmen@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1433-949X>



whether factors affecting the choice of profession of the students and their submissive behaviours significantly differentiated according to their sociodemographic and choice of profession characteristics or not. Study sample consists of 145 nursing students who started education in a Faculty of Health Sciences in the west of Turkey during the academic year of 2016-2017. Data is collected using Personal Information Form, Choice of Profession in Nursing Scale (CPNS) and Submissive Behaviours Scale (SBS). The students who participated in the study obtained  $68.61 \pm 18.35$  points from the lower dimension of "Professional Convenience" of the CPNS,  $53.68 \pm 15.08$  points from the lower dimension of "Vital Reasons" and  $63.34 \pm 12.55$  points from the total scale. Average SBS score is  $35.73 \pm 7.79$ . As a result of the correlation analysis, it is determined that there is no statistically significant correlation between the SBS score averages and the lower dimension of "Professional Convenience" of the CPNS and the total score average of the scale ( $p > 0.05$ ). However, it is found that there is a positively 15,3% correlation between the SBS score averages of the students and the score average of the lower dimension of "Vital Reasons" of the CPNS (as submissiveness increased, the score of "Vital Reasons" increased), which is almost statistically significant ( $r = 0.153$ ;  $p = 0.066$ ). According to these results, it can be suggested to take necessary steps, make the choice of profession within the frame of the triangle of student-family-trainer/counsellor and provide studies to students in educational institutions that may reduce their submissiveness and develop their counselling, leadership and coordinatorship roles in order to choose and like the profession consciously.

**Keywords:** Submissive Behaviour, Nursing, Choice of Profession, Student.

**JEL Classification Codes:** I20, I21, I23, I29.

## 1. GİRİŞ

Meslek seçimi, bireyin meslek grupları içerisinde en iyi yapabileceğini düşündüğü ve kendisine en üst düzeyde doyum sağlayacağına inandığı mesleği tercih etmesi kararıdır (Özpancar, 2008:10; Özveren, 2017:58). Bu karar, bireyin gelecek hayat standardı ve yaşam biçimini de etkileyebildiğinden oldukça önemlidir (Bölükbaş, 2018:11). Meslek seçiminin bireyin yaşamına yön veren kilometre taşlarından biri olduğu kabul edilmektedir (Pekkaya, 2013:797; Kırağ, 2015:227).

Meslek seçimi kararını etkileyen faktörler ülkeler ve kültürler arasında farklılık gösterebilmektedir (Brown, 2002; Karaöz, 2002:11). Literatürde meslek seçimi kararının bireysel ve sosyodemografik özellikler, yetenek ve ilgi, ebeveyn tutumu, çalışma ve iş bulma olanakları, sosyal ve çevresel koşullar, mesleğin toplumdaki imajı, politikalar, aile, arkadaş ve öğretmen tavsiyelerinden etkilenebildiği bildirilmektedir (Jirve, 2004:1616; Miers, 2007; Çelik, 2014:65).

Meslek seçimi kararının doğru ve yerinde olabilmesi için kişinin ne istediğini, yetenek ve becerilerini yani neleri yapabileceğini iyi bilmesi gerekmektedir (Beydağ, 2008:138; Sarıkaya, 2009:394). Türkiye’de yapılan bazı çalışmalarda liseyi bitiren öğrencilerin çoğunun istek ve yeteneklerinin dışında bir bölümde eğitim öğretime başladıkları, bilinçsiz ve şans eseri meslek seçimi yaptıkları, seçtikleri mesleği sevmeyen, istemeden eğitimlerini sürdürdükleri ileri sürülmektedir (Kızgüt, 2011:11; Çelik, 2014:65; Bölükbaş, 2018:11-12).

Hemşirelik mesleğini yeni tercih eden öğrenciler arasında da mesleği bilinçsiz, rastlantısal, isteyerek ve severek seçmeme, lise eğitimi sonrasında girdikleri merkezi sınavdan aldıkları puana göre mesleğe karar verme, kendi kararlarının dışında aile, öğretmen, arkadaş etkisiyle ve işsiz kalınmayacağı düşüncesi ile mesleğe yönelme oranları yüksek düzeyde saptanmıştır (Beydağ, 2008; Ulusoy 2010:16; Cho, 2010:181; Çınar, 2011:16; Özdemir, 2016:28-29). İstemeden seçtikleri bölümde okuyan hemşirelik öğrencilerinin mesleklerinde başarılı olma olasılıkları düşüktür (Kalkım, 2015:53; Özveren, 2017:58). Oysaki insan sağlığının korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesinde önemli rolleri olan hemşirelik mesleğini tercih eden öğrencilerin bu mesleği kendi kararlarıyla seçmesi, ileride mesleğini severek yapacak, otonomisi ve iş doyumunu yüksek, liderlik özellikleri gelişmiş, tükenmişlik düzeyi düşük, işinden ayrılmayı düşünmeyen bir sağlık bakım profesyonelinin yetişmesine öncülük edebilir. Böylelikle lisans eğitiminden mezun olan hemşire kendisinden beklenen birey ve toplumun yaşamına nitelik kazandırma görevini yerine getirebilir (Laschinger, 2012:473-482; McGlynn, 2012:262; Ravari, 2013; Öztürk, 2013:315; Zhang, 2014:129; Kırağ, 2015).

Meslek seçimi kararını bireyin kişilik özelliklerinin etkilediği bilinmektedir (Owen, 2011; Wilkes, 2015; Özveren, 2017:58). Boyun eğici davranış özelliğine sahip olan birey, herkesi memnun etmeye çalışan, aşırı verici, "evet" demeye eğilimli, "hayır" diyemeyen, hoşlanmadığı durumları ifade etmekte zorlanan, sürekli onaylanma gereksinimi duyan, liderlik davranışı gösteremeyen, sorumluluk almaktan ve değişikliklerden kaçınan, öfkesini göstermekte zorluk çeken gibi kişilik özellikleri ile tanımlanabilmektedir. Bu bireyler başkalarının kendisini

aşağılaması, suçlaması veya hakkının yenilmesi karşısında kendini savunamaz, sözünün kesilmesine itiraz edemezler. İçinden gelmediği halde başkalarına yakınlık göstermeye çalışırlar. Küçük hatalar yüzünden sıklıkla özür dilerler. Olumsuz duygularını karşısındakine ifade edemezler. Boyun eğici davranış gösteren kişilerin kendine güvenleri çok düşüktür. Ayrıca yaşamlarının kontrolünü başkalarına bırakır, insanların isteklerini yerine getirmeye reddedileceğine inanır ya da reddedilmekten korkarlar. Genellikle çatışmadan kaçınmak için her şeyi yaparlar (Arslan Özkan ve Özen 2008; Koç ve ark., 2010).

Meslek seçimi kararını net olarak belirlemeyen öğrencilerin çevresel baskılardan etkilendiği, başkalarının istediği mesleğe yöneldiği ve seçtiği mesleğin kendisine uygun olmadığını zamanla anladığı bildirilmektedir (Ünal ve ark., 2008:180). Bu bilgiler ışığında, hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin aile ve/veya yakın çevrenin isteğini yerine getirme, onlara “hayır” diyememe ve onayını alma gibi boyun eğici davranış özelliklerinin etkisiyle meslek seçimi kararı almış olabilecekleri düşünülmüştür. Bu bağlamda hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler ile boyun eğici davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi önemlidir. Bu ilişkinin belirlenmesi, mesleğin bilinçli tercih edilmesi, mesleğin sevilmesi ve istenmesi için gerekli adımların atılmasını, eğitim kurumlarında öğrencilerde boyun eğiciliği azaltıcı, danışmanlık, liderlik, koordinatör rollerinin özümsemesini destekleyici, atılganlığı, sosyal ilişki ve becerileri geliştirici çalışmalara yer verilmesine katkı sağlayabilir. İlgili literatürde bu ilişkiyi araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmaya gereksinim duyulmuştur.

## 2. YÖNTEM

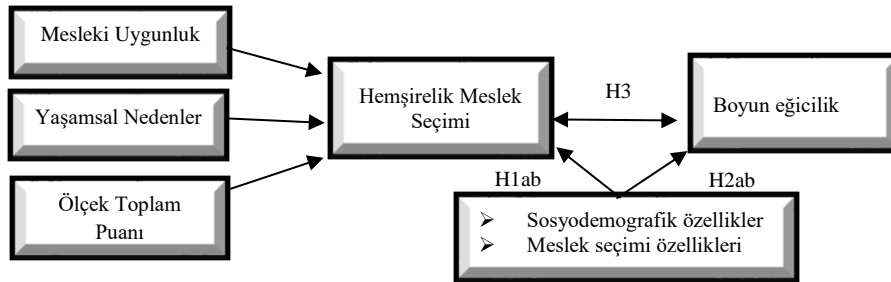
### 2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler ile boyun eğici davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bunun yanında, hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler ile boyun eğici davranışlarının sosyodemografik ve meslek seçimi özelliklerine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

### 2.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışma tanımlayıcı türde yapılmıştır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli



Araştırma hipotezleri şu şekildedir:

H1a= Hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin sosyodemografik özellikleri meslek seçimi üzerinde etkilidir.

H1b= Hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimi özellikleri meslek seçimi üzerinde etkilidir.

H2a= Hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin sosyodemografik özellikleri boyun eğici davranışları üzerinde etkilidir.

H2b= Hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimi özellikleri boyun eğici davranışları üzerinde etkilidir.

H3= Hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimi etkileyen faktörler boyun eğici davranışlarını etkiler.

### 2.3. Araştırmanın Örnekleme

Çalışma, 2016-2017 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Türkiye'nin batısındaki bir Sağlık Bilimleri Fakültesinde, hemşirelik eğitimine başlayan hemşirelik birinci sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada örneklem seçimine gidilmemiş olup, evrenin tamamına ulaşmak hedeflenmiştir. Araştırmada tüm hemşirelik birinci sınıf öğrencileri evrene (164) dahil edilmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul eden 145 hemşirelik birinci sınıf öğrencisinden araştırmanın verileri toplanmıştır.

### 2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Kişisel Bilgiler Formu, Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği ve Hemşirelik Meslek Seçimi Ölçeği kullanılmıştır.

#### 2.4.1. Kişisel Bilgiler Formu

Araştırmacılar tarafından güncel literatüre (Arslan Özkan, 2008; Önler, 2010; Yılmaz, 2010; Jirwe, 2012; İnce, 2015) dayanılarak oluşturulan formda sosyodemografik özellikler (yaş, cinsiyet, kardeş sayısı, ebeveynlerin eğitim durumu, algıladıkları ebeveyn tutumu) ve meslek seçimi özellikleri (mesleği seçmede etkili olan kişi, mesleği sevme durumu, mesleği değiştirme isteği ve mesleki kariyer planı) gibi meslek seçimine etkisi olabileceği düşünülen toplam 12 soru bulunmaktadır.

#### 2.4.2. Hemşirelikte Meslek Seçimi Ölçeği (HMSÖ)

Ölçeğin orijinali Zysberg ve Berry (2005) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, hemşirelik öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen sebepleri belirlemeyi amaçlamaktadır. HMSÖ, "Mesleki Uygunluk" ve "Yaşamsal Nedenler" olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlar için Cronbach Alfa değerleri sırasıyla 0.86 ve 0.78 olarak bulunmuştur. Ölçek, Önler ve Saraçoğlu (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve Cronbach Alfa değeri "Mesleki Uygunluk" alt boyutu için 0.77, "Yaşamsal Nedenler" alt boyutu için 0.63, tüm ölçek için 0.79 olarak bulunmuştur.

Ölçek, 11'li likert tipindedir ve toplam 17 maddeden oluşmaktadır. "Mesleki Uygunluk" alt boyutu (1,2,3,4,5,7,9,14,15,16,17) 11 sorudan, "Yaşamsal Nedenler" alt boyutu (6,8,10,11,12,13) 6 sorudan oluşmaktadır. Her bir madde %0 (meslek seçimimde etkili olmadı) ile %100 (meslek seçimimde en önemli etkendir) arasında değerlendirilmektedir. HMSÖ toplam ve alt boyut puanları; katılımcıların verdikleri puan toplamının, ölçekteki soru sayısına bölünmesiyle elde edilmektedir. Ölçekten alınan puanlara göre bağımsız değişkenler bağlamında hemşirelik meslek seçimini etkileyen faktörler karşılaştırılmaktadır (Önler ve Saraçoğlu, 2010).

#### 2.4.3. Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği (BSDÖ)

Ölçeğin orijinali Gilbert ve Allan (1984) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, beşli likert tipindedir ve toplam 16 maddeden oluşmaktadır. Her bir maddede, ifade edilen davranışın bireyi ne kadar iyi tanımladığı sorgulanmaktadır. Yanıtlar, "Hiç tanımlamıyor: 1 puan", "Biraz tanımlıyor: 2 puan", "Oldukça iyi tanımlıyor: 3 puan", "İyi tanımlıyor: 4 puan" ve "Çok iyi tanımlıyor: 5 puan" şeklinde değerlendirilmektedir. Ölçekten, en düşük 16, en yüksek 80 puan alınabilir. Yüksek puanlar boyun eğiciliğin yüksek düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,89 olarak, test tekrar test güvenilirlik katsayısı 0,84 olarak bulunmuştur. Türkçeye uyarlaması Şahin ve Şahin (1992) tarafından yapılmış ve Cronbach Alfa değeri 0.74 olarak tespit edilmiştir (Savaşır ve Şahin, 1997).

### 2.5. Veri Toplama Süreci

Verilerin içten ve doğru bir şekilde cevaplanması için araştırmanın amacı ayrıntılı bir şekilde öğrencilere anlatılmış, formlar öğrencilere dağıtılmış ve cevaplamaları istenmiştir. Formların öğrenciler tarafından cevaplanması ortalama 25 dakika sürmüştür. Çalışmanın yapılabilmesi için etik ve kurum izni ile öğrencilerden gerekli yazılı ve sözlü izinler alınmıştır.

### 2.6. Verilerin Analizi

İstatistiksel analizler için Number Cruncher Statistical System (NCSS) 2007 programı kullanılmıştır. Araştırmanın verileri, ortalama, standart sapma, medyan, frekans, oran, minimum, maksimum, Student's t testi ve Mann Whitney U testi ile değerlendirilmiştir. Ek olarak normal dağılım gösteren üç ve üzeri grubun karşılaştırılmasında One-way ANOVA testi kullanılmış, anlamlı farklılığa neden olan değişken Bonferroni testi ile belirlenmiştir. Normal dağılım göstermeyen üç ve üzeri grubun karşılaştırılmasında Kruskal Wallis testi kullanılmış, anlamlı farklılığa neden olan değişken Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi ile tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi ve Spearman korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir.

### 3. BULGULAR

Bu araştırma, hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler ile boyun eğici davranışları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla, 145 öğrenci ile yürütülmüştür. Bunun yanında öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler ile boyun eğici davranışlarının sosyodemografik özellikler ve meslek seçimi özelliklerine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

#### 3.1. Araştırma Grubunu Oluşturan Öğrencilere İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

**Tablo 1.** Hemşirelik Eğitimine Yeni Başlayan Öğrencileri Tanımlayıcı Bulgular

Öğrencileri Tanıtıcı Özellikler	Ort	Ss
Yaş	18,52	0,90
	Sayı	(%)
<b>Cinsiyet</b>		
Kadın	112	77.2
Erkek	33	22.8
<b>Kardeş sayısı</b>		
Yok	10	6.9
1	47	32.4
2	44	30.3
3	22	15.2
≥4	22	15.2
<b>Anne eğitim düzeyi</b>		
Okur-yazar	12	8.3
İlköğretim	103	71.0
Lise	30	20.7
<b>Baba eğitim düzeyi</b>		
İlköğretim	81	55.9
Lise	45	31.0
Üniversite	19	13.1
<b>Algıladıkları ebeveyn tutumu</b>		
Otoriter	20	13.8
Demokratik	55	37.9
Koruyucu	63	43.4
Diğer	7	4.8
<b>Sosyo-ekonomik düzey</b>		
Gelir gidere eşit	88	60.7
Gelir giderden fazla	25	17.2
Gelir giderden düşük	32	22.1
<b>Meslek seçiminde etkili olan</b>		
Aile	48	33.1
Kendi isteği	74	51.0
Diğer	23	15.9
<b>Mesleği sevme durumu</b>		
Evet	96	66.2
Hayır	11	7.6
Kararsız	38	26.2
<b>Mesleki kariyer yapma isteği</b>		
Evet	56	38.6
Hayır	28	19.3
Kararsız	61	42.1
<b>Mesleği en kısa zamanda değiştirme isteği</b>		
Hayır	116	80.0
Kararsızım	29	20.0

Öğrencilerin yaş ortalamaları  $18,52 \pm 0,90$ 'dır. Öğrencilerin %77.2'si kadın, %32.4'ü bir kardeşe sahiptir. Öğrencilerin %71'inin annesi, %55.9'unun babası ilköğretim mezunudur. Öğrencilerin %60.7'si sosyoekonomik durumlarını gelirimiz giderlerimize eşit, %18.4'ü gelirimiz giderlerimizden düşük olarak tanımlamıştır. Öğrencilerin %43.4'ü algıladıkları ebeveyn tutumunu "koruyucu aile" olarak belirtmiştir. Öğrencilerin %51'inin meslek seçimlerini kendi istekleriyle yaptıkları, %33.1'inin aile etkisinde kalarak mesleği tercih ettiği saptanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %66.2'sinin seçtikleri mesleği sevdiği, %80'inin seçtiği mesleği değiştirmek istemediği ve %38.6'sının mesleki kariyer yapmak istediği belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilere yönelik tanımlayıcı özellikler Tablo 1'de daha ayrıntılı sunulmuştur.

### 3.2. Araştırma Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bulgular

Hemşirelikte meslek seçimi ölçeği alt boyut ve toplam puan dağılımları ve iç tutarlılıkları Tablo 2'de yer almaktadır. Çalışmaya katılan öğrencilerin HMSÖ "Mesleki Uygunluk" alt boyutundan aldıkları puan ortalaması  $68,61 \pm 18,35$ , "Yaşamsal Nedenler" alt boyutundan aldıkları puan ortalamasının ise  $53,68 \pm 15,08$ 'dir. Öğrencilerin HMSÖ toplam puan ortalaması  $63,34 \pm 12,55$  olarak belirlenmiştir. Araştırmada ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,709 olarak bulunmuştur.

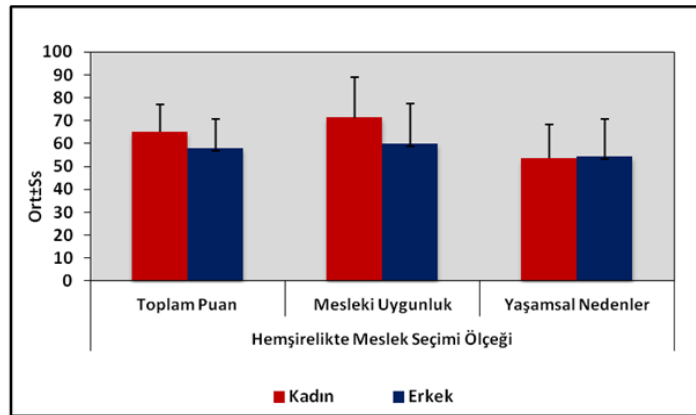
**Tablo 2.** Hemşirelikte Meslek Seçimi Ölçeği Alt Boyut ve Toplam Puan Dağılımları

	Madde Sayısı	Min-Maks (Medyan)	Ort±Ss
Mesleki Uygunluk	11	18,18-98,64 (70,45)	$68,61 \pm 18,35$
Yaşamsal Nedenler	6	6,67-95,83 (53,33)	$53,68 \pm 15,08$
Toplam Puan	17	28,82-87,65 (66,18)	$63,34 \pm 12,55$

Hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimini etkileyen en önemli etken olarak düşündükleri ilk 3 madde sırasıyla; "Her zaman insanlara yardım etmek istemişimdir ( $86,17 \pm 20,40$ )", "Hemşirelikte işsiz kalınmayacağımı düşünüyorum ( $79,38 \pm 27,21$ )" ve "Çevremdeki insanlar iyi bir hemşire olacağımı söylerler ( $78,45 \pm 26,76$ )" olarak saptanmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre HMSÖ alt boyut ve toplam puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Öğrencilerin yaş, kardeş sayısı, anne ve babanın eğitim durumu, algılanan ebeveyn tutumu, gelir durumuna göre HMSÖ alt boyut ve toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ( $p > 0,05$ ). Ancak öğrencilerin cinsiyetleri ile HMSÖ toplam puan ve "Mesleki Uygunluk" alt boyutu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ( $p < 0,01$ ). Farklılığı belirlemek amacıyla yapılan test sonucuna göre; kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden anlamlı şekilde yüksek puan almış oldukları belirlenmiştir ( $p < 0,01$ ). Şekil 2'de cinsiyete göre hemşirelikte meslek seçimi ölçeği toplam ve alt boyut puanlarının dağılımı verilmiştir.

**Şekil 2.** Cinsiyete Göre Hemşirelikte Meslek Seçimi Ölçeği Toplam ve Alt Boyut Puanlarının Dağılımı



Araştırmaya katılan öğrencilerin meslek seçimine ilişkin bazı özelliklerine göre hemşirelikte meslek seçimi ölçeği alt boyut ve toplam puanların arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'de gösterilmiştir.

**Tablo 3.** Meslek Seçimine İlişkin Özelliklerine Göre Hemşirelikte Meslek Seçimi Ölçeği Alt Boyut ve Toplam Puanların Değerlendirilmesi

Hemşirelikte Meslek Seçimi Ölçeği	Toplam Puanı		Mesleki Uygunluk		Yaşamsal Nedenler		
	Min-Maks (Medyan)	Ort±Ss	Min-Maks (Medyan)	Ort±Ss	Min-Maks (Medyan)	Ort±Ss	
Meslek Seçiminde Etkili Olan Kişi	Aile (n=48)	28,82-83,53 (66,62)	62,83±12,89	18,18-92,73 (67,05)	65,73±18,01	6,67-95,83 (50)	57,52±14,04
	Kendi İsteği ile (n=74)	31,47-87,65 (67,79)	64,73±12,81	21,36-98,64 (77,5)	72,83±18,59	35,83-76,67 (57,5)	49,89±15,98
	Diğer (n=23)	35,59-76,18 (59,71)	59,9±10,59	32,73-88,64 (57,27)	61,01±15,08	8,33-85 (57,08)	57,86±11,03
Test Değeri	<i>p</i>	F:1,368	<sup>d</sup> 0,258	$\chi^2$ :11,852	<sup>c</sup> 0,003**	F:5,045	<sup>d</sup> 0,008**
Mesleği Sevme	Evet (n=96)	32,94-87,65 (68,82)	67,42±10,86	24,55-98,64 (79,55)	75,93±14,78	6,67-95,83 (52,92)	51,81±15,39
	Hayır (n=11)	28,82-60,59 (47,06)	46,02±8,92	18,18-56,36 (46,36)	41,74±11,73	35,83-85 (50)	53,86±13,29
	Kararsız (n=38)	31,47-81,47 (57,21)	58,04±11,3	21,36-85 (61,82)	57,88±15,54	16,67-83,33 (58,33)	58,33±14,09
Test Değeri	<i>p</i>	$\chi^2$ :36,027	<sup>c</sup> 0,001**	$\chi^2$ :49,469	<sup>c</sup> 0,001**	$\chi^2$ :5,232	<sup>c</sup> 0,073
Mesleki Kariyer Planı (Yüksek Lisans/ Doktora Yapma İsteği)	Evet (n=56)	34,71-82,35 (66,32)	63,8±11,82	24,55-98,64 (74,77)	71,28±18,4	6,67-85 (50)	50,07±14,95
	Hayır (n=28)	28,82-82,94 (63,53)	60,87±13,38	18,18-95 (62,73)	64,2±19,2	25-80 (55)	54,76±13,1
	Kararsız (n=61)	31,47-87,65 (65,88)	64,05±12,87	21,36-98,18 (69,09)	68,17±17,79	16,67-95,83 (56,67)	56,49±15,59
Test Değeri	<i>p</i>	F:0,672	<sup>d</sup> 0,512	$\chi^2$ :3,134	<sup>c</sup> 0,209	F:2,798	<sup>d</sup> 0,064
Mesleği Değiştirme İsteği	Hayır (n=116)	31,47-87,65 (67,79)	65,71±11,54	21,36-98,64 (75,45)	72,49±16,87	6,67-95,83 (53,33)	53,28±15,48
	Kararsızım (n=29)	28,82-77,65 (52,65)	53,85±12,12	18,18-86,36 (53,64)	53,07±15,86	28,33-83,33 (56,67)	55,29±13,52
Test Değeri	<i>p</i>	t:4,900	<sup>b</sup> 0,001**	Z:-5,139	<sup>c</sup> 0,001**	t:-0,641	<sup>b</sup> 0,523

<sup>b</sup>Student-t Test<sup>c</sup>Kruskal Wallis Test<sup>d</sup>Oneway Anova Test\*\**p*<0,01

Hemşirelik bölümünü kendi istekleri doğrultusunda tercih eden öğrencilerin, HMSÖ “Mesleki Uygunluk” ve “Yaşamsal Nedenler” alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ( $p<0,01$ ). Farklılığı belirlemek amacıyla yapılan test sonucuna göre; mesleği kendi isteği ile seçen öğrencilerin “Mesleki Uygunluk” alt boyutundan aldıkları puanlar, mesleği diğer kişilerin etkisinde seçen öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır ( $p=0,006$ ;  $p<0,01$ ). Ayrıca mesleği kendi isteği ile seçen öğrencilerin “Yaşamsal Nedenler” alt boyutundan aldıkları puanlar, mesleği ailesinin etkisinde seçen öğrencilere göre anlamlı düzeyde düşük saptanmıştır ( $p=0,017$ ;  $p<0,05$ ).

Mesleği sevme durumuna göre öğrencilerin HMSÖ puan toplamı ve “Mesleki Uygunluk” alt boyutundan aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ( $p<0,01$ ). Farklılığı belirlemek amacıyla yapılan Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U Testi sonucuna göre; mesleğini seven öğrencilerin ölçek toplamından aldıkları puanlar, mesleğini sevmeyen ve kararsız olan öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır ( $p=0,001$ ;  $p=0,001$ ;  $p<0,01$ ). Aynı şekilde mesleğini sevme konusunda kararsız olan öğrencilerin de ölçek toplamından aldıkları puanlar, mesleğini sevmeyen öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır ( $p=0,009$ ;  $p<0,01$ ). Ayrıca, mesleğini seven öğrencilerin Mesleki Uygunluk alt boyutundan aldıkları puanlar, mesleğini sevmeyen ve kararsız olan öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır ( $p=0,001$ ;  $p=0,001$ ;  $p<0,01$ ). Aynı şekilde mesleğini sevme konusunda kararsız olan öğrencilerin de Mesleki Uygunluk alt boyutundan aldıkları puanlar, mesleğini sevmeyen öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır ( $p=0,009$ ;  $p<0,01$ ).

Mesleğini değiştirmek istemeyen öğrencilerin HMSÖ’den aldıkları puan toplamı, mesleğini değiştirmek konusunda kararsız olan öğrencilere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır ( $p=0,001$ ;  $p<0,01$ ).

### 3.3. Araştırma Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Boyun Eğici Davranışlarına Yönelik Bulgular

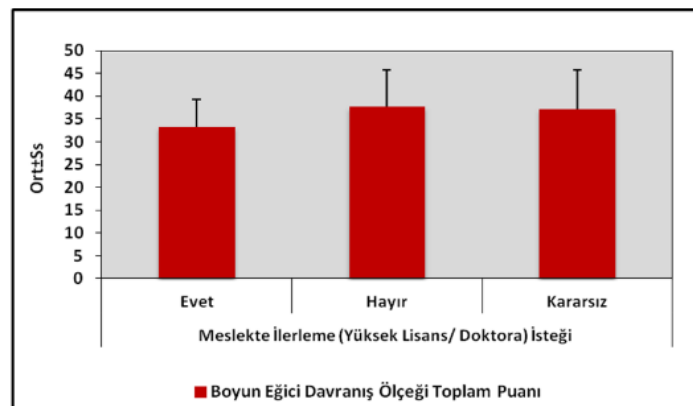
BEDÖ ile yapılan değerlendirme Tablo 4’te sunulmuştur. Öğrencilerin boyun eğici davranış puanları en düşük 19, en yüksek 64 olarak bulunmuştur. BEDÖ’den en düşük 16, en yüksek 80 puan alınabilir. Ölçekten alınan yüksek puanlar boyun eğici davranışa işaret eder. Araştırmamızda öğrencilerin BEDÖ toplam puan ortalaması  $35,73\pm 7,79$  olarak belirlenmiştir. Buna göre hemşirelik mesleğini yeni seçen öğrencilerin yaklaşık yarısını orta düzeyde boyun eğici olduğu bulunmuştur.

**Tablo 4.** Boyun Eğici Davranış Ölçeği Toplam Puan Dağılımı ve İç Tutarlılığı

	Madde Sayısı	Min-Maks (Medyan)	Ort±Ss	Cronbah’s Alpha
Boyun Eğici Davranış Ölçeği Puanı	16	19-64 (34)	35,73±7,79	0,735

Ayrıca öğrencilerin sosyodemografik özellikleri (yaşı, cinsiyeti, anne ve babanın eğitim düzeyi, gelir durumu, alıngınlık tutumu) ve meslek seçimi özelliklerine (meslek seçiminde etkili olan kişi, mesleği sevme durumu, mesleği değiştirme isteği) ile boyun eğici davranış ölçeği puan ortalaması arasında anlamlı ilişki saptanmamıştır ( $p>0,05$ ). Bununla birlikte mesleki kariyer planına göre (yüksek lisans/doktora yapma isteği) öğrencilerin BEDÖ’den aldıkları puan toplamı arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ( $p=0,007$ ;  $p<0,01$ ). Farklılığı belirlemek amacıyla yapılan Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U Testi sonucuna göre; meslekte ilerlemek isteyen öğrencilerin ölçek toplamından aldıkları puanlar, meslekte ilerlemek istemeyen ve kararsız olan öğrencilere göre anlamlı düzeyde düşük saptanmıştır ( $p=0,039$ ;  $p=0,015$ ;  $p<0,05$ ). Test sonucu Şekil 3’te sunulmuştur.

**Şekil 3.** Mesleki Kariyer Planına Göre Boyun Eğici Davranış Ölçeği Toplam Puan Dağılımı



### 3.4. Araştırma Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler İle Boyun Eğici Davranışları Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Çalışmada hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler ile boyun eğici davranışları arasındaki ilişki değerlendirilmiş, öğrencilerin BEDÖ toplam puan ortalaması ile HMSÖ'nin "Mesleki Uygunluk" alt boyutu ve ölçek toplamından aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki saptanmamıştır ( $p>0,05$ ). Ancak öğrencilerin BEDÖ puan ortalamaları ile HMSÖ'nin "Yaşamsal Nedenler" alt boyutundan aldıkları puanlar arasında pozitif yönlü (Boyun Eğici Davranış Ölçeği puanı arttıkça Yaşamsal Nedenler puanı artan) %15,3'lük ilişki, istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte anlamlılığa yakın bulunmuştur ( $r=0,153$ ;  $p=0,066$ ;  $p>0,05$ ). Yapılan test sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

**Tablo 5.** Boyun Eğici Davranış Ölçeği Toplam Puanı ile Hemşirelikte Meslek Seçimi Ölçeği Alt Boyut ve Toplam Puanları Arasındaki İlişki

Hemşirelikte Meslek Seçimi Ölçeği	Boyun Eğici Davranış Ölçeği Toplam Puanı	
	r	p
Mesleki Uygunluk	0,059 <sup>e</sup>	0,478
Yaşamsal Nedenler	0,153 <sup>f</sup>	0,066
Toplam Puan	0,074 <sup>f</sup>	0,378

<sup>e</sup>r=Spearman's Korelasyon Katsayısı

<sup>f</sup>r=Pearson Korelasyon Katsayısı

## 4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Meslek seçimi bireyin yaşamında oldukça önemlidir. Bu çalışmada hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimini etkileyen faktörler ile boyun eğici davranışları arasındaki ilişki ve ek olarak meslek seçimi ve boyun eğicilik davranışlarının bazı değişkenlere göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Hemşirelikte meslek seçimi ölçeği "Mesleki Uygunluk" ve "Yaşamsal Nedenler" olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Mesleki uygunluk alt boyutu "İnsanlara yardım etmeye istekli olma, hemşireliği ideal ve saygın bir meslek olarak görme, kişiliğine uygun bulma, kariyerini hemşirelik üzerine planlama" gibi özellikleri içerir. Yaşamsal nedenler alt boyutu ise "Başka bir iş yapmak istediği halde yapamama, hemşireliğin sürekli gözde bir meslek olacağını düşünme, hemşirelikten başka seçim şansı olmama, hemşirelik mesleğinde işsiz kalınmayacağına ve iyi para kazanılacağına inanma" özelliklerini içermektedir. Araştırmada hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin "Mesleki Uygunluk" alt boyutu puan ortalaması "Yaşamsal Nedenler" alt boyutu puan ortalamasından yüksek bulunmuştur. Bu araştırmanın bu bulgusu hemşirelik mesleği adına sevindiricidir ve güncel literatürle uyumludur (Kulakçı, 2015:83; Temel, 2018:485; Tosunöz, 2019:95). Tosunöz ve arkadaşları (2019) 776 hemşirelik öğrencisi ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, öğrencilerin mesleki uygunluk puanını yaşamsal nedenler puanından yüksek bulmuştur. Benzer şekilde Kulakçı ve arkadaşları (2015) ile Temel ve arkadaşları (2018) da öğrencilerin mesleki uygunluk puanını yaşamsal nedenler puanından yüksek saptamışlardır. Hemşirelik öğrencilerinin mesleki uygunluk puanlarının yaşamsal nedenlerden daha yüksek olması, öğrencilerin mesleğin kendilerine olan uygunluğunu dikkate alarak ve daha bilinçli meslek tercihinde bulduklarını düşündürmektedir.

Araştırmamızda öğrencilerin meslek seçimini etkileyen en önemli etken olarak bildirdikleri ilk üç madde sırasıyla; "İnsanlara yardım etme isteği", "Hemşirelik mesleğinde işsiz kalınmayacağı düşüncesi" ve "İnsanların iyi bir hemşire olacağı şeklindeki görüşleri" olarak saptanmıştır. Araştırmamızda "İnsanlara yardım etme isteği" hemşirelik meslek seçiminde etkili olan birincil neden olarak (86,17±20,40) bulunmuştur. Hemşirelik mesleği, odağında yardım etme anlayışını içeren bilinçli olarak tercih edilmesi gereken bir meslektir (Tosunöz ve ark., 2019:95). Araştırma bulgumuzu destekler şekilde bazı çalışmalarda da öğrencilerin hemşirelik mesleğini seçmelerinde "İnsanlara yardım etme isteğini" önemli bir neden olarak belirlenmiştir (Kalkım, 2015:42; Kulakçı, 2015:90; Temel, 2018:485). Yardım etme isteği, bireye ve topluma hizmet sunmayı içermektedir. Hemşireliği bu nedenle seçtiğini belirten öğrencilerin hemşireliğin rol ve fonksiyonlarının farkında oldukları ve daha bilinçli bir şekilde meslek tercihinde buldukları söylenebilir.

Araştırmamızda hemşirelik mesleğinde işsiz kalınmayacağı düşüncesi (79,38±27,21) öğrencilerin meslek seçiminde etkili olan ikinci neden olarak bulunmuştur. Türkiye'de işsizlik özellikle genç nesillerin karşısına çıkan



büyük bir sorundur. Bu nedenle gençler iş bulma oranı yüksek, kolay istihdamı sağlanan mesleklere yönelme eğilimi göstermektedir. Bu çalışmada, bu bulguya paralel olarak öğrencilerin %51'inin meslek seçimlerini kendi istekleriyle yaptıkları ve %66.2'sinin seçtikleri mesleği sevdiğikleri bulunmuştur. Bununla birlikte öğrencilerin %80'i seçtiği mesleği değiştirmek istememektedir. Öğrencilerin meslek seçimi kararını kendi istekleri doğrultusunda almasalar bile mesleği değiştirmek istememeleri hemşirelik mesleğinde işsiz kalınmayacağı düşüncesinin bir sonucu olarak açıklanabilir. Literatürde de benzer şekilde Tüfekçi ve Yıldız (2009:37) hemşirelik öğrencilerinin %30.5'inin gelecekte iş bulma sorunu yaşamayacağı inancıyla hemşirelik bölümünü tercih ettiklerini bildirmiştir. Özpancar ve arkadaşları (2008) hemşirelik öğrencilerinin %53'ünün istihdam kolaylığı nedeniyle meslek seçimi kararını verdiklerini tespit etmiştir. Ülkemizde gerçekleştirilen bazı çalışmalarda da benzer bulgular karşımıza çıkmaktadır (Beydağ, 2008:137; Ünal, 2008:179; Göçer, 2010:336; Kızıltut, 2011:15; Çınar, 2011:15; Yılmaz, 2011:21).

Bu çalışmada meslek seçimlerini kendi istekleriyle yapma, hemşirelik mesleğini sevme ve seçtiği bölümü değiştirmeyi düşünmeme değişkenleri ile HMSÖ mesleki uygunluk alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Çalışmamızın bu bulgusu literatürle uyumludur (Kalkım, 2015:42; Kırağ, 2015:226; Özdemir, 2016:30; Özdelikara, 2016:83; Bölükbaş, 2018:15). Bölükbaş (2018) 421 hemşirelik öğrencisi ile yaptığı çalışmada, kendi kararları ile hemşirelik mesleğini seçen öğrencilerin HMSÖ puan ortalamalarının daha yüksek olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde Özdemir ve Şahin (2016) kendi kararları doğrultusunda mesleği seçen öğrencilerin HMSÖ toplam puanını yüksek saptamıştır. Kalkım ve arkadaşları (2015) 265 hemşirelik öğrencisi ile yaptıkları çalışmalarında öğrencilerin %66.3'ünün mesleği kendi isteği ile seçtiğini saptamıştır. Özdelikara ve arkadaşları (2016) hemşirelik öğrencilerin %59.8'inin hemşirelik bölümünü isteyerek tercih ettiğini bulmuştur. Tüfekçi ve Yıldız (2009) ise geçmiş yıllarda yapılan çalışmalarda mesleğini kendi kararı ile seçmeme oranını %18.5 ile %28.1 arasında bildirmiştir. Bu çalışmada da mesleği kendi kararı ile seçen, mesleğini seven ve değiştirmeyi düşünmeyen öğrencilerin HMSÖ mesleki uygunluk alt boyutundan ortalamanın üzerinde puan aldıkları, mesleği kendileri için uygun buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bu sonucu, son yıllarda hemşirelik mesleğinin öğrenciler tarafından isteyerek tercih edildiği ve mesleği seçmede öğrencilerin kendi istek, beceri ve görüşlerinin öncelikli olmaya başladığı yönünde kanıt sunması açısından sevindiricidir. Ancak meslek seçimlerini kendi istekleriyle yapmayan öğrenci oranı hala oldukça yüksektir. Bu yüksek oran, meslek seçimi kararında bardağın boş tarafına da bakılması gerektiğini düşündürmüştür. Çalışmamıza katılan öğrencilerin %49'u meslek seçimi kararını kendi istekleri doğrultusunda almadığını buna karşın %80'i seçtiği mesleği değiştirmek istemediğini bildirmiştir. Birey zamanının büyük bir kısmını işinde geçirmektedir. Seçtiği meslek ilgi ve yeteneklerine uygunsuz iş doyumuna ulaşması kolaylaşmaktadır (Ünal ve ark., 2008:180). İlgi ve yetenekleri doğrultusunda meslek seçmiş olan bireylerin işlerini severek yaptığı, mesleğinde ilerlediği böylece hem coşkulu, hem mutlu hem de başarılı olarak yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir (Laschinger, 2012:473-482; McGlynn, 2012:262; Ravari, 2013; Öztürk, 2013:316; Zhang, 2014:129). Meslek seçimi kararını net olarak belirlemeyen öğrencilerin çevresel baskılardan etkilendiği, başkalarının istediği mesleğe yöneldiği, seçtikleri mesleğin ise kendileri için uygun olmadığını zamanla anlayabildikleri bilinmektedir (Ünal ve ark., 2008). Öğrencilerin ve ailelerinin meslek seçimi kararında ciddi bir rehberliğe ihtiyaç duyduğu, otonomisi yüksek genç bir nesil yetiştirmek için multidisipliner çaba harcanması gerektiği açıktır. Bu bilgiler ışığında meslek seçimi kararının öğrenci-aile-eğitimci/rehberlik üçgeninde olgunlaşması gerektiği söylenebilir.

Bu çalışmada öğrencilerin meslek seçiminin, yaşa, kardeş sayısına, anne ve babanın eğitim durumuna, algılanan ebeveyn tutumuna, gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı ancak cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır. Çalışmamızda hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin %77.2'si kadındır. Kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre meslek seçimi ölçeğinden ve mesleki uygunluk alt ölçeğinden istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek puan almış oldukları belirlenmiştir ( $p<0,01$ ). Çalışmamızın bu sonucu literatürü destekler niteliktedir (Yılmaz, 2009:21; Kırağ, 2015:226). Kırağ (2015), kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre mesleki uygunluk ve hazır bulunuşluklarının daha yüksek olduğunu bildirmiştir. Yılmaz ve Karadağ (2009), erkek öğrencilerin %10.8'inin mesleği tesadüfen seçtiğini saptamıştır. Çalışmanın bu bulgusu değerlendirildiğinde, Türkiye'de hemşireliğin kadın mesleği olarak algılanmaya devam ettiği, toplumdaki cinsiyetle ilgili meslek imajının sürdüğü, değişen hemşirelik yasasına rağmen erkek öğrencilerin bu durumdan etkilendiği düşünülmüştür. Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet algısı ve meslek seçimi başlığında okul öncesi eğitimden başlayan ve aileyi de kapsayan etkinlikler düzenlenebilir.

Çalışma sonucumuza göre hemşirelik mesleğini yeni seçen öğrencilerin yaklaşık yarısının orta düzeyde boyun eğici olduğu bulunmuştur. Arslantaş ve arkadaşları (2011) 170 hemşirelik ve ebelik öğrencisi ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında öğrencilerin BEDÖ puan ortalamasını  $34.72\pm 8.56$  olarak saptamıştır. Çalışmada öğrencilerin

yarısının boyun eğici davranış gösterdiği belirlenmiştir (Arslantaş ve ark., 2011:59). Arslan Özkan ve Özen (2008) 322 hemşirelik öğrencisi ile yaptığı çalışmada öğrencilerin BEDÖ ortalamaları  $34.88 \pm 8,7$  olarak tespit etmiş ve öğrencilerin %47'sinin boyun eğici olduğunu saptamıştır. Hemşirelik öğrencilerinin BEDÖ puan ortalamaları benzerdir. Bu bağlamda, boyun eğiciliğin tersi olan atılganlığın ön plana çıkarılması ve geliştirilmesi için meslek seçimine hazırlanan geçlerde dahil öğrencilere eğitim programları hazırlanabilir, atılganlığa yönelik seçmeli dersler veya kulüp etkinlikleri düzenlenebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin mesleki kariyer planına göre BEDÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ( $p=0,007$ ;  $p<0,01$ ). Meslekte yüksek lisans/doktora yapmak isteyen öğrencilerin ölçek toplamından aldıkları puanlar diğer öğrencilere göre anlamlı düzeyde düşük saptanmıştır ( $p=0,039$ ;  $p=0,015$ ;  $p<0,05$ ). Boyun eğicilik puanı azaldıkça mesleki kariyer isteği artmaktadır. Ünal Keskin ve Orgun (2006) mesleki gelişim, ilerleme isteği ile boyun eğicilik davranışının azalması ilişkisine benzer şekilde bireysel başarıları ve gelişimleri hakkında kötümser düşüncelere sahip insanların benlik saygısının düşük olduğunu bildirmiştir. Arslan Özkan ve Özen (2008) benlik saygısı düştükçe boyun eğici davranışların artış gösterdiğini belirlemiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak, gelecek hedefleri olan, mesleki kariyer düşünen öğrencilerin düşük boyun eğicilik gösterdikleri söylenebilir.

Yapılan analizler sonucunda hemşirelik eğitimine yeni başlayan öğrencilerin meslek seçimi ölçeği puanları ile boyun eğici davranış ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak BEDÖ puan ortalaması ile HMSÖ'nin "Yaşamsal Nedenler" alt boyutundan aldıkları puanlar arasında pozitif yönlü ilişki, anlamlı olmamakla birlikte anlamlılığa yakın bulunmuştur ( $r=0,153$ ;  $p=0,066$ ;  $p>0,05$ ). Araştırma sonucuna göre BEDÖ puanı arttıkça yaşamsal nedenler puanı anlamlı olmamakla birlikte anlamlılığa yakın artış göstermiştir. Bu bulgu meslek seçimlerini yaşamsal nedenlerin etkisinde tercih eden öğrencilerin daha boyun eğici kişiler olabileceği ihtimalini düşündürmüştür. Çalışmanın daha geniş bir popülasyonda tekrarlanması önerilmektedir.

Sonuç olarak; meslek seçimi kararını kendi alan, seçtiği mesleği seven, mesleği değiştirmek istemeyen öğrencilerin hemşirelik mesleğini kendisi için uygun bulduğu, kadın cinsiyetin erkek cinsiyete göre hemşirelik mesleğini kendi için daha uygun bularak hemşirelik bölümünü tercih ettiği saptanmıştır. Hemşirelik bölümünü yeni tercih eden öğrencilerin orta düzeyde boyun eğici olduğu ancak meslekte ilerlemek isteyenlerde boyun eğici davranış düzeyinin düştüğü belirlenmiştir.

Bu sonuçlar doğrultusunda mesleğin bilinçli tercih edilmesi, sevilmesi ve istenmesi için gerekli adımların atılması, meslek seçimi kararının öğrenci-aile-educatör/rehberlik üçgeninde gerçekleştirilmesi, cinsiyet ve meslek algısının seminerler, grup içi tartışmalar ve farkındalık eğitimleri ile olumlu yönde değiştirilmesi, eğitim kurumlarında öğrencilerde boyun eğiciliği azaltıcı, danışmanlık, liderlik, koordinatör rollerini geliştirici, atılganlığı, sosyal ilişkilerini ve becerilerini artırıcı çalışmalara yer verilmesi, karşılaştırma yapılabilmesi için farklı kurumlarda bu ilişkinin incelenmesi önerilir.

## KAYNAKÇA

- Arslan Özkan, İ. ve Özen, A. (2008). "Öğrenci Hemşirelerde Boyun Eğici Davranışlar ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişki", Türk Silahlı Kuvvetleri Koruyucu Hekimlik Bülteni, 7(1), 53-58.
- Arslantaş, H., Adana, F., Bağcı, S. ve Ayva, E. (2011). "Hemşirelik ve Ebelik Öğrencilerinin Klinik Uygulamalarında Karşılaştıkları Şiddetin Boyun Eğici Davranışlar ve Bazı Değişkenlerle İlişkisi", Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 20(1), 53-61.
- Beydağ, K., Gündüz, A. ve Özer F. (2008). "Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Eğitimlerine ve Mesleklerine Bakış Açıkları, Meslekten Beklentileri", Pamukkale Tıp Dergisi, 1(3), 137-142.
- Bölkübaşı, N. (2018). "Hemşirelik Öğrencilerinin Meslek Seçimi ve Etkileyen Faktörler", Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi, 1(1), 10-17.
- Brown, D. (2002). "The Role of Work and Cultural Values in Occupational Choice, Satisfaction and Success: A Theoretical Statement", Journal of Counseling and Development, 80(1), 48-56.
- Cho, S.H., Jung, S.Y. ve Jang, S. (2010). "Who Enters Nursing Schools and Why Do They Choose Nursing? A Comparison with Female Non-Nursing Students Using Longitudinal Data", Nurse Education Today, 30(2), 180-186.

- Çelik, N. ve Üzmez, U. (2014). "Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi: Çağrı Merkezi Hizmetleri Örneği", *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi EJOİR*, (2), 64-105.
- Çınar, N., Şahin, S., Sözer, C., Cevahir, R. ve Akburak, Ö. (2011). "Erkek Öğrencilerin Hemşirelik Mesleğini Tercih Nedenleri ve Öğrencilere Göre Hastaların Tepkisi ve Sağlık Çalışanlarının Yaklaşımı", *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 6(17),15-25.
- Ergün, G. ve Güzel, A. (2016). "Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü İlk ve Son Sınıf Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi", *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 1271-84.
- Göçer, B., Buran, G. ve Yıldız, H. (2010). "Öğrencilerin Hemşire Olma Kararında Cinsiyetin Etkisi Nedir?", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, Sempozyum Özel Sayısı, 336.
- İnce, S. ve Khorshid, L. (2015). "Hemşirelik Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(3), 163-171.
- Jirwe, M. ve Rudman, A. (2012). "Why Choose A Career in Nursing?", *Journal of Advanced Nursing*, 68(7), 1615-1625.
- Kalkım, A., Midilli, S.T., Uğurlu, E. ve Gülcan, E. (2015). "Hemşirelik Öğrencilerinin Meslek Seçimi ve Etkileyen Değişkenlerin İncelenmesi", *Uluslararası Hakemli Hemşirelik Araştırmaları Dergisi*, 4, 42-60.
- Karaöz, S. (2002). "Hemşirelik Öğrencilerinin Eğitimleri Sırasında Mesleğe İlişkin Algılarındaki Değişimin İncelenmesi: Hemşireliğe Giriş Dersinin Bu Değişimdeki Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 6(2),10-20.
- Kırağ, N. (2015). "Hemşirelik Mesleğinin Seçiminde İlişkili Olan Faktörler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(4), 226-31.
- Kızgüt, S. ve Ergöl Ş. (2011). "Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Hemşireliği Algılayışı Hemşirelik Rollerine ve Hemşireliğin Geleceğine Bakış", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14, 10-15.
- Koç, M., Bayraktar, B. ve Çolak, S. (2010). "Üniversite Öğrencilerinde Boyun Eğici Davranışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 257-280.
- Koç, Z., Bal, C. ve Sağlam, Z. (2010). "Erkek Öğrenci Hemşirelerin Hemşirelik Mesleğini Algılama Durumlarının Belirlenmesi", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilimi ve Sanatı Dergisi; Sempozyum Özel Sayısı*, 318-23.
- Kulakçı, H., Ayyıldız, T.K., Yıldırım, N., Veren, F. ve Topan, K.A. (2015). "Motivational Resources and Problems of Nursing Students: Vocational Choice, School Culture and Other Associated Factors", *Journal of Health and Nursing Management*, 2(2), 83-93.
- Laschinger, H.K.S. (2012). Job and Career Satisfaction and Turnover Intentions of Newly Graduated Nurses. *Journal of Nursing Management*, 20(4), 472-484.
- Law, W., ve Arthur, D. (2003). "What Factors Influence Hong Kong School Students in Their Choice of A Career in Nursing?", *International Journal of Nursing Studies*, 40(1), 23-32.
- McGlynn, K., Griffin, M.Q., Donahue, M. ve Fitzpatrick, J.J. (2012). "Registered Nurse Job Satisfaction and Satisfaction with the Professional Practice Model", *Journal of Nursing Management*, 20(2), 260-265.
- Miers, M., Rickaby, C. ve Pollard, K. (2007). "Career Choices in Health Care: Is Nursing A Special Case? A Content Analysis of Survey Data", *International Journal of Nursing Studies*, 44(7), 1196-1209.
- Owen, K.F., Yılmaz, O., Kepir, D. ve Ulaş, Ö. (2011). "The Factors That Affect the University Students' Choice of Department", XI. National Congress of Psychological Counseling and Guidance. İzmir.
- Önler, E. ve Saraçoğlu V.G. (2010). "Hemşirelikte Meslek Seçimi Ölçeğinin Güvenilirlik ve Geçerliliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Elektronik Dergisi*, 3(2), 78-85.
- Özdelikara, A., Ağaçdiken, S. ve Aydın, E. (2016). "Hemşirelik Öğrencilerinin Meslek Seçimi ve Etkileyen Faktörler", *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2, 83-88.

- Özdemir, F.K. ve Şahin, Z.A. (2016). "Hemşirelik Bölümü Birinci Sınıf Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler", *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 28-32.
- Özpancar, N., Aydın, N. ve Akansel, N. (2008). "Hemşirelik 1. Sınıf Öğrencilerinin Hemşirelik Mesleği İle İlgili Görüşlerinin Belirlenmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(3), 9-17.
- Öztürk, C. ve Ayar, D. (2014). "Pediatri Hemşireliğinde Aile Merkezli Bakım", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(4), 315-320.
- Özveren, H., Gülnar, E. ve Özden, D. (2017). "Hemşirelik Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi", *Turkish Journal of Clinics and Laboratory*, 8(2), 57-64.
- Pekkaya, M. ve Çolak, N. (2013). "Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin Önem Derecelerinin AHP İle Belirlenmesi." *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 797-818.
- Ravari, A., Bazargan-Hejazi, S., Ebadi, A., Mirzaei, T. ve Oshvandi, K. (2013). "Work Values and Job Satisfaction: A Qualitative Study of Iranian Nurses", *Nursing Ethics*, 20(4), 448-458.
- Sarıkaya, T. ve Khorshid, L. (2009). "Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi: Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimi", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 393-423.
- Savaşır, I. ve Şahin, N.H. (1997). "Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği. Bilişsel-Davranışçı Terapilerde Değerlendirme Sık Kullanılan Ölçekler", *Ankara. Özyurt Matbaacılık*, ss. 100-103.
- Temel, M., Bilgiç, Ş. ve Çelikkalp, Ü. (2018). "Hemşirelik Öğrencilerinin Meslek Seçiminde Etkili Faktörler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(3), 480-487.
- Tüfekçi, F.G. ve Yıldız, A. (2009). "Öğrencilerin Hemşireliği Tercih Etme Gereksinimleri ve Gelecekleri İle İlgili Görüşleri", *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(1), 31-37.
- Ulusoy, H., Arslan, Ç., Öztürk, N. ve Bekar, M. (2010). "Hemşirelik Öğrencilerinin Eğitimleriyle İlgili Memnuniyet Düzeylerinin Saptanması", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3(2), 15-24.
- Ünal, S., Gürhan, N., Saral, E. ve Özbaş, A.A. (2008). "Hemşirelik Öğrencilerinin Sosyodemografik Özellikleri Hemşirelik Mesleğini Seçme Nedenleri", *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 16(63), 179-87.
- Yılmaz, M. ve Karadağ, G., (2011). "Erkek Öğrenci Hemşireler Hemşirelik Mesleğini Nasıl Algılıyor?", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, (4), 21-28.
- Zhang, L.F., You, L.M., Liu, K., Zheng, J., Fang, J.B., Lu, M.M. ve Wu, X. (2014). "The Association of Chinese Hospital Work Environment with Nurse Burnout, Job Satisfaction, and Intention To Leave", *Nursing Outlook*, 62(2), 128-137.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

## PATOLOJİ LABORATUVAR RUTİNİNDE AKILCI LABORATUVAR KULLANIMI: TETKİK İSTEMLERİNİN RETROSPEKTİF DEĞERLENDİRMESİ\*

### RATIONAL USE OF LABORATORY IN PATHOLOGY LABORATORY ROUTINE: RETROSPECTIVE EVALUATION OF TEST REQUESTS

Yeşim ATEŞ<sup>1</sup>

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ABA<sup>2</sup>

#### ÖZ

Akılci laboratuvar kullanımı, doğru teşhisin konulması, gereksiz tetkiklerin önlenmesi ve maliyetlerin düşürülmesi amacıyla laboratuvar hizmetlerinin akılcı olarak kullanılmasıdır. Bu çalışmanın amacı, patoloji laboratuvar rutininde, gelen tetkik istemlerinde rapor sonuç sürelerinin ve örnek istemlerinin ön tanıya uyumu açısından değerlendirilmesi ve patoloji laboratuvarlarının akılcı kullanımının sağlanmasına yönelik çözüm önerileri sunmaktır. Çalışma, 1 Ocak 2017 ve 31 Aralık 2018 tarihleri arasında İstanbul'da özel bir patoloji laboratuvarına gelen 814 tiroid İİAB (İnce İğne Aspirasyon Biyopsisi) isteminin retrospektif olarak değerlendirildiği kesitsel tanımlayıcı bir çalışmadır. Patoloji sonuçlarına göre olguların %35,8'i malign (277 olgu) ve %64,2'si (497 olgu) benign olduğu belirlenmiştir. Testin duyarlılığı %78,70, özgüllüğü %75,25, pozitif kestirim değeri %63,93, negatif kestirim değeri %76,37 ve doğruluğu %76,49 olarak hesaplanmıştır. Olguların patoloji sonuçları ile ön tanı sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı uyum saptanmamıştır. Başka bir ifadeyle sürecin laboratuvar tarafında, analitik ve post-analitik evrelerinde, patoloji sonuçlarını etkileyecek bir uyumsuzluk olmadığı, bununla birlikte patoloji laboratuvarlarının akılcı kullanıldığı belirlenmiştir. Patoloji laboratuvarlarının akılcı kullanımı, iş akış süreçlerindeki tüm aşamaların iyi yönetilmesine ve sorunlar karşısında çözüm yollarının iyi bilinmesine bağlıdır. Bununla birlikte, hastanın klinik sürecinden sorumlu hekimin, istem sırasında hastayla ilgili istenen bilgileri eksiksiz olarak patoloji formlarına doldurması gerektiği ve sitopatolog-klinisyen iletişimde belli algoritmaların kullanılması gerektiği düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Patoloji Laboratuvarı, Akılcı Laboratuvar Kullanımı, Tiroid İİAB.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** I10, I19, M10.

#### ABSTRACT

Rational laboratory use means the rational use of laboratory services to ensure accurate diagnosis, avoid unnecessary examinations and reduce costs. The aim of the study is to evaluate durations of test results in incoming test requests and sample requests in the pathology laboratory routine in terms of their consistency with the preliminary diagnosis and to offer solutions regarding the rational use of the pathology laboratories.

\* Bu çalışma Yeşim ATEŞ'in, Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ABA'nın danışmanlığında yaptığı "Patoloji Laboratuvar Rutininde Akılcı Laboratuvar Kullanımı: Tetkik İstemlerinin Retrospektif Değerlendirmesi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

<sup>1</sup> İstanbul Aydın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, yesimatess@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3710-5845>

<sup>2</sup> Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, [gaba@bandirma.edu.tr](mailto:gaba@bandirma.edu.tr), <https://orcid.org/0000-0002-4742-3217>

The study is a cross-sectional descriptive study in which 814 thyroid FNAB (Fine Needle Aspiration Biopsy) requests received by a private pathology laboratory in Istanbul between 1 January 2017 and 31 December 2018 are evaluated retrospectively. According to pathology results, 35.8% of the cases are malignant (277 cases) and 64.2% (497 cases) are benign. The sensitivity and specificity of the test are calculated as 78.70%, 75.25%, respectively. Positive predictive value is calculated as 63.93%, negative predictive value as 76.37% and accuracy as 76.49%. No statistically significant consistency between pathology results of the cases and preliminary diagnosis results is identified. In other words, it is identified that there is no inconsistency in the analytical and post-analytical stages on laboratory side of the process that would affect the results of the pathology, but pathology laboratories are used rationally. The rational use of pathology laboratories depends on the well-managed management of all stages of workflow processes and the well-known solutions to problems. However, it is considered that the physician in charge of the clinical process of the patient should completely fill the requested information about the patient in the pathology forms during the request and that certain algorithms in cytopathologist-clinician communication should be used.

**Keywords:** Pathology Laboratory, Rational Use of Laboratory, Thyroid Fine Needle Aspiration Biopsy (FNAB).

**JEL Classification Codes:** I10, I19, M10.

## 1. GİRİŞ

Günümüzde sağlık hizmetleri sunumunda etkililiği, verimliliği ve fonksiyonelliği sağlamaya yönelik olarak birçok işlem gerçekleştirilmektedir. Kaynakların kıt olması nedeniyle, bu kaynakların verimli kullanımı ile tasarrufa yönelik politikaların uygulanması önem kazanmıştır. Böylece artan sağlık ihtiyaçları ile birlikte kıt kaynakların daha etkin kullanma konusunda rasyonel kararlar vermenin önemi artmaktadır.

Laboratuvar hizmetleri, sağlık hizmetleri içinde önemli bir yere sahiptir. Doğru teşhisin konulabilmesi ve tedavinin etkili olabilmesi için birçok tetkik istenmektedir. Bu istemlerin hastalardan gereksiz yere istendiği durumlarda, öncelikle hastalar için ciddi süre kaybı oluşturmakta ve tedavi sürecinin geç başlamasına ve dolayısıyla maliyetlerin artmasına neden olmaktadır (Fidan, 2016). Günümüzde klinik laboratuvar süreçlerini daha uyumlu hale getirmek ve gereksiz istemlerin ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla, sağlık hizmetlerinin diğer alanlarında olduğu gibi laboratuvarların da akılcı kullanımı eğilimi ortaya çıkmıştır. Ayrıca, istemleri azaltacak ve gereksiz kan alma/muayene randevusunu ortadan kaldıracak herhangi bir girişim de hastaya yönelik hizmetin iyileştirilmesini sağlayacaktır. Hem talep edenin hem de laboratuvarın, tetkik sürecini daha iyi sürdürebilmesini sağlamak amacıyla, birçok laboratuvar ve hizmet sunucunun testler için elektronik istem sistemleri kurduğu günümüzde, eldeki en iyi kanıtlara dayanarak bu süreci destekleyen çözümler bulunmalıdır (Lang ve Croal, 2015).

Dünyada, akılcı laboratuvar kullanımı ile ilgili çalışmalar son 15-20 yıldır yürütülmesine rağmen, ülkemizde ilk ciddi çalışma 2018 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından başlatılmıştır. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tetkik ve Teşhis Hizmetleri Daire Başkanlığı tarafından tüm tıbbi laboratuvar dallarını kapsayan, "Akılcı Laboratuvar Kullanımı Projesi" ile sağlık hizmet sunucularında hastaya doğru tanının konulması, verilen ön tanının klinik yararlılığının artırılması ve test istemlerinin maliyet etkili sürdürülebilmesi amaçlanmıştır. Bu proje tüm ülke genelinde uygulanmaya devam etmektedir (İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü, 2019).

Literatür tarandığında ülkemizde akılcı laboratuvar kullanımına yönelik yapılmış tek bir çalışmaya rastlanmıştır. Fidan (2016)'ın çalışmasında, mikrobiyoloji laboratuvarına tıbbi bölümlerden gelen tetkik istemlerinin gereksizlik, maliyet ve süre açısından analizleri retrospektif yaklaşımla yapılmıştır. Ancak ulusal ve uluslararası literatür tarandığında patoloji laboratuvarına uyarlanmış, patoloji teknikleri alanında; hatalar ve çözüm önerilerinin üzerinde detaylı durulduğu, patolojide örneklerin tanı uyumu, uygunsuzluk, rapor süreleri, malpraktis ve etik boyutunun birlikte değerlendirildiği ve sonuç olarak patolojide güncel tekniklerin neler olduğu ve patolojide tanıya katkısının akılcı laboratuvar kullanımı açısından tümüyle değerlendirildiği kapsamlı ve detaylı yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu açıdan çalışmanın önem kazandığı düşünülmektedir.

Bu çalışma, patoloji laboratuvar rutininde, gelen tetkik istemlerinde rapor sonuç sürelerinin ve örnek istemlerinin ön tanıya uyumu açısından değerlendirilmesi ve patoloji laboratuvarlarının akılcı kullanımının sağlanmasına yönelik çözüm önerileri sunulması amacıyla yapılmıştır.

## 2. GENEL BİLGİLER

### 2.1. Akılcı Laboratuvar Kullanımı

Akılcı laboratuvar kullanımı; sağlık hizmeti sunumunda hastaya doğru teşhis konulmasını sağlamak, tetkik sonuçlarının klinik faydasını yükseltmek ve tetkiklerin maliyet etkili olarak yürütülebilmesi amacı ile tıbbi laboratuvarlardan gereksiz istenen tetkikleri azaltıcı faaliyetlerin düzenlenmesidir (Sağlık Bakanlığı Tetkik ve Teşhis Hizmetleri Daire Başkanlığı, 2019).

Günümüzde ortaya çıkan yeni hastalıklar karşısında, laboratuvarların, hastalıkların etkin yönetimindeki hayati rolü sorgulanamaz. Hasta yönetiminin laboratuvar verilerine olan bu bağımlılığı, test sonuçlarının doğruluğu, güvenilirliği ve kullanılabilirliği üzerinde derin bir etkiye sahip olabilecek kalite göstergelerinin düzenli olarak değerlendirilmesine duyulan ihtiyacın altını çizer. Laboratuvarın herhangi bir safhasındaki hatalar yanlış tanı, yanlış yönetim ve hasta sağlığı için ciddi bir tehlike oluşturabilir.

Laboratuvar personeli üzerindeki artan iş yükü, klinisyenler tarafından sağlanan eksik laboratuvar formları, laboratuvara verilen yanlış veya eksik veriler, kaliteyi önemli ölçüde etkileyecektir. Laboratuvar testleri, sağlık bakım sistemine yüksek maliyetlere neden olmaktadır ve uygunsuz kullanımları, sağlık hizmeti sunumundaki diğer verimsizliklerle ilişkili olabilir. Laboratuvar hizmetlerinin kullanımındaki yetersizliklerin belirlenmesi, sağlık hizmetlerinin diğer alanlarındaki sorunları ifşa edebilir. Laboratuvar testleri faydalı ve önemli olmasına rağmen, ancak doğru şekilde uygulanırsa veya rasyonel bir şekilde kullanılırsa değer katabilir. Laboratuvar kalite sistemleri herhangi bir laboratuvar hizmetinin başarısı için kritik öneme sahiptir (Muluberhan, 2015).

Kaliteyi etkileyen önemli faktörlerden biri de özellikle raporlamanın zamanlaması, önemli derecede anormal test sonuçlarının bildirilmesi, raporların yorumunun yapılabildiği gerekli bilgilerin sunulması ile ilgili olarak laboratuvar uzmanları ve klinisyenler arasında gerçekleşen etkisiz iletişimidir. İletişimdeki aksaklıklar hasta güvenliğini tehlikeye atan hatalara, kaynakların verimsiz ve etkisiz kullanılmasına yol açmaktadır. Klinisyenler, toplam test hatası (hassasiyet ve doğruluk), kullanılabilirlik, maliyet, alaka düzeyi ve raporların zamanında onaylanmasıyla ilgili hizmet kalitesiyle ilgilenmektedir. Bununla birlikte bir laboratuvarın kalitesi genellikle, olması gerektiği zamanda, uygun, verimli ve doğru sonuç raporunun üretilmesiyle ölçülür. Buradaki zaman kavramından kasıt, bazı belirli testlerin ve kritik sonuçların bildirilmesi için gereken süredir. Analitik aşamadaki çeşitli adımların otomasyonu, elektronik sonuç raporlamasının artan kullanımı ve kritik değerler için otomatik elektronik uyarı sistemlerinin geliştirilmesi, sonuç raporlama için gereken sürenin azaltılmasına katkıda bulunmuştur. Test sonuçlarının hızlı raporlanması, hasta bakımında verimliliği artırabilir, sağlık sonuçlarını etkilemese bile klinisyen ve hasta memnuniyetini artırır (Plebani vd., 2017).

Tıp etiğinin zarar vermeme ve yararlılık kriterleri göz önüne alındığında laboratuvar istemlerinde de aynı kriterlerin akılda bulundurulması gerekmektedir. Günümüzde artan laboratuvar istemlerinin çeşitliliği, hekimlerin bilinçli test istekleri yapmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu konuda özellikle tecrübesiz klinik hekimlerin test seçimlerinin yapılması ve laboratuvar sonuçlarının yorumlanması konularında zorlandıkları ve yardıma ihtiyaç duydukları ortaya çıkmaktadır (Marques vd., 2011).

Ülkemizde; sağlık hizmeti sunumlarında hastaya doğru teşhis konulmasını sağlamak, tetkik sonuçlarının klinik faydasını yükseltmek ve tetkiklerin maliyet etkili olarak yürütülebilmesi amacıyla Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tetkik ve Teşhis Hizmetleri Daire Başkanlığınca tıbbi laboratuvarların tümünü kapsayan “Akılcı Laboratuvar Kullanımı Projesi” yürürlüğe koyulmuştur (Sağlık Bakanlığı Tetkik ve Teşhis Hizmetleri Daire Başkanlığı, 2019). Projenin amacı, tıbbi laboratuvar alanında geliştirilen hastaya verilecek olan tetkik sonuç raporlarını standardize etmek, gereksiz test isteklerini engellemek, klinisyen ile laboratuvar uzmanı arasında iletişim, teknik danışmanlık ve bilgi alışverişini sağlamaktır (İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü, 2019).

Sağlık Bakanlığı tarafından tıbbi laboratuvarlarda standardizasyon yaratılması amacıyla yapılan çalışmaların tümünü oluşturan “Akılcı Laboratuvar Kullanımı Projesi” çerçevesinde, bazı hastalıklarda hasta popülasyonundan elde edilen veriler ile belirlenen ve tek bir değeri gösteren “karar sınırı (eşik değer)”, tıbbi laboratuvar testinde, hasta için riskli sayılabilecek hallerde en kısa sürede hastanın hekimine bilgi verilmesi ve tedavisinin planlanması için sonuç değerlerini içeren “kritik (panik) değer” ve sonuç çıktılarında bulunan “ölçüm birimlerinin harmonizasyonu” prosedürü düzenlenmiştir. Böylece klinik karar prosesinin basitleştirilmesi, hasta güvenliğinin sağlanması, verimlilik düzeyi ve kalitenin yükseltilmesi planlanmıştır.

Tıbbi patoloji için aşağıda belirtilen patolojik tanımlar kritik (panik) değer olarak değerlendirilmiştir. Hastanın klinikteki hekimine hızlı ve özel olarak bildirilmesi gereken tanımlar ikiye ayrılır (İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü, 2019):

**Kritik değer 1;** Klinik olarak olabileceği düşünülmeyen fakat hasta bireyin tedavi ve gözlemini kritik ve aniden etkileyecek durumları kapsayan ve 24 saat içerisinde hekimine bildirilmesi gereken tanımlardır. Her patoloji laboratuvarı bildirimde bulunacakları kritik tanımlarını çalıştıkları klinik ile işbirliği içerisinde tanımlar.

**Kritik değer 2 (Beklenmeyen tanı);** klinik olarak öngörülemeyen ancak hastanın tanı ve tedavisine etkileyebilecek ve on iş günü içerisinde hekimine bildirilmesi gereken tanımlardır.

Patolojik incelemenin teşhis ve doğru tedavinin planlanmasındaki yeri ve önemi tartışılmazdır. Günümüzde, primer olarak kanser tanısı en başta olmak üzere, çoğu hastalığın ayırıcı ve net tanısı için patolojik incelemeye ihtiyaç duyulur (Ak Ergün, 2011). Bugün patoloji testi taleplerini daha rasyonel ve uygun maliyetli hale getirmek için çeşitli yaklaşımlar kullanılabilir. Uygulamada, klinisyenler ve patoloğların, klinik yönetim, maliyet etkinliği ve alternatif tanı yöntemlerinin mevcudiyeti açısından çeşitli araştırmalara olan ihtiyacı eleştirel bir şekilde gözden geçirmek için yakın bir şekilde çalışmaları gerekir. Halihazırda mevcut olan elektronik hasta kayıtlarının ve karar destek sistemlerini içeren laboratuvar bilgi yazılımının kullanılması, klinisyenleri bireysel hastalar ve klinik özellikleri bağlamında hem rasyonel hem de uygun testler talep etme konusunda yönlendirebilir. Sonuçta, talep yönetimi asgari düzeyde kaynak israfı ile hastanın iyi bir klinik yönetimini kolaylaştıracak en uygun testleri vermekle ilgilidir (Gopal Rao vd., 2003).

## 2.2. Patoloji Laboratuvarlarının Akılcı Kullanımı

Akılcı laboratuvar kullanımı ile paralel olarak, son yıllarda giderek önem kazanan “patoloji laboratuvarlarının akılcı kullanımı”, akılcı laboratuvar kullanımı kapsamında geliştirilen süreçlerinin patoloji laboratuvarlarında da kullanılmasını ifade etmektedir. Patoloji laboratuvarlarının akılcı kullanılabilmesi için patoloji laboratuvar süreçlerinin doğru yürütülmesi gerekmektedir. Patoloji hizmetleri, pre-analitik, analitik ve post-analitik süreçler olarak üçe ayrılır:

**Pre-analitik Evre:** Pre-analitik evre, temelde istemi yapılan tetkikin seçimiyle başlayıp, tetkikin çalışılacağı örneğin oluşturulması ve arkasından numunenin incelenecek hale getirilmesi aşamalarıdır (Ercan, 2015). Hastadan örnek alınmasından başlayıp makroskopik incelemeye kadar geçen süreçler analiz öncesi evre olarak tanımlanır. (Usubütün, 2017: 117). Laboratuvar hataları bu süreç aşamalarına göre değerlendirildiğinde, yanlışların çoğunluğunun %62 oranla pre-analitik süreçte, sonrasında %23 oranla post-analitik ve % 15 oranla analitik süreçte karşılaşıldığı belirlenmiştir (Ercan, 2015).

**Analitik Evre:** Materyallerin patoloji laboratuvarına kabulünden başlayıp, makroskopik incelemeyle devam eden ve tanının verilip raporun çıkmasına kadar geçen tüm süreç analitik evre olarak tanımlanır. Analitik evre aşamaları sırasıyla makroskopik inceleme, doku takibi, bloklama, kesim, boyama/kapama, mikroskopik inceleme, patoloji raporunun düzenlenmesi, onaylanması/İMzalanmasına kadar geçen süreçtir (Durur, 2018). Pre-analitik ve analitik süreçlerde oluşabilecek hatalar, post-analitik evreninde hatalı olmasına, aksamalara ve sonuçta laboratuvar süreçlerinin akılcı kullanılmamasına neden olacaktır.

**Post-analitik Evre:** Makroskopik, mikroskopik bulgular ve tanının dikte edilmesi ile başlayıp raporun klinisyene gönderilmesi ve klinisyenin raporu değerlendirmesi ve tedavisinin planlanmasıyla sonlanan dönemdir (Usubütün, 2017: 120). Post-analitik evrede amaç; hastayla ilgili tüm örneklerle gerektiğinde erişmek, hastanın sonuç raporu klinisyen tarafından görüldükten hemen sonra, dokudan tekrar örnekleme gerektiren ek bir değerlendirme halinde, sağlıklı incelemenin yapılabilmesini sağlamak, hastaların gereksiz yere hastanede yatışlarını önlemek, poliklinik hastalarının en erken zamanda teşhislerinin yapılmasını sağlamak, hasta ile ilgili verileri, kayıtları ve örnekleri gerektiği zaman tekrardan değerlendirebilmektir (Patoloji Dernekleri Federasyonu, 2009).

Patoloji raporu tamamlandıktan sonra kliniğe gönderilmesi, hastanın bilgi sistemine girişinin sağlanması, klinisyene bilgi verilmesi aşamalarını içerir. Raporun tanısal uygunluğu, rapor içeriğinin kullanılabilirliği ve iletişim zamanlaması da parametrelerdendir (Yörükoğlu, 2005).

### 2.2.1. Patolojide Raporlama Süreci ve Raporun İnanırlılığı

Patoloji raporunun oluşturulması uzun, karmaşık ve iç içe geçmiş birçok süreci içermektedir. Doğru tanının verilebilmesi, patoloğun değerlendirme sürecine olduğu kadar, biyopsi örneğinin daha başından doğru numaralandırılarak karışmasının engellenmesi, laboratuvarında uygun şekilde takip edilmesi, ek yöntemlerin



uygulanması ve değerlendirilmesi, hatta sekreterler tarafından doğru yazılması gibi birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Başka bir ifadeyle, sadece mikroskopik değerlendirme süreci (analitik) değil, analiz öncesi (pre-analitik) ve analiz sonrası süreçler de (post-analitik) patoloji raporunun kalitesinde önemli rol oynar. Tüm bu aşamalar standart bir rapor içindir (Usubütün, 2017: 107).

Patoloji tetkik hizmetlerinin zamanında sonuçlandırılması hastanın tedavi sürecini hızlandırmakta, yatış sürelerini kısaltmakta, hasta anksiyetesini azaltmakta ve kaliteli hizmet sunumunda önemli bir yer tutmaktadır. Bir doku veya sıvı örneğinin patoloji tarafından teslim alınmasından, raporun düzenlenmesine kadar geçen zaman değişkenlik gösterebilir. Bu rapor çıkma zamanını; materyalin niteliği, hastalığın ve laboratuvarın niteliği, kalitesi gibi faktörler etkilemektedir. Patoloji raporu büyük bir ekibin eseri olarak ortaya çıkmakta ve ürün yani “patoloji raporu” oluşturulurken cihazlar ve personeller düzenli ve sistemli çalışmaktadır.

Kalite parametrelerinin oluşturulmasında bilişim teknolojileri ciddi faydalar sağlamaktadır. Sonuçların zamanında verilmesi ve patolojiden hizmet alanların memnuniyetlerinin belirlenmesi kriterler arasındadır (Özyurt vd., 2019).

Hastalar tanılarını anlayabilecekleri şekilde öğrenme hakkına sahiptirler. Hastayı bilgilendirme sorumluluğu kendi klinik hekimine aittir. Kendilerinden bilgi istendiğinde, bazı patologlar da “sınırlı biçimde” hastalara bilgi aktarabilirler. Fakat en doğru yaklaşım, hastanın tüm bilgi ihtiyacını tedavisini yürüten hekim tarafından karşılanmasıdır (Algan Bertalan, 2017).

Sağlık kuruluşlarının birbirlerinden ayrı uygulamaları olmakla birlikte; özel laboratuvarlarda biyopsi raporu 1-3 gün içerisinde, üniversite hastanelerinde 5-9 gün içerisinde hastaya iletilmektedir. Bazen sonuçların rapor edilmesi yaklaşık bir ay sürmektedir. Bu durum sadece ihmalkârlıktan kaynaklanmayabilir. Raporun hızlı ulaştırılması ve yapılan değerlendirme “çok iyi” anlamına gelmemektedir. Gelişmiş ülkelerde bu süre 2-3 gün olabilmektedir. Sitolojik örneklerin sonuçları genelde daha az zamanda hazırlanmaktadır (Algan Bertalan, 2017). Ülkemizde patoloji raporları ortalama 1 hafta içerisinde çıkmaktadır.

Hastaların, özellikle kendilerine “kanser” teşhisi verildiğinde buna inanmakta sıkıntı yaşamaları sık karşılaşılan bir vaziyettir. Bu tepkinin doğal bir reaksiyonu olarak; bazı bireyler, kendilerinden alınan numunenin başka hasta ile karıştırılmış olabileceğini de düşünürler. Örneğin; otuz senedir günde 1-2 paket sigara tüketen, kan tükürme şikâyetiyle hekime başvuran ve akciğer röntgeninde hastalıklı bir bölge saptanan bir hasta bile, balgamında “kötü huylu hücreler” görüldüğünde buna inanmakta zorlanabilir. Bu tür tepkiler, bir ölçüde normal sayılabilir ve genelde tedaviyi aksatacak şekle ulaşmaz. Fakat bazı hastalarda (ve etkilenen hasta yakınlarında) bu tepki döneminde hastalık teşhisinin başka merkezde “doğrulanması” isteği meydana gelmektedir. Bu istek, tedaviden sorumlu hekime bildirilmelidir (Celasun, 2014).

### 2.2.2. Patolojik Tetkik İstemlerinde Klinisyenlerin ve Patoloji Uzmanının Rolü

Genellikle tıp uygulamaları içerisinde yer alan her disiplinin kendine özgü uygulamaları, yaklaşımları ve hatta jargonları vardır. Klinik ve temel bilimler arasında yer alan patolojinin, günlük uygulamada neredeyse her disiplin ile ilişkisi sürmektedir. Bu nedenle hastalara etkin bir tanı ve tedavi yaklaşımı için patologlar ile tüm ilişkili disiplinlerin karşılıklı olarak birbirlerini anlayan etkin bir iletişim içerisinde olmaları elzemdir.

Ayrıca gelişen bilgi ve teknoloji, sürekli değişen her gün farklılaşan bir dili beraberinde getirmektedir. Bu nedenle patoloji raporlarının klinikteki yansımalarını, kliniğin bizden beklentilerini, bizim klinikten istediklerimizi anlamak ve anlatmak patoloji pratiğinin en temel ve en önemli konularından birisidir (Patoloji Dernekleri Federasyonu, 2017).

Hekimlerin klinik karar vermelerinde laboratuvar testleri önemli bir yere sahiptir. Yapılan araştırmalar laboratuvar sonuçlarının klinik karar vermede üçte iki oranında etkili olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda hekimler klinik karar verme aşamasında yasal sorumluluklardan kaçabilmek için hasta lehine karar verebilmektedirler. Böylece hekimler klinik karar vermede önemli bir yere sahip olan laboratuvar sonuçlarının istenmesinde gereğinden fazla tetkik isteyebilmektedirler.

Klinik hekimlerin gereksiz test istemlerinin diğer bir sebebi de hasta yoğunluğunun fazla olması, hastalara yeterince zaman ayrılmaması ve karar vermede güçlük çekilmesidir. Sağlık kuruluşlarında laboratuvar testlerinin kliniklerden istemi sırasında, test seçimlerinde bilinçsiz istemler yapıldığı, istemlerin yapılmasında yeni tanımlanmış testler yerine gelenekçi bir yaklaşım sergilendiği, alışkanlık değiştirmede dirençli davranıldığı, kılavuz ve eğitim kitaplarının etkisinin yetersiz olduğu ile defansif tıp yaklaşımının etkin laboratuvar hizmeti sunulmasında etken olduğunu ve laboratuvar uygulamalarını zorlaştırdığını göstermektedir (Fidan, 2016).

Patolojide ise tanıya her zaman sadece morfolojik değerlendirme yaparak ulaşılmaz. Örneğin bazı metastatik tümörler, primer tümörlere benzer morfolojik görünüm sergilerler ve klinisyen tarafından bildirilmedikleri takdirde tanı hatasına neden olabilir. Buna karşın hastada başka bir primer tümörün olduğunun bildirilmesi ek yöntemler kullanarak ayırıcı tanı yapmaya olanak sağlar. Benzer morfolojiye sahip bazı tümörler sadece hasta yaşının bilinmesiyle ayrılabilir. Sonuç olarak biyopsi değerlendirme sürecinin sağlıklı olabilmesi için özellikle hasta yaşı, hastanın yakınması, önemli radyolojik ve laboratuvar bulguları ve klinik ön tanı gibi olmazsa olmaz bilgilerin patoloğ tarafından değerlendirilmesi gereklidir. Ayrıca önceden bilinen bir tümör varlığı gibi hastaya ait diğer klinik bilgilerin de patolojik değerlendirme esnasında bilinmesi doğru tanıya ulaşmak açısından önemlidir (Usubütün, 2017: 135).

Cerrahın hastasını ameliyat sırasında patoloğa danışması yöntemi olan intraoperatif konsültasyonda (frozen section) patoloğun rolü oldukça büyüktür. Çünkü cerrahın tedavisini planlayabilmesi için hastanın kesin tanısını bilmeye ve ameliyatın seyrini ona göre planlamaya ihtiyacı vardır. Mesela, ameliyat esnasında görülen küçük bir lezyon tümör dışı bir olguysa ameliyat sonlandırılabilir, malign bir tümör ise radikal bir ameliyatla tüm organ alınabilir.

Aynı şekilde radyoloji kliniklerinde yapılan bir diğer hasta başı girişimsel işlem olan ince iğne aspirasyon biyopsilerinde de durum aynıdır. Ultrason probu aracılığıyla palpe ettiği yüzeysel organlara (tiroid, lenf nodları, meme vs) iğne yardımıyla girişimsel işlem uygularken radyolog, yeterlilik ve ön tanı vermesi açısından patoloji uzmanına ihtiyaç duyar. Dolayısıyla tüm işlemler için hekimlerin, hasta hakkında klinik bilgileri patoloğa ulaştırması doğru tanı için önemlidir.

Patolojide tanı verirken sadece morfolojik bulguların değerlendirilmediği, hastanın klinik, radyolojik ve laboratuvar bulgularının da tanıya ulaşırken kullanıldığı unutulmamalıdır (Usubütün, 2017: 136).

### 2.2.3. İstemi Yapılan Tetkiklerin Gereklik Değerlendirmesi

Gereksiz testlerin yapılması bazı olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Laboratuvar testleri, sağlık bakım sistemindeki maliyet kalemlerinde önemli bir yer tutar. Uygunsuz kullanımlar, sağlık hizmeti sunumundaki diğer verimsizliklerle de ilişkilidir. Laboratuvar hizmetlerinin kullanımındaki yetersizliklerin belirlenmesi, sağlık hizmetlerinin diğer alanlarındaki sorunlarında belirlenmesine de etki edebilmektedir (Kwok ve Jones, 2005). Araştırmalar daha fazla tetkik istemi ile daha çok yarar sağlanmadığını göstermiştir. Test istemlerinin yaklaşık %50'sinin klinikle uyumsuz olduğu görülmüştür. Daha fazla yararlı olma fikrinin tersine hastaya zarar verme oranı sanılandan çok daha fazladır. Hekimlerin istek yaparken yeni tanımlanmış testlerin uygulanmaya başlamadan önceki yıllarda aldığı eğitimle seçim yapması, alışkanlıklarını değiştirmeye dirençli oluşu, eğitim ve kılavuz kitapların etkinliğinin beklenenden az olması, defansif tıp anlayışı ve iletişim teknolojisi ile bilgisi çoğalan hastaların talepkâr ve yönlendirici oluşu, laboratuvar yöneticilerinin doğru ve etkili laboratuvar uygulaması çabalarını güçleştirmektedir (Çuhadar ve Köseoğlu, 2015).

Türkiye'de patoloji laboratuvarlarının merkez, donanım ve personel konusunda ciddi sorunları olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye'de tıbbi patoloji laboratuvarlarında eğitim hastanelerinin %17,5'i; hizmet hastanelerinin %77,8'i verimsiz, eğitim hastanelerinin %62,5'i aşırı iş yükü altında çalışmaktadır. Aynı zamanda kurumların %70,5'i en az bir meslek grubunda eksiklik beyan etmiştir. Bir tıbbi patoloji laboratuvarının ürünü patoloji raporudur ve ana hedef eksiksiz, doğru ve zamanında patoloji raporu verebilmektir. Tıbbi patoloji laboratuvarlarında verimlilik ve kalite değerlendirmesi optimal teknik kullanılarak klinisyene kaliteli rapor verilmesine dayanmaktadır (Durur, 2018). Tıbbi laboratuvarlarda maliyetleri düşürmek, kalite ve verimliliği artırmak, iş akışlarını düzenlemek, rapor sürelerini ve hataları azaltmak amacıyla akılcı laboratuvar kullanımı önemlidir.

Laboratuvar uzmanları maliyet etkili planlarını kısa sürede planlamalı, hastane laboratuvarlarının kıymetini arttıracak çalışmalara yönelmeli, dışa bağımlı hale gelmesini engellemelidir. Patoloğlar klinisyenlerle yakın iletişim içerisinde olup gerekli bilgi paylaşımını yaparak tanıya katkı sağlanmalı ve gereksiz iş yükü azaltılmalıdır. Kanıta dayalı tıp uygulamaları pratikte kullanarak gereksiz tetkik isteklerini azaltmalı, yeni ve etkili testler uygulamaya sokulmalıdır. Tüm bu uygulamalar dolaylı olarak maliyetin azalmasına sebep olacak, laboratuvar sonuçları klinik belirti ve bulgularla beraber değerlendirildiğinde yararlılığı daha artacaktır (Çuhadar ve Köseoğlu, 2015).

Doğru tanıya ulaşmak için klinik, radyolojik ve patolojik incelemelerin standardına uygun ve eksik olmadan tam yapılması gerekir. Doğru tanı için patoloğ ile klinisyenin iletişimi ve uyumu mutlak zorunludur. Gerekirse,

biyopsinin alınma biçimi, klinisyen ve patoloğ beraber planlanmalıdır. Patoloğ ve klinik hekim arasındaki iş birliğı, güvenli, etkili ve nitelikli bir rapor için esastır (Erdoğan, 2001).

Patoloğlar, tanı koyma süreci ve oluşabilecek hatalar hakkında daha geniş bir perspektif benimsemeli, diğerklinisyenler ile daha fazla iş birliğı sağlamalı ve hasta sonuçları için hesap verebilirliğı paylaşmalıdır (Dintzis vd., 2017). Hekimlerin kendilerini ‘malpraktis’ olarak adlandırılan tıbbi uygulama hatalarını konu alan davalardan korumak için geliştirdikleri tıp uygulamalarına ise *defansif tıp uygulamaları* denir. Defansif tıp, hekimlerin, tıbben herhangi bir gerekliliğı olmamasına rağmen, tıbbi malpraktis iddialarını önlemek için test, prosedür ve gözlemlerin sıralanması hastalardan testler, ek araştırmalar istemeleri ya da yüksek riskli hastalara yönelik tedaviden kaçınmalarıdır. Zamanla defansif tıp, tüm tıbbi alanları kapsayan ve daha fazla kullanılan bir uygulama haline gelmiştir. Defansif tıbbın azaltılması, hastaneler tarafından sunulan tıbbi bakımın kalitesini iyileştirmeye yardımcı olabilir ve tüm tıbbi uzmanlık alanlarında bu olgunun yayılması kontrolün daha iyi yapılmasını sağlayabilir (Fratı vd., 2015).

### 3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

#### 3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, patoloji laboratuvar rutininde karşılaşılan sorunlara çözüm önerileri sunarak akılcı laboratuvar kullanımının sağlanması, tıbbi birimlerden gelen tetkik istemlerinde maliyetin öneminin vurgulanması, rapor sonuç sürelerinin ve örnek istemlerinin ön tanıya uyumu açısından retrospektif yaklaşımla değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır.

Çalışma, vakalar retrospektif olarak değerlendirildiğinde patoloji laboratuvarına iş yükünün, rapor sonuç süresinin, hasta ve hastane açısından maliyetinin ve etik boyutunun üzerinde durulması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca bu çalışma, daha önce patoloji laboratuvarlarının akılcı kullanılmasına yönelik çalışma yapılmamasından dolayı da önemli olabileceğı düşünülmektedir.

#### 3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışma 1 Ocak 2017 ve 31 Aralık 2018 tarihleri arasında İstanbul’da özel bir laboratuvara gelen 814 adet tiroid İİAB (İnce İğne Aspirasyon Biyopsisi) olgularını kapsamaktadır. Kullanılan parametreler; hasta bilgileri ve patoloji raporlarıdır. Çalışmada örneklem kullanılmamış, evreni oluşturan ve kullanılabilir nitelikte olan tüm tetkikler çalışmaya dahil edilmiştir.

#### 3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma İstanbul’da bulunan özel bir patoloji laboratuvarlarına gelen tiroid İİAB örnekleriyle sınırlıdır. Araştırmada kullanılan 814 örnek ile sınırlıdır. Aynı patoloji laboratuvarına gelen diğerk örnekler bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu çalışmadan çıkan sonuçlar, tüm örnekleri ve tüm laboratuvarları kapsamaz.

#### 3.4. Araştırmanın Hipotezleri

- H<sub>1</sub>: Hastaların demografik özellikleri ile patoloji bulguları arasında ilişki vardır.
- H<sub>2</sub>: Patoloji tanıları, klinik ön tanımlarla uyumludur.

#### 3.5. Veri Toplama Yöntemi ve Analiz

Çalışma için, çalışmanın yürütüldüğü özel patoloji laboratuvar yönetiminden izin alınmıştır. Bu kapsamda, laboratuvar kayıtları retrospektif olarak incelenmiş ve laboratuvara analiz için gönderilen 814 adet tiroid İİAB (İnce İğne Aspirasyon Biyopsisi) olgusu değerlendirilmiştir. Patoloji laboratuvarlarında; rutin patolojik incelemelerin dışında ayırıcı tanıyı netleştirmek için ek uygulamalar (histokimya, immünohistokimya, moleküler testler vs) istenilebilir. Bunların dışında patoloji uzmanı, hastalara ameliyathane ve radyoloji kliniklerinde uygulanan girişimsel işlemlerde de hasta başında bulunur. Yapılan girişimsel işlemlerin başında Frozen section ve İİAB gelmektedir. İİAB ile yüzeysel organlara (tiroid, parotis, lenf nodları, meme gibi) rahatlıkla biyopsi yapılabilmektedir. Bu çalışmada, sadece tiroid İİAB olguları kullanılmıştır. Bunun nedeni, klinik yararlılığı ve tanı kalitesi yüksek olan, yoğun şekilde tercih edilen, aynı zamanda çok maliyetli olmayan ve hızlı sonuç vermesi, komplikasyon riskinin düşük olması, tekrar edilebilirlik oranının yüksek olmasıdır.

Laboratuvar kayıtlarından, vakaların demografik özellikleri (yaş ve cinsiyet) ve tanımlayıcı özellikleri (muayene yılı, ön tanı, klinik öykü varlığı, nodül boyutu, yeterlilik durumu, patoloji sonucu ve rapor süreleri) kullanılmıştır.

Çalışmada örneklem seçilmemiş olup, evreni oluşturan ve kullanılabilir nitelikte olan tüm tetkikler çalışmaya dâhil edilmiştir. İstatistiksel analizler için NCSS 2007 programı kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, Tek Yönlü ANOVA, Ki-Kare, McNemar, Kappa Uyum ve tanı tarama testleri (duyarlılık, özgüllük, PKD, NKD) kullanılmıştır. Anlamlılık en az  $p < 0,05$  düzeyinde değerlendirilmiştir.

#### 4. BULGULAR

Retrospektif olarak 814 olgu üzerine yapılan çalışmanın bulguları aşağıda verilmiştir.

**Tablo 1.** Tanımlayıcı Özelliklerin Dağılımı

		N	%
Muayene yılı	2017	339	41,6
	2018	475	58,4
Ön tanı	Benign	464	57
	Malign	7	0,9
	Şüpheli nodül/ÖBA*	343	42,1
Klinik öykü	Yok	786	96,6
	Var	28	3,4
Nodül boyutu	$\geq 2$ cm	310	38,1
	$< 2$ cm	504	61,9
Yeterlilik durumu (hasta başı)	Yeterli	738	90,6
	Yetersiz	76	9,4
Patoloji sonucu	Benign	497	61,1
	Malign	114	14
	Şüpheli neoplazm	163	20
	Yetersiz	40	4,9
Rapor süresi (gün)	2. Gün	40	4,9
	3. Gün	76	9,3
	4. Gün	124	15,2
	5. Gün	145	17,8
	6. Gün	186	22,9
	7. Gün	116	14,3
	$\geq 7$ gün	127	15,6
Min-mak. (medyan)	1-15 (5)		
Ort. $\pm$ Ss	4,63 $\pm$ 2,01		
<b>Toplam</b>		<b>814</b>	<b>100</b>

\*ÖBA: Önemi Belirsiz Atipi

Çalışmada kullanılan olguların %41,6'sı 2017 yılına, %58,4'ü ise 2018 yılına aittir. Olguların ön tanıları incelendiğinde; %57'sini benign; %0,9'unu malign ve %42,1'ini şüpheli nodüller ve önemi belirsiz atipik vakalar oluşturduğu görülmektedir. Olguların %96,6'sının klinik öyküsü bulunmamaktadır. Nodül boyutlarına bakıldığında, %61,9'unun 2 cm'nin altında çıktığı görülmüştür. Olguların %90,6'sı tanı koymak için yeterli olduğu belirtilmiştir.

Olguların patoloji sonuçları incelendiğinde; olguların %61,1'inin benign, %14'ünün malign ve %20'sinin şüpheli neoplazm (önemi belirsiz atipi dahil) olduğu, %4,9'unun ise tanı için yetersiz olduğu belirlenmiştir.

Olguların rapor süreleri 1 ile 15 gün arasında değişmekte olup, ortalama  $4.63 \pm 2.01$  gündür. %4,9'unun rapor süresi 1 gün, %9,3'ünün 2 gün, %15,2'sinin 3 gün, %17,8'inin 4 gün, %22,9'unun 5 gün, %14,3'ünün 6 gün ve %15,6'sının 7 gün ve üzeridir (Tablo 1).

**Tablo 2.** Yaşlarına Göre Patoloji Sonuçlarının Değerlendirilmesi\*

		Patoloji Sonucu								P
		Benign		Malign		Neoplazm Şüpheli /Ö.B.A.		Yetersiz		
		N	%	N	%	N	%	N	%	
Yaş	<25	13	40,6	7	21,9	11	34,4	1	3,1	0,001**
	25-34	56	54,9	20	19,6	23	22,5	3	2,9	
	35-44	145	58,7	45	18,2	47	19	10	4	
	45-54	143	67,5	24	11,3	38	17,9	7	3,3	
	55-64	90	63,4	11	7,7	33	23,2	8	5,6	
	≥65	50	63,3	7	8,9	11	13,9	11	13,9	
Toplam		497		114		163		40		

\*Oneway ANOVA Test, \*\*p<0,01

Retrospektif olarak yapılan çalışmada, 814 olgunun %72,6'sını (591) kadınlar, %27,4'ünü (223) erkekler oluşturmuştur. Olguların yaşları 8 ile 90 arasında değişmekte olup, ortalama  $46.77 \pm 13,31$  yıldır. Olguların %4,0'ü 25 yaşın altında, %12,5'i 25-34 yaş aralığında, %30,3'ü 35-44 yaş aralığında, %36'sı 45-54 yaş aralığında, %17,5'i 55-64 yaş aralığında ve %9,7'si 65 yaş ve üzerindedir.

Şüpheli nodüller ve malignite tanılı hastalar ise, en çok 35-54 yaş aralığında görülmüştür. Benign tiroid nodülü olanlarda yine bu yaş grubunda fazla saptanmıştır. Patoloji sonuçlarına göre olguların yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (p=0.001; p<0.01). Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; patoloji sonucu benign ve yetersiz olanların yaşları malign olanlardan daha fazladır. Böylece tiroid nodüllerinin görülme sıklığının yaşla birlikte arttığı gözlenmiştir (Tablo 2).

**Tablo 3.** Cinsiyetlerine Göre Patoloji Sonuçlarının Değerlendirilmesi\*

		Patoloji Sonucu								P
		Benign		Malign		Neoplazm Şüpheli /Ö.B.A.		Yetersiz		
		N	%	N	%	N	%	N	%	
Cinsiyet	Kadın	369	62,4	83	14,0	108	18,3	31	5,2	0,216**
	Erkek	128	57,4	31	13,9	55	24,7	9	4,0	
Toplam		497		114		163		40		

\*Pearson Ki-Kare Test, \*\*p>0,05

Olguların cinsiyetlerine göre patoloji sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır (p>0.05) (Tablo 3).

**Tablo 4.** Başvuru Yıllarına Göre Patoloji Sonuçlarının Değerlendirilmesi\*

		Patoloji Sonucu								P
		Benign		Malign		Neoplazm Şüpheli /Ö.B.A.		Yetersiz		
		N	%	N	%	N	%	N	%	
Başvuru Yılı	2017	211	62,2	39	11,5	71	20,9	18	5,3	0,368**
	2018	286	60,2	75	15,8	92	19,4	22	4,6	
Toplam		497		114		163		40		

\*Pearson Ki-Kare Test, \*\*p>0,05

Çalışmaya alınan olguların başvuru (işlem) yıllarına göre patoloji sonuçları arasında klinik olarak bir artış söz konusu olsa da istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir ( $p>0.05$ ) (Tablo 4).

**Tablo 5.** Klinik Öyküsü Varlığına Göre Patoloji Sonuçlarının Değerlendirilmesi\*

		Patoloji Sonucu								P
		Benign		Malign		Neoplazm Şüpheli /Ö.B.A.		Yetersiz		
		N	%	N	%	N	%	N	%	
Klinik Öykü	Yok	486	61,8	104	13,2	160	20,4	36	4,6	0,001**
	Var	11	39,3	10	35,7	3	10,7	4	14,3	
Toplam		497		114		163		40		

\*Fisher-Freeman-Halton Exact Test, \*\* $p<0.01$

Bu çalışmada olguların %96,6'sını gösteren 786 kişi klinik öyküsü yokken, %3,4'ünü gösteren 28 kişinin klinik öyküsü bulunmaktadır. Klinik öyküsü varlığına göre olguların patoloji sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki saptanmıştır ( $p=0.001$ ;  $p<0.01$ ). Klinik öyküsü olanların patoloji sonuçlarının malign ve yetersiz olma oranı, klinik öyküsü olmayanlardan daha yüksektir (Tablo 5).

**Tablo 6.** Nodül Boyutuna Göre Patoloji Sonuçlarının Değerlendirilmesi\*

		Patoloji Sonucu								P
		Benign		Malign		Neoplazm Şüpheli /Ö.B.A.		Yetersiz		
		N	%	N	%	N	%	N	%	
Nodül Boyutu	$\geq 2$ cm	200	64,5	24	7,7	71	22,9	15	4,8	0,001**
	$< 2$ cm	297	58,9	90	17,9	92	18,3	25	5,0	
Toplam		497		114		163		40		

\*Pearson Ki-Kare Test, \*\* $p<0.01$

Çalışmada nodüller 2 cm'den küçük ve 2 cm'den büyük olarak ayrılarak incelenmiştir. Patoloji sonucu benign gelen toplam 497 vakanın 200 (%64,5)'ünün nodül boyutu 2 cm'den büyük bulunmuştur. Malign gelen 114 vakanın 24 (%7,7)'ü, şüpheli neoplazm olan 163 vakanın 71(%22,9)'i, yetersiz tanı verilen 40 olgudan 15 (%4,8)'i de aynı şekilde 2 cm'den büyük bulunmuştur. Nodül boyutlarına göre olguların patoloji sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki saptanmıştır ( $p=0.001$ ;  $p<0.01$ ). Bu çalışmada nodül boyutu 2 cm'den düşük olanların patoloji sonuçlarının malign olma oranı, nodül boyutu 2 cm ve üzeri olanlardan daha yüksektir. Nodül boyutu küçük olanlarda malignite oranı daha fazla bulunmuştur (Tablo 6).

**Tablo 7.** Ön Tanı ile Patoloji Sonucu Uyumu\*

		Patoloji Sonucu						P
		Benign		Malign/Şüpheli		Toplam		
		N	%	N	%	N	%	
Ön Tanı	Benign	374	48,3	59	7,6	433	55,9	0,001**
	Malign	123	15,9	218	28,2	341	44,1	
Toplam		497	64,2	277	35,8	774	100	

Duyarluluk 78,70

Özgüllük 75,25

Pozitif

Kestirim 63,93

Değeri

Negatif

Kestirim 76,37

Değeri

Doğruluk 76,49

\*McNemar Test, \*\* $p<0.05$

814 kişilik veri grubunda, 40 kişinin tanısı yetersiz materyal olarak geldiği için tanı ilişkisi sınıflandırılmasına katılmamıştır. Böylelikle neoplazm şüpheli/önemi belirsiz atipi olan olgular malign sınıfa eklenerek toplam 774 olarak değerlendirildiğinde (Tablo 7);

Olguların patoloji sonuçları ile ön tanı sonuçları arasında uyum görülmemektedir ( $p=0.001$ ;  $p<0.05$ ). Buna rağmen iki sonuç arasındaki uyum düzeyi %51,3 olarak belirlenmiştir (Kappa uyum katsayısı: 0.513).

Patoloji sonuçlarına göre olguların %35,8'ine denk gelen 277 kişi malign ve %64,2'sinin 497 kişi ile benign olarak saptanırken; ön tanılarına göre ise olguların %44,1'inde 341 kişi malign (şüpheli nodüllerle birlikte) ve %55,9'u 433 kişi benign olarak saptanmıştır.

Patoloji sonuçlarına göre olguların 277'si malign olarak bulunurken, ön tanı da bu olguların yalnızca 218'i malign ve 59'u benign (ön tanıları şüpheli nodül) olarak bulunmuştur. Patoloji sonuçlarına göre olguların 497'si benign olarak saptanırken, ön tanı da bu olguların yalnızca 374'ü benign ve 123'ü malign (şüpheli nodüllerle birlikte) olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada testin doğruluğu %76,49, özgüllüğü %75,25, duyarlılığı %78,70, pozitif prediktif değeri %63,93, negatif prediktif değeri %76,37 olarak saptanmıştır (McNemar testi;  $P=0,001$ ).

## 5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmada 591 kadın (%72,6) ve 223 erkek (%27,4) olmak üzere patoloji laboratuvarına gönderilen toplam 814 olgunun; yaş, cinsiyet, muayene yılı, ön tanı, klinik öykü varlığı, nodül boyutu, yeterlilik durumu, patoloji sonucu ve rapor süreleri verileri istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

Bozkırlı ve Ertörer (2012) aktarımıyla, Erdoğan vd. (2002) yaptıkları bir araştırmada yaşları 18-65 arasında değişen 2025 hastada, kadınlarda %26,4'ü, erkeklerde %20,5'inde nodüler guatr tespit etmişlerdir. Ancak 55-65 yaş aralığında bu rakamların kadınlarda %48, erkeklerde %38'lere ulaştığı görülmüştür. Radyasyon maruziyeti olanlarda ve iyot eksikliği bölgelerinde görülme sıklığı artar.

Gonzalez Botas vd. (2011), tiroid çalışmalarında toplam 91 hastanın %79,1'ini kadınların oluşturduğunu; yaş ortalaması kadınlarda 48.5, erkeklerde ise 47,8 olarak bulmuşlardır.

Veyseller vd. (2009), tiroid nodülleriyle alakalı yaptıkları bir derlemede, tiroid malignitesinin 30 yaş altı ve 60 yaş üstündeki kişilerde daha çok görüldüğünü ve riskin yaşla birlikte arttığını vurgulamışlardır.

Bu çalışmada ise olguların yaşları 8 ile 90 arasında değişmekte olup, ortalama yaş  $46.77\pm 13,31$  yıl olarak bulunmuştur. Şüpheli nodüller ve malignite tanılı hastalar ise, en çok 35-54 yaş aralığında görülmüştür. Benign tiroid nodülü olanlarda yine bu yaş grubunda fazla saptanmıştır. Bulgular literatürle uyumludur. Patoloji sonuçlarına göre olguların yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ( $p=0.001$ ;  $p<0.01$ ). Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda; patoloji sonucu benign ve yetersiz olanların yaşları malign olanlardan daha fazladır. Böylece tiroid nodüllerinin görülme sıklığının yaşla birlikte arttığı gözlenmiştir.

Kilfoy vd. (2009), uluslararası ülke karşılaştırmalı olarak yaptıkları bir çalışmada, tiroid nodüllerinin görülme oranında cinsiyet eşitsizliklerinin olduğuna dikkat çekmiş ve tiroid nodüllerinin kadınlarda erkeklerle göre 3/1 oranla daha fazla rastlanıldığını bildirmişlerdir.

Davies ve Welch (2006)'in, 1973 ve 2002 yılları arasında retrospektif olarak 2400 tiroid kanseri vakası üzerine yaptıkları başka bir insidans araştırmasında tiroid kanserlerinin kadınlarda erkeklerden %2,7 oranında daha fazla görüldüğünü belirtmişlerdir.

Takahashi vd. (1997), çalışmalarında; ABD'nin 1946-1958 yılları arasında Marshall Adaları'nda bir dizi nükleer testler gerçekleştirdiğinden ve Marshall Adası'na bağlı bulunan birçok adacıktan biri olan Bikini Adası'nda ise hidrojen bombası denemeleri yapıldığından, yapılan ölçümlerde bölgede radyasyon değerlerinin çok yüksek olduğundan ve yaşayan ada halkının yüksek dozlarda radyasyona maruz kaldığının belirlenmesinden bahsetmişlerdir. Radyasyonun tiroid hastalıkları ve kanserlerine neden olmasından dolayı, kendi çalışmalarında o dönemde radyasyona maruz kalan tiroid hastalığı oranı istatistiklerini elde etmeyi amaçlamışlardır. Marshall bölgesinde 1954 yılından önce doğan ve nükleer test zamanında yaşayan 814 kişiden 477 si kadındır. Nodül tanısı alan 226 kişiden 192'sini kadın hastalar oluşturmaktadır.

Literatüre baktığımızda tiroid nodüllerinin kadınlarda daha çok görüldüğü bilinmektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında çalışma literatür ile uyumludur. Pearson Ki-Kare Testi ile incelenen olguların cinsiyetlerine göre

patoloji sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ( $p>0.05$ ). En çok kadınlarda nodüle rastlanmaktadır. Nodüllerin en çok saptandığı yaş aralığı 35-44 olup %30,3'ünü (247 kişi) oluşturmaktadır.

Çalışmanın yapıldığı laboratuvardaki 2017 ve 2018 yıllarındaki toplam materyal sayıları şu şekildedir:

- 2017 ve 2018 toplam İİAB örneği sayısı 814'tür.
- 2017 yılına ait 26.934 patolojik örneğin; 10.764 tanesi sitoloji materyalidir. Sitolojik örneklerin 339 tanesi İİAB materyalleridir.
- 2018 yılına ait 24.822 patolojik örneğin; 10.328 tanesi sitoloji materyalidir. Bu sitolojik örneklerin 475 tanesi İİAB materyalidir.
- 2017 ve 2018 yılları genel vaka toplamına bakıldığında düşüş görülmektedir. Fakat İİAB hasta sayısında artış olmuştur.

Çalışmaya alınan olguların başvuru (işlem) yıllarına göre patoloji sonuçları arasında klinik olarak bir artış söz konusu olsa da istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir ( $p>0.05$ ). Genel itibarıyla başvuru yıllarının patoloji sonuçlarıyla ilişkisi yoktur.

Çalışmada, USG de saptanan ve İİAB istemi yapılan; tiroidit vakaları, koloidal nodül, kistik, hiperplastik nodül, multinodüler, homojen, düzgün sınırlı olarak belirtilen nodüller *benign* olarak kabul edilmiştir. Tanı koymak için nonsellüler olan yetersiz materyaller, *yetersiz* olarak alınmıştır. Önemi belirsiz atipi, heterojen, kalsifikasyon içeren, neoplazm için şüpheli, hurthle hücreli neoplazm, folliküler neoplazm gibi şüpheli olgular, *neoplazm için şüpheli olgu* olarak alınmıştır. Malign ve malignite kuşkulu neoplazm, karsinom metastazı, folliküler ve papiller karsinom tanıları *malign* olarak sınıflandırılmıştır. Toplamda tiroid nodülleri 4 kategoriye ayrılmıştır.

Muluberhan (2015), laboratuvar testlerinin performansının tüm laboratuvar kullanıcılarının yararına ve memnuniyetine yardımcı olmak için laboratuvar talep formlarının önemini inceleyen bir çalışma yürütmüştür. Çalışmada, incelenen formların klinik bilgiler kısmının boş bırakıldığı, tıbbi laboratuvarların yeterince bilgilendirilmediği, istek formları standardının zayıf olduğu, formlarda birçok boşluk bırakıldığı görülmüştür. Çalışma, laboratuvar tanısı koymak, hasta bakımını geliştirmek, zamandan tasarruf ve finansal kaynakları sağlamak için gereken bilgileri sağlamak için talep formlarının gerekli tüm bölümlerinin doldurulması gerektiğini doğrulamaktadır.

Wiwanitkit, 2013 yılında istek formlarındaki önemli hataların eksik bilgiler ve standart olmayan kısaltmaların kullanılmasından kaynaklandığını tespit etmiştir. Numunelerin toplanması, teşhisi ve hastanın tanımlanması sırasında da birçok hata gözlenmiştir. Çalışma, klinisyenlerin asıl hatasının eksik istek formu yazma olduğu sonucuna varmıştır ve tıbbi personelin numune toplama ve istek formu yazma konusunda doğruluk sağlaması gerektiğini önermektedir (Dogether vd., 2016).

Zemlin vd. (2009), çalışmalarında 482 adet hasta laboratuvar istek formu incelemiştir. Formların 100'ünde (%20,8) ön tanı belirtilmemiş, 122'sinde (%25,3) tanı konmuş ancak kısaltmalar kullanılarak eksik bilgilendirme yapılmış, hasta ve klinik bilgileri nispeten iyi doldurulmuştur. Ancak bunun nedeni hasta tanımlama için barkodların kullanılmasıdır. Çalışmada toplam 16 formda (%3,3) alınan numunelerin türü ve nereden alındığı belirtilmemiş; 36'sında (%7,5) alınma tarihi belirtilmemiş ve 175'inde (%36,3) numunenin toplama ve laboratuvara teslim tarihi belirtilmemiştir. Çalışma ile daha önce laboratuvar formlarının klinisyenler tarafından yeterince doldurulmadığı, eksik laboratuvar talep formlarının sonuçların yanlış yorumlanmasına, hatalı reflekslere yol açabileceğini göstermişlerdir.

Bu çalışmada olguların %96,6'sını gösteren 786 kişi klinik öyküsü yokken, %3,4'ünü gösteren 28 kişinin klinik öyküsü bulunmaktadır. Patoloji raporlarında klinik hekimler, tanının koyulmasında yardımcı olması açısından hastaya ait klinik bilgileri bildirmeleri gerekmektedir. Klinik öyküsü varlığına göre olguların patoloji sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki saptanmıştır ( $p=0.001$ ;  $p<0.01$ ). Klinik öyküsü olanların patoloji sonuçlarının malign ve yetersiz olma oranı, klinik öyküsü olmayanlardan daha yüksektir.

Ultrasonda benign tanı alan ve klinik ön tanı olarak benign düşünülen olguların %57'sini oluşturan 464 kişinin benign; %0,9'unu oluşturan 7'sinin malign; %42,1 343'ünü ise şüpheli nodüller ve önemi belirsiz atipik vakalar oluşturduğu görülmektedir.



Olguların patoloji sonuçları incelendiğinde; %61,1'i (497) benign; %14'ü (114 kişi) malign; %20'si (163) ise önemi belirsiz atipi dahil neoplazm için şüpheli tanısı oluşturmuştur. %4,9'unu ise 40 kişi ile yetersiz tanısı oluşturmuştur. Buna göre olguların patoloji sonuçları ile ön tanı sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı uyum saptanmamıştır (McNemar Test; p=0.001). Tanılar arasında bariz bir uyum bulunmamıştır. Buna rağmen iki sonuç arasındaki uyum düzeyi %51,3 olarak saptanmıştır (Kappa uyum katsayısı: 0.513). Bunun nedeni, çalışmamızın diğer kısımlarında da belirtildiği gibi; klinisyenlerin biyopsi öncesi gerekli ve yeterli anamnez almadan, radyolojik ve laboratuvar tetkiklerini birlikte değerlendirmeden ya da hastaların klinik ön tanısını patoloji istek formlarına belirtmemesi sonucu pre-analitik evreyi iyi yönetememesidir.

Davies ve Welch (2006)'in, 2400 tiroid kanseri vakası üzerine yaptıkları çalışmada olguların %87'sinin 2 cm ve daha küçük boyutlara sahip olduklarını tespit etmişlerdir.

White vd. (2018), çalışmalarında, 1-4 cm ve üstü boyuta sahip nodüllerin malign olabileceğini ve lenf nodu metastazı olmayan hastalar için lobektomi, metastaz varsa tiroidektominin yapılması gerekliliğini vurgulamışlardır.

Ladenson (2008), tiroid nodül boyutu 1,5 cm'den büyük olan hastaların tiroid kanseri riski yüksek olduğundan İİAB yapılarak tiroid biyopsisi alınmasını önermiştir.

Nodül boyutunun artışı malignite oranını artırma olasılığı yüksek olduğundan, USG'de şüpheli görülen ve nodül boyutunun 1-3 cm ve üzeri her olguda İİAB önerilmektedir. Çalışmada nodüller 2 cm'den küçük ve 2 cm'den büyük olarak ayrılarak incelenmiştir. Patoloji sonucu benign gelen toplam 497 vakanın 200 (%64,5)'ünün nodül boyutu 2 cm'den büyük bulunmuştur. Malign gelen 114 vakanın 24 (%7,7)'ü, şüpheli neoplazm olan 163 vakanın 71(%22,9)'i, yetersiz tanı verilen 40 olgudan 15 (%4,8)'i de aynı şekilde 2 cm'den büyük bulunmuştur. Nodül boyutlarına göre olguların patoloji sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki saptanmıştır (p=0.001; p<0.01). Bu çalışmada nodül boyutu 2 cm'den düşük olanların patoloji sonuçlarının malign olma oranı, nodül boyutu 2 cm ve üzeri olanlardan daha yüksektir. Nodül boyutu küçük olanlarda malignite oranı daha fazla bulunmuştur.

Çahalov vd. (2013), çalışmalarında 2 cm'den küçük ve ultrasonda malignite bakımından şüpheli tiroid nodüllerinde İİAB'nin altın standardını koruduğunu vurgulamışlardır.

Tiroid nodüllerinin malignite riski %5-10 civarında olup büyük kısmı benign'dir. Gereksiz tiroidektomileri azaltmak için nodülün benign ve malign ayrımını yapmak çok önemlidir. Benign lezyonların önemli bir kısmını kistler, kolloidal nodüller ve tiroiditler oluşturmaktadır. Benign rapor edilen vakalarda yalancı negatif sonuçlarda görülebilir. Bunlarda yalancı negatifliği etkileyen en önemli faktörler; nodülün 3 cm'den büyük olması, kanserin İİAB yapılan nodül dışından kaynaklanması ya da kistik dejenerasyon gösteren nodülde solid komponentten örneklenmemiş olabilir.

Karakan (2008), bir alan araştırmasında 3-4 cm ve daha büyük nodül ve kistlerde, mikst nodüllerde İİAB'nin %25-30 yanlış negatiflik oranı olduğu gösterildiğini ve total lobektomi önerildiğini belirtmiştir.

İİAB'nin başarılı olabilmesi iki faktöre bağlanmaktadır. Birincisi sitolojik analiz için yeterli örneğin alınabilmesidir. İkincisi ise bu aspiratları değerlendirecek deneyimli bir sitopatoloğun var olmasıdır. Aspiratın yeterli olabilmesi için her birinde en az altı ile sekiz adet hücre kümesinin bulunduğu en az iki lamın inceleme için gerekli olduğu bildirilmektedir. Bu nedenle biyopsi yapılırken hasta başında alınan örneğin yeterliliğini belirleyecek bir sitolog veya sitopatoloğun bulunması yetersiz biyopsi oranını belirgin olarak azaltmaktadır. Yetersiz materyal alma olasılığını azaltan bir başka önemli faktör ise İİAB'nin ultrason (US) yardımı ile yapılıyor olmasıdır. Ultrasonografi kılavuzluğunda yapılan İİAB girişimlerinde yetersiz biyopsi oranı en azda (%10'nun altında) tutulabilmektedir. Hatta çok tecrübeli ellerde US eşliğindeki aspirasyon biyopsilerinde yetersiz aspirasyon oranının %0,7'ye kadar düşebildiği gösterilmiştir.

Buna göre çalışmada, olguların %90,6'sını oluşturan 738 kişinin sonuçları tanı koymak için yeterli iken; %9,4'ünü oluşturan 76 kişinin örneklerinin ise hasta başı işlem yapılırken yetersiz olduğu belirtilmiştir. Patoloji sonucu, tanı için yetersiz gelen olgu sayısı ise 40 kişi (%4,9) dir. Yetersiz kabul edilen olguların çoğu klinisyenin deneyimsizliği sonucu nodülün palpasyonunun iyi yapılmaması ve nodülü yakalayamama, iğnenin yanlış eksenle hareket ettirilmesi, sitopatoloğun yorumlama hataları vs olabilmektedir.

Dolu (2015) çalışmasında, Yang ve diğerlerinin yaptıkları geniş serili çalışmada 2 ile 6 yıllık takip sonucunda US eşliğinde yapılan İİAB'nin yanlış negatifliğini %0, yanlış pozitifliğini %1,5, duyarlılığını %100, özgüllüğünü %67,

pozitif kestirim değerini %87, negatif kestirim değerini %100 ve tanısal kesinlik değerini ise %90 olarak bulunduğundan bahsetmiştir.

Gharib ve Goellner (1993), daha önce İİAB'nin tiroid tedavisine etkisi üzerine yapılan 5 farklı çalışmayı değerlendirmişler ve yalancı negatif, yalancı pozitif, duyarlılık ve özgüllük değerlerinin sırasıyla %1-11, %1-8, %65-98, %72-100 aralığında bulunduğunu belirtmişlerdir.

Omrani vd. (1994), çalışmalarında İİAB duyarlılığını %91, özgüllüğünü ise %97 olarak bulmuşlardır.

Ravetto vd. (2000), 37.895 hasta verisinin retrospektif olarak incelenmesi sonucunda da İİAB'nin duyarlılığının %91,8, özgüllüğünün ise %75,5 olduğu bulunmuştur.

Taşkara (2006)'nın, çalışmasındaki değerler ise; duyarlılık %87,50, özgüllük %100, pozitif kestirim değeri %100, negatif kestirim değeri %98,11 olarak bulunmuştur. Yüksekaya vd. (2011), yaptıkları bir çalışmada ise doğruluk oranını %72, özgüllüğünü %78, duyarlılığını %55 bulmuşlardır.

Kim vd. (2002), doğruluk, özgüllük, duyarlılık, pozitif prediktif değer ve negatif prediktif değer sırasıyla %74,8, %66, %93,8, %56,1, %95,9' dir.

İmamoğlu vd. (2015), yaptığı çalışmaya göre, doğruluğu %85,4, özgüllük %87,5, duyarlılık %82,7, pozitif prediktif değeri %84,3, negatif prediktif değeri %86,1 bulmuşlardır.

Bu çalışmada testin doğruluğu %76,49, özgüllüğü %75,25, duyarlılığı %78,70, pozitif prediktif değeri %63,93, negatif prediktif değeri %76,37 olarak saptanmıştır (McNemar testi; P=0,001). Yukarıdaki verilerin toplamı sonucu ortalama, duyarlılık oranı %55-98, özgüllük ise %66-100 arası bildirilmiştir. Çalışmamızın sonuçları literatürle uyumludur. İİAB, kolay, güvenilir ve daha az maliyetli bir işlem olması bakımından daha çok tercih edilmekte ve altın standartını korumaktadır.

Usübütün (2017: 120), patoloji rapor sürelerinin ABD'de ortalama 2 iş günü olduğunu bildirmiştir. Türkiye koşullarında patoloji raporunu 2 gün gibi kısa bir sürede sağlamak maliyetleri çok arttıracak ancak rapor etme süresi ortalama 1 haftayı da geçmemesi gerektiğine değinmiştir. Bu çalışmada rapor sonuçlarının çıkma süresi 4,63 ortalama 5 gün gibi bulunmuştur.

### **Hipotezler**

Hipotez 1: Hastaların demografik özellikleri ile patoloji bulguları arasında ilişki vardır.

Çalışmada 591 (%72,6)'i kadın olmak üzere toplam 814 olgu ile araştırma yapılmıştır. Çalışmaya alınan olguların yaşları 8 ile 90 arasında değişmekte olup, ortalama  $46.77 \pm 13,31$  yıl olarak bulunmuştur. Patoloji sonucu malign gelen 114 (%27,9) olgunun 83 (%14)'ü kadın hastadır. Literatürde, tiroid nodüllerin kadınlarda daha çok görüldüğü bilinmektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında çalışmamız literatür ile uyumludur. Pearson Ki-Kare Testi ile incelenen olguların cinsiyetlerine göre patoloji sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ( $p > 0.05$ ).

Nodüllerin en çok saptandığı yaş aralığı 35-44 olup, patoloji sonuçlarına göre olguların yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır ( $p = 0.001$ ;  $p < 0.01$ ). Benign tanı alanların yaşları malign tanı alandan yüksektir. Hipotez 1 kabul edilmiştir. Hastaların demografik özellikleri ile patoloji bulguları arasında ilişki vardır.

Hipotez 2: Patoloji tanıları, klinik ön tanımlarla uyumludur.

814 kişilik veri grubumuzun 40 kişinin tanısı yetersiz materyal olarak geldiği için tanı ilişkisi sınıflandırılmasına katılmamıştır. Böylelikle neoplazm şüpheli / önemi belirsiz atipi, benign ve malign olan olgular 774 olarak değerlendirildiğinde; olguların patoloji sonuçları ile ön tanı sonuçları arasında istatistiksel uyum görülmemektedir ( $p = 0.001$ ;  $p < 0.05$ ); buna rağmen iki sonuç arasındaki uyum düzeyi %51,3 olarak saptanmıştır (Kappa uyum katsayısı: 0.513).

Hipotez 2, patoloji tanıları klinik ön tanımlarla istatistiksel açıdan uyumlu değildir. Başka bir ifadeyle sürecin laboratuvar ayağında, analitik ve post-analitik (örneklerin, istem formlarıyla laboratuvara teslim edildiği andan itibaren) evrelerde, patoloji sonuçlarını etkileyecek bir problem ya da uyumsuzluk olmadığı, bununla birlikte patoloji laboratuvarlarının akılcı kullanıldığı belirlenmiştir. Patoloji tanıları ve klinik ön tanımların istatistiki açıdan uyumsuz çıkmasının nedeni çalışmamızın diğer kısımlarında da belirtildiği gibi; klinisyenlerin biyopsi öncesi gerekli ve yeterli anamnez almadan, radyolojik ve laboratuvar tetkiklerini birlikte değerlendirmeden ya da hastaların klinik ön tanısını patoloji istek formlarına belirtmemesi sonucu pre-analitik evreyi iyi yönetememesidir.

Sonuç olarak, klinik laboratuvarlarda kalite güvencesi çok yönlüdür ve her bir işlemin eylemlerinde düşük performansın saptanmasını gerektirir. Pre-analitik evrenin klinisyen tarafından iyi yönetilmemesi hatalara (örneğin istek formlarında önemli klinik verilerin bulunmaması) neden olmaktadır. Bu çalışmada gösterildiği gibi uygunsuz yorumlama hasta bakımı üzerinde ciddi sorunlara yol açmaktadır. Çalışmanın yapıldığı laboratuvarlardan elde edilen bulgular ışığında rapor sürelerinin beklenen/olması gerektiği süreçte sonuçlandırıldığı belirlenmiştir. Tanı uyumu ya da uyumsuzluğu durumlarının ortaya çıkmasının, özellikle pre-analitik evre olmak üzere iş akış sürelerinin yönetilmesiyle ilişkili olduğu vurgulanmış ve akılcı kullanılması için ilgili önerilerde bulunulmuştur. Böylece klinisyen ve patolojist arasındaki iletişimin tanıya olan katkısının ne denli büyük olduğu bu çalışma ile de ortaya konulmuştur. Bu çalışmayla akılcı laboratuvar kullanımının önemi tüm süreçlerde vurgulanmış, panik/kritik değerlerin zamanında klinisyene bildirilmesi gerekliliğiyle uygulamanın yaygınlaştırılması önerilmiştir.

Bu çalışma sonucunda ve literatürdeki bilgiler dahilinde; patoloji istem formlarında klinik ön tanı ve klinik bilgilerin eksikliği sonucu tanı hatalarının oluşabileceği görülmüştür. Sonuçta klinisyenlerin, pre-analitik evrenin önemi ve patoloji hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olmadığı düşünülmektedir. Özellikle klinisyenlere ve yardımcı personellere pre-analitik evrenin ne olduğunu, önemi ve yapılması gerekenler konusunda bilgi verilmesi, sorunların önlenmesi bakımından faydalı olabilir.

Patologların ve teknisyenlerin pre-analitik süreç ve malzemeler konusunda genel bilgi yetersizliği olduğundan; yönetmelik ve ihale yönetiminin eğitimi sağlanmalı, standart şartnameler hazırlanmalıdır. Bu şartnamelere, alınan malzemelerin laboratuvar koşullarında denenmesi ve memnun kalınmazsa değiştirme seçeneği eklenmelidir (Patoloji Dernekleri Federasyonu, 2017: 11). Ayrıca tüm süreçlerin yönetimi ve laboratuvarların akılcı kullanımının sağlanması için düzenli olarak patoloji laboratuvar çalışanlarına hizmet içi eğitimler planlanmalıdır.

Barkod kullanımının en büyük amacı etiketleme hatalarını azaltarak hasta güvenliğini sağlamaktır. Ancak barkodların da tamamen hatasız olduğu düşünülmemelidir. Çeşitli etkiler ile barkodlar bozulabilir ve okuma sırasında okunmadığı gibi yanlış da okunabilir. Barkod hataları basım sırasında da oluşabilir o nedenle uygun printer seçimi yapılmalıdır (Usubütün, 2017a: 67). Ayrıca barkodların çeşitli nedenlerle bozulabileceği düşünülerek, istem formlarına elle doğru hasta bilgileri yine de yazılmalıdır. Genel olarak barkodlar laboratuvarlarda tüm süreç boyunca kullanılabilirler. Her istasyonda barkod okuyucunun kullanıldığı bir sistemde, materyalinde izlemi sağlanabilir ve bu süreçte iş yükü ile ilgili istatistik bilgileri de edinilebilir. Barkodlar aracılığıyla stok yönetimi sistemi de çok etkin bir şekilde yürütülebilir. Görüldüğü gibi barkod kullanarak patolojide özellikle pre-analitik evrede ortaya çıkabilecek hataları oldukça azaltmak, daha etkin ve akılcı bir işleyiş sağlamak mümkündür.

Materyal alma-diseksiyon yöntemleri; örneği tarif etme, fiksasyon ve saklama biçimlerini içermelidir. Her parçanın örneklenmesinde, laboratuvara özgü bir rehber ya da prosedür hazırlanmalı ve makroskopi alanında bulundurulmalıdır.

Parafin kesitlerin değerlendirilmesi sonucu patoloji raporunda verilen nihai tanı ile intraoperatif (frozen) tanıların karşılaştırılması, tanı uyumu açısından önemlidir. Bu karşılaştırma sonucu elde edilecek doğruluk oranları yapılan işlemin niteliğini gösterecektir. Tanıların bölüm içindeki diğer patolojiler tarafından konsülte edilmesi, tanı hatalarını ve doğuracağı sonuçları azaltan bir yöntemdir. Sonuçlar değerlendirilirken önemli olan, tercihen tanı verilmeden veya tanı verildikten hemen sonra değerlendirmenin yapılmasıdır. Böylece klinik bir işlem yapılmadan, hasta üzerinde bir etkisi olmadan tanı hataları düzeltilebilir.

Kurumlar arası değerlendirme; konsültasyon amacıyla gönderilen vakalar dışındaki olguların bir başka kurumda değerlendirilmesine dayanan kalite geliştirme yöntemidir. Düzeltilmiş raporların gözden geçirilmesi; oluşan sorunların en çok nereden kaynaklandığını bulmaya yardımcı olur (Usubütün, 2017:119-120).

Patologların muhatabı biyopsi gönderen klinisyenler olduğundan, memnuniyetleri belirli aralıklarla değerlendirilmesinin sürece katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun için anket uygulaması yapılarak; klinik hekimlerin beklentileri ve algıları ortaya koyulabilir. Klinisyenlerle uygun iletişim kanalları kullanılarak algılarındaki yanılığın anlatılmasına olanağı olabilir.

Panik /kritik tanı diye bir tanı kategorisinin tanımlanmasındaki amaç bu hastaların tanısının bir an önce hastanın hekimine bildirilerek ortaya çıkabilecek zararın önlenmesidir. Usubütün (2017: 120), en uygun yöntemin tanı koyulduğu gibi, klinisyen ile doğrudan konuşmak olduğunu belirtmiştir. Bu konuşma patoloji raporunda veya elektronik kayıt sisteminde ek olarak kayda geçmelidir. Kayıtta kiminle konuşulduğu, tarihi ve saatin yazılmasını da önermiştir.

Marques vd. (2011), kendi çalışmalarında, klinik hekimlere yapılan bir anket çalışmasından bahsetmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%85), “Laboratuvar testlerinin seçilmesi ve test sonuçlarının yorumlanması konusunda uzman tavsiyesine kolay erişilebilirlerse, verdikleri bakımın daha düşük maliyetli olacağını, hasta yararına bir performans sergileyebileceklerini” bildirmişlerdir. Bu veriler kritik bir soruyu gündeme getirmiştir: “Patologlar danışman olarak klinisyenlere en etkili nasıl yardımcı olabilir?” Her zaman diğer klinik çalışma arkadaşlarına yardımcı olmak için patologlar hazır bulunmalıdır. Ayrıca, klinisyenler konferanslara, vaka tartışmalarına ve tümör kurullarına dahil edilmeli ve yerel ve ulusal düzeylerde gelecekteki sağlık bakımı ihtiyaçlarını planlamada aktif katılımcılar olmalıdır.

Yukarıda bahsedilen süreçlerde gelişen hatalar; laboratuvarda gerçekleşecek tüm teknik işlerin dolaylı olarak aksamasına ve çözüm üretme çalışmalarının ve düzeltici faaliyet uygulamalarının iş yükünü arttıracığı görülmüştür. Patolojinin yegane işi kaliteli bir patoloji raporu üretmek olduğundan, birçok etmen süreci ve patoloji raporunun kalitesini etkiler.

Aynacı (2008), hekimlerin defansif davranmaları konusunu şöyle örneklemiştir: Çalışmalarda birçok uzman hekim biyopsi yapmalarını veya hastaları biyopsiye göndermelerini defansif sebepler olarak tanımlamışlardır. Bunlar aşırıya kaçılmadan yapıldığında şartlara göre hastaya herhangi bir zarar vermeyebileceği ve bazen potansiyel problemleri bile bertaraf edebileceği bildirilmiştir.

Çalışmada defansif tıp uygulamalarına da yer verilmiştir. Tanının doğrulanmasında laboratuvar istemlerinin büyük bir öneme sahip olmasının yanı sıra, klinisyenler defansif davranarak gereksiz test isteminde bulunabilmektedirler. İstemi yapılan gereksiz tetkikler, laboratuvar çalışanlarında iş yükü oluşumuna sebep olmaktadır. Türkiye’de de konunun gündeme gelmesi ile yasal işlemlerin sayısı da artış gösterebilmektedir. Bu durum nedeniyle patolojilerde kaygı yaşamakta, sorunlardan nasıl korunabileceklerini merak etmektedirler. Patolojide hataların büyük kısmı pre-analitik evreden kaynaklanır ve kalite kontrol prensipleriyle akılcı önlemler alındığı takdirde önlenbilir niteliktedir.

Teknolojinin gün geçtikçe sağlık alanında da güçlenmesi, dijital sistemlerin patoloji alanında kullanılmaya başlanması ile başta kanser hastalığı olmak üzere birçok hastalığın tanısında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Çalışmada, bu güncel teknolojik gelişmelerin (telepatoloji ve dijital patoloji sistemi) en önemlileri tanı aşamasında kazanılan süre ve erişilebilirlik olduğundan akılcı laboratuvar kullanımı açısından tanıya olan katkısı da değerlendirilmiştir. Tanı kalitesinin artırılması, maliyetlerin düşürülmesi, rapor süreçlerinin kısaltılmasına etkisi olacağı düşünüldüğünden patolojide teknolojik gelişmeler güncellenmekte ve modern çağa ayak uydurmaktadır.

Patoloji laboratuvarının iş akış süreçlerine ait sorunlar ve önerilerine çalışma içerisinde detaylı yer verilmiştir. Bu çalışmanın bulgularından ve literatürden elde edilen bilgiler ışığında, patoloji laboratuvarlarının akılcı kullanımına yönelik aşağıdaki önerilerin de eklenmesi uygun görülmüştür;

- Yerli literatürde akılcı laboratuvar kullanımının patoloji laboratuvar tarafında yapılmış bir bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır. Yabancı kaynaklarda ise, tıbbi laboratuvarları kapsayan ve gereksiz tetkiklerin retrospektif değerlendirmesiyle ilgili çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu belirtilen alanda daha fazla çalışmaların yapılması ve bu yönlü araştırmaların desteklenmesi gerekmektedir.
- Bu çalışmayla, patoloji laboratuvarında yaşanan iş yükü sorununun azaltılması konusuna katkı sağlanacağı ortaya konulmuştur. Yaşanan sorunların ortadan kaldırılması için laboratuvarlardaki pre-analitik, analitik ve post-analitik süreçlerin iyi yönetilerek laboratuvarların akılcı kullanılması önerilmiştir.
- Çalışma ile elde edilen sonuçlar tek bir kuruma ait olup, araştırma sonuçlarını genellememektedir. Bundan sonra akılcı laboratuvar kullanımı çalışmalarının farklı patoloji laboratuvarlarında yapılması ile patolojide yaşanan sorunlara ilişkin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.
- Patologların laboratuvar çalışmasında, yüksek hacimli, pahalı, yapılması zor veya şüpheli, tıbbi faydası olan testleri belirterek potansiyel iyileştirme alanlarını tespit etmeleri gerekmektedir. Laboratuvar uzmanı ve personeli, azaltılmış kullanım ve iyileştirilmiş karar verme ve uygun maliyetli teknolojiler ve test protokollerinin seçilmesi yoluyla maliyeti düşüren süreçleri tasarlamak için klinisyenlerle ve kurumla birlikte çalışmalıdır.
- Mikroskobide, panik tanı kriterleri listesindeki durumlardan birine rastlandığında; panik tanı sonuçları ilgili hekime bildirilmeli, vakit kaybedilmemelidir. İyi bir iletişim için klinisyenlere HBYS sisteminde uyarıcı mesaj şeklinde haber edilebilir.

- Hastanın klinik sürecinden sorumlu hekim, istem sırasında hastayla ilgili istenen bilgileri eksiksiz olarak patoloji formlarına doldurmalıdır. Sitopatolog-klinisyen iletişiminin belli algoritmalar kullanılarak yapılması akılcı laboratuvar kullanımına katkı sağlayacaktır.
- Tetkik istemlerine yardımcı olmak için yönergelere, rehber prosedürlere ihtiyaç duyulmaktadır. Uygunsuz testler maliyetlidir ve hasta bakımını etkiler. Sonuç olarak, klinisyenlerin doğru testleri doğru zamanda doğru sırayla istemeleri patoloğun desteği ve yönlendirmesiyle olmalıdır.
- Patolojide dijital yöntemler giderek gelişmektedir. Dijital patoloji, telepatoloji gibi güncel teknolojilerin gelecekte, tanı doğruluğunun artırılması, kalitenin geliştirilmesi ve tedavilerin rahatlıkla uygulanmasına yol açacaktır. Dijital teknolojilerin patolojide akılcı kullanımına katkısının büyük olduğu görülmektedir. Kullanılan teknolojiler patoloji uzmanının olmadığı uç birimlerde konsültasyona olanak sağlayacak, maliyetleri düşürecek, raporların çıkış süresinin kısalmasını da sağlayacaktır.

## KAYNAKÇA

- Ak Ergün, F. (2011). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Patoloji Laboratuvar Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Algan Bertalan, M. (2017). Patoloji Laboratuvarında Kullanılan Dijital Tarama Sisteminin Tanı Kalitesine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aynacı, Y. (2008). Hekimlerde Defansif (Çekinik) Tıp Uygulamalarının Araştırılması, Tıpta Uzmanlık Tezi, Selçuk Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi, Konya.
- Bozkırlı, E. ve Ertörer, M.E. (2012). “Tiroid Nodüllerine Yaklaşım”, İç Hastalıkları Dergisi, 19: 17-22, [http://www.ichastaliklaridergisi.org/managete/fu\\_folder/2012-01/html/2012-19-1-017-022.htm](http://www.ichastaliklaridergisi.org/managete/fu_folder/2012-01/html/2012-19-1-017-022.htm), (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2019).
- Celasun, B. (2014). Raporun İnanırcılığı, <https://patoloji.gen.tr/patoloji-raporlari/>, (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2019).
- Çahalov, M., Makay, Ö., İçöz, G., Akyıldız, M. ve Yılmaz, M. (2013). “What Should Be Done in Thyroid Nodules Less Than Two Centimeters, Ultrasonographically Suspicious and Cytologically Benign?”, Ulusal Cer Derg, 29, 167-170.
- Çuhadar, S. ve Köseoğlu, M. (2015). “Sağlıkta Ekonomi Dönemi: Laboratuvarların Yeni Politikaları Neler Olmalı?”, Türk Klinik Biyokimya Dergisi, 13(1), 35-42.
- Davies, L. ve Welch, G. (2006). “Increasing Incidence of Thyroid Cancer in the United States;1973-2002”, JAMA, 295(18): 2164-2167, <https://jamanetwork.com/journals/jama/fullarticle/202835>, (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2019).
- Dintzis, S.M., Clennon, E.K., Prouty, C.D., Reich, L.M., Elmore, J.G. ve Gallagher, T.H. (2017). “Pathologists’ Perspectives on Disclosing Harmful Pathology Error”, Arch Pathol Lab Med, 141, 841-845.
- Dogether, M A., Muallem, Y A., Househ, M., Saddik, B., Khalifa, M, (2016). “The impact of automating laboratory request forms on the quality of healthcare services”, Journal of Infection and Public Health, 9, 749-756.
- Dolu, A. (2015). Ultrasonografi (US) Kılavuzluğunda İnce İğne Aspirasyon Biyopsisi (İİAB) ile Benign Sitolojik Tanı Almış Tiroid Nodüllerinde Tekrar İİAB ile Takibin US Özellikleri ile Birlikte Değerlendirilmesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.
- Durur, F. (2018). Yalın Yönetimin Bir Kamu Hastanesi Patoloji Laboratuvarında Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ercan, Ş. (2015). “Altı Sigma Kullanılarak Analitik Evrenin Değerlendirilmesi”, Türk Klinik Biyokimya Dergisi, 13(2), 59-68.
- Erdoğan, F. (2001). “Klinikopatolojik Korelasyon”, Ankara Üniversitesi Tıp Dergisi (AÜTD), 33, 87-90.

- Erdoğan, G., Erdoğan, M.F., Emral, R., Baştemir, M., Sav, H., Haznedaroğlu, Üstündağ, M., Köse, R., Kamel, N. ve Genç, Y. (2002). "Iodine Status and Goiter Prevalence in Turkey before Mandatory Iodization". *J Endocrinol Invest*, 25, 224-8.
- Fidan, Y. (2016). Akılcı Laboratuvar Kullanımı Açısından Gereksiz Tetkik İstemlerinin Retrospektif Analizi: Seroloji Laboratuvarı Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Frati, P., Busardò, P.F., Sirignano, P., Gulino, M., Zaami, S. ve Fineschi, V. (2015). "Does Defensive Medicine Change the Behaviors of Vascular Surgeons?", *Hindawi Publishing Corporation BioMed Research International*, 1-5.
- Gharib, H. ve Goellner, J.R. (1993). "Fine Needle Aspiration Biopsy of the Thyroid: An Appraisal", *Annals of Internal Medicine*;118, 282-289.
- Gonzalez Botas., J.H., Barro, C.V. ve Vidal, J.M. (2011). "Risk Groups in Differentiated Thyroid Carcinomas", *Acta Otorrinolaringol Esp*; 62(1), 14-19.
- Gopal Rao, G., Crook, M. ve Tillyer, M.L. (2003). "Pathology Tests: is the Time for Demand Management Ripe at Last", *J Clin Pathol*, 56, 243-248.
- İmamoğlu, Ç., İmamoğlu, F.G., Dizen, H., Argon, A., Adıbelli, Z.H., Peker Cengiz, B., Düzgöl, C., Çalan, M., Arslan, E., Adatepe, M. ve Kebat, T. (2015). "Tiroid Nodüllerinde Ultrasonografi Eşliğinde İnce İğne Aspirasyon Sitolojisi: Sitohistolojik Korelasyon", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Dergisi*; 2(3), 7-11.
- İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü (2018). Akılcı Laboratuvar Kullanımı, <https://dosyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/41424,akilci-laboratuvar-kullanimi-ae42422915pdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2019).
- İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü (2018). Kritik Değer ve Panik Değer, <https://dosyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/41435,karar-siniri-esik-deger-kriek42934161pdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2019).
- Karakan, H.İ. (2008). İnce İğne Aspirasyon Biyopsisi ve Frozen Section Yöntemlerinin Tiroid Kitlelerindeki Cerrahi Yaklaşım Üzerine Etkileri, Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul Göztepe Eğitim Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Kilfoy, B.A., Zheng, T., Holford, T.R., Han, X., Ward, M.H., Sjodin, A., Zhang, Y., Bai, Y., Zhu, C., Guo, G.L., Rothman, N. ve Zhang, Y. (2009). "International Patterns and Trends in Thyroid Cancer Incidence; 1973–2002", *Cancer Causes Control*, 20(5), 525–531.
- Kim, E.K., Park, C.S., Chung, W.Y., Ch, K.K., Kim, D.I., Lee, J.T. ve Yoo, H.S. (2002). "New Sonographic Criteria for Recommending Fine-Needle Aspiration Biopsy of Nonpalpable Solid Nodules of the Thyroid", *American Roentgen Ray Society, (AJR)*, 178, 687- 691.
- Kwok, J. ve Jones, B. (2005). "Unnecessary Repeat Requesting of Tests: An Audit in a Government Hospital Immunology Laboratory", *J Clin Pathol*, 58(5), 457–462.
- Ladenson, P.W. (2008). "Goiter and Thyroid Nodules", *A Unit of Knowledge*, 1-12, <https://pdfs.semanticscholar.org/3e89/c8b025e709167ebb422615a661aabff094dc.pdf>, (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2019).
- Lang, T. ve Croal, B. (2015). "National Minimum Retesting Intervals in Pathology: A Final Report Detailing Consensus Recommendations for Minimum Retesting Intervals for Use in Pathology", *The Royal College of Pathologists*, <https://www.rcpath.org/uploads/assets/uploaded/10558323-8ee4-4a3984b53cb5dd0ec61b.pdf>, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2019).
- Marques, M.B., Anastasi, J., Ashwood, E., Baron, B., Fitzgerald, R., Fung, M., Krasowski, M., Laposata, M., Nester, T.ve Rinder, H.M. (2011). "The Clinical Pathologist as Consultant", *Academy of Clinical Laboratory Physicians and Scientists (AJCP) / Am J Clin Pathol*, 135, 11-12.

- Muluberhan, A. (2015). Assessment of Medical Laboratory Request Form completeness and Non- Communicated Result to Clinicians in the Two Public Hospitals Found in Hawassa City, Southern Ethiopia, Yüksek Lisans Tezi, Addis Ababa University, Ethiopia.
- Omrani, G.H.R., Kumar, P.V., Tabei, S. ve Khoddami, M. (1994). "FNA Study of 377 Thyroid Nodules: A Cyto And Histopathologic Correlative Study", MJIRI, 8(1), 23-25.
- Özyurt, E., Uğurlu, D., Erduran, S., Aykutluğ, M., Yetiş, S.D., Aydın, İ., Akar, Y., Açıköz, O. ve Alper, M. (2019). "Patoloji Sonuçlarının Zamanında Çıkmasına Yönelik Kademeli SMS uygulamaları Dışkapı Modeli", Sağlık Akademisyenleri Dergisi, (6)1, 11-16.
- Patoloji Dernekleri Federasyonu. (2009). Patoloji Laboratuvarları Kalite Standartları Rehberi, <http://www.turkpath.org.tr/files/patoloji%20laboratuvarlari>, (Erişim: 18 Nisan 2019).
- Patoloji Dernekleri Federasyonu. (2017). Türkiye'de Patolojinin Sorunları ve Çözüm Önerileri: Bir Durum Saptaması, Klinisyen ile Patoloğun Sorunları Ortak Çözümlemesi ve Aynı Dili Konuşması Çalışma Grubu Sonuç Raporu, [http://www.turkpath.org.tr/upload/content/files/Turkiyede\\_Patolojinin\\_Sorunlari\\_ve\\_cozum\\_onerileri\\_bir\\_durum\\_saptamasi\\_2017.pdf](http://www.turkpath.org.tr/upload/content/files/Turkiyede_Patolojinin_Sorunlari_ve_cozum_onerileri_bir_durum_saptamasi_2017.pdf), (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2019).
- Plebani, M., Sciacovelli, L., Aita, A. (2017). "Quality Indicators for the Total Testing Process", Clin Lab Med, 37, 187-205.
- Ravetto, C., Colombo, L. ve Dottorini, M. (2000). "Usefulness of Fine-Needle Aspiration in the Diagnosis of Thyroid Carcinoma", American Cancer Society, Cancer Cytopathology, 90(6), 330-334.
- Sağlık Bakanlığı Tetkik ve Teşhis Hizmetleri Dairesi Başkanlığı. (2018). Akılcı Test İstem Prosedürü, <https://tetkikteshis.saglik.gov.tr/TR,32803/akilci-laboratuvar-kullanimi-projesi-kapsaminda-akilci-test-istem-proseduru-yayinlanmistir.html>, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2019).
- Takahashi, T., Trott, K.R., Fujimori, K., Simon, S.L., Ohtomo, H., Nakashima, N., Takaya, K., Kimura, N., Satomi, S. ve Schoemaker, M.J. (1997). "An Investigation Into the Prevalence of Thyroid Disease on Kwajalein Atoll, Marshall Islands", Health Phys., 73(1):199-213, <https://insights.ovid.com/article/00004032-199707000-00017>, (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2019).
- Taşkara, B. (2006). Hipoaktif Tiroid Nodüllerinde İnce İğne Aspirasyon Biyopsisinin Tanısal Değeri, Tıpta Uzmanlık Tezi, Dr. Lütfi Kırdar Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Usubütün, A. (2017). Patoloji ve Laboratuvarını Anlama Kılavuzu, Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri.
- Usubütün, A. (t.y). Patolojide Kalite Güvencesi, [http://www.turkpath.org.tr/files/Kalite\\_guvenesi.pdf](http://www.turkpath.org.tr/files/Kalite_guvenesi.pdf), (Erişim Tarihi: 13 Nisan 2019).
- Veyseller, B., Aksoy, F. ve İvgin Bayraktar, F.G. (2010). "Tiroid Nodüllerine Algoritmik Yaklaşım", Med Bull Haseki, 48(1), 1-8.
- White, C., Weinstein, M.C., Fingeret, A.L., Randolph, G.W., Miyauchi, A., Ito, Y., Zhan, T., Ali, A., Gazelle, G.S. ve Lubitz, C.C. (2018). "Is Less More? A Microsimulation Model Comparing Cost- effectiveness of the Revised American Thyroid Association's 2015 to 2009 Guidelines for the Management of Patients With Thyroid Nodules and Differentiated Thyroid Cancer", Annals of Surgery, 1-8.
- Yörükoğlu, K. (2005), "Patoloji Laboratuvarında Toplam Kalite", Aegean Pathology Journal, 86- 97.
- Yüksekkaya, Z.R., Çelikyay, F., Bağcı, P. ve Coşkunoglu, E.Z. (2011). "Benign ve Malign Tiroid Nodüllerinde Ultrasonografi Bulguları", F.Ü. Sağ. Bil. Tıp Derg, 25(2), 77-82.
- Zemlin, A.E., Nutt, L., Burgess, L.J., Eiman, F., Erasmus, R.T. (2009). "Potential for Medical Error: Incorrectly Completed Request Forms for Thyroid Function Tests Limit Pathologists' Advice to Clinicians", S Afr Med J (SAMJ), 99, 668-671.

DERLEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

## DO OWNERSHIP, METHOD AND TYPE REALLY MATTER? A LITERATURE SURVEY ON COMPARATIVE BANK PERFORMANCE AND EFFICIENCY

### SAHİPLİK, YÖNTEM VE BANKA TİPİ NE ÖLÇÜDE ÖNEMLİDİR? KARŞILAŞTIRMALI BANKA PERFORMANSI VE ETKİNLİĞİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba SARI<sup>1</sup>

#### ABSTRACT

Evaluating the performance of banks is crucial due to its strong and positive relationship with financial growth and stability. The study presents a contemporary review of the literature on bank efficiency and performance. The purpose of the study is to analyze, compare and classify the comparative studies on bank efficiency and performance by ownership structures, countries of origin, bank types and quantitative methods used in the analyses. For this purpose, 135 comparative studies encompassing the period 2008-2017 from over 30 countries are analyzed. The study introduces the application of various mathematical techniques including multi-criteria decision making methods in bank efficiency measurement. Then the relationship between ownership and bank efficiency is analyzed. Finally comparison of Islamic banking with conventional banking in terms of efficiency and performance is discussed.

**Keywords:** Literature Review, Bank Efficiency, Bank Performance, Quantitative Methods.

**JEL Classification Codes:** G21, L25, B23.

#### ÖZ

Bankacılık sektörünün performansı, finansal istikrar üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğundan, konu ile ilgili tüm paydaşlar açısından büyük önem arz etmektedir. Bu makale, banka etkinliği ve performansı ile ilgili literatürün çağdaş bir incelemesini sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı; sahiplik yapıları, menşe ülkeleri, banka türleri ve yapılan analizlerde kullanılan nicel yöntemler ile banka etkinliği ve performansına ilişkin karşılaştırmalı çalışmaları analiz etmek, karşılaştırmak ve sınıflandırmaktır. Bu amaçla, 2008-2017 dönemi için 30'dan fazla ülkeden 135 karşılaştırmalı inceleme yapılmıştır. Bu çalışma, banka performansı ve etkinliği ölçümünde kullanılan, çok kriterli karar verme yöntemlerini de içine alan çeşitli matematiksel tekniklerin uygulamalarını sunmaktadır. Çalışmada ayrıca, sahiplik ile banka performans düzeyi arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Son olarak, İslami bankacılık ile konvansiyonel bankacılığın etkinlik ve performans açısından karşılaştırılması tartışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Literatür Araştırması, Banka Etkinliği, Banka Performansı, Sayısal Yöntemler.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** G21, L25, B23.

<sup>1</sup> Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, tugba.sari@gidatarim.edu.tr, <https://orcid.org/0000/0002/9536/5541>



## 1. INTRODUCTION

Banks' role in an economy is essential because of their intermediary function of converting the deposits and savings of the public into business and trade. It means that banks are the main channels for savings and the allocation of credit (Sufian et al., 2016). These abilities of banking sector directly affect the economic growth and development of a nation. If the banking sector functions well, it enhances the economic interactions of the different segments of the market and therefore accelerates the economic growth of a country. For this reason, performance evaluations of banks are of critical importance for the public, customers, investors, bank managers and financial regulators.

The performance of banks are expressed in terms of efficiency, concentration, profitability and productivity according to the study of Bikker and Bos (2008). Efficiency focuses on achieving objectives by using the minimum resources. Bank efficiency is measured by the ratio of outputs to inputs. There exists several types such as technical, profit, cost and allocative efficiencies. Although bank performance implies a broader term that may include intangible criteria, such as customer satisfaction, performance and efficiency are frequently used interchangeably in the literature. Therefore, in this survey, studies comparing banking efficiency and those comparing banking performance are included.

Financial efficiency is an important factor for enhancing financial stability and performance. In contrast, inefficient and risky banking activities cause financial instabilities and negatively affect economic growth. According to the study of Berger and Humphrey (1997), assessing the efficiency of banks is significant efficiency for the following reasons:

- It identifies the best and worst practices and therefore improves managerial performance;
- It addresses the research issues concerning an industry's efficiency;
- It provides the ranks, comparisons and methods that are employed; and
- It investigates the possible effects of market structures, mergers and deregulation on bank efficiency inform government policy makers.

Obviously, to ensure an efficient economy together with a healthy financial system, banks should be assessed and analyzed with the most reliable and modern techniques and should be compared to one another to determine the leaders and stragglers.

There are several literature surveys of bank efficiency and performance measurements. One of the most comprehensive survey is that of Berger and Humphrey (1997). They included studies in 21 countries that examine the efficiency of finance sector; by using mainly two methods: SFA (stochastic frontier analysis) and DEA (data envelopment analysis). A later survey carried out by Berger (2007), encompasses cross-country comparisons of the bank efficiencies by using common and nation-specific frontiers. Fethi and Pasiouras (2010) conducted a more recent survey in which they discussed operations research methods and artificial intelligence techniques in measuring bank performance and efficiency.

Early studies mainly focused on commercial banks in developed countries. Bank performance and efficiency in developing countries and transition economies attract more attention in the last decade. Furthermore, in developing economies, where both Islamic banking and conventional banking exist, researchers have begun to examine the performance of Islamic banking.

For all types of banks, the evaluation dimensions and measurement methods have begun to change over the last decade. In addition to the common approaches focusing on inputs and outputs, numerous recent studies handle bank performance evaluation process as a multi-criteria decision making (MCDM) problem. MCDM methods can analyze both financial and nonfinancial criteria in bank performance successfully. By using these methods, it is possible to examine several criteria at the same time in a systematic manner. Furthermore the interaction between included criteria can be analyzed (Seçme et al., 2009).

This study (as far as the author knows) is the first survey to include papers that compare banks based on certain specific performance criteria (negative and positive) and rank them by using MCDM methods. Furthermore, it is differentiated from its previous counterparts by integrating comparisons of Islamic banking literature. The time period covered in this survey is particularly remarkable in that the 2008 global financial crisis has changed the dynamics of bank efficiency and performance around the world. Given that bank efficiency studies in the

last ten years cover the precrisis, crisis and postcrisis periods, performance comparisons are examined throughout this tumultuous time period. Eight years after the last survey in this area, this survey aims to contribute to the bank efficiency and performance literature by including more innovative techniques, more dimensioned determinants and more diversified bank types at both the country and cross-country levels.

This study is based on research articles and conference papers that were published in highly reputed academic journals. Papers were searched in Science Direct, Emerald, Routledge and Springer databases by several keywords such as “bank efficiency”, “bank performance”, “bank and MCDM”. There is great number of studies on bank performance and efficiency: more than 150 comparative studies in the last ten years, of which a total of 135 studies were reviewed for this study. These studies were published in 50 journals. In this study, these papers are categorized according to the quantitative methods that were used, the country of origin, the type of banking (Islamic banking and conventional banking) and the ownership of the banks i.e. state banks, domestic-private banks, foreign-private banks, foreign-participated. Their methodologies, determinants, criteria and findings are expressed and summarized.

This study has seven sections. In the next section, the distribution of the papers by year, ownership and country of origin is summarized. In the third section, efficiency measures and variables are defined briefly. The fourth section introduced and grouped the quantitative methods used. In the fifth section, the ownership effect on bank efficiency is discussed, and the findings of the articles are summarized. The sixth section includes cross-country study findings. The seventh section focuses on the comparisons between conventional and Islamic banking. The last section presents the main conclusions of the study.

## **2. CLASSIFICATIONS AND OBSERVATIONS**

This study includes 135 research or conference papers that were published in the period from 2008 to 2017, and 52 of these studies are the cross-country comparisons of bank performance and bank efficiency. The cross-country studies include banks from OECD (The Organization for Economic Cooperation and Development), EU (The European Union), Africa, GCC (The Gulf Cooperation Council), CEE (Central and Eastern Europe), and Asia, MENA (The Middle East and North Africa), Western Europe, Latin America, and BRICS (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) The remaining 83 studies originated from 28 different countries from all over the world. The distribution of the studies by publication year and country of origin is listed in Table 1. China has the largest number of published articles (15), followed by Turkey (7), India (7), Malaysia (7) and Taiwan (7).

**Table 1.** Distribution of Studies by Years and Countries

No	Country	Years										Total
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
1	China		5		1	1	2	2	1	2	3	15
2	Turkey		1		1		3		2		1	8
3	India		1	1		1		1	2		1	7
4	Malaysia				1	1	2	1		2	1	7
5	Taiwan		3				1	1	1	1		7
6	Japan		1			1	1				1	4
7	Pakistan			1					1	1		3
8	Indonesia				1				1	1		3
9	Australia	1		1						1		3
10	U.S.						1				2	3
11	Spain			1					1			2
12	Czech Republic	1						1				2
13	France					1					1	2
14	Greece			1		1						2
15	Bahrain										1	1
16	Germany			1								1
17	Saudi Arabia				1							1
18	Iran						1				1	2
19	Italia										1	1
20	Serbia							1				1
21	Brazil			1								1
22	Korea						1					1
23	Canada				1							1
24	Lithuania					1						1
25	Philippines				1							1
26	Luxembourg								1			1
27	Bangladesh								1			1
28	Hong Kong								1			1
<b>Total</b>		2	9	8	6	7	12	6	12	8	13	83
<b>Cross-country</b>		3	4	4	6	2	4	6	7	6	10	52
<b>Grand Total</b>		5	13	12	12	9	16	12	19	14	24	135

The majority of the articles (58) analyzed the commercial banks' efficiency in a country independent of the bank ownership and type. In this study 46 papers researched the relationship between the ownership and efficiency of banks by comparing different ownership structures, namely, foreign, state, private cooperative, investment, family, domestic, regional, joint stock, city, rural, savings or partially private banks. There are also 24 studies that compare the performance and efficiency of Islamic banking vs. conventional banking, while 5 papers include performance comparisons among only Islamic banks.

### 3. EFFICIENCY MEASURES AND VARIABLES

Two main approaches—intermediation and production—exist to measure bank efficiency. According to the production approach, banks provide financial services to customers. Therefore input sets involve physical variables such as labor and material, and output sets include the services offered to customers (Yılmaz and Güneş, 2015). In the intermediation approach, on the other hand, consists of interest expenses which often correspond to 30 % to 50 % of total costs.

There are various indicators of bank performance and efficiency in literature. CAMELS rating system is traditionally and commonly used by the experts in evaluating financial performance of the banks. The CAMELS

bank rating is used to evaluate financial efficiency on its own or in combination with any other methods. CAMELS represents capital ratios (C), asset quality ratios (A), management efficiency ratios (M), earning ratios (E), liquidity ratios (L) and sensitivity (S) to market risks (Wanke et al., 2016b). Each of these components is calculated on a 1 to 5 scale, and they are accumulated into a composite evaluation. While some studies rely heavily on these basic characteristics, a wide variety of variables is selected in the literature.

Along with the variables, efficiency measures also differ. While cost efficiency is used most frequently, allocative, profit, technical and social efficiencies can be used individually or integrated to any other measures. The efficiency measure of banks indicates whether a bank maximizes the output with limited inputs or at the other hand or uses minimize the inputs to produce a certain amount of outputs.

To compute cost efficiency, input price data such as operating costs, personnel costs and interest costs are identified (Gardener et al., 2011). Cost efficiency can be defined as a product of technical and allocative efficiency. Profit efficiency, concerns a bank's ability to use the optimum mix of inputs given their respective prices (Fethi and Pasiouras, 2010). Some researchers prefer focusing on inefficiency terms or bad outputs such as nonperforming loans.

Since the products and services offered by banks are intangible in nature, it is difficult to evaluate bank performance. Therefore there is a need for both nonfinancial and financial performance measurement criteria due to competition pressure, technological and economic developments, corporate culture, top management and the image of banks in both national and international platforms (Seçme et al., 2009). While most studies have used only financial indicators, MCDMs are successfully used to cover intangible performance criteria related to nonfinancial performance, such as customer satisfaction and social responsibility.

#### 4. QUANTITATIVE METHODS

Several quantitative methods are used in bank efficiency and performance measurement. While DEA and SFA are the most common techniques, a variety of MCDM applications have been introduced in field research. This list covers AHP methodology (analytic hierarchy process), TOPSIS approach (technique for order preference by similarity to ideal solution), PROMETHEE technique (preference ranking organization method for enrichment evaluations) and VIKOR analysis (multi-criteria optimization and compromise solution).

Figure 1 shows the distribution of articles based on the mathematical model that is used in the analysis of bank efficiency and performance. The most commonly used technique is identified as DEA with 60. The second preferred method is SFA (40), and it is followed by regression analysis (30), TOPSIS (10) and AHP (6). The other methods include the Malmquist productivity index, VIKOR, Monte Carlo simulation, PROMETHEE, ELECTRE, Neural networks, Parametric distance functions, Goal programming, Bayesian estimation, and Data mining.

**Figure 1.** Top Five Methods used in Bank Efficiency Evaluations

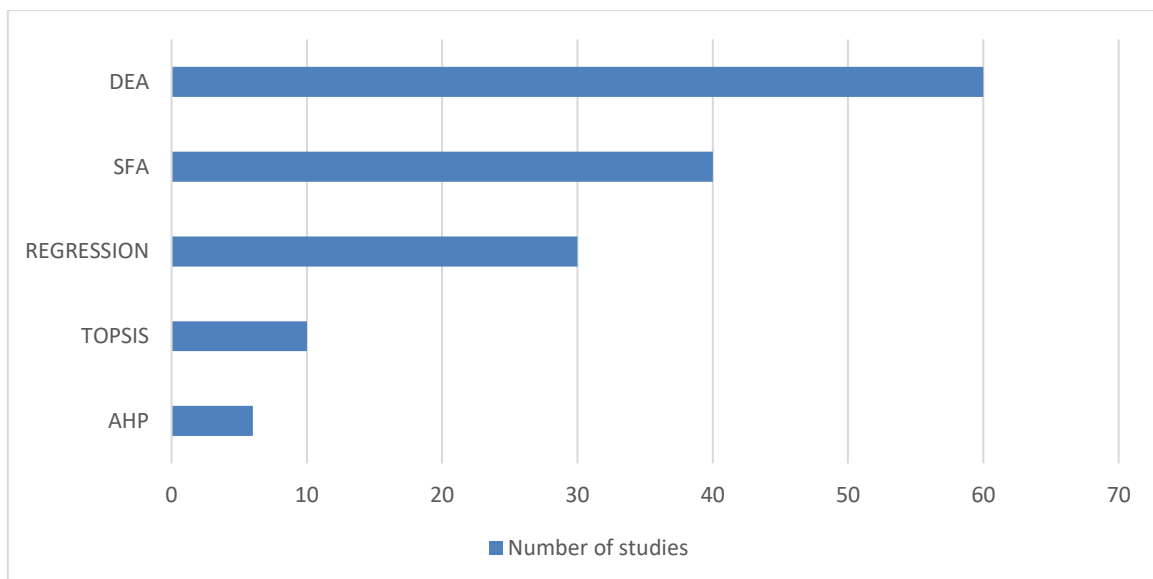


Table 2 categorizes and lists the studies according to their methodologies. The most frequently used techniques are explained below.

**DEA:** DEA methodology was first developed by Charnes, Cooper, and Rhodes in 1978; it is a nonparametric method since it does not require weights be assigned to various factors or the specification of the functional form that relates inputs to outputs (Ulaş and Keskin, 2015). This strength of DEA has made it increasingly popular in applications where there exists multiple inputs and outputs. The aim of DEA is to maximize the efficiency of each decision-making unit. The main reasons for the popularity of DEA are that it does not require the pre-specification of the production function, it is a linear based technique and it can be used for small samples (Gardener et al., 2011).

**SFA:** Berger and Humphrey (1997) categorized bank performance measurement techniques into two main groups: parametric and nonparametric. Although DEA is the most popular method among nonparametric tests, SFA is the most popular parametric test in the literature (Paradi et al., 2011). SFA was developed by Meeusen, Aigner and Van den Broek in 1977. The SFA methodology includes the introduction of an additive error term that consists of an inefficiency term and noise. A mostly normal or half-normal assumption is applied to the inefficiency terms and the errors. Therefore, the actual logarithmic output (cost) is obtained from the addition of an inefficiency term, a deterministic functional term, or a noise term (Behr, 2010).

**REGRESSION ANALYSIS:** Regression analysis is the main tool for assessing the effects of certain variables (e.g., effect of ownership, bank size or stock returns) on efficiency and performance. Although some researchers simply use regression methodology to assess ownership effect on efficiency, other researchers combine regression analysis with other mathematical methods. To increase robustness, new regression techniques, such as truncated regression, Tobit regression, quantile regression, GMM and GLS have recently been introduced.

**TOPSIS:** One of the most preferred MCDM tools in measuring bank performance is the TOPSIS method, which assumes that the chosen alternative is at the farthest distance from the negative ideal solution and the shortest distance from the positive ideal solution. The ideal solution can be expressed as the solution that concurrently maximizes the benefits and minimizes the total costs.

**AHP:** Another MCDM method to measure bank performance is the AHP methodology, which was first introduced by Saaty in 1980. AHP consists of assigning weights to each decision criterion and ranking the banks according to these criteria. ANP (analytic network process) methodology is a special form of AHP that includes the relations between criteria and is also used for bank efficiency measurements.

**Table 2.** Classification of Studies by Methodology

<b>DEA</b>	Ahmad et al. (2011), Alqahtani et al. (2017), Andries (2011), Assaf et al. (2011), Barros et al. (2011), Batir et al. (2017), Bayyurt (2013), Belanes et al. (2015), Casu and Girardone (2010), Chan et al. (2015), Chen et al. (2013), Chen et al. (2017), Chiu et al. (2013), Chiu et al. (2016), Chotareas et al. (2012 & 2013), Curi et al. (2015), Daly and Frikha (2015), Deng et al. (2011), Dong et al. (2014), Drake et al. (2009), Fernandes et al. (2017), Fujii et al. (2014), Fukuyama and Matousek (2017), Gardener et al. (2011), Hisham Tahya et al. (2012), Huang et al. (2017a & 2017b), Isik et al. (2016), Ismail et al. (2013), Ivan (2015), Johnes et al. (2014), Jose et al. (2014), Kao and Liu (2014), Kaur and Gupta (2015), Kenjegalieva (2009), Kevork et al. (2017), Kılıç (2011), Kumar and Gulati (2009), Mobarek (2014), Olson and Zoubi (2011), Paradi et al. (2011), Perea and Skully (2012), Puri and Yadav (2014), Quaranta et al. (2017), Ray and Das (2010), Repkova (2014), Rosman et al. (2014), Salim et al. (2016), Staub et al. (2010), Sufian et al. (2016), Svitalkova (2014), Thoraneenitiyan and Avkiran (2009), Titko and Jureviciene (2013), Ulas and Keskin (2015), Wang et al. (2015), Yılmaz and Güneş (2015), Zha (2016) and Zimkova (2014).
<b>SFA</b>	Abdul-Majid et al. (2017), Alqahtani et al. (2017), Andries (2011), Andries and Capraru (2012), Burki and Ahmad (2010), Chitnis and Vaidya (2017), Doan et al. (2017), Dong et al. (2014 & 2016), Goddard (2014), Hardianto and Wulandari (2016), Hsiao et al. (2015), Huang et al. (2017a,b & c), Ivan (2015), Jiang et al. (2009 & 2013), Koutsomanoli-Filippaki (2009a), Lensink et al. (2008), Liadaki and Gaganis (2010), Lin et al. (2016), Mamatzakis (2008), Manlagnit (2011), Margono (2010), Miah and Sharmeen (2015), Miah and Uddin (2017), Mobarek (2014), Mohanty et al. (2016), Nitoi and Spulbar (2015), Othman et al. (2017), Perea and Skully (2012), Sokic (2015), Staikouras (2008), Sturm and Williams (2010), Sun and Chang (2011), Tabak et al. (2013), Thoraneenitiyan and Avkiran (2009), Yin et al. (2013), Zuhroh et al. (2015).
<b>REGRESSION ANALYSIS</b>	Assaf et al. (2011), Batir et al. (2017), Beck et al. (2013), Behr (2010), Ben Slama Zouari and Taktak (2014), Berger et al. (2009), Caporale et al. (2017), Chotareas et al. (2012 & 2013), Curi et al. (2015), Daly and Zhang (2014), Djennas (2016), Fernandes et al. (2017), Gardener et al. (2011), Hardianto and Wulandari (2016), Ismail et al. (2013), Jawadi et al. (2017), Jose et al. (2014), Lin and Zhang (2009), Rashid and Jabeen (2016), Rosman et al. (2014), Salim et al. (2016), Ioanni Schiniotakis (2012), Shah and Jan (2015), Sufian et al. (2016), Wanke et al. (2016a & b, 2017), Wasiuzzaman and Gunasegavan (2013).
<b>TOPSIS</b>	Bayyurt (2013), Beheshtinia and Omid (2017), Chitnis and Vaidya (2017), Mandic et al. (2014), Seçme et al. (2009), Wanke et al. (2016a, 2016b, 2016c, 2017) Wu et al. (2009).
<b>AHP</b>	Beheshtinia and Omid (2017), Dinçer and Hacıoğlu (2013), Mandic et al. (2014), Seçme et al. (2009), Stankeviciene and Mencaite (2012), Wanke et al. (2016b), Wu et al. (2009).

Regression analysis is frequently used to investigate the effects of some factors on bank efficiency (e.g., governance, ownership and geographic environment). To overcome statistical limitations of DEA, a double bootstrap procedure with second stage regression has been introduced. Assaf et al. (2011) and Chortareas et al. (2012) present applications of truncated bootstrap regression techniques. The other techniques, regressed DEA scores on a variable, include Tobit regression (Gardener et al., 2011; Ismail et al., 2013), GMM (Assaf et al., 2013) and GLS (Mollah and Zaman, 2015; Rashid and Jabeen, 2016). Moreover, Behr (2010) and Jawadi (2017) discussed the quantile regression technique as a compromise approach between parametric SFA and nonparametric DEA.

Frontier analysis, such as SFA and DEA, are input-output oriented approaches. The efficiency measure in these techniques is minimizing inputs or maximizing outputs. The other MCDM methods handle bank performance evaluation as a decision problem with several criteria (indicators). Assigning weights relative to the importance of each criterion is a fundamental step in MCDM models. AHP methodology enables us to weight the criteria or indicators included in analysis. In DEA in contrast, these weights are endogenously defined in the model. Hence, it is difficult to perform comprehensive sensitivity analysis based on input/output weights. To overcome this

shortcoming of the contemporary DEA models, Wanke et al. (2016b) developed an easy-to-calculate robust TOPSIS model strengthened by the quantile regression method.

Wu et al. (2017) proposed a cross efficiency interval with a compromise technique, VIKOR, determining the weight of each variable and avoiding the extreme and unrealistic weights that exist in the traditional DEA model. A mutual problem of the alternative innovative methods involves finding the best weighting system for bank performance criteria. Doumpos and Zopounidis (2010) proposed an answer to this problem by developing a PROMETHEE based evaluation model where different weighting scenarios could be specified through Monte Carlo simulation.

Although the information in a performance analysis should be precise, exhaustive and certain in real life, it is sometimes difficult to obtain precise and accurate data; therefore, there is a need to address the uncertainty of a fuzzy or stochastic environment. A fuzzy decision-making technique in bank efficiency assessment is very useful in such cases. Beheshtinia and Omid (2017), Dinçer and Hacıoğlu (2013), Wanke et al. (2017), Mandić et al. (2014), Seçme et al. (2009), Chen et al. (2013) and Amile et al. (2012) are some of the authors who prefer fuzzy methods for the reasons mentioned above.

Wu et al. (2009) compared the TOPSIS method with the VIKOR approach based on the fuzzy weighted criteria with AHP, concluding that the performance ranking order of the banks with VIKOR technique are the same as the results derived from TOPSIS. The result is not surprising since both of the approaches are similar in that they are compromise techniques.

More recently, some researchers (Wanke et al., 2016a and 2016c) have started using predictive models such as artificial neural networks in the second stage analysis to assess efficiency drivers in banks. Inspired by theories about how the brain works, artificial neural networks can successfully predict the probability of an efficiency outcome.

## 5. OWNERSHIP EFFECT ON EFFICIENCY

The ownership structure of banks has a strong effect on bank efficiency and performance. In this study, 46 articles that compare banks with different types of ownership are included. The most common comparisons are between foreign and domestic banks.

There is strong empirical evidence supporting the claim that foreign banks generally have higher performance than domestic banks, especially in developing countries. Assaf et al. (2013) explained the reasons for the higher efficiency levels of foreign banks as follows.

- Foreign-owned banks usually obtain inexpensive financial resources from the international interbanking market or their parent companies. Independence from interbanking markets or the Central Bank's lending facilities provides a competitive advantage for foreign banks.
- Foreign banks operate with fewer number of branches compared to domestic banks since the business activities of foreign banks target mostly corporate customers. Therefore, foreign banks operate with lower costs.
- Foreign banks' business activities rely on more sophisticated financial services, such as leasing and syndicated loans, which are less risky than standard credit operations.

This literature review confirms this opinion, since most of the articles that compare banks with foreign and domestic ownership have declared that foreign-owned banks are more efficient than domestic banks (Assaf et al., 2013; Bayyurt, 2013; Berger et al., 2009; Chiu et al. (2013), Chiu et al. (2016), Deng et al., 2011; Doan, 2017; Dong, 2016; Fujii, 2014; Gardener et al., 2011; Hsiao et al., 2015; Koutsomanoli-Filippaki et al., 2009a; Lee and Kim, 2013; Lin et al., 2016; Mamatzakis et al., 2008; Sokic, 2015; Staikouras et al., 2008; Wanke et al., 2016c).

Assaf (2013) stated that the highest efficiency change and productivity change scores are achieved by the foreign banks in Turkey through a focus on nonperforming loans (NPLs). Bayyurt (2013) reached the same result with Assaf (2013) that average financial efficiencies of foreign banks in Turkey are higher than that of domestic banks. In Malaysia, foreign banks were found to be more efficient than domestic private commercial banks on average (Deng et al., 2011). Another study focusing on five Southeast Asian countries, including Malaysia, supports this finding by stating that foreign banks are superior in both technical and cost efficiency (Gardener et al., 2011). Lin

et al. (2016) explored bank efficiencies in 12 Asian countries (including Turkey and Malaysia) and found that the presence of foreign banks improves bank efficiency levels primarily in countries with financial freedom. However, after privatization in Pakistan, new private banks operate with greater cost efficiency than foreign-owned banks before the global financial crisis (Burki and Ahmad, 2010).

Chiu et al. (2013) and Chiu et al. (2016) report similar results, i.e., that the operating performance of foreign banks in Taiwan is better than domestic banks after crisis. Fujii et al. (2014) analyze the efficiencies and inefficiencies of Indian banks and contribute to the opinion that foreign banks operate at better performance levels. The same results are valid for Southeastern European countries (Sokic, 2015; Staikouras et al., 2008).

Although foreign ownership seems more advantageous in terms of banking sector efficiency, the topic requires further discussion considering the geographic, economic and legal dimensions of the problem. For example, in the case of the Australian market, domestic banks are found to be more efficient than foreign banks (Sturm and Williams, 2008 & 2010). By applying SFA in 105 countries prior to the global economic crisis, Lensink et al. (2008) found that foreign ownership affects bank efficiency in a negative way. In addition, the financial performance of domestic banks in MENA countries (Caporale et al., 2017) and GCC countries (Alqahtani et al., 2017) during the crisis was higher than that of foreign-owned banks.

Selection of the performance criteria also has an impact on the ownership comparisons. Based on nonfinancial customer satisfaction criteria, the performance measurement of Turkish banks shows that state banks and privately owned domestic banks exhibit higher performance in satisfying customer needs than foreign banks (Dinçer and Hacıoğlu, 2013).

Between the domestic banks, state-owned banks are more efficient than private domestic banks for Southeast Asian banks (Gardener et al., 2011), Indian banks (Kaur and Gupta, 2015) and Brazilian banks (Staub et al., 2010).

Meanwhile, private domestic banks are more efficient than state-owned banks in Pakistan (Burki and Ahmad, 2010), Indonesia (Margono et al., 2010) and Korea (Lee and Kim, 2013). However, Alqahtani et al., (2017) concluded that there is no significant difference between state-owned banks and private domestic banks in GCC countries.

Since Chinese banks have a different categorization of bank ownership, they are treated separately. The state banks of China are less profitable and less efficient compared to other types of ownership according to Lin and Zhang (2009). The most efficient banks are found to be joint-stock banks in terms of technical efficiency (Yin et al., 2013; Huang et al., 2017c) and profitability (Jiang et al., 2009). Dong et al. (2016) stated that foreign banks are the most cost efficient and that state banks are the most profit efficient. During the global crisis, the financial performance of Chinese domestic banks exceeded that of foreign banks (Chen et al., 2017). The advantage of a larger number of bank branches and a large customer base in China may explain the high profit efficiency of Chinese domestic banks during and after crisis (Hsiao et al., 2015).

Geographic difference is an important factor that affects efficiency. Tabak et al. (2013) found that geographical factors affect the efficiency levels of savings banks in the United States. Huang et al. (2015) emphasized the origin dimension of the ownership effect. They researched 1,466 banks from 17 Eastern European and Central European Countries and found different results depending on the country. For countries such as the Czech Republic, Bulgaria, Croatia, Serbia and Latvia, privately owned domestic banks are more efficient than foreign-owned or state-owned banks. In Russia, Lithuania, Macedonia, Slovenia, Ukraine and Slovakia, domestic banks are less technically efficient than foreign-owned banks. However, in Romania, Estonia and Poland, state banks perform better than both private and foreign banks.

The global economic crisis in 2008 affected the ownership factor in terms of efficiency. In the case of Taiwan, although domestic banks had a competitive advantage before and during the crisis, the production and operational performance of foreign banks became higher than that of domestic banks after the crisis (Chiu et al., 2016).

Various analytical techniques may provide different results for the same data. Measurement by the SFA method results in higher efficiency scores than the quantile regression approach when comparing commercial, savings and cooperative banks in Germany. Moreover, the differences in efficiency levels are very small for savings banks, whereas there are considerable differences in the mean scores of cooperative banks; the largest differences are for commercial banks (Behr, 2010). To benchmark alternative methodologies, the measurements should be based on the same frontiers. Chitnis and Vaidya (2017) compare the effect of SFA-TOPSIS combined methodology with super-efficiency DEA. Although the ranks of Indian banks differ slightly from each other, both approaches can be



used successfully according to the Wilcoxon test. Analyzing performance with the same criteria by three different MCDM methods, Bayyurt (2013) states that ELECTRE and DEA give the same results, i.e., that foreign banks are more efficient than domestic ones, but that TOPSIS results do not show a significant difference between the group's mean efficiencies.

## **6. CROSS-COUNTRY STUDY FINDINGS**

In this survey, 52 cross-country articles are included. Among these articles, 31 of them compare ownership types, and the findings of these articles are discussed in the ownership comparison section. There are 21 cross-country studies that compare commercial banks without considering the ownership structure. The majority of these articles (15) investigated the efficiency of European banks. In contrast, 3 studies are from Asian banks, 1 study is from OECD banks, 1 study is from BRICS banks, 1 study is from the MENA region's banks and 1 study is from Latin American banks.

The cross-country studies generally focus on the effect of the global financial crisis on the relative efficiency of banks in different countries. There was an increase in bank efficiency levels in the precrisis period for European countries due to positive impacts of comprehensive legislative changes and EU accession (Andries, 2011; Andries and Capraru, 2012; Chortareas et al., 2013). European banks experienced an overall decline in bank efficiency levels after the financial crisis (Matousek et al., 2015). Brissmis et al. (2010) stated that before the global financial crisis, the most efficient banks were in Germany, Austria and the UK, while the least efficient banks were in Ireland, Portugal and Sweden in terms of technical and allocative efficiency. For the same period, the technical efficiency of banks in the Czech Republic and Romania were relatively higher, while the least efficient banks were in Slovenia (Andries, 2011). After the global crisis, banks in Poland, Romania, Russia and Hungary experienced a decrease in efficiency, while banks in Bulgaria and the Czech Republic experienced stagnation in their efficiency indices (Nitoi and Spulbar, 2015).

Banks in MENA countries were slightly less cost efficient than European banks before the 2008 global financial crisis, but their profit efficiency levels were higher relative to banks worldwide (Olson and Zoubi, 2011). Asian banks continued to feel the effects of the 1997 Asian financial crisis before the global financial crisis. Banks in Indonesia, South Korea, Thailand and the Philippines have lower cost efficiency levels than Chinese banks between 1998 and 2008, because the 1997 Asian financial crisis severely affected these four countries (Sun and Chang, 2011). After this deteriorating experience, Asian banks improved their risk management capabilities and restrictive balance sheet activities and therefore were not significantly affected by the 2008 global crisis (Chan et al., 2015). Between the same region and the same time period, the efficiency levels differ by country. There are country-specific dynamics of bank efficiencies, including customer preferences and legal or political implementations.

## **7. COMPARISON OF ISLAMIC BANKING WITH CONVENTIONAL BANKING**

There is strong evidence that conventional banking has a higher cost efficiency than Islamic banking. Abdul-Majid et al. (2017), Beck et al. (2013), Hardianto and Wulandari (2015), Miah and Sharmeen (2015), Miah and Uddin (2017), Mobarek and Kalonov (2014) and Zuhroh et al. (2015) reached the same results with samples from different origin countries.

The main reason for the cost inefficiencies of Islamic banks (IBs) are the high operating expenses they face (Ahmad and Lou, 2010; Wanke et al., 2016a & 2016c). A large firm size enables a bank to attain and utilize input with relatively low cost because of the strength of service networking, increased trust by people, and labor productivity increases supported by technology utilization or by output diversification in many kinds of qualified credit skim (Zuhroh et al., 2015). Relatively small firm size and low market share are structural problems that contribute to cost inefficiencies of Islamic banking. In addition, compared to conventional banks, IBs appear to allocate a significantly greater share of their assets to financing or loans implying greater exposure to credit risk (Ariss, 2010).

Despite their low cost efficiency levels, IBs are strongly positioned to avoid the negative effects of financial crises and economic downturns; they performed better during the global financial crisis compared to conventional banks (CBs) (Alqahtani et al., 2017; Djennas, 2016). IBs balance higher portfolio risk with significantly lower financial

risk through higher capitalization levels (Ariss, 2010). In addition to better capitalization levels, their higher intermediation ratio and higher asset quality (Beck et al., 2013) explain the strength of IBs during the crisis period.

The technical efficiency of IBs is higher than that of CBs in Indonesia (Zuhroh et al., 2015), Turkey (Yılmaz and Güneş, 2015), Germany and the United Kingdom (Ahmad and Lou, 2011). Moreover, Handriche (2015) stated that profit efficiencies of Islamic banking in GCC countries are better than that of conventional banking in general.

Ariss (2010) has found that IBs in 13 different countries showed better allocative efficiency levels compared to CBs before the global financial crisis. In the period before and during the crisis, IBs are found to be more efficient in allocating and utilizing their resources in Malaysia (Ismail et al., 2013). On the other hand, Hisham Yahya et al. (2012) could not observe a significant difference in efficiency between IBs and CBs in the same period in Malaysia.

Numerous studies comparing IBs and CBs from different countries have found that the efficiency levels of IBs and CBs are very similar (Mollah and Zaman, 2015; Daly and Frikha, 2015; Djennas, 2016; Hisham Yahya et al., 2012; Johnes et al., 2014; Marie et al., 2013; Mohanty et al., 2016).

In general, these studies have shown mixed results regarding the efficiency levels of IBs compared to CBs, which is consistent with previous surveys on IB efficiency by Narayan and Phan (2017) and Hassan and Aliyu (2018). The main reason for the discrepancies in comparisons is that the size and market share of IBs are still not sufficiently large.

## 8. CONCLUSION

This study presents a contemporary review of the comparative literature on bank performance and efficiency by covering a total of 135 studies published in respected journals from 2008 to 2017. In this study, methodology, ownership type and country-based classifications were used to demonstrate bank efficiency and performance. The main concluding remarks are as follows.

Even though DEA and SFA retain their places as the most popular techniques, alternative methodologies are increasingly being used in bank efficiency assessment. The successful applications of multi-criteria decision-making methods have increased over the last decade. Regardless of whether they use conventional or alternative methods, the mathematical models are strengthened by implementing second-step regression tools in most recent studies. It can be stated that the average bank efficiencies have slightly changed according to the methodology implemented.

The comparisons of assessment accuracies across different studies should be treated with extreme caution. Differences are raised not only from the methodology or assumptions of the models but also from the chosen variables, sample data, origin country and the time period considered. Accurate assessment of the changes in bank rankings requires further studies comparing methods with the same dataset, analysis of the data against the same frontier and validation of the findings through robustness and accuracy testing.

Although there is a common belief that foreign-owned banks are more efficient on average compared to domestic banks, we can say that the impact of ownership is closely related to the time period considered. Since the 2008 global financial crisis had deteriorating effects on bank efficiencies, it is better to evaluate ownership effect in three time periods: precrisis, during the crisis and postcrisis. Foreign banks demonstrated lower performance levels than domestic banks during the crisis, as in the case of GCC and MENA countries. The reason is that a higher number of subsidiaries of foreign banks cause them to have a higher degree of exposure to risk in developing countries. Efficient domestic banks in the precrisis period or during the crisis had difficulty maintaining their superior performance after the crisis, as the crisis had a magnifying effect on bank risk variables. We can conclude that foreign-owned banks had better efficiency than domestic banks in developing countries after the financial crisis and that foreign banks improved efficiency levels primarily in developing countries with financial freedom.

These results have been found in both cross-country and country-specific studies. The majority of cross-country studies target EU countries. When analyzing EU bank efficiencies, we can say that foreign bank entry with European integration had a positive impact on bank cost efficiency during the precrisis period. While average EU bank efficiency increased until 2008, there was an overall decline after the global crisis. The cross-country studies show that the global financial crisis decreased the efficiency levels of banks in Europe in the short run, whereas the efficiency of banks tended to improve in the long run. On the other hand, Asian banks were not as affected as

European banks by the global crisis because of their improved risk management capabilities and restrictive off-balance sheet activities after the Asian financial crisis.

The literature has shown that Islamic banking is less cost efficient compared to conventional banking due to higher operating costs. Since the IB sector is still developing, structural problems such as small firm size and low market share cause cost inefficiency. On the other hand, the Islamic financial system is more stable and more resilient to global crises than the traditional financial system is. The reasons for IBs' higher efficiency levels compared to CBs during the 2008 global financial crisis is that they are better capitalized, associated with higher asset quality and a higher intermediation ratio. However, IBs lost their cost and profit efficiency superiority after the crisis. Different performance and efficiency measures indicate that IBs are less competitive than CBs.

As a result, higher interest rates, higher inflation rates, and more concentrated markets tend to result in higher banking system inefficiencies. On the other hand, bank efficiency levels are positively associated with a country's gross savings, higher microeconomic stability, and more disciplined environment. Large banks are more efficient as a result of economies of scale. While better capitalized banks are more efficient, banks that undertake high risks are less efficient.

This study reviews only studies on comparative efficiency and performance that cover ownership, method and type effects. Since this subject has multiple dimensions in nature, there are many other variables to consider, such as technology usage, bank size, and board size, as well as macroeconomic and regulatory factors.

Beyond their intermediation functions, banks are organic structures that may reach every segment of society. From the sustainability perspective, social responsibility and value adding activities will increase the commitment of customers and brand reputation. Digital maturity level (e.g., advanced internet service), cyber-security (e.g., advanced security systems) and big data (e.g., deeper analysis of customer database) applications may provide future direction for operating activities and hence competitive advantage in the market. Furthermore, future studies will analyze more than past efficiency and performance; rather, they will predict future performance by developing an early warning system enabling managers and decision makers to identify banks that are likely to face problems.

## REFERENCES

- Abdul-Majid, M., Falahaty, M., and Jusoh, M. (2017). "Performance of Islamic and Conventional Banks: A Meta-Frontier Approach", *Research in International Business and Finance*, 42, 1327-1335.
- Ahmad, W., and Luo, R.H. (2010). "Comparison of Banking Efficiency in Europe: Islamic Versus Conventional Banks", In *International Banking in the New Era: Post-Crisis Challenges and Opportunities*, Emerald Group Publishing Limited, 361-389.
- Alqahtani, F., Mayes, D.G., and Brown, K. (2017). "Islamic Bank Efficiency Compared to Conventional Banks During The Global Crisis in the GCC Region", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 51, 58-74.
- Andries, A.M. (2011). "The Determinants of Bank Efficiency and Productivity Growth in the Central and Eastern European Banking Systems", *Eastern European Economics*, 49(6), 38-59.
- Andrieş, A.M., and Căpraru, B. (2012). "Impact of European Integration on Banks' Efficiency", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 587-595.
- Ariss, R.T. (2010). "Competitive Conditions in Islamic and Conventional Banking: A Global Perspective", *Review of Financial Economics*, 19(3), 101-108.
- Assaf, A.G., Matousek, R., and Tsionas, E.G. (2013). "Turkish Bank Efficiency: Bayesian Estimation with Undesirable Outputs", *Journal of Banking & Finance* 37, 506-517.
- Assaf, A. G., Barros, C. P., and Matousek, R. (2011). "Technical Efficiency in Saudi Banks", *Expert Systems with Applications*, 38(5), 5781-5786.
- Barros, C.P., Chen, Z., Liang, Q.B., and Peypoch, N. (2011). "Technical Efficiency in the Chinese Banking Sector", *Economic Modelling*, 28(5), 2083-2089.

- Batir, T.E., Volkman, D.A., and Gungor, B., (2017). "Determinants of Bank Efficiency in Turkey: Participation Banks Versus Conventional Banks", *Borsa Istanbul Review* 17(2), 86-89.
- Bayyurt, N. (2013). "Ownership Effect on Bank's Performance: Multi Criteria Decision Making Approaches on Foreign and Domestic Turkish Banks", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 99, 919-928.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., and Merrouche, O. (2013). "Islamic vs. Conventional Banking: Business Model, Efficiency and Stability", *Journal of Banking & Finance*, 37(2), 433-447.
- Beheshtinia, M.A., & Omid, S. (2017). "A Hybrid MCDM Approach for Performance Evaluation in the Banking Industry", *Kybernetes*, 46(8), 1386-1407.
- Behr, A. (2010). "Quantile Regression for Robust Bank Efficiency Score Estimation", *European Journal of Operational Research*, 200(2), 568-581.
- Belanes, A., Ftiti, Z. and Regaieg, R., (2015). "What Can We Learn About Islamic Banks Efficiency Under Subprime Crisis? Evidence from GCC Region", *Pacific-Basin Finance Journal* 33, 81-95.
- Ben Slama Zouari, S., and Boulila Taktak, N. (2014). "Ownership Structure and Financial Performance in Islamic Banks: Does Bank Ownership Matter?", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 7(2), 146-160.
- Berger, A.N. (2007). "International Comparisons of Banking Efficiency", *Financial Markets, Institutions & Instruments*, 16(3), 119-144.
- Berger, A.N., and Humphrey, D.B. (1997). "Efficiency of Financial Institutions: International Survey and Directions for Future Research", *European Journal of Operational Research*, 98(2), 175-212.
- Berger, A.N., Hasan, I., and Zhou, M. (2009). "Bank Ownership and Efficiency in China: What Will Happen in the World's Largest Nation?", *Journal of Banking & Finance*, 33(1), 113-130.
- Brissimis, S. N., Delis, M. D., & Tsionas, E. G. (2010). "Technical and Allocative Efficiency in European Banking", *European Journal of Operational Research*, 204(1), 153-163.
- Burki, A.A., & Ahmad, S. (2010). "Bank Governance Changes in Pakistan: Is There A Performance Effect?", *Journal of Economics and Business*, 62(2), 129-146.
- Caporale, G.M., Lodh, S., and Nandy, M. (2016). "The Performance of Banks in the MENA Region During the Global Financial Crisis", *Research in International Business and Finance*, 42, 583-590.
- Casu, B., and Girardone, C. (2010). "Integration and Efficiency Convergence in EU Banking Markets", *Omega*, 38(5), 260-267.
- Chan, S.G., Koh, E.H., Zainir, F., and Yong, C.C. (2015). "Market Structure, Institutional Framework and Bank Efficiency in ASEAN 5", *Journal of Economics and Business*, 82, 84-112.
- Chang, T., Hu, J., Chou, R.Y., and Sun, L., (2012). "The Sources of Bank Productivity Growth in China During 2002-2009: A Disaggregation View", *Journal of Banking & Finance*, 36, 1997-2006.
- Chao, C., Yu, M., and Wu, H., (2015). "An Application of the Dynamic Network DEA Model: The Case of Banks in Taiwan", *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(1), 133-151.
- Chen, Y.C., Chiu, Y.H., Huang, C.W., and Tu, C.H. (2013). "The Analysis of Bank Business Performance and Market Risk-Applying Fuzzy DEA", *Economic Modelling*, 32, 225-232.
- Chen, Z., Matousek, R., and Wanke, P. (2018). "Chinese Bank Efficiency During the Global Financial Crisis: A Combined Approach Using Satisficing DEA and Support Vector Machines", *The North American Journal of Economics and Finance*, 43, 71-86.
- Chitnis, A., and Vaidya, O.S. (2017). "Efficiency Ranking Method Using SFA and TOPSIS (ERM-ST): Case of Indian Banks", *Benchmarking: An International Journal*, 25(2), 471-488.
- Chiu, C.R., Chiu, Y.H., Chen, Y.C., and Fang, C.L. (2016). "Exploring the Source of Metafrontier Inefficiency for Various Bank Types in the Two-Stage Network System With Undesirable Output", *Pacific-Basin Finance Journal*, 36, 1-13.

- Chiu, Y.H., Luo, Z., Chen, Y.C., Wang, Z., and Tsai, M. P. (2013). "A Comparison of Operating Performance Management between Taiwan Banks and Foreign Banks Based on the Meta-Hybrid DEA Model", *Economic Modelling*, 33, 433-439.
- Chortareas, G.E., Girardone, C., and Ventouri, A. (2012). "Bank Supervision, Regulation, and Efficiency: Evidence from the European Union", *Journal of Financial Stability*, 8(4), 292-302.
- Chortareas, G.E., Girardone, C., and Ventouri, A. (2013). "Financial Freedom and Bank Efficiency: Evidence from the European Union", *Journal of Banking & Finance*, 37(4), 1223-1231.
- Curi, C., Lozano-Vivas, A., and Zelenyuk, V. (2015). "Foreign Bank Diversification and Efficiency Prior to and During the Financial Crisis: Does one Business Model Fit All?", *Journal of Banking & Finance*, 61, S22-S35.
- Daly, S., and Frikha, M. (2017). "Determinants of bank Performance: Comparative Study Between Conventional and Islamic Banking in Bahrain", *Journal of the Knowledge Economy*, 8(2), 471-488.
- Daly, K., and Zhang, X. (2014). "Comparative Analysis of the Performance of Chinese Owned Banks' in Hong Kong 2004–2010", *Journal of Multinational Financial Management*, 27, 1-10.
- Deng, Q., Wong, W.P., Wooi, H.C., and Xiong, C. M. (2011). "An Engineering Method to Measure the Bank Productivity Effect in Malaysia During 2001-2008", *Systems Engineering Procedia*, 2, 1-11.
- Derviz, A., and Podpiera, J. (2008). "Predicting Bank CAMELS and S&P Ratings: the Case of the Czech Republic", *Emerging Markets Finance and Trade*, 44(1), 117-130.
- Dinçer, H., Hacıoğlu, U., (2013). "Performance Evaluation with Fuzzy VIKOR and AHP Method Based on Customer Satisfaction in Turkish Banking Sector", *Kybernetes* 42 (7), 1072-1085.
- Djennas, M. (2016). "Business Cycle Volatility, Growth and Financial Openness: Does islamic finance make any difference?", *Borsa Istanbul Review*, 16(3), 121-145.
- Doan, A., Lin, K. and Doong, S. (2017). "What Drives Bank Efficiency? The Interaction of Bank Income Diversification and Ownership", *International Review of Economics and Finance*, Article in press.
- Dong, Y., Firth, M., Hou, W., Yang, W. (2016). "Evaluating the Performance of Chinese commercial banks: A Comparative Analysis of Different Types of Banks", *European Journal of Operational Research*, 252(1), 280-295.
- Dong, Y., Hamilton, R., and Tippett, M. (2014). "Cost Efficiency of the Chinese Banking Sector: A Comparison Of Stochastic Frontier Analysis and Data Envelopment analysis", *Economic Modelling*, 36, 298-308.
- Doumpos, M., ve Zopounidis, C. (2010). "A multicriteria decision support system for bank rating", *Decision Support Systems*, 50(1), 55-63.
- Drake, L., Hall, M. J., and Simper, R. (2009). "Bank Modelling Methodologies: A Comparative Non-Parametric analysis of efficiency in the Japanese banking sector", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 19(1), 1-15.
- Fernandes, F.D.S., Stasinakis, C., & Bardarova, V. (2018). "Two-stage DEA-Truncated Regression: Application in banking efficiency and financial development", *Expert Systems with Applications*, 96, 284-301.
- Fethi, M. D., and Pasiouras, F. (2010). "Assessing bank efficiency and performance with operational research and artificial intelligence techniques: A survey", *European journal of operational research*, 204(2), 189-198.
- Fiordelisi, F., Marques-Ibanez, D., and Molyneux, P. (2011). "Efficiency and risk in European banking", *Journal of Banking & Finance*, 35(5), 1315-1326.
- Fujii, H., Managi, S., Matousek, R., (2014). "Indian Bank Efficiency and Productivity Changes with Undesirable Outputs: A Disaggregated Approach", *Journal of Banking & Finance* 38, 41-50.
- Fukuyama, H., Matousek, R., (2017). "Modelling Bank Performance: A network DEA Approach", *European Journal of Operational Research* 259, 721-732.

- García, F., Guijarro, F., and Moya, I. (2010). "Ranking Spanish Savings Banks: A Multi-Criteria Approach", *Mathematical and Computer Modelling*, 52(7), 1058-1065.
- Gardener, E., Molyneux, P., & Nguyen-Linh, H. (2011). "Determinants of efficiency in South East Asian banking", *The Service Industries Journal*, 31(16), 2693-2719.
- Glass, J.C., McKillop, D.G., Quinn, B., Wilson, J., (2012). "Cooperative bank efficiency in Japan: a parametric distance function analysis", *The European Journal of Finance* 20 (3), 291-317.
- Goddard, J., Molyneux, P., & Williams, J. (2014). "Dealing with cross-firm heterogeneity in bank efficiency estimates: Some evidence from Latin America", *Journal of Banking & Finance*, 40, 130-142.
- Hardianto, D. S. & Wulandari, P. (2016). "Islamic bank vs conventional bank: intermediation, fee based service activity and efficiency", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(2), 296-311.
- Hassan, M. K., & Aliyu, S. (2018). "A contemporary survey of islamic banking literature", *Journal of Financial Stability*, 34, 12-43.
- Hisham Yahya, M., Muhammad, J., & Razak Abdul Hadi, A. (2012). "A comparative study on the level of efficiency between Islamic and conventional banking systems in Malaysia", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(1), 48-62.
- Hsiao, C., Yan, S. H. E. N., & Wenlong, B. I. A. N. (2015). "Evaluating the effectiveness of China's financial reform-The efficiency of China's domestic banks", *China Economic Review*, 35, 70-82.
- Huang, T. H., Chiang, D. L., & Tsai, C. M. (2015). "Applying the new meta-frontier directional distance function to compare banking efficiencies in Central and Eastern European countries", *Economic Modelling*, 44, 188-199.
- Huang, T. H., Chen, K. C., & Lin, C. I. (2017a). "An extension from network DEA to copula-based network SFA: Evidence from the US commercial banks in 2009", *The Quarterly Review of Economics and Finance*.
- Huang, T. H., Chiang, D. L., & Chao, S. W. (2017b). "A new approach to jointly estimating the Lerner index and cost efficiency for multi-output banks under a stochastic meta-frontier framework", *The Quarterly Review of Economics and Finance*.
- Huang, T. H., Lin, C. I., & Chen, K. C. (2017c). "Evaluating efficiencies of Chinese commercial banks in the context of stochastic multistage technologies", *Pacific-Basin Finance Journal*, 41, 93-110.
- Ismail, F., Majid M.S.A., Rahim, R.A., (2013). "Efficiency of Islamic and conventional banks in Malaysia", *Journal of Financial Reporting and Accounting* 11 (1), 92-107.
- Ivan, I. C. (2015). "Stochastic Frontiers. Case Study–Japanese Banking System", *Procedia Economics and Finance*, 27, 652-658.
- Jawadi, F., Jawadi, N., Cheffou, A. I., Ameer, H. B., & Louhichi, W. (2017). "Modelling the effect of the geographical environment on Islamic banking performance: A panel quantile regression analysis", *Economic Modelling*.
- Jiang, C., Yao, S., & Zhang, Z. (2009). "The effects of governance changes on bank efficiency in China: A stochastic distance function approach", *China Economic Review*, 20(4), 717-731.
- Jiang, C., Yao, S., & Feng, G. (2013). "Bank ownership, privatization, and performance: Evidence from a transition country", *Journal of Banking & Finance*, 37(9), 3364-3372.
- Johnes, J., Izzeldin, M., Pappas, V., (2014). "A comparison of bank performance of Islamic and conventional banks 2004-2009", *Journal of Economic Behavior & Organization* 103, S93-S107.
- Jouida, S., Bouzgarrou, H., & Hellara, S. (2017). "The effects of activity and geographic diversification on performance: Evidence from French financial institutions", *Research in International Business and Finance*, 39, 920-939.
- Kao, C., & Liu, S. T. (2014). "Measuring performance improvement of Taiwanese commercial banks under uncertainty", *European Journal of Operational Research*, 235(3), 755-764.

- Kaur, S., & Gupta, P. K. (2015). "Productive efficiency mapping of the Indian banking system using data envelopment analysis", *Procedia Economics and Finance*, 25, 227-238.
- Kenjegalieva, K., Simper, R., Weyman-Jones, T., & Zelenyuk, V. (2009). "Comparative analysis of banking production frameworks in Eastern European financial markets", *European Journal of Operational Research*, 198(1), 326-340.
- Kevork, I. S., Pange, J., Tzeremes, P., & Tzeremes, N. G. (2017). "Estimating Malmquist productivity indexes using probabilistic directional distances: An application to the European banking sector", *European Journal of Operational Research*, 261(3), 1125-1140.
- Kiliç, M. (2011). "Cross-border bank acquisitions and banking sector performance: an empirical study of Turkish banking sector", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 946-959.
- Koutsomanoli-Filippaki, A., Margaritis, D., & Staikouras, C. (2009). "Efficiency and productivity growth in the banking industry of Central and Eastern Europe", *Journal of Banking & Finance*, 33(3), 557-567.
- Koutsomanoli-Filippaki, A., Mamatzakis, E., & Staikouras, C. (2009). "Banking inefficiency in Central and Eastern European countries under a quadratic loss function", *Emerging markets review*, 10(3), 167-178.
- Kumar, S., & Gulati, R. (2009). "Measuring efficiency, effectiveness and performance of Indian public sector banks", *International Journal of Productivity and Performance Management*, 59(1), 51-74.
- Lee, C. C., & Huang, T. H. (2017). "Cost efficiency and technological gap in Western European banks: A stochastic metafrontier analysis", *International Review of Economics & Finance*, 48, 161-178.
- Lee, J. Y., & Kim, D. (2013). "Bank performance and its determinants in Korea", *Japan and the World Economy*, 27, 83-94.
- Lensink, R., Meesters, A., & Naaborg, I. (2008). "Bank efficiency and foreign ownership: Do good institutions matter?", *Journal of Banking & Finance*, 32(5), 834-844.
- Liadaki, A., & Gaganis, C. (2010). "Efficiency and stock performance of EU banks: Is there a relationship?", *Omega*, 38(5), 254-259.
- Lin, K. L., Doan, A. T., & Doong, S. C. (2016). "Changes in ownership structure and bank efficiency in Asian developing countries: The role of financial freedom", *International Review of Economics & Finance*, 43, 19-34.
- Lin, S. W., Shiue, Y. R., Chen, S. C., & Cheng, H. M. (2009). "Applying enhanced data mining approaches in predicting bank performance: A case of Taiwanese commercial banks", *Expert Systems with Applications*, 36(9), 11543-11551.
- Lin, X., & Zhang, Y. (2009). "Bank ownership reform and bank performance in China", *Journal of Banking & Finance*, 33(1), 20-29.
- Mamatzakis, E., Staikouras, C., & Koutsomanoli-Filippaki, A. (2008). "Bank efficiency in the new European Union member states: Is there convergence?", *International Review of Financial Analysis*, 17(5), 1156-1172.
- Mandic, K., Delibasic, B., Knezevic, S., & Benkovic, S. (2014). "Analysis of the financial parameters of Serbian banks through the application of the fuzzy AHP and TOPSIS methods", *Economic Modelling*, 43, 30-37.
- Manlagñit, M. C. V. (2011). "Cost efficiency, determinants, and risk preferences in banking: A case of stochastic frontier analysis in the Philippines", *Journal of Asian Economics*, 22(1), 23-35.
- Margono, H., Sharma, S. C., & Melvin, P. D. (2010). "Cost efficiency, economies of scale, technological progress and productivity in Indonesian banks", *Journal of Asian Economics*, 21(1), 53-65.
- Matousek, R., Rughoo, A., Sarantis, N., & Assaf, A. G. (2015). "Bank performance and convergence during the financial crisis: Evidence from the 'old' European Union and Eurozone", *Journal of Banking & Finance*, 52, 208-216.
- Miah, M. D., & Uddin, H. (2017). "Efficiency and stability: A comparative study between Islamic and conventional banks in GCC countries", *Future Business Journal*, 3(2), 172-185.

- Miah, M. D., & Sharmeen, K. (2015). "Relationship between capital, risk and efficiency: A comparative study between Islamic and conventional banks of Bangladesh", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 8(2), 203-221.
- Mobarek, A., & Kalonov, A. (2014). "Comparative performance analysis between conventional and Islamic banks: empirical evidence from OIC countries", *Applied Economics*, 46(3), 253-270.
- Mohanty, S. K., Lin, H. J., Aljuhani, E. A., & Bardesi, H. J. (2016). "Banking efficiency in Gulf Cooperation Council (GCC) countries: A comparative study", *Review of Financial Economics*, 31, 99-107.
- Mollah, S., & Zaman, M. (2015). "Shari'ah supervision, corporate governance and performance: Conventional vs. Islamic banks", *Journal of Banking & Finance*, 58, 418-435.
- Narayan, P. K., & Phan, D. H. B. (2017). "A survey of Islamic banking and finance literature: Issues, challenges and future directions", *Pacific-Basin Finance Journal*.
- Nițoi, M., & Spulbar, C. (2015). "An Examination of Banks' Cost Efficiency in Central and Eastern Europe", *Procedia Economics and Finance*, 22, 544-551.
- Olson, D., & Zoubi, T. A. (2011). "Efficiency and bank profitability in MENA countries", *Emerging markets review*, 12(2), 94-110.
- Othman, N., Abdul-Majid, M., & Abdul-Rahman, A. (2017). "Partnership financing and bank efficiency", *Pacific-Basin Finance Journal*, 46, 1-13.
- Paradi, J. C., Rouatt, S., & Zhu, H. (2011). "Two-stage evaluation of bank branch efficiency using data envelopment analysis", *Omega*, 39(1), 99-109.
- Perera, S., Skully, M., (2012). "On the cross-methodological validation of bank efficiency assessments", *Studies in Economics and Finance*, 29 (1), 26-42.
- Puri, J., & Yadav, S. P. (2014). "A fuzzy DEA model with undesirable fuzzy outputs and its application to the banking sector in India", *Expert Systems with Applications*, 41(14), 6419-6432.
- Quaranta, A. G., Raffoni, A., & Visani, F. (2018). "A multidimensional approach to measuring bank branch efficiency.", *European Journal of Operational Research*, 266(2), 746-760.
- Rashid, A., Jabeen, S., (2016). "Analyzing performance determinants: Conventional versus Islamic banks in Pakistan", *Borsa Istanbul Review* 16 (2), 92-107.
- Ray, S. C., & Das, A. (2010). "Distribution of cost and profit efficiency: Evidence from Indian banking", *European Journal of Operational Research*, 201(1), 297-307.
- Rebai, S., Azaiez, M. N., & Saidane, D. (2012). "Sustainable performance evaluation of banks using a multi-attribute utility model: an application to French banks", *Procedia Economics and Finance*, 2, 363-372.
- Řepková, I. (2014). "Efficiency of the Czech banking sector employing the DEA window analysis approach", *Procedia Economics and Finance*, 12, 587-596.
- Rosman, R., Wahab, N. A., & Zainol, Z. (2014). "Efficiency of Islamic banks during the financial crisis: An analysis of Middle Eastern and Asian countries", *Pacific-Basin Finance Journal*, 28, 76-90.
- Salim, R., Arjomandi, A., & Seufert, J. H. (2016). "Does corporate governance affect Australian banks' performance?", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 43, 113-125.
- San-Jose, L., Retolaza, J. L., & Pruñonosa, J. T. (2014). "Efficiency in Spanish banking: A multi-stakeholder approach analysis", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 32, 240-255.
- Ioanni Schiniotakis, N. (2012). "Profitability factors and efficiency of Greek banks", *EuroMed Journal of Business*, 7(2), 185-200.
- Seçme, N. Y., Bayraktaroğlu, A., & Kahraman, C. (2009). "Fuzzy performance evaluation in Turkish banking sector using analytic hierarchy process and TOPSIS", *Expert Systems with Applications*, 36(9), 11699-11709.



- Shah, S. Q., & Jan, R. (2014). "Analysis of financial performance of private banks in Pakistan", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 1021-1025.
- Sokic, A. (2015). "Cost efficiency of the banking industry and unilateral euroisation: A stochastic frontier approach in Serbia and Montenegro", *Economic Systems*, 39(3), 541-551.
- Staikouras, C., Mamatzakis, E., & Koutsomanoli-Filippaki, A. (2008). "Cost efficiency of the banking industry in the South Eastern European region", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 18(5), 483-497.
- Stankeviciene, J., Mencaite, E., (2012). "The evaluation of bank performance using multi-criteria decision making model: a case study on Lithuanian commercial banks", *Technological and Economic Development of Economy* 18 (1), 189-205.
- Staub, R. B., e Souza, G. D. S., & Tabak, B. M. (2010). "Evolution of bank efficiency in Brazil: A DEA approach", *European journal of operational research*, 202(1), 204-213.
- Sturm, J. E., & Williams, B. (2010). "What determines differences in foreign bank efficiency? Australian evidence", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 20(3), 284-309.
- Sturm, J. E., & Williams, B. (2008). "Characteristics determining the efficiency of foreign banks in Australia", *Journal of Banking & Finance*, 32(11), 2346-2360.
- Sufian, F., & Kamarudin, F. (2016). "Determinants of efficiency in the Malaysian banking sector: Does bank origins matter?", *Intellectual Economics*, 10(1), 38-54.
- Sun, L., & Chang, T. P. (2011). "A comprehensive analysis of the effects of risk measures on bank efficiency: Evidence from emerging Asian countries", *Journal of Banking & Finance*, 35(7), 1727-1735.
- Svitalkova, Z. (2014). "Comparison and evaluation of bank efficiency in selected countries in EU", *Procedia Economics and Finance*, 12, 644-653.
- Tabak, B. M., Miranda, R. B., & Fazio, D. M. (2013). "A geographically weighted approach to measuring efficiency in panel data: The case of US saving banks", *Journal of Banking & Finance*, 37(10), 3747-3756.
- Thoraneenitiyan, N., & Avkiran, N. K. (2009). "Measuring the impact of restructuring and country-specific factors on the efficiency of post-crisis East Asian banking systems: Integrating DEA with SFA", *Socio-Economic Planning Sciences*, 43(4), 240-252.
- Titko, J., Jureviciene, D., (2013). "DEA application at cross-country benchmarking: Latvian vs. Lithuanian banking sector", *Procedia Social and Behavioral Sciences* 110, 1124-1135.
- Tsionas, E. G., Assaf, A. G., & Matousek, R. (2015). "Dynamic technical and allocative efficiencies in European banking", *Journal of Banking & Finance*, 52, 130-139.
- Ulas, E., & Keskin, B. (2015). "Performance evaluation and ranking of Turkish banking sector", *Procedia Economics and Finance*, 25, 297-307.
- Wang, K., Huang, W., Liu, Y., (2014). "Efficiency measures of the Chinese commercial banking system using an additive two-stage DEA", *Omega* 44, 5-20.
- Wanke, P., Azad, M. A. K., & Barros, C. P. (2016a). "Predicting efficiency in Malaysian Islamic banks: A two-stage TOPSIS and neural networks approach", *Research in International Business and Finance*, 36, 485-498.
- Wanke, P., Azad, M. A. K., & Barros, C. P. (2016b)." Efficiency factors in OECD banks: A ten-year analysis", *Expert Systems with Applications*, 64, 208-227.
- Wanke, P., Azad, M. A. K., Barros, C. P., & Hassan, M. K. (2016c). "Predicting efficiency in Islamic banks: An integrated multi-criteria decision making (MCDM) approach", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 45, 126-141.
- Wanke, P., Azad, A. K., & Emrouznejad, A. (2017). "Efficiency in BRICS banking under data vagueness: A two-stage fuzzy approach", *Global Finance Journal*, 35, 58-71.

- Wasiuzzaman, S., Gunasegavan, U.N., (2013). "Comparative study of the performance of Islamic and conventional banks", *Humanomics* 29 (1), 43-60.
- Wu, M., Li, C., Fan, J., Wang, X., & Wu, Z. (2017). "Assessing the Global Productive Efficiency of Chinese Banks Using the Cross-Efficiency Interval and VIKOR", *Emerging Markets Review*.
- Wu, H. Y., Tzeng, G. H., & Chen, Y. H. (2009). "A fuzzy MCDM approach for evaluating banking performance based on Balanced Scorecard", *Expert Systems with Applications*, 36(6), 10135-10147.
- Yilmaz, A., & Güneş, N. (2015). "Efficiency Comparison of Participation and Conventional Banking Sectors in Turkey between 2007-2013", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 383-392.
- Yin, H., Yang, J., & Mehran, J. (2013)." An empirical study of bank efficiency in China after WTO accession", *Global Finance Journal*, 24(2), 153-170.
- Zimková, E. (2014). "Technical efficiency and super-efficiency of the banking sector in Slovakia", *Procedia Economics and Finance*, 12, 780-787.
- Zha, Y., Liang, N., Wu, M., & Bian, Y. (2016). "Efficiency evaluation of banks in China: A dynamic two-stage slacks-based measure approach", *Omega*, 60, 60-72.
- Zuhroh, I., Ismail, M., & Maskie, G. (2015). "Cost Efficiency of Islamic Banks in Indonesia—A Stochastic Frontier Analysis", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 1122-1131.

DERLEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

## HEMŞİRELİK MESLEĞİNE YÖNELİK KALIPYARGILAR ÜZERİNE BİR DERLEME\*

### A REVIEW ON NURSING PROFESSION STEREOTYPES

Dr. Dilek KOCABAŞ<sup>1</sup>

Prof. Dr. Ramazan ERDEM<sup>2</sup>

#### ÖZ

Toplum içerisinde hemşirelik mesleğine yönelik geçmişten günümüze kadar süregelen birtakım kalıpyargıların olduğu görülmektedir. Toplumda var olan bu kalıpyargılar birey istese de istemese de bireyin düşünce ve davranışlarını etkilemekte, bireyin düşünce ve davranışlarına yön vermektedirler. Bu çalışmada, tutum, kalıpyargı ve sosyal bilgi teorisi ile ilgili kavramlar ışığında hemşirelik mesleğine yönelik kalıpyargıların mahiyetine ilişkin bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Hemşirelik mesleğinin toplum tarafından “hekimin yardımcısı, sadece iğne yapıp kan alan, alt bir meslek grubu” olarak algılandığı görülmüştür. Hemşirelik mesleğine yönelik toplumda var olan bu kalıpyargıların kırılması için hemşirelik mesleğinin profesyonelleşmesine yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Medyada hemşirelik mesleğinin profesyonel bir meslek olarak sunulması, hemşirelerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, terfi ve kariyer imkânlarının artırılması ile toplumda var olan bu olumsuz kalıpyargıların bir nebze de olsa azaltılabileceği düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Hemşirelik Mesleği, Mesleki Kalıpyargılar, Sağlık Hizmet Sunumu.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** I10, I12, I19.

#### ABSTRACT

In the society, it is seen that there have been some stereotypes about nursing profession from past to present. These stereotypes in the society affect the thoughts and behaviours of individuals and direct their thoughts and behaviours, whether they want it or not. In the study, it is aimed to make an evaluation about the nature of the stereotypes about the profession of nursing in the light of the concepts related to attitude, stereotype and social information theory. It is seen that the profession of nursing is perceived by the society as “a lower occupational group that is the assistant of the physician who just gives an injection and take blood”. For the stereotypes about nursing profession in the society it is necessary to take actions for the professionalization of the nursing profession. It is thought that these negative stereotypes in the society can to a certain amount be reduced by presenting the profession of nursing as a professional profession, by improving working conditions of nurses, and by offering promotion and career opportunities.

\* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen ve Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 6719 No'lu proje ile desteklenen doktora tezinden üretilmiştir.

<sup>1</sup> Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, dkocabas@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7403-2924>

<sup>2</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, raerdem@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6951-3814>

**Keywords:** Nursing Profession, Professional Stereotype, Health Service Delivery.

**JEL Classification Codes:** I10, I12, I19.

## 1. GİRİŞ

Amerikan Hemşireler Derneğine (ANA) göre, hemşirelik hem bir sanat hem de bir bilimdir. Hemşireliğin hastanın ihtiyaçlarına cevap veren, hastanın ağrısını dindiren insanın haysiyetine saygı gösteren bir meslek olması mesleğin kalbi yönünü yani sanatsal yönünü oluştururken çok sayıda uzmanlık ve karmaşık bilgi ve beceri gerektirmesi ise mesleğin akılsal yönünü yani bilim yönünü oluşturmaktadır. Türk Hemşireler Derneğine (THD, 1981) göre ise hemşirelik, bireyin, ailenin ve toplumun sağlığını ve esenliğini koruma, geliştirme ve hastalık halinde iyileştirme amacına yönelik hemşirelik hizmetlerinin planlanması, örgütlenmesi, uygulanması, değerlendirilmesinden bu kişilerin eğitiminden sorumlu bilim ve sanattan oluşan bir sağlık disiplindir.

Hemşirelik mesleği insan sağlığını doğrudan ilgilendiren bir meslek grubu olması sebebiyle hayati bir öneme sahiptir. Sağlık hizmetlerinin vazgeçilmez unsuru olan hemşireler hasta ve hekim arasında iletişimi kuran, hastanın derdine sıkıntısına tanık olan ve hasta ve yakınlarıyla çok fazla zaman geçiren kişilerdir (Tan vd., 2012: 69). Aynı zamanda hemşireler, hasta bakım hizmetlerini planlayarak uygulayabilen, çalışma arkadaşlarıyla uyum içerisinde çalışabilen ve hastalara uygulanan tedavinin etkililiğini arttırabilen sağlık personeli (Karadağ vd., 2013: 16). Bu özellikleri sebebiyle hemşireler sağlık sektörünün bel kemiğini oluşturmaktadır.

Bireyin hayatında örnek aldıkları kişiler, yaşamış oldukları olumlu ya da olumsuz tecrübeler, okumuş oldukları kitaplar ve daha birçok faktör belirli bir uyarana yönelik tutumunu etkilemektedir. Ancak bireyin tutumunu etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi de içinde yaşadığı toplumdur. Bireyin içinde yaşadığı toplum birey istese de istemese de sürekli iletişim halinde olduğu toplumunun kültürel normlarından ve değer yargılarından etkilenmektedir (Sakallı Uğurlu, 2018: 27). Hırsızlığın kötü olduğunu düşünen bir ailenin çocuğu hırsızlığı kötü olarak görürken hırsızlık yaparak geçimini sağlayan bir ailenin çocuğu ise hırsızlığı kötü olarak nitelendirmemesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

İnsan özünde bilişsel olarak cimri bir varlıktır. Belirli bir nesne hakkında tutum geliştirirken ilgili nesne hakkında çok fazla düşünmek kafa yormak yerine bazı bilişsel kestirme yollara başvurarak hızlı bir şekilde karara varmak ister. Çevresinde çok fazla uyarana sahip olan insan karşı karşıya kaldığı insanları, nesnelere, grupları, kültürleri ilgili uyarıların belli özelliklerine göre sınıflandırma eğilimi gösterir. Kalıpyargı yani stereotip olarak isimlendirilen bu eğilimler hayatımızın her tarafını kuşatmaktadır (Hortaçsu, 2012: 199-205).

Kalıpyargılar, belirli bir uyarana yönelik sabit, basitleştirilmiş ve genelleştirilmiş değerlendirmelerdir. Kalıpyargılar birey istese de istemese de bireyin belirli bir uyarana yönelik tutumunu etkilemektedir. Hemşirelerin mesleklerine yönelik tutumu o mesleği oluşturan grubun toplumdaki statüsü ile yakinen ilişkilidir. Toplumun hemşirelik mesleğine yönelik kalıpyargıları hemşirelik mesleğini icra eden ya da icra edecek olan bireylerin mesleki algısını etkilemektedir (Włodarczyk ve Tobalska, 2011: 269). Bu sebeple toplumun hemşirelik mesleğine yönelik bakış açısı önemlidir.

## 2. TUTUM

Tutum, sosyal psikolojinin en can alıcı konusudur. İki farklı bireyin yaşadıkları aynı olayı birbirlerinden farklı algılamalarında, herhangi bir konuda birbirlerinden farklı düşünceler içerisinde olmalarında ve herhangi bir olay karşısında birbirlerinden farklı davranışlar sergilemelerinde tutumlar önemli bir yer tutmaktadır. Tutum çalışmalarının bu denli önemli olmasının sebebi de tutumların algıları, düşünceleri ve davranışları etkilemesidir (Hortaçsu, 2012: 295).

Sosyal psikolojide önemli bir yer tutan tutum kavramı birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Allport'a (1935: 810) göre tutum, bireyin ilişki içerisinde olduğu bütün nesnelere ve durumlara verdiği tepki üzerinde yönlendirici ve dinamik bir etki yaratan zihinsel bir hazır olma halidir. Smith'e (1968: 458) göre ise tutum bireye atfedilen ve onun bir psikolojik nesne ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir.

Eagly ve Chaiken (1998: 269) tutumu, belirli bir varlığın belirli bir derecede olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilmesini içeren psikolojik bir eğilim olarak tanımlarken, Petty ve arkadaşları (2007: 658) tutumu bireyin

benliğini de içerebilen çeşitli nesnelere, konulara ve insanlara ilişkin değerlendirmeleri olarak tanımlamışlardır. Literatürde yer alan tanımlar çerçevesinde tutum, bireyin bir nesneye ilişkin olumlu ya da olumsuz duygu, düşünce ve davranışsal eğilimlerinin yaşantı ve deneyimler sonucu zihinde depolanmış hali olarak tanımlanabilir.

Tutumun oluşabilmesi için tutuma sebep olan bir nesnenin ve bu nesneye yönelik zihinsel bir değerlendirme sürecinin var olması gerekir. Tutum nesnesi liberalizm, feminizm gibi soyut kavramlar olabileceği gibi kurum, banka, işletme gibi somut kavramlar da olabilir. Aynı zamanda tutum nesnesi Trump, George Bush gibi belli bir kişiye yönelik olabileceği gibi Amerikan politikacıları, Suriye yönetimi gibi belli bir gruba yönelik de olabilir (Eagly ve Chaiken (2007: 583). Birbirinden farklı olan bu tutumların bazıları tutum nesnesine göre özel terimlerle ifade edilebilir. Özellikle olumsuz olarak ifade edilen sosyal gruplara yönelik tutumlar kalıpyargı (stereotip) olarak adlandırılırken, birinin kendisine yönelik tutumu ise özsaygı (benlik saygısı) olarak ifade edilmektedir (Eagley ve Chaiken, 1998: 269).

### 3. KALİPYARGILAR

Kalıpyargılar, literatürde basmakalıp düşünce, kilişe ve stereotip başlıkları altında toplanmışlardır. Türkçe ismiyle kalıpyargı, basmakalıp düşünce Latince ismiyle stereotip kelimesi, katılık anlamına gelen stereos ve iz anlamına gelen tupos kelimelerinin birleşmesiyle stereotip (kalıpyargı) kelimesi oluşmuştur (Harlak, 2000: 42). Stereotip sözlük anlamıyla matbaacılıkta metinleri çoğaltmaya yarayan bir yöntem, bir grubu en iyi temsil edebilecek özellik ve basmakalıp düşünce olarak tanımlanmıştır (TDK Güncel Türkçe Sözlük).

Kalıpyargılar, bireyler arası farklılıkları göze almaksızın bir grubun hemen hemen bütün üyelerine aynı özellikleri atfederek o grup hakkında genelleştirme yapmaktır (Aronson vd., 2012: 752). Kalıpyargılar, belirli bir grup hakkında sahip olunan bilgilerin özetidir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014: 147). Grup hakkındaki sahip olunan bilgiler ne kadar azsa başkaları tarafından sunulan bilgileri benimseme olasılığı o kadar fazla olmaktadır. Birey, bu durumda zihinsel bir çabaya girmek yerine kestirmeden var olan bilgiyi benimseme ve yargıda bulunma eğilimine girmektedir. Yani kalıpyargıları, bireyin dünya hakkında kestirmeden değerlendirmelerde bulunmasını sağlayan bir araç olarak tanımlamak mümkündür (Dönmez, 1992: 131).

Kalıpyargı kavramı ilk kez yirminci yüzyılın başlarında gazeteci Lippmann'ın (1992) "Public Opinion" isimli kitabında kullanılmıştır. Lippmann kitabında kalıpyargıların kamuoyunun şekillenmesi ve bireylerin çevre hakkında bilgi üretmesinde önemli bir bilişsel bileşen olduğunu ifade etmiş ve kalıpyargıların "dışarıdaki dünya ile kafamızdaki resimler" arasındaki farklılıklar sonucu oluştuğunu belirtmiştir. Lippmann'a (1992) göre bireyler belirli bir gruba yönelik kalıpyargı oluştururken herhangi bir bilişsel bir çaba içine girmemekte, var olan bilgiyi içinde bulunduğu kültür grubunun geleneklerine göre örgütlemektedir.

Kalıpyargıları "kafamızdaki resimler" olarak tanımlarken bireylerin başkaları hakkında bir yargıya varabilmesi için önceden öğrenilmiş zihninde var olan resimlerden faydalandığını belirtmiştir. Bir kişi hakkında değerlendirmede bulunurken sanılanın aksine önce o kişiyi görüp sonra değerlendirmede bulunmak yerine önce değerlendirmede bulunup sonra gördüğümüzü savunmaktadır. Yani, aslında herkesin dünya hakkında ortak bir fikri bulunduğunu iddia etmektedir (Lippmann, 1992: 4).

Sosyal bilgi yaklaşımına göre insan, sınırlı zihinsel kapasitesi olan bilişsel olarak cimri bir varlıktır. Yani, insan özünde tembeldir, bilgiyi işlerken kafasını mümkün olduğu kadar az çalıştırıp konuyu ayrıntılı düşünmek yerine fazla düşünmeden kestirme yollara başvurarak bir karara varmak istemektedir. Böylelikle, kategorileri hızlı ve etkili bir şekilde kategorize ederek dünyayı anlamlı hale getirmeyi sağlamaktadır (Hortaçsu, 2012: 199). İnsanlar dış dünyayı algılamak için içinde bulunduğu kültürün izlerini taşıyan birtakım kategorizasyonlarda bulunmaktadır. Bu kategorizasyon sonucu zihinde şemalar oluşmakta ve birey bu şemalar aracılığıyla yargıda bulunmaktadır (Pratkanis, 1989: 76).

Çok sayıda uyarana maruz kalan birey çevredeki uyarıları belirli özelliklerine göre bilgiyi sınıflandırmakta ya da diğer bir uyarılarla ilişkilendirmektedir. Bu ilişkilendirme neticesinde kalıpyargı oluşması kaçınılmazdır (Ashmore ve Delboca, 1981: 3). İnsanların dünyayı daha anlaşılır kılmak için belli kişisel ve davranışsal özellikleri belli kategorilerle ilişkilendirmesi neticesinde Amerikalı, Avrupalı, Yahudi gibi sınıflandırmalar oluşturması buna örnek olarak gösterilebilir. McArthur ve Baron'un (1983: 217) yaptığı araştırmalar da bu kanıtı destekler niteliktedir. McArthur ve Baron (1983) araştırmalarında, insanların başkalarını kategorize ederken kilo, boy, ten rengi ve yaş gibi fiziksel özelliklerden yararlandığını ve bu tür bir sınıflandırmanın hem hızlı hem de kolay olması sebebiyle yaygın olarak kullanıldığını ortaya çıkarmıştır.

Bireyin zihninde her olay için çok sayıda şema bulunmaktadır. Şemaların büyük çoğunluğu ise günlük yaşam içerisinde deneyimle oluşmaktadır. Bu şemalar bireyin zihninde neyin nasıl gerçekleşeceğini belirlemektedir. Örneğin, bireyin zihninde farklı bir ortama girildiğinde orada nasıl davranılacağı, ne tür bir sohbete girileceğine dair önceden izlenimler sonucu oluşmuş bir şema vardır, birey bu şema aracılığıyla otomatik olarak davranışına yön verir (Harlak, 2000: 86). Aronson ve arkadaşları (2012: 746), bilişsel şemaların oluşmasında bireyin deneyimleri önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bireyin daha önce hiç tanışmadığı biriyle karşılaştığında bireye hangi bölüme okuduğu, ne iş yaptığı, eşinin çalışıp çalışmadığı, nereli olduğu gibi sorular yöneltildiğinde bireyin verdiği yanıtlara göre zihnimizde bir şema belirlenir buna örnek olarak gösterilebilir. Eğer şemalar herkes tarafından kabul edilen bir davranış ve özellik haline gelmişse sosyal kalıpyargılar olarak ifade edilir.

Sosyal kalıpyargıların bir kişiye, olaya, benliğe, role atfedilmesi mümkündür. Hekimlik mesleği denilince yüksek statülü saygın bir meslek, kadın denilince duygusal ve yufka yürekli insanlar, Japon denilince ise zeki ve çalışkan insanlar akla gelmesi sosyal kalıpyargılara örnek olarak gösterilebilir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014 146). Sosyal kalıpyargılar içinde bulunan kültürden bağımsız düşünülmemektedir.

Sosyal kalıpyargılar, bireylerin temelde dünyayı basitleştirme ve bir düzen atfetme ihtiyacını karşılamaktadır. Bir adım daha giderek sosyal kalıpyargılar bireylerin yaşamlarını uyumlu bir şekilde sürdürebilmesi için dünyayı öngörülebilir kılma ihtiyacına cevap vermektedir (Harlak, 2000: 94). Yani, birey zihninde var olan şemalar yardımıyla etrafında gelişen olay ve olguları sınıflayarak örgütleyerek dünyayı anlamlı kılmaya çalışmaktadır. Bireyin zihninde oluşan sınıflandırma sergileyeceği davranış yordayamaya katkı sağlayabilmektedir.

Birey sınıflandırma oluştururken içinde bulunduğu toplumun kültüründen, değerlerinden etkilenmektedir. Sosyal bilgi teorisine göre, kalıpyargılar sosyalleşme ve kültürün etkisinde öğrenilmekte ve gelişmektedir. Bireyin özellikle erken gelişim döneminde kültür içinde önceden tanımlanmış olan kalıpyargılar bireyin ailesinden, sosyal çevresinden öğrenilmekte ve gelişmektedir. Birey ise toplumun kalıpyargılarını kendi kalıpyargılarınıymış gibi algılama eğilimi göstermektedir (Hamilton ve Sherman, 1989: 60). Toplumda erkeğin belirli bir konuda başarısı onun yetenekli oluşuna atfedilirken aynı performansı sergileyen kadının başarısı şansa ya da işin kolay olmasına atfedilmesi ya da erkeklerin kadınlara göre matematik ve fen bilimlerine daha yatkın olduğunu düşünme biçimi toplumun kadınlara olan bakış açısını yani kadınlara yönelik kalıpyargılarını yansıtmaktadır (Watt, 2010: 379).

#### 4. HEMŞİRELİK MESLEĞİNE YÖNELİK KALIPYARGILAR

Hemşirelik mesleğinde son on yılda profesyonellik anlamında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Hemşirelik eğitimi verilen kurumlarda hemşirelerin teorik ve pratik bilgilerini arttırılması hemşirelik eğitiminde nicelik ve niteliği arttırmıştır. Dünya çapında, hemşirelik mesleği ile ilgili protokollerin imzalanması hemşirelik mesleğine yönelik kılavuzların geliştirilmesi ile hemşirelik mesleği profesyonel bir meslek dalı haline gelmeye başlamıştır (Ten Hoeve vd., 2014: 297).

Hemşirelik mesleğinin profesyonelleşmesine yönelik bu denli gelişmelere rağmen yapılan araştırmalar hemşirelerin sahip olduğu bilgi ve becerilerin toplumun büyük çoğunluğu tarafından tanınmadığını göstermektedir. Hemşirelik mesleğinin görev tanımının açık ve net olmaması ve toplumun hemşirelik mesleğini geleneksel kadının bakım verici rolünün uzantısı olarak algılaması toplumda var olan bu kanıyı güçlendirmektedir (Ünlütürk ve Ulutaş, 2011: 233). Hemşirelik mesleği toplumda hâlâ kadın (anne adayına uygun olan) mesleği olarak görülmekte ve hemşirelik mesleğinin mahiyeti açık ve net bir şekilde bilinmemektedir (Bridges, 1990: 853).

Hemşireler sağlık kuruluşlarının vazgeçilmez bir ögesi olmasına rağmen toplum tarafından hak ettiği değeri görmemektedir (Luciana vd., 2009: 273). Hemşirelik mesleğinin toplum tarafından prestiji olmayan bir meslek grubu olarak algılanması hemşirelerin yaşadığı en büyük sıkıntılardan biridir. Hemşirelerin hastayla doğrudan iletişim kuran, hastanın her türlü sıkıntısına, acısına tanık olan bir kitle olmalarına rağmen tedavi sürecinde karar mekanizmasının hekim olması, hasta hakkında son sözü hekimin söylemesi hemşireliği itaatkâr olan ve özerk olmayan bir meslek grubu haline getirmektedir (Derin vd., 2017: 24).

Takase ve arkadaşlarının (2002: 196) araştırmalarında da toplumda hemşirelik mesleğine yönelik olumsuz kalıpyargıların olduğu ve toplumun hemşirelik mesleğinin daha çok kadınsı ve güçsüz kavramları ile ilişkilendirdikleri tespit edilmiştir. Toplumun hemşirelik mesleğini kadınsı ve güçsüz kavramları ile ilişkilendirmesinin altında ise geçmişten günümüze toplumun hemşirelik mesleğini “koruyup kollayan melek” kavramı ile etiketlenmesi yatmaktadır. Hemşirelik mesleğine yönelik zihinlerdeki bu etiket toplumun hemşirelik

mesleğini kadınsı, fedakâr, uyumlu, sorgulamayan, itaatkâr, kibar ve şefkatli bir meslek olduğunu düşündüğünü desteklemektedir (Malchau, 2007: 292).

Geçmişten günümüze hemşirelik mesleğinin koruyup kollayan ve bakım sağlayan anne rolü ile eşleştirilmesi neticesinde hemşirelik mesleği toplumda profesyonel olmayan aynı zamanda kadınlara özgü bir meslek grubu olarak algılanmaktadır (İnanç ve Üstünsöz, 1998: 5). Toplumun hemşirelik mesleğinin kadınsı özellikler ile ilişkilendirmesi toplumda erkek hemşirelere yönelik de olumsuz kalıpyargıların oluşmasına sebebiyet vermektedir. Hemşirelik mesleği her ne kadar kadınsı özellikler içeren bir meslek olarak algılsa da tıp ya da mühendislik gibi alanlarda kadınların yer alması toplum tarafından hoş karşılanabiliyorken toplumda erkek hemşirelere aynı toleransın gösterilmesi pek de söz konusu olmamaktadır (Roth ve Coleman, 2008: 148).

Otuz farklı ülkeden hemşirelik öğrencilerinin katıldığı kültürlerarası bir çalışmada öğrencilerin hemşirelik mesleğini yetersiz, başkasına muhtaç olan ve zeki olmayan kelimeleriyle daha hızlı eşleştirdikleri tespit edilmiştir (Austin vd., 1985: 237). Güney Kaliforniya’da gerçekleşen bir çalışmada da toplumda hemşirelik mesleğinin ev hanımlığı, sekreterlik gibi kadınsı özellikleri içeren kalıpyargıları içerdiği ortaya çıkmıştır (Kaler vd., 1989: 85). Başka bir çalışmada da hemşirelik mesleğinin genel olarak kadın mesleği olarak algılandığı ve sadece güç gerektiren işlerde erkek hemşirelerin yararlı olabileceğini düşündükleri tespit edilmiştir (Kahraman vd., 2015: 108).

Bridges (1990: 852) araştırmasında, toplumun hemşirelik mesleğine yönelik olumsuz kalıpyargılarının olduğunu, hemşirelerin hastanın yatak başında bakım vermesi, tekrar eden rutin görevleri gerçekleştirmesi ve hekimin her istediği görevi yerine getirmesi sebebiyle hekimin hizmetkârı olarak algılandığını ortaya çıkarmıştır. Anthony ve Barkell’in (2008: 102) çalışmalarında toplumun hemşirelik mesleğini hekimlik mesleğinin altında, hekime nazaran gelir seviyesi düşük olan bir meslek olarak algıladıkları tespit edilmiştir.

Hemşirelik mesleğinin gerek sosyal gerek ekonomik olarak önemi toplum tarafından yeteri kadar anlaşılamamaktadır. Hemşirelik mesleği, toplum tarafından kan almaktan ibaret bir meslek grubu olarak görülmekte ve hekim tarafından verilen her işi yerine getiren bir meslek grubu olarak algılanmaktadır. Hemşirelerin almış olduğu eğitim ve sunmuş olduğu hizmetler ise toplum tarafından önemsenmemektedir (Sümbüloğlu vd., 1987).

Eşer ve arkadaşlarının (2017: 277) yaptıkları araştırmaya göre de toplumun hemşirelik mesleğini “hekimin her istediği görevi yerine getiren”, “sadece iğne yapıp kan alan ve tansiyon ölçen” ve “hekimin sağ kolu” olarak etiketlendiren bir meslek grubu olarak değerlendirildikleri ortaya çıkmıştır. Emiroğlu’nun (2000: 15) yapmış olduğu araştırmaya göre de hemşirelerin lisans öğrenimine gerek olmadığı yönünde tespitlere yer verilmiş ve toplumda “üniforması ve kepi olan, sert mizaçlı, hastaya ve hekime ters davranan kişi” olarak değerlendirildikleri ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de toplumun mesleki kalıpyargılarının incelendiği başka bir çalışmada da hemşirelik mesleğinin toplumda en “kaba” ve en “saldırgan” meslekler arasında yer aldığı görülmüştür (Tutkun ve Koç, 2008: 271). Türkiye’de yapılan çalışmalar irdelendiğinde; sağlık sektörü içerisinde hemşirelik mesleği her ne kadar garanti bir iş olarak görülse de toplumda olumsuz kalıpyargıların var olduğu söylenilebilir.

Literatürde yapılan çalışmalarda, hemşirelik mesleği toplum nezdinde hâlâ hekimden daha az zeki olan, hekime bağımlı, yetersiz, emeğinin karşılığını alamayan bir meslek grubu olarak görülmektedir (Reiskin ve Haussler, 1994: 61; Johnson ve Bowman, 1997: 205; Buchan, 2001: 203; Kunene vd., 2001: 35; Fletcher, 2007: 215; Darbyshire, 2010: 57; Milisen vd., 2010: 692; Errasti vd., 2012: 269). Toplum, hâlâ hemşirelik mesleğini eğitimsiz, alt bir meslek grubu olarak görmektedir.

Hemşirelik mesleğini alt bir meslek grubu olarak değerlendiren kalıpyargı ise sağlık kuruluşlarında iş birliği içerisinde çalışması gereken hekim ile hemşire arasındaki hiyerarşik yapının (ast-üst) var olmasından kaynaklanabilmektedir (Takase vd., 2002: 196). Ayrıca, hekimlik mesleğinin hemşirelik mesleğine nazaran altı yıl lisans eğitimi üzerine dört ya da beş yıl uzmanlık eğitimi gerekli kılması toplumda hemşirelik mesleğinin yeteri kadar eğitim almamış meslek grubu olarak algılanmasını güçlendirmektedir.

## 5. SONUÇ

Araştırmalar, hemşirelik mesleğindeki gelişmelere rağmen toplumun hemşirelik mesleğine yönelik olumsuz kalıpyargılarının olduğunu resmetmektedir. Hemşirelik mesleğine yönelik toplumda cinsiyetçi kalıpyargıların hala

egemen olduğu görülmektedir. Hemşireler mesleklerini profesyonel kimliğinin bir parçası olarak görseler de toplum hemşirelik mesleğini kadınsı özelliklerle ilişkilendirmekte ve profesyonel özelliklerle bağdaştırmamaktadır. Toplumumuzda kadınsı özellikler içeren meslekler hemşirelik, öğretmenlik, diyetisyenlik gibi meslekler olarak görülürken erkeksi özellikleri içeren meslekler ise hekimlik, hâkimlik, avukatlık gibi güç ve prestijin ön planda olduğu meslekler olarak görülmektedir.

Toplumun zihninde var olan kalıpyargılar hemşirelerin mesleklerine bakış açısını olumsuz anlamda etkilemektedir. Araştırmalar, hemşirelik mesleğinin toplumda sekreterlik, hizmetlilik gibi mesleklerle anıldığını ve bu durumun hemşirelerin meslekleriyle alakalı yaşadığı en önemli sorunlardan bir tanesi olduğunu göstermektedir (Ahmad, 1996: 21). Ayrıca, araştırmalar hemşirelik mesleği ile ilgili kalıpyargıların hemşirelerin gerek iş arkadaşlarıyla gerek yöneticileriyle gerekse hastalarıyla iletişimlerinde önemli olduğunu ve sağlık hizmet sunumunu etkilediğini göstermektedir (Takaese vd., 2006: 340). Bu sebeple, hemşirelik mesleğinin toplumda profesyonel bir meslek algısının yaratılması gerekmektedir.

Hemşirelik mesleğinin profesyonel bir meslek grubu olarak algılanabilmesi için medyada hemşirelik mesleğinin iyi bir şekilde lanse edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, medya toplumu hemşirelik uygulamaları hakkında bilinçlendirmeli ve topluma hemşirelik mesleğine yönelik olumlu mesajlar vermelidir. Ayrıca, hemşirelerin çalışma koşullarının ve terfi imkânlarının iyileştirilmesi de mesleğin alt bir meslek grubu olarak algılanmasını ortadan kaldırayabilecektir. Türk Hemşireler Derneği gibi mesleki kuruluşlarının da hemşirelik mesleğinin toplum nazarında değerini artırmaya yönelik çalışmalar yapmaları hemşirelik mesleğinin imajının geliştirilmesine katkı sağlayabilecektir.

#### KAYNAKÇA

- Ahmad, E.A. (1996). "Nursing's Image as a Dirty Job", *Professional Nurse*, 23(1), 21.
- Allport, G.W. (1935). "Attitudes", *A Handbook of Social Psychology*, içinde (798-844), Worcester: Clark University Press.
- Anthony, M.J. ve Barkell, N.P. (2008). "Nurse's Professional Concerns: Letters to the Editor for 1900-2005", *Journal of Professional Nursing*, 24(2), 96-104.
- Aronson, E., Wilson, T.D. ve Akert, R.M. (2012). *Sosyal Psikoloji*, O. Gündüz, (Çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ashmore, R.D. ve Del Boca, F.K. (1981). "Conceptual Approaches to Stereotype and Stereotyping", D.L. Hamilton (Ed.), *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*, içinde (1-35), Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Austin, J.K., Champion, V.L. ve Tzeng, O.C.S. (1985). "Crosscultural Comparison on Nursing Image", *International Journal of Nursing Studies*, 22(3), 231-239.
- Bridges, J.M. (1990). "Literature Review on the Images of the Nurse and Nursing in the Media", *Journal of Advanced Nursing*, 15, 850-854.
- Buchan, J. (2001). "Nurse Migration and International Recruitment", *Nursing Inquiry*, 8, 203-204.
- Darbyshire, P. (2010). "Heroines, Hookers and Haridans: Exploring Popular Images and Representations of Nurses and Nursing", *Contexts of Nursing*, 53-69.
- Derin, N., Şimşek İlkım, N. ve Yayan, H. (2017). "Hemşirelerde Mesleki Bağlılığın Mesleki Prestijle Açıklanması", *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(3), 24-37.
- Dönmez, A. (1992). "Bilişsel Sosyal Şemalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 14, 131-146.
- Eagly, A.H. ve Chaiken, S. (1998). "Attitude Structure and Function", D. T. Gilbert, S. T. Fiske vd. (Ed.), *Handbook of Social Psychology*, içinde (269-322), New York: McGraw-Hill.
- Eagly, A.H. ve Chaiken, S. (2007). "The Advantages of an Inclusive Definition of Attitude", *Social Cognition*, 25(25), 582-602.



- Emiroğlu, O.N. (2000) "Sağlık Personelinin ve Toplumun Hemşirelik İmajı", *Hemşirelik Araştırma Dergisi*, 2(1), 9-18.
- Errasti-Ibarrondo, B., Arantzamendi-Solabarrieta, M. ve Canga-Armayor, A. (2012). "The Public Image of Nursing: A Profession to Learn About", *An Sist Sanit Navar*, 35(2), 269-283.
- Eşer, İ., Orkun, N. ve Çetin, P. (2017). "Hemşirelik İmajı ve 1950'li Yıllarda Bir Seri İlan", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(4), 275-278.
- Fletcher, K. (2007). "Image: Changing how Women Nurses Think about Themselves. Literature Review", *Journal of Advanced Nursing*, 58(3), 207-215.
- Hamilton D.L. ve Sherman S.J. (1989). "Illusory Correlations: Implications for Stereotype Theory and Research", içinde Bar-Tal D., Graumann C.F. vd. (Ed.) *Stereotyping and Prejudice*, New York: Springer Series in Social Psychology.
- Harlak, H. (2000). *Önyargılar: Psikososyal Bir İnceleme*, İstanbul: Sistem Yayınları.
- Hortaşu, N. (2012). *En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- <http://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 01 Şubat 2019).
- <http://www.turkhemsirelerderneği.org.tr/tr.aspx>, (Erişim Tarihi: 01 Ocak 2019.)
- <https://www.nursingworld.org/ana/about-ana/>, (Erişim Tarihi: 01 Mart 2019).
- İnanç, N. ve Üstünsöz, A. (1998). "Kadın, Güç ve Hemşirelik", *Hemşirelik Forumu*, 1(2), 5-70.
- Johnson, M. ve Bowman, C.C. (1997). "Occupational Prestige for Registered Nurses in the Asia Pacific Region: Status Consensus", *International Journal for Nursing Studies*, 34(3), 201-207.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kahraman, A.B., Ozansoy Tunçdemir, N. ve Özcan, A. (2015). "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Hemşirelik Bölümünde Öğrenim Gören Erkek Öğrencilerin Mesleğe Yönelik Algıları", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 108-144.
- Kaler, S. R., Levy, D.A. ve Schall, M. (1989). "Stereotypes of Professional Roles", *Image Journal Nursing School*, 21(2), 85-89.
- Karadağ, M., Akman, N. ve Demir, C. (2013). "Hemşirelik Hizmetlerinde Yönetmelik ve Örgütsel Sorunlar", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(1), 16-26.
- Kunene, P.J., Nzimande, P.N. ve Ntuli, P.A. (2001). "The Image of Nursing Profession as Perceived by the Community Members of Three Adjacent Residential Areas of Empangeni in KwaZulu-Natal", *Curationis*, 1, 35-41.
- Lippman, W. (1992). *Public Opinion*, London: Transaction Publishers.
- Luciana, B.L., Isabel, A.C., Gillberto, T.S. ve Moacyr, L.C. (2009). "An Instrument to Analyze Secondary-Level Student's Images about Nurse's", *Revista da Escola de Enfermagem da USP*, 43(2), 272-278.
- Malchau, S. (2007). "Angels in Nursing: Images of Nursing Sisters in a Lutheran Context in Thenineteenth and Twentieth Centuries", *Journal Compilation*, 14(4), 289-298.
- McArthur, L.Z. ve Baron, R.M. (1983). "Toward an Ecological Theory of Social Perception", *Psychological Review*, 90(3), 215-238.
- Milisen, K., De Busser, T., Kayaert, A., Abraham, I. ve De Casterle, B.D. (2010). "The Evolving Professional Nursing Self-image of Students in Baccalaureate Programs: A Cross-sectional Survey", *International Journal of Nursing Studies*, 47, 688-698.
- Petty, R.E., Briñol, P. ve DeMarree, K.G. (2007). "The Meta-Cognitive Model (MCM) of Attitudes: Implications for Attitude Measurement, Change and Strength", *Social Cognition*, 25(5), 657-686.

- Pratkanis, A.R. (1989), "The Cognitive Representation of Attitudes", A.R. Pratkanis, S.J. Breckler vd. (Ed.), *Attitude Structure and Function*, içinde (71-82), New Jersey: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Reiskin, H. ve Haussler, S.C. (1994). "Multicultural Students' Perceptions of Nursing as a Career", *Journal of Nursing Scholarship*, 26(1), 61-64.
- Roth, J.E. ve Coleman, C.L. (2008). "Perceived and Real Barriers for Men Entering Nursing: Implications for Gender Diversity", *Journal of Cultural Diversity*, 15(3), 148-152.
- Sakallı Uğurlu, N. (2018). *Sosyal Psikolojide Tutumlar ve Tutum Değişimi*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Smith, M.B. (1968). "Attitude Change", C.Collier ve M.Millan (Ed.), *International Encyclopedia of Social Sciences*, içinde (458-467), New York.
- Sümbüloğlu, V., Özcanarslan F. ve Gürhan N. (1987). "Ortaokul ve Lise Son Sınıf Kız Öğrencilerine göre Kadınlar için İdeal Meslek Olarak Hemşirelik", *Türk Hemşireler Dergisi*, 37(4), 36-41.
- Takaese, M., Maude, P. ve Manias, E. (2006). "Impact of Perceived Public Image of Nursing on Nurse's Work Behaviour", *Journal of Advanced Nursing*, 53, 333-343.
- Takase, M., Kershaw, E. ve Burt, L. (2002). "Does Public Image of Nurses Matter?", *Journal of Professional Nursing*, 18(4), 196-205.
- Tan, M., Polat, H. ve Akgün Şahin, Z. (2012). "Hemşirelerin Çalışma Ortamlarına İlişkin Algılarının Değerlendirilmesi", *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 4, 67-78.
- Ten Hoeve, Y., Jansen, G. ve Roodbol, P. (2014). "The Nursing Profession: Public Image, Self-concept and Professional Identity. A Discussion Paper", *Journal of Advanced Nursing*, 70(2), 295-309.
- Tutkun, Ö.F. ve Koç, M. (2008). "Mesleklere Atfedilen Kalıpyargılar", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(1), 255-273.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2011). *Türkiye'de Sağlık Emek Sürecinin Dönüşümü*, Ankara: Notabene Yayınları.
- Watt, H.M.G. (2010). "Gender and Occupational Choice", J.C. Chrisler ve D.R. McCreary (Ed.), *Handbook of Gender Research in Psychology, Gender Research in Social and Applied Psychology*, içinde (379-400), New York: Springer Science.
- Wlodarczyk, D. ve Tobalska, B. (2011). "Professional Image of Nurses as Perceived by Doctors, Patients and Nurses Themselves", *Medycyna Pracy*, 62(3), 269-279.

DERLEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

## AN OVERVIEW TO TURKEY-EU RELATIONS DURING THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY PERIOD

### ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ TR-AB İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Arş. Gör. Dr. İdris TURAN<sup>1</sup>

Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY<sup>2</sup>

Dr. Öğr. Üyesi Selim KANAT<sup>3</sup>

#### ABSTRACT

The Turkey–EU relations, which started in 1959, had passed through several important processes until today. Having achieved the status of a “candidate country” at the 1999 Helsinki Summit, Turkey started to make reforms to join the EU on 3 November 2002, the Justice and Development Party (JDP) came to power and continued making reforms to this process. Thereupon, after two years of political–legal reform efforts, it took the decision to start negotiations between Turkey and the EU on 3 October, 2005, at the 2004 Brussels Summit. After having started negotiations, the Cyprus problem emerged as a serious obstacle to Turkey’s full membership. In fact, the negotiations did not continue at the desired speed and only one negotiation topic was closed temporarily. Apart from these, after the unsuccessful “coup attempt” on 15 July, 2016, Turkey did not receive the adequate support it expected from the EU, and The European Parliament has proposed the suspension of negotiations with Turkey. After this decision, relations between Turkey and the EU have been strained and discussions began on alternative routes policies. In this context, the study examines changes in Turkey-EU relations during JDP and also addresses the causes of these changes.

**Keywords:** Turkey, EU, Full Membership, JDP, Transformation.

**JEL Classification Codes:** Z00, F50, N44, F55, F59.

#### ÖZ

1959'da başlayan Türkiye-AB ilişkileri günümüze kadar geçen sürede önemli süreçlerden geçmiştir. 1999 Helsinki Zirvesi'nde aday ülke statüsünün kazanan Türkiye, AB'ye üye olmak için reformlar yapmaya başlamıştır. 3 Kasım 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidara gelmiş ve reformlara devam etmiştir. Bunun üzerine, iki yıl süren siyasi-yasal reform çabalarının ardından, 2004 Brüksel Zirvesi'nde Türkiye ile AB arasında 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlama kararı alınmıştır. Müzakereler başladıktan sonra, Kıbrıs sorunu Türkiye'nin tam üyeliğinin önünde önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır ve müzakereler istenilen hızda devam edememiş, sadece

<sup>1</sup> Hakkari Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, turan.idris@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8184-0110>

<sup>2</sup> Hakkari Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ekremyasarakay@hakkari.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9157-6133>

<sup>3</sup> Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, selimkanat@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2663-3757>

bir tane müzakere başlığı geçici olarak kapatılabiliştir. Tüm bunların ötesinde 15 Temmuz 2016 başarısız “darbe girişimi” sonrasında, Türkiye AB’den beklediği yeterli desteği görememiş ve Avrupa Parlamentosu Türkiye ile sürdürülen müzakerelerin askıya alınması teklif etmiştir. Bu karardan sonra Türkiye-AB ilişkileri gerilmiş ve farklı alternatif rotalar ve politikalar tartışılır hale gelmiştir. Bu bağlamda bu çalışma AK Parti döneminde Türkiye-AB ilişkilerindeki değişim ve bu değişimin nedenlerini ele alacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye, AB, Tam Üyelik, AK Parti, Dönüşüm.

**JEL Sınıflandırma Kodları:** Z00, F50, N44, F55, F59.

## 1. INTRODUCTION

The Turkey-EU relations, which were a state policy for Turkey, had begun as an associate membership with Turkey’s EU application, made on July 31, 1959, and associate relations between the two sides. The Ankara Agreement, signed on September 12, 1963, formed a legal basis for these relations. This Agreement foresaw three phases to establish association: the first phase is preparation, the second phase is transition, and the third phase is the final stage. The preparation phase began in 1963 and lasted until 1970. During this period, EEC had provided aid to Turkey (Gülmez, 2008). The transition period started with the Additional Protocol, which was signed on November 23, 1970, and entered into force on January 1, 1973. With this Protocol, efforts were initiated to establish the customs union for industrial products, to ensure the free movement of labor, to implement the preferential trade regime in agricultural products and to ensure the free movement of services among the parties (Hale, 2003). The relations between the EEC and Turkey had been virtually suspended after Turkey’s 1980 coup. During Turkey’s effort to resume relations in the ’80s, no significant progress occurred. Surprisingly, Turkey, independent from the partnership process, applied for full membership in the European Community in 1987. However, this application was not welcomed by the European Community. In the ’90s, the Turkey-EU relations were revived through an associate membership process. Efforts to start a customs union between Turkey and the EU had been made from 1992 to 1995. With the Decision 1/95 of the Association Council (March 6, 1995), the Turkey and EU Customs Union was established. This was the start of the last phase, “final stage,” of the Ankara Agreement process.

While Turkey viewed the Customs Union as a bridge to becoming a full member of the EU, European Union planned to use the Customs Union to stall Turkey and remove Turkey from the process of attaining full membership (Atacan, 2009). At the Luxembourg Summit on December 12–13, 1997, after ten years of applying for full membership, Turkey’s full membership was denied after the completed application was received. The European Union did not find Turkey prepared enough to begin full membership negotiations due to its economic structure and more importantly its lack of respect for human rights. However, Turkey then unilaterally suspended its political relationship with the EU and did not attend the meetings in London and Cardiff. At the Helsinki Summit on December 10–11, 1999, the EU granted candidate status to Turkey and other candidate countries in a similar position (Uğur, 2007).

After Turkey’s candidate status was accepted on March 24, 2001, the Accession Partnership was published in the Official Journal of the European Communities (The Council of the European Union, 2002). The Accession Partnership is a document drawn up by the European Commission and approved by the EU Council of Ministers covering the changes expected to be implemented in the short, medium and long term in order ensure that the country under consideration will be in compliance with the Copenhagen criteria by a certain deadline. This document examines the adoption of the National Programs for the Adoption of the EU Acquis (NPAA) by the Turkish government on 19 March 2001, including the obligations the government was expected to conform to in the short, medium, and long term to ensure compliance with the candidate countries of the Copenhagen criteria (Republic of Turkish Ministry for EU Affairs, 2001). In the general elections held on 3 November 2002, the Justice and Development Party (JDP) was in power, and one of its primary tasks was the matter of EU-Turkey relations.

Accession negotiations with Turkey and the EU started on 3 October 2005, and Turkey signed the Additional Protocol (AP) to harmonize relations with the 10 countries that became EU members in 2004. Southern Cyprus was among these countries. Later, Turkey stated that its signing of the AP did not amount to a recognition of Cyprus, which is significant because the EU wanted Turkey to recognize the country and open its ports and airports to Cyprus. Notably, the EU did not have such an attitude against other candidate countries during the former accession negotiations. For this reason, EU-Turkey relations arrived at a freezing point around this time, contrary

to expectations. Although the Positive Agenda was published in 2012 to revive and correct relations, the desired result could not be achieved. Finally, the relationship was further strained after the coup attempt on 15 July 2016 and the referendum on 16 April 2017.

While discussions in Turkey evaluated alternative prospects, including that of becoming a member of the Shanghai Cooperation Organization instead of the EU, several EU member states began to engage in rhetoric aimed at stopping the negotiations with Turkey. Therefore, the purpose of this study is to discuss EU-Turkey relations in the JDP era. Turkey-EU relations was severely shaken in the aftermath of the coup attempt on July 15. Therefore, this study will also try to explain how he had a change of July 15 before and after the Turkey-EU relations.

## **2. TURKEY-EUROPEAN UNION RELATIONS UNDER THE JDP GOVERNMENT UNTIL 15TH JULY COUP ATTEMPT**

One of the most important foreign policy elements of the JDP, which came to power on November 3, 2002, is to develop relations with the EU (TBMM, 2003). According to the JDP's 2002 election manifesto, relations with the EU and its full membership are considered necessary for Turkey's modernization and rise to the level of contemporary civilization (AK Parti, 2002). In addition, the EU accession process have helped Turkey's development in areas such as the rule of law and strengthening democracy, human rights, and minority rights. Therefore, the full EU membership process was seen as essential for Turkey's development (AK Parti, 2007). Moreover, the JDP emphasized that the EU accession process was a strategic objective and the relations with other actors were complementary and not an alternative, and showed the value that the party gave to the EU (AK Parti, 2015; TBMM, 2007). The European Union, which respects the EU values and stability in its own region has been thought to be a model for Turkey's neighboring countries. The JDP used the EU's full membership process as a tool to get support and legitimacy in both domestic and foreign policy during its first period (Oğuzlu, 2009; Kaygusuz, 2010; Tezcan and Aras, 2015). However, it was emphasized that the EU accession process would be possible by strengthening Turkish democracy and solving the issues that are important for EU values, such as military-civil relations, minority rights, and human rights. At the same time, the JDP argued that Turkey's EU accession as a full member would be a bridge between the EU and the countries in its region. The logic in this thought can be seen in the idea of the EU which accepts Turkey as a full member if it wants to become a global power. Therefore, relations with the EU have been one of the priority issues in the first period of the JDP (Sunar, 2013).

The first period of the 2000s was the golden years of Turkey-EU relations. Turkey took the decision to start negotiations in 2005. After the signing of the Negotiation Framework Document, which extends the Turkey Customs Union to include new countries that joined the EU, Turkey has signed the Additional Protocol. Turkey has declared that the signing of the Additional Protocol does not mean recognizing Cyprus (Karluk, 2013). In contrast, the EU declared that failure to implement the Customs Union in Southern Cyprus (Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus) would result in the suspension of negotiations. Moreover, the EU demanded that Turkey should solve this problem until November 2006. However, Turkey has not done anything to solve the problem from the perspective of the EU (Arık, 2010). Based on the recommendation of the European Commission in November 2006, the EU Council of Ministers decided to suspend negotiations on eight chapters. After this decision, while Turkey was living its golden years in the EU, members of certain groups within the state proposed an option as an alternative to having Turkey as a full member, though such a privileged partnership has led to the emergence of trust and confidence problems between the two sides (Bayraklı, 2017). Some countries such as Germany, France, Holland and Austria within the European Union do not want Turkey as a full member of the EU, because they think that the decision-making mechanism will be damaged with the membership of Turkey. However, the existing economic and political relations are seen by Turkey as unacceptable in the pushing out of the EU. Therefore, the EU continues its relationship without involving Turkey in the Union's decision-making mechanism, and has tried to seek alternative ways.

After the negotiation of certain titles has been in suspension for a long time, there has been no evident progress in Turkey-EU relations. Moreover, France has blocked five chapters and Southern Cyprus blocked six chapters individually. The negative attitudes of France and Southern Cyprus caused the negotiations to be blocked (Sipahioğlu, 2017).

Besides the Cyprus problem, the Arab Spring, which started in Tunisia in 2010 and spread rapidly to the Middle East and African countries, has made it difficult for Turkey's EU membership, because Turkey's southern region

has been destabilized. In this situation, Turkey's accession to the EU would increase the risks to the EU's security, especially with irregular migration, organized crime, terrorism etc. As the EU has already coped with economic and financial troubles and Europe has been forced to deal with domestic problems, the relations with Turkey were put into second place (Oğuzlu, 2012). New steps have been taken by the parties in order to re-negotiate the relations between the two sides.

In this context, the European Commission published an Enlargement Strategy Document on 12 October 2011 (European Commission, 2013). According to the EU 2011 Enlargement Strategy Document, Turkey-EU relations had become so bad that relations should be revived (European Commission, 2011). According to this Turkey-EU relations should be maintained in some policies such as mobility, visa, immigration, energy, and the fight against terrorism. However, this debate whether Turkey's full membership is heading towards becoming out of negotiations agenda

During a meeting held on 9<sup>th</sup> February 2012 in Istanbul, parties reached an agreement aimed at deepening energy relations between the EU and Turkey. In May 2012, the European Commission launched a positive agenda process to re-establish relations between the two sides (Demiral, 2014). The Positive Agenda was launched in May 2012 by the EU Minister and Chief Negotiator, Egemen Bağış, and the European Commissioner for Enlargement and Neighborhood Policy, Stefan Füle. At this meeting, Egemen Bağış, stressed that Turkey's membership process brings new alternatives (Elmas, 2013). Bağış claimed that Turkey's positive agenda of the negotiation process with the EU would develop and accelerate the reforms. Furthermore, he added that Turkey's full EU membership was the only goal. In the framework of the Positive Agenda, Bağış stated that the aim was to strengthen cooperation mechanisms in important issues such as visa exemption, political reforms, energy, counter-terrorism and the appointment of Turkish experts in the European Commission (Pohler, Pelkmans and Selcuki, 2012).

After the press release between the two sides, the scope of the Positive Agenda and the areas in which the relations were trying to be developed were emphasized. Accordingly, eight policies which are Free Movement of Goods, Rights of Establishment and Freedom to Provide Services, Financial Services, Agriculture and Rural Development, Fisheries, Transport Policy, Customs Union and External Relations, can advance to ensure compliance with the EU *acquis* in the context of the positive agenda of Turkey was determined. These areas were Judiciary and Fundamental Rights, Energy, EU-Turkey Customs Union, Visa and Migration thread, Turkey and the EU in foreign policy and crisis management Regarding Reinforced Political Dialogue, Collaboration in the Human Rights Agenda, and the progress recorded in Political Criteria Tracking and the New Constitution. After determining the scope of the Positive Agenda, Stefan Füle emphasized that firstly working groups would be established in the chapters on the Right to Establishment and Freedom of Service, Company Law, Information Society and Media, Statistics, Judiciary, and Fundamental Rights, Justice, Freedom and Security, Consumer and Health Protection and Financial Control, and he also stated that Turkey has expressed its support and it would be in compliance with the EU *acquis* (Aktar, 2012).

On the other hand, within the scope of the Positive Agenda, Commissioner Oettiger Füle and Ministers Taner Yıldız and Egemen Bağış held a meeting in Stuttgart on June 14, 2012, to discuss electricity, gas, renewable energy, energy efficiency, clean energy technologies, long-term energy scenarios, global and regional energy cooperation, and intensified cooperation on nuclear field. Also at the meeting, the Turkey-EU Positive agenda Enhanced EU-Turkey Energy Cooperation document was adopted. According to this document, Turkey is considered as a bridge of energy and is a potential energy center. Developing and strengthening this situation is beneficial to both Turkey and the EU (EU, 2012). After the Positive Agenda a movement in the negotiation process between the EU and Turkey has begun to emerge. After the Food Safety and Veterinary chapter opened on June 30, 2010, a new chapter was opened. This chapter in Turkey's relationship with the opening of the Union was expected to be a revival (İktisadi Kalkınma Vakfi, 2017).

However, on December 16, 2013, Turkey approved the road map prepared by the Union to abolish the visa and signed the readmission agreement. There has been a false perception that within three or three and a half years, Turkish citizens will automatically receive visa liberalization with these agreements. However, the abolition of the visa application depended on the obligations of the readmission agreement and the road map (Morelli, 2014).

The negotiation process was seriously hampered, and no new chapter was opened after 2016 (European Commission, 2016). In the coming period, three chapters can be opened if the opening criteria are fulfilled. These chapters are Public Procurement, Competition Policy, and Social Policy and Employment. The other chapters are blocked for some reason.

### 3. TURKEY-EUROPEAN UNION RELATIONS AFTER COUP ATTEMPT

On July 15, 2016, Turkey faced a coup attempt, carried out by a group of soldiers on the behalf of the terror organization FETO. In the face of this blow, with the request of President Recep Tayyip Erdogan, a mass of people went out to the streets and fought against the coup. 248 people lost their lives and 2,196 were injured (Sabah, 2017). After the coup attempt, the Turkish government declared a state of emergency and began to take tough measures. Under these measures, many people were arrested, detained and dismissed from their jobs (Aslan, 2017). Turkey encountered difficult times because of the coup attempt, and they received initial support from Russia and the EU, which Turkey wants to continue to receive (Alemdar, 2017).

According to Turkey, the EU didn't give adequate attention to the coup attempt; it didn't utterly condemn the attempt and didn't declare its support for Turkey's elected officials enough (European Council on Foreign Relations, 2016). In this situation, Turkey and EU relations experienced a crisis of confidence. In a statement after the coup attempt, the president of the EU Council, Donald Tusk, said Turkey should have been invited to return as soon as possible to the existing constitutional order. Also, Tusk stated that Turkey's current problems are the measures taken after the coup, saying democratic issues cannot be solved with arms and that government should not violate the rule of law (European Commission, 2016). Similarly, it has been said that the European Commission condemned the coup attempt and supported all democratic institutions in Turkey (European Commission, 2017).

On the other hand, the European Commission published Turkey's regular progress report on November 9, 2016. It condemned the coup attempt, which took place on July 15 in Turkey, and the report was supported to the democratic institutions in the country. However, because of measures taken following the coup attempt, the EU's rule of law and fundamental rights and freedoms, Turkey has been warned seriously because the measures taken after the coup attempt were found to be against the law and constitutional order. In such a case, the EU will lose both its important ally and the buffer country against the unstable regions as the Middle East (European Commission, 2015).

On November 24, 2016, a meeting was held at the European Parliament on the grounds that Turkey's Progress Report foreseen in the statements of the EU officials that conform to EU values. According to the European Parliament (EP), the Turkish government has resorted to disproportionate measures under emergency situations. According to the Parliament, the measures taken were within the framework of a large number of arrests, detentions, and dismissals made in Turkey and the death penalty were resumed debate on the introduction of effective response. Parliament indicated that all measures were contrary to European values and determined to recommend the temporary suspension of membership talks with Turkey (European Parliament, 2017). After this decision in Turkey, a debate that Turkey would be a member of the Shanghai Cooperation Organization began. Due to the fulfillment of Turkey's obligations, using the carrot and stick policy, the European Union has been asked to meet the necessary obligations to Turkey. However, this policy has become applicable to at least Turkey.

While these discussions took place between the two sides, on 28 October 2016, the EP International Trade Committee held a meeting to update the Customs Union and expand its scope. MEPs EU-Turkey Customs Union Rapporteur, David Borelli, noted that the updated Customs Union draft prepared by the European Commission was in effect until the end of December and approved by the EU Council of Ministers. Borelli said that this will lead to important steps taken in the process of trade and integration between the EU and Turkey (Euractiv, 2016). In other words, both sides have made efforts to continue their relations and develop this process economically, even if they have political problems.

While all of these developments were taking place, the European Commission published the fourth report of the EU-Turkey Declaration on 8 December 2016. Despite the difficulties related to the implementation of the report, the European Commission noted that the process has progressed significantly and that the number of those who attempt to illegally cross the Aegean Sea has fallen significantly. On December 13, 2016, at a meeting of EU Foreign Ministers, demands for the European Parliament and Austria to stop negotiations with Turkey were rejected. At the meeting, it was indicated that close relations with Turkey should be established while rejecting the decision to freeze accession talks with Turkey, but it has been decided not to open a new chapter in the negotiation process (Nielsen, 2016).

However, the President of the EU Council of Ministers, Donald Tusk, has announced that a meeting between the EU and Turkey would be held. Even though relations are strained between the two sides, The EU stated that the dialogue should continue on issues such as visa liberalization and updating the Customs Union with Turkey. Johannes Hahn, EU Commissioner for European Neighborhood and Enlargement Negotiations, likewise argued

that the Customs Union between Turkey and the EU provides significant gains for both parties, and said that an updated Customs Union was needed as soon as possible (Ateş and Aydın, 2017). In addition, on December 21, 2016, the European Commission submitted to the EU Council of Ministers a request for authorization to initiate negotiations for the updating of the Customs Union between Turkey and the EU. It is believed that modernization of the Customs Union would provide significant economic benefits. It is also envisaged that EU companies would gain significant advantages through the inclusion of agriculture, public procurement, and services (European Commission, 2016).

#### 4. CONCLUSION

Over the past half century, the ongoing Turkey-EU relations have been turbulent and are still so today. For example, Turkey was unable to obtain candidate status at the summit held in Luxembourg in 1997. Turkey has unilaterally suspended its political relations with the EU. At the Helsinki Summit in 1999 Turkey achieved candidate status and started to re-develop relations with the EU. In this context, Turkey was successful in negotiations with the EU in 2005. Once negotiations had started, the EU-Turkey relations concerning Cyprus encountered problems and were damaged. Who wants to be strong in their region due to this problem, Turkey has improved its relations with countries in the region. This situation has given rise to debate the axis shift in Turkey (Genel, 2015). In 2012, the Positive Agenda was launched to stimulate relations between the two sides. Visa liberalization and readmission agreement in the process of important developments such as due to trust issues in Turkey-EU relations and frustrations desired success could not be achieved

While Turkey continue excerpt efforts to improve relations between the EU, relations are deadlocked again due to a coup attempt on July 15, 2016. Turkey claimed that it cannot receive the expected support from the EU and alternative routes such as the Shanghai Cooperation Organization instead of EU being discussed. After the failure of the coup attempt, the EU condemned the coup attempt, Turkey has been warning about the need to pass the constitutional order as soon as possible. Turkey has not taken into account the EU's warning. Thereupon, on 24 November 2016 European Parliament has decided to recommend for the suspension of negotiations with Turkey. Although this situation was rejected by the EU institutions and many EU member states, the tension between the two sides has continued to increase.

After the government came into power in 2002, the JDP government thought that the best way for them was to develop relations with the EU. However, when the near-term developments in Turkey are evaluated, The EU is no longer seen as a gilt. Especially, considering the effects of the global economic crisis, the state is acting rationally. However, it is not always possible to act rationally. It is difficult to make rational decisions in cases such as decision-makers' mistakes, disinformation and lack of information. In fact, the thought of being a member of the Shanghai Cooperation Organization is not considered to be rational in Turkey. Because this organization cannot compete with the EU both economically and politically. So cut all the relations with the EU to be a member of the Shanghai Cooperation Organization will be the detriment of Turkey. It has contributed to both sides and since 1996, trade relations have increased fourfold in the report of the Evaluation of the EU - Turkey Customs Union, prepared by World Bank in 2012.

However, it is thought that the relations will contribute even more by spreading the Customs Union to areas such as the free movement of services and agriculture. However, particularly after the July 15th coup attempt and the European Parliament, despite the negative attitude of some EU members, the European Union decision-makers have stressed the need to continue developing relations with Turkey. Therefore, the continuation of relations with Turkey will provide more benefits to both the EU and Turkey and is thought to be a rational step. Therefore, the EU's decision-makers tend to plan according to their best interest in Turkey.

EU is aware that it is not easy to absorb a large country with a high density population like Turkey. Therefore, the EU is hesitant about granting Turkey full EU membership. It was thought that Turkey's full membership to the EU would harm the EU decision-making mechanisms. However, the EU has been looking for alternative partnerships instead of full membership for Turkey in some countries within the EU. However, Turkey, from the moment it was founded, adhered to Western-style foreign policy and worked to integrate into Western institutions. For this reason, it considered the EU full membership as a state policy. However, the recent events that took place in Turkey's EU perspective have changed. Due to the EU developing its own host or problems, particularly due to the economic crisis, Turkey has lost the EU attraction. In contrast, it showed the need to revise existing EU-Turkey relations that have placed a double standard against Turkey by the EU. Turkey's full membership to EU wasn't



accepted by some EU countries due to it damaging the EU's decision-making structures and values. However, at the meeting held on March 25, 2017, the EU signalled that it would switch to a Multi-Speed Europe model. With the adoption of this structure, it seems to be make it more difficult for Turkey to become a full member of the EU. However, EU wants to bring restrictions to Turkey especially about the free movement of people. The European Union is concerned about the migration of the young population from Turkey to EU countries in order to find employment. In this case, the already existing unemployment rate in Europe will increase. For this reason, there is pushback against Turkey joining the EU.

While it appears that it might become more difficult for Turkey to join the EU in coming years, Turkey has to choose the model that will be best for it other than full membership, as leaving aside the idea of full EU membership would be more useful. In this way, the European Union will have no problems regarding the organizational structure and compliance because Turkey is an EU member. Turkey will also establish a comprehensive relationship with the EU that is more intensive and broader. However, it will avoid the impositions on Cyprus. In such a case, both sides will move freely and relations will develop more easily. In this sense, how the relations will take shape and how they will get a membership, whether they will become a member or not, can be re-evaluated in later periods. At the moment, however, the two sides should focus on the policies that are most appropriate for their own interests. In such an environment, both sides will be able to solve their domestic problems and will enable them to move more flexible in the later periods.

## REFERENCES

- AK Parti. (2002). Her şey Türkiye İçin, AK Parti 2002 Seçim Beyannamesi, Ankara.
- AK Parti. (2007). Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam, AK Parti 2007 Seçim Beyannamesi, Ankara.
- AK Parti. (2015). Huzur ve İstikrarla Türkiye'nin Yol Haritası, AK Parti 2015 Seçim Beyannamesi. Ankara.
- Aktar, C. (2012). "The Positive Agenda and Beyond: A New Beginning for the EU-Turkey Relations?", *Insight Turkey*, 14(3). 35-43.
- Alemdar, Z. (2017). "Three Scenarios for Turkey-EU Relations after July 15<sup>th</sup>", [http://www.europeanleadershipnetwork.org/three-scenarios-for-turkey-eu-relations-after-july-15th-\\_4144.html](http://www.europeanleadershipnetwork.org/three-scenarios-for-turkey-eu-relations-after-july-15th-_4144.html), (Last Access: 2 June 2019).
- Arık, U. (2010). "Türk Dış Politikasında Nerelere Gelindi?", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 6(11), 157-167.
- Aslan, O. (2017). "The July 15<sup>th</sup> failed coup attempt in Turkey: Causes, Consequences, and Implications in Comparative Perspective", <http://sharqforum.org/2016/07/31/the-july-15th-failed-coup-attempt-in-turkey/>, (Last Access: 2 June 2019).
- Atacan, V. (2002). *Türkiye Avrupa Birliği*, Bursa: Asa Kitabevi.
- Ateş, D.İ. and Aydın, D. (2017). "AB-Brüksel: Brüksel'de Bir Hafta", *TUSIAD Report*, 7, 1-8.
- Bayraklı, E. Güngörmez, O. and Boyraz, H. M. (2017). "Türkiye-AB İlişkilerini Rasyonelleştirmek", *SETA Analiz*, 227, 1-36.
- Bohler, P., Pelkmans, J. and Selcuki, C. (2012). "Who Remembers Turkey's Pre-accession", *CEPS Special Report*, 73, 1-24.
- Demiral, N. (2014). "Positive Agenda for Turkey-European Union Relations: What will it bring or what will it take", *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 143, 1011-1014.
- Elmas, F.Y. (2013). "Türkiye-AB İlişkileri: Kaldığı Yerden Yeniden", *USAK Analiz*, 24, 1-12.
- EU. (2012). "Turkey-EU Positive Agenda Enhanced EU-Turkey Energy Cooperation", [https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20120622\\_outline\\_of\\_enhanced\\_cooperation.pdf](https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20120622_outline_of_enhanced_cooperation.pdf), (Last Access: 22 May 2019).

- Euractiv. (2016). “Dutch join push for EU-Turkey accession talk freeze”, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/dutch-join-push-for-eu-turkey-accession-talks-freeze/>, (Last Access: 6 June 2019).
- European Commission. (2011). “Enlargement Strategy Document 2011”, [https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key\\_documents/2010/package/strategy\\_paper\\_2010\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/strategy_paper_2010_en.pdf), (Last Access: 12 May 2019).
- European Commission. (2012). Turkey 2012 Progress Report, Brussels.
- European Commission. (2013). “Turkey 2013 Progress Report”, [http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key\\_documents/2013/package/brochures/turkey\\_2013.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/turkey_2013.pdf), (Last Access: 5 April 2019).
- European Commission. (2015). “Statement by the President of the European Commission, the President of the European Council, and the EU High Representative on behalf of the EU Member States present at the ASEM Summit on the situation in Turkey”, [http://europa.eu/rapid/press-release\\_STATEMENT-16-2554\\_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-16-2554_en.htm), (Last Access: 6 April 2019).
- European Commission. (2016). “Commission proposes to modernize the Customs Union with Turkey”, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1609>, (Last Access: 8 March 2019).
- European Commission. (2016a). “Joint statement by High Representative/Vice President”, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/07/18-fac-turkey-conclusions>, (Last Access: 13 June 2019).
- European Commission. (2017). “Joint statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini and Commissioner for European Neighborhood Policy and Enlargement Negotiations Johannes Hahn on the situation in Turkey”, [http://europa.eu/rapid/press-release\\_STATEMENT-16-2555\\_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-16-2555_en.htm), (Last Access: 7 June 2019).
- European Council on Foreign Relations. (2016). “EU-Turkey relations after July 15: Turning the page”, [http://www.ecfr.eu/article/commentary\\_eu\\_turkey\\_relations\\_after\\_july\\_15\\_turning\\_the\\_page7124](http://www.ecfr.eu/article/commentary_eu_turkey_relations_after_july_15_turning_the_page7124), (Last Access: 7 June 2019).
- European Parliament. (2017). “European Parliament resolution on EU-Turkey relations”, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B8-2016-1276&language=EN>, (Last Access: 6 May 2019).
- Genel, M. G. (2015). “Bir Dış Politika Aracı Olarak Eksen Kaymasının Son Dönem AB İlişkileri Bağlamında Türk Basımına Yansıması”, *Akademik Bakış*, 43, 1-31.
- Gülmez, S.B. (2008). “The EU Policy of the Republican People’s Party: An Inquiry on the Opposition Party and Euro-Skepticisim in Turkey”, *Turkish Studies*, 9(3), 423-436.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Petek Demir (trans.), İstanbul: Mozaik Yayınları.
- İKV (2017). “Türkiye İle AB Arasındaki Pozitif Gündem Resmen Başlatıldı”, [http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/5-pozitif\\_gundem.pdf](http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/5-pozitif_gundem.pdf), (Last Access: 4 May 2019).
- Karlık, R. (2013). *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaygusuz, Ö. (2010). “Türkiye-AB İlişkilerinin Mobius Şeridi”, İ.Uzgel, and B.Duru (Ed.) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Morelli, V.L. (2012). “European Union Enlargement: A Status Report on Turkey’s Accession Negotiations”, *CRS Report*, 10, 1-18.
- Nielsen, N. (2016). “EU rejects calls for a freeze in Turkey talks”, <http://www.euronews.com/2016/12/13/eu-rejects-calls-for-freeze-in-turkey-talks>, (Last Access: 7 May 2019).
- Oğuzlu, T. (2009). “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 43-50.
- Oğuzlu, T. (2012). “Türkiye’nin Avrupa Birliği İlişkilerinde Arap Baharının Etkileri”, *Ortadoğu Analiz*, 4(48), 20-29.

- Ökten Sipahioğlu, B. (2017). “Shifting From Europeanization to De-Europeanization in Turkey: How AKP Instrumentalized EU Negotiations”, *Turkish Yearbook of International Relations*, 48, 51-67.
- Republic of Turkey Ministry for EU Affairs. (2001). “Turkish National Programme for the Adaption of the Acquis”, [https://www.ab.gov.tr/\\_195\\_en.html](https://www.ab.gov.tr/_195_en.html), (Last Access: 16 April 2019).
- Sunar, B. (2013). “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(3), 431-454.
- TBMM. (2003). “I. Erdoğan Hükümeti Programı”, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP59.htm>, (Last Access: 2 April 2019).
- TBMM. (2007). “II. Erdoğan Hükümeti Programı”, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP60.htm>, (Last Access: 10 May 2019).
- Tezcan, E. and Aras, İ. (2015). “Adalet ve Kalkınma Partisinde Euroscepticism: Avrupa Birliği Desteginin Eleştirel Dönüşümü”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 11(41), 1-35.
- The Council of the European Union. (2001). “Accession Partnership Document for Turkey 2001”, [https://www.ab.gov.tr/files/AB\\_Iliskileri/Tur\\_En\\_Realitons/Apd/Turkey\\_APD\\_2001.pdf](https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Apd/Turkey_APD_2001.pdf), (Last Access: 1 April 2019).
- Uğur, M. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye: Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, İstanbul: Agora Kitaplığı.